

КРАТАК ЖИВОТОПИС СВЕТОГ АВЕ ЈУСТИНА

„Кад живот благодаћу Христовом пређе у свештено житије, онда се не може ухватити у реч” - тако је писао пре 80 година Преподобни Отац Јустин Нови Ћелијски о једном, њему сличном „подвижнику наших горких дана” - оцу Сретену Вујичићу, који је, као и Ава Јустин, рођен на Благовести и преминуо на Благовести (†1924).

Сасвим недостојни, неспремни и недорасли, покушали смо да облагодaћени **живот** Аве Јустина, Новог Подвижника и Угодника Божјег у Цркви нашој и роду нашем - у вери, врлини, богومислију - срочимо у један **кратак животопис**, кратко Христом и у Христу синаксарско **Житије**.

*

Преподобни и богоносни Отац Јустин Нови Ћелијски, познати православни духовник и богослов светоотачких величина и узлета, рођен је 25. марта 1894. године, у српском Врању, од оца Спиридона и мајке Анастасије, лицем на празник Благовести, и зато је на крштењу добио име **Благоје**.

Све до деде му свештеника Алексе, породица Поповића била је кроз најмање седам узастопних колена свештеничка. У крилу такве породице млади Благоје је прошао школу домаћег хришћанског васпитања и православне побожности. Као дечак често је са родитељима одлазио код Светог Оца Прохора Чудотворца у Пчињски манастир и тамо бивао на молитвама и богослужењима. Једном приликом касније, био је лични сведок чудесног исцељења Божјом, преко Светитеља, целебном силом мајке му Анастасије од неке тешке болести. О дубокој побожности своје мајке и сам нам је Отац Јустин касније често причао, а у његовим заосталим белешкама налази се потресни запис о блаженом представљењу праведне „слушкиње Божје Анастасије - **Васкрснице**, моје бесмртне дародавке”, како овај захвални син назива своју мајку.

Други извор унутрашњег духовног образовања и побожности младог Благоја Поповића било је, од 14. године до краја земног живота, редовно читање, подвижничко доживљавање и молитвено промишљање Јеванђеља Христа Богочовека. А он је **Јеванђељем** називао цео Нови Завет, а понекад и цело Свето Писмо. Многим младим богословима и студентима теологије, кад су касније његова дела читали или с њиме разговарали, најдубљи утисак остављало је његово спонтано исказивање да је у Православ-

љу - све **јеванђелско**: и вера, и молитва, и подвижништво, и делатност, и благодатно искуство, и свето богослужење, и монаштво, сва црквеност и светопредањскост Православља, све Свете Тајне и Свете Врлине, које он никада није раздвајао. Штавише, он је говорио, и у то је живо веровао, да је и сваки човек - „живо ходеће Јеванђеље” Христово, а нарочито Светитељи.

„Дела Апостолска,- говорио је,- наставак су Светог Јеванђеља Христовог, а **Житија Светих** су наставак Дела Апостолских... Шта то значи када Свети Јеванђелист Јован каже, на крају свог јеванђеља, да *има и много друго што учини Исус, које кад би се редом написало, ни у сами свет не би стале написане књиге?* То није никаква хипербола, него су то живи Христови људи, пре свих Светитељи, који својим јеванђелским ликом, делом и животом **дописују** Јеванђеље Богочовека Христа. Јер, све што је Христос чинио, то и Христови људи чине благодаћу Његовом” (ср. Јн.21,25; 14,12).

Сав осамдесетпетогодишњи живот и рад Оца Јустина у нашем свету и времену заиста је ово доказивао и потврђивао. Касније је Отац Јустин, у нашим Богословијама и на Теолошком факултету, предавао и тумачио Свето Писмо, углавном Новог Завета, и иза себе је оставио десетак томова тих тумачења. (Јасно и сажето је свој приступ и животни став према Светој Божјој Књизи изнео у тексту: „Како и зашто треба читати Свето Писмо”). Али је његово тумачење Јеванђеља и уопште Светог Писма било пре свега сопственим животом и богоугодним подвизима, врлинама и усменом и писменом проповећу Христа.

Трећи извор надахнућа за хришћански, подвижнички, богоугодни живот Аве Јустина била су **Житија** и **Дела Светих** Отаца Цркве, о чему сведочи сваки сусрет и разговор са Оцем Јустином, и такође сва његова написана, објављена и необјављена дела. Ава Јустин је говорио и писао: „Православље није библиотека, која се може студирати, него живот, који се мора живети. Православље је на првом месту - Житије, и то Свето Житије, а на другом месту - наука, и то животна, опитна, благодатна наука, у којој нема ничег схоластички-мртвог и протестантски-рационалистичког. Православље има своју методику и своју педагогику, шо су - **Житија Светих**. У њима су изнети многовековни васпитни методи православни, помоћу којих је Православље стварало од несветих људи - Светитеље, од грехоликих душа - Христолике душе. **Житија Светих** садрже опитно оправдање догмата: у њима се догматика јавља као опитна наука, наука доживљавања. Животи Светитеља су изаткани од доживљавања православних догматских и моралних истина. У Житијама се налази и сва православна етика, опитно представљена, изражена и оправ-

дана. Житија садрже у себи оно што Православље чини православним. У њима се показује и непобитно доказује да је Православље - Живот, а не теорија, опитна наука, а не гомила безживотних правила. Житија Светих стварају убеђење да је лични православни подвиг и опит и искуство - једини начин да човек постане православан, да позна Православље и да проповеда Православље". У овим речима Аве Јустина има веома много аутобиографског сведочења.

По природи мудрољубив (што и значи реч: фило-софос=љубо-мудар), гладан и жедан божанског и људског знања, пре свега правог човекопознања и богопознања, млади Благоје-Јустин је пошао у Богословију и прошао одличне богословске школе свога времена. Најпре завршава деветоразредну београдску Богословију Светог Саве (1905-1914), где ја за професора имао горостасног и Светог Николаја (Велимировића). Чим је завршио Богословију, почео је Први светски рат, и Благоје је узет у Српску војску, у чету младих болничара, вршњака славних српских 1300 каплара, и у том својству се са Српском војском повлачи преко Чакора, Црне Горе и Албаније до Скадра, крајем 1915. године. Не могући раније, због родитеља, да оствари своју давнашњу жељу и намеру да се замонаши, двадесетогодишњи Благоје, по благослову Митрополита изгнане Србије Димитрија, прима монашки постриг у Православној цркви у Скадру на Св. Василија Великог, на Нову 1916. годину, и узима монашко име Светог Јустина Мученика и Философа. Избор овог христоносног двоименог Светитеља - **философа и мученика** - за свога имењака и заштитника био је израз његове, младалачке и доживотне, дупле љубави према Христу: кроз философију по Христу и кроз мучеништво за Христа. Бог га је удостојио прве љубави у пуноћи, а и у другој је достигао до исповедништва и страдалништва вољом, савешћу и сузама, дакле до свега осталог осим мучеништва крвљу, мада је и ту био веома близу испуњења мере Светог Јустина Мученика.

Са групом млађих даровитијих богослова Српске Цркве буде упућен од Митрополита Димитрија, Српског краља и Владе са Крфа 1916. године на богословске студије у Петроград, одакле убрзо, због приближавања у Русији бољшевичке револуције, прелази у Оксфорд (1917-19. г.), да би се, по завршетку рата и студија у Енглеској, вратио у Србију и постао наставник Богословије у Сремским Карловцима. Из Богословије је убрзо отишао на Атински универзитет да би тамо успешно докторирао из православног светоотачког богословља.

У Русији, Енглеској и Грчкој млади и даровити Јустин добро је упознао ранију и савремену западну и источну философску и богословску мисао, али из његових тадашњих записа и касније

објављених дела, види се да му је ипак главни учитељ био Апостол Павле, Свети Оци Истока и Достојевски. На овим студијама упознао је и до краја живота искрено волео православни Руски и Грчки народ, а добро је упознао и схватио савременог човека Западне Европе, његову културу и цивилизацију, европски плитки и често лицемерни хуманизам, о коме је потом оштре речи изрекао, полазећи притом од дубљег и хуманијег, православног **теохуманизма**, како је сам говорио. Међутим, Отац Јустин је увек двојио човека од његових дела, раздвајао грешника од греха, зато је и међу западним људима препознавао праве мученике и сведоке велике и често трагичне човекове тајне, па је и међу Европљанима имао блиских пријатеља. Треба рећи да је добро савладао и говорио више старих и модерних светских језика: старословенски, грчки, латински, руски, новогрчки, енглески, немачки, француски.

Своју српску православну љубав према браћи Русима и Грцима пројављивао је безрезервно до краја живота. Руски духовници су му били исповедници, са руским избеглицама дружио се доживотно, а грчке посетиоце дочекивао је као долазнике из апостолских и светоотачких времена и крајева. Многи од Грка, који су га лично упознали, постали су му духовна деца, док је своју српску духовну децу упућивао у Свету Гору и Грчку „да се тамо науче православној побожности и црквености”. У последњим данима свог земног живота,веденог преко једне трећине у манастиру Ћелијама код Ваљева, много се обрадовао кад су му болесничкој постељи прилазили, пристижући да га испрате, браћа Грци и Гркиње, па нам је говорио: „Браћу Грке увек да волите као наше духовне родитеље и кумове и као наше свагдашње учитеље у вери, побожности и црквености”. У својој души и срцу није двојио Словене и Грке, а ни остале православне народе.

Свој став према европској мисли и цивилизацији изнео је Ава Јустин најпре у својој студији о Достојевском („Религија и философија Ф. М. Достојевског”), коју је поднео на Оксфордском универзитету као докторску тезу, али, како није хтео да мења своје, и Достојевскога, критичке ставове о Европи и Западном Хришћанству, вратио се у Србију без докторске титуле и, као што рекосмо, докторирао затим у Атини (1926) са новом дисертацијом из патристике. Отац Јустин је изложио оштрој критици западну философију, теологију, културу, коју је понекад називао „политуром”, западни рационализам и позитивизам, псевдохуманизам, папизам, протестантизам, читаву западну егоцентричну цивилизацију.

Ипак, истине Божје ради, треба рећи да критика западног хуманизма од стране Оца Јустина није потицала из предубеђења, незнања, ксенофобије или другог неког мањкавог умног или ду-

ховног става, него из пророчког, јеремијевског, павловског, достојевског, светитељског животног и благодатног антрополошког искуства: да за сложено биће какво је човек и род људски једини излаз из трагичног битијног и егзистенцијалног безизлаза јесте: не човек (homo), нити хуманизам (hominismus), него - Богочовек, једини Спаситељ света и човека Исус Христос, Син Божји и Син Човечји, Једини Човекољубац и Спаситељ. „Ми смо за Богочовека зато што смо за човека”, говорио је он и сведочио кроз цео свој живот и рад, кроз мисао и реч, кроз свој крстоносни јововско-павловски животни став и монашки светоотачки подвиг. То му је била и остала главна животна и мисаона тема, златна нит његовог бића и битовања, стожер око кога је саденута сва његова животна философија и теологија, свака његова мисао, и свака усмена и писана реч.

Отац Јустин је више од једне деценије био професор и васпитајач читавог низа генерација у Карловачкој, Призренској и Битољској богословији. Остао је у сећањима својих ученика као високообразовани предавач, озбиљан богослов, строг и правичан васпитајач, искусни духовник, надахнути беседник. Из тога времена потичу духовне везе Аве Јустина са бројним потоњим Јерарсима Српске Цркве, од којих су неки били од њега лично замонашени. Године 1930-31, из Битољске богословије послат је од Српске Цркве, заједно са Митрополитом Јосифом (Џвијовићем), у Чехословачку, где је у Прикарпатским крајевима целу годину дана радио мисионарски на организовању црквеног парохијског и монашког живота међу православним Словацима и Карпаторумима, који су се тих година враћали у Православље из раније им насилно наметнуте уније. И до данас су тамо живе успомене о њему, па се чак и пишу студије о његовом тамошњем раду.

По повратку са мисионарског рада, вратио се у Битољску богословију, где је током 1932-35. године написао и објавио два тома своје чувене **Догматике** (Православна философија Истине), која му је ускоро донела избор на катедру Догматике Богословског факултета Универзитета у Београду. (Трећи и најобимнији, завршни том Догматике објавио је тек пред смрт, 1978. године; сва 3 тома преведена су на француски, а сада се преводе и на грчки и енглески језик). Догматика Оца Јустина се сматра до данас најбољом у Православљу (што сам Отац Јустин не би из смирења никада признао), јер она следује догматско богословље Светих Отаца, нарочито Светог Јована Дамаскина, пред којим се, као и пред свима Светим Апостолима и Светим Оцима Цркве Христове, Јустин бескрајно смиравао, као и пред Српским Светитељима: Светим Савом и Светим Николајем.

Јустин је био по природи философ и богослов, љубитељ мудрости и богопознања, у оном најпотпунијем и најдубљем значењу

тих речи: мученик и подвижник бића, мисли и живота људског - умом, срцем и вољом. За њега се, као и за Светог Макарија Великог, иначе његовог духовног учитеља (на којем је и докторирао у Атини, са богословско-философском и аскетском темом: **Проблем личности и сазнања по Св. Макарију Египатском**) може с правом рећи да је био истински „философ Духа Светога”. А то значи да му је животна философија била пре свега у јеванђелским и монашким, пред Богом и људима искреним подвизима: вере, молитве, поста, богомислија, истинољубља, правдољубља, смиреноумља, љубави, праштања, покајања - једном речју: истинског човекољубља и богољубља, истинске човекомудрости и богомудрости. Он је заиста био хришћански философ и богослов, какви су били велики Оци Цркве на Истоку од Светог Јустина Мученика и Философа и Светог Григорија Богослова до Светог Максима Исповедника и Светог Јована Дамаскина.

Али, Јустин није био занесени философ и суви интелектуалац, него је њега, као човека Божјег и народног, као библијског пророка и црквеног пастира, живо интересовала судбина свога народа и судбина света, те се залагао за бољи и достојнији, истински људски и хришћански, црквени и духовни живот људи, и за националну и духовну судбину Српског народа. Понекад је пророчки и критиковао нељудске и нехришћанске поступке свога или других народа, а нарочито лоших народних вођа.

Иако је био биран за епископа (за Епархију Српске Цркве у Закарпатју у Чехословачкој), из скромности се није тада, 1931. године, прихватио епископског чина, мада је после доласка комунизма нама, његовим ученицима и духовној деци, говорио да не треба избегавати служење Цркви Христовој у било ком чину, па и епископском, поготову у тешким временима. Зато је и пре и после рата духовно одгајио и у епископску службу упутио десетину својих ученика, а у свештеничку службу и монашки подвиг на стотине и хиљаде младих душа.

Као човек и духовник, Отац Јустин је иначе увек био отворен, пун љубави за свако људско биће, за искрено тражећу и жељену истине интелигенцију, а особито за омладину и студенте. Његова су универзитетска и сва друга предавања увек била радо посећена, а млади су га посећивали и у најтежа времена комунистичког прогона и самог Јустина и православне вере и Српске Цркве, чега смо и сами били сведоци.

У мутно предратно време, нарочито у доба конкордатске борбе он је, као и увек, био јасан и недвосмислен бранилац Светог Православља, због чега се не једном замерио многим политичким и државним великашима, и чак извесним црквеним достојанственицима.

Пред сам Други светски рат имао је виђење Распетога Хрис-

та (о чему је остао његов лични запис), ваљда зато што је живо и са болом осећао трагедију нашег народа, која се приближавала и ускоро нас задесила - од спољњег и унутрашњег непријатеља. Била је то, као што је познато, горка немачка окупација 1941-45. године и страховити геноцид извршен над православним Србима од римокатолика Хрвата и делом муслимана у злогласној НДХрватској, и такође од Шиптара на Косову и Метохији.

Ратно време окупације провео је углавном по нашим манастирима, и делом у Београду, помажући десеткованој Српској Цркви и распетом народу. Учествовао је у састављању познатог **Меморандума** Српске Цркве о страдању Српског народа у злогласној и за Србе геноцидној НДХрватској. Како Универзитет за време немачке окупације није радио, него су од 1942. г. само обављани испити, то је и професорска комисија Богословског факултета била изабрала за професора Оца Јустина да обавља испите, али су немачке власти дуго одбијале да му то одобре, вероватно зато што је и пре рата и током рата критиковао Западну нехришћанску и нечовечну цивилизацију. Чувена су његова предавања у Београду, на Коларцу, током 1944. г. о **Светосављу** (која су већим делом састављана из раније објављиваних текстова), држана српској школској омладини и студентима у поробљеној Србији. За ова предавања је Св. Владика Николај рекао:

„Ово најновије дело др Јустина **Светосавље као философија живота** надмаша све остало што је овај велики духовник до сада написао, како националном свешћу и црквеношћу, тако и монолитском оријенталском једноставношћу са бујичном речитошћу, и - што је најважније - бескомпромисним хришћанским убеђењем и младичким жаром, што просто магнетише. Јустин је ту непоштедан у критици Европе, јер, како он сам каже, »Европа је минирана вулканским противречностима, које ако се не отклоне могу ускоро експлодирати завршним уништењем европске културе«. Наш аутор,- вели даље Св. Николај за Оца Јустина,- у ствари не предвиђа уништење европске културе, него плаче сухим плачем над њеним гробом”, као и велики Достојевски. Свети Владика Николај је дубоко ценио Оца Јустина, али је и овај Николаја сматрао и поштовао као Светитеља Божјег.

Уопште, треба рећи да је Отац Јустин био и остао ретка, светоотачка појава у нашем двадесетом веку, скривена али неумитна савест Српске Светосавске Цркве и читавог јеванђелског, апостолско-светоотачког Православља у свету. То су му признавали још за земаљског живота, а после блаженог престављења његов углед и утицај све више расте, бар код оних који имају очи да виде и уши да чују, како вели Господ у Јеванђељу.

Током рата и немачке окупације Отац Јустин је делио суд-

бину свога страдалнога Српског народа и Цркве, а живео је већином по сиромашним манастирима Србије, коју је неизмерно волео, као и све остале Српске земље Светога Саве и Српских Мученика и Новомученика. И у том добу успева да преводи патристичке и хагиографске текстове и да пише своја егзегетска тумачења на Јеванђеља и Посланице, што је после рата проширивао (тек недавно су та дела објављена у 19 већих томова, у издању Манастира Ћелија код Ваљева: 12 књига **Житија Светих** и 7 књига **Тумачења Новог Завета**).

По доласку нове комунистичке власти у Југославију, 1945. године, Јустин је прогнан са Београдског Универзитета (заједно са још 200 српских професора), а затим је и ухапшен и затворен. Мало је требало да буде и стрељан као „народни непријатељ” од тоталитарног режима Јосипа Броза Тита и српских комуниста, од марксистичке антибожне и антиљудске пагубне идеологије, од нечовечног комунистичког тоталитарног режима, који је тада крваво наступао и међу Србима, а сада се тако трагично распада увлачећи својим крахом опет у вртлог страдања Српски народ и његову живу Цркву, у којој је Отац Јустин радио и страдао у тешким условима пуних 35 година.

Ухапшен је 1946. г. у манастиру Сукову код Пирота и спроведен у београдски затвор, заједно са својим духовним чедом, јеромонахом др Василијем (Костићем), који ће касније, као Владика Бањалучки, бити прогнан, а затим као Епископ Жички још једном бити у комунистичком затвору. Из затвора су тада, 1946. године, Отац Јустин и јеромонах Василије спашени доласком у то време (новембра 1946) из изгнанства Патријарха Српског Гаврила (Дожића), који се коначно враћао из робовања у немачком логору Дахау, где је био оболео, па се по ослобођењу 1945. г. неко време лечио у Карловим Варима у Чешкој. Одмах по повратку Патријарх Гаврило је од комуниста тражио ослобађање Јустина и Василија, па, како су и комунисти тада хтели да покажу пред светом и пред Патријархом, како су, ето, они „демократи”, убрзо су Јустин и Василије ослобођени из затвора, мада су многи српски свештеници и даље остали затворени и утамничени.

Прогнан са Универзитета и без пензије, лишен људских, верских и грађанских права, Отац Јустин је живео практично у заточењу у малом српском женском манастиру Светих Арханђела, званом Ћелије, код Ваљева, све до краја свог земаљског живота, 25. марта/7. априла 1979. године. Ни ту није остављан на миру од комунистичких власти, јер је често позиван на саслушања у Озну и Удбу у Ваљево, нарочито како су се појавиле у иностранству његове теолошко-философске књиге „Философске урвине” и „Светосавље као философија живота”. Дешавало се више пута да су ћелијске сестре монахиње, видећи да се Отац Јустин не враћа

са саслушања, одлазиле у већој групи (било их је тада око 40 у манастиру), на челу са игуманијом Саром и монахињама Јустином и Гликеријом, и стајале сатима ћутке у реду пред Удбом у Ваљеву, што је власти принуђивало да Јустина ипак пусте, јер су се бојали револта ваљевских Срба, који су махом били анти-комунисти, као уосталом и велика већина свих Срба свуда. Исто тако бивао је чест случај да београдске комунистичке власти протерају Оца Јустина из Београда, трпајући га насилно у кола и одвозећи на воз за Лајковац или аутобус за Ваљево, бојећи се његовог утицаја на српске Епископе у Патријаршији, особито приликом заседања Светог Архијерејског Сабора. У време неких важнијих црквених догађаја у Београду, њему је био забрањиван излазак из манастира Ћелија на два-три месеца, што је практично значило његову конфинацију и кућни притвор.

Овај Исповедник Православља и по произвољењу Мученик Христов, Ава Јустин је све те прогоне подносио хришћански и монашки, што никако не значи да је само ћутао, или још мање климао главом, него је светоотачки сведочио свагда и пред свима Истину Христову и слободни и честити светосавски карактер српски, особито у својим беседама, народу у манастиру Ћелијама и по црквама Ваљевског краја, посебно у Лелићу, родном селу Светог Николаја Охридског и Жичког, кога је сматрао и поштовао као Светитеља Божјег и говорио да нам је он Богом дарован после Светога Саве као нови српски Просветитељ и Учитељ, црквено-народни Вођа и Архипастир. Зато су Срби, а и браћа Грци и други хришћани са Запада, радо читали и слушали Оца Јустина, па и долазили да га посете, иако је то било увек спојено са опасностима, јер комунисти то никако нису желели. Они су се бојали Јустиновог утицаја на појединце и на народ, као и његових „веза са иностранством”.

Лично смо били сведоци да и поред свих комунистичких забрана и прогона (знамо примере саслушања и претње или чак одузимање пасоша неким, нарочито млађим људима, из Београда који су посећивали Оца Јустина у Ћелијама), њему су долазили многи људи из земље и иностранства, да га виде и чују, да га питају за духовни савет или замоле за његове богоугодне молитве. Нарочито је Оцу Јустину долазио богомољни народ на молитве и богослужења, знајући да долази Божјем Угоднику и човекољубивом Молитвенику, великом народном Сузнику и Сапатнику, какав је био Пророк Јеремија или Свети Сава. У манастиру Ћелијама је овај апостолски Слуга Божји, православни Монах и народни Пастир, свакодневно служио Службу Божју, постио потпуно свакога петка током године и Чисте и Страсне седмице Великог Поста, а узимао је на се и друге постове, мимо 4 прописана Црквом поста. По вековном црквеном манастирском Уставу држао је

сва дневна и ноћна богослужења и свакодневно неуморно служио Божанску Литургију (речи Оца Јустина о значају Свете Литургије могу се наћи у поговору његовог превода **Служебника**, на српском језику, изд. Ман. Ћелије-Београд, 1978).

На сваком богослужењу молио се са обилним сузама. Често се на молитви у цркви, па и у беседама, толико расплакао, да се понекад и загрцнуо, што смо сви присутни у храму примећивали, мада је он настојао да тај дар суза прикрива. Бивало је да се у својој келији молио по сву ноћ са тихим и топлим сузама, што смо ујутро по очима и лицу примећивали, али о томе га нисмо питали. Понекад је бивало да Оцу Јустину и у разговору ударе бујне сузе на очи, кад се разговор дотицао болних тема страдања народа и појединих људских личних несрећа. Овај српски Јеремија молио се за сав род људски, нарочито за страдални православни народ Српски, и спомињао је на Светим Литургијама на стотине имена која су му пошиљана, лично или писмима, од људи са многих страна, који су га молили да се моли за живе и упокојене сроднике и познанике. Уз ова имена људи су често давали или слали и новац, па је то био један од извора прихода за манастир Ћелије, а и за његове личне трошкове, који су углавном ишли на путовање и набавку папира за писање и куцање многобројних радова, насталих у том ћелијском периоду живота и рада овог неуморног Подвижника, Мислиоца, Богослова и Духовника, у српској хришћанској хиљадугодишњици свакако једнога од највећих. Многи су људи по молитвама и Св. Литургијама Оца Јустина добијали благодатну помоћ и исцељења од Бога, и о томе захваљивали Оцу Јустину и Манастиру (који о томе има сачувана писма и записана чуда, учињена Духом Светим преко Оца Јустина).

Ава Јустин се у ово ћелијско време свога монашког и свештено-богословског живота и рада, од 1948. до 1979. године, већ био прочуо као дубоко подвижнички и благодатно искусни духовник, што је заиста и био, не само монахињама, монасима и свештеницима, него и многим богословима, студентима и побожним верницима, као и бројним интелектуално и духовно сложеним, залуталим па пробуђеним, људима нашег смућеног света и века („достојевсковским ликовима”, како би он говорио). Он је у то време истовремено био и „скривена савест Српске и читаве Православне Цркве и народа” (како је за њега рекао атински теолог и академик Јован Карлирис, у предговору Јустинове књиге **Човек и Богочовек**, на грчком, која је преведена и на француски). Отац Јустин је био велико охрабрење и укрепљење многим Епископима, свештеницима, богословима да истрајно и до краја служе Богу и народу у нашој Цркви у време безбожног режима, када је то било скопчано са великим тешкоћама и често бруталним го-

њењима. Он је, такође, одлазио у друге Епархије, манастире и парохије, као напр. у Жичку епархију и на Косово и Метохију, посебно у манастир Девич, где је његово присуство било право оснажење и надахнуће.

У манастиру Ћелијама Ава Јустин је наставио свој монашко-богословски подвиг живљења и стваралаштва из области библијске егзегезе, патристике, литургичког и догматског богословља. Као ретко ко у новије време, он је у себи сједињавао целовитост (католичност=саборност) светоотачког подвига живота и мисли, молитве и литургисања, пастирствовања и богословствовања, те је зато, по својим духовним и богословским дометима, још за живота једнодушно сматран новим Оцем Православне Цркве Христове. Паралелно са свим тим, Ава Јустин је успевао да личним примером, речју и делом неустрашиво проповеда народу, у којем је рођен и живео и са којим је страдао, Јеванђеље Христа Богочовека о спасењу света и човека, излазећи често изван манастирских зидина у извесне парохије и епископије по Србији, али и доживљавајући зато многе неприлике, прогоне и саслушавања од стране комунистичког режима. Истине ради треба рећи, да извесни свештеници и епископи нису му ни смели упутити позив да их посети или да на црквено-народном скупу говори, јер су се бојали последица. Ипак, изванредан број свештеника и епископа долазили су му чешће у посету, не гледајући на комунистичке забране, ометања и претње.

Јустин никада није могао бити враћен на Универзитет, на своју катедру Догматике, али су код њега тајно долазили многи универзитетски професори, не само теолози, него и са других факултета, нарочито лекари и психолози, а још чешће поједини песници и књижевници, на разговоре и савете. (Један од писаца, адвокат Милан. Д. Милетић, недавно је објавио предивну мању књигу личних „сведочења и Светом Ави Јустину”, под карактеристичним насловом **Заљубљен у Христа**). Поготово му је долазила студентска омладина, која се интересовала личним и општељудским животним проблемима савремености. Зато је имао и стицао све већи број ученика. Имао је доста пријатеља по Европи и Америци, који су га тајно снабдевали оном најважнијом новом теолошком и философском литературом, тако да је био сасвим упућен у токове савременог Западног света и посебно Западног Хришћанства.

О његовом монашко-подвижничком, молитвено-литургијском, пастирско-народном и богословско-философском животу и раду у овом другом, ћелијском периоду његовог земног живота може се написати читава књига (као сведоци и очевидци тог периода његовог светитељског живота и подвига, полако припремамо такву књигу), али ћемо опширније писање његовог Житија

оставити за касније. Овде ћемо само поновити његове речи казане за Св. Патријарха Руског Тихона, новог Исповедника Православља: „Његов живот на земљи био је широк и дубок као Црква, а благодатан као Дух Свети”.

За све то време, овај Божји Угодник и велики Молитвеник, удостојен је био, благодаћу Христовом, да му се у сну јави Свети Јован Златоуст, кога је он иначе целог живота много волео и његова дела ценио, који му је, у том виђењу, читао молитве над главом из „свога Требника”, како је записао сам Отац Јустин оловком на страницама свог личног Молитвеника (који се чува у манастиру Ћелијама, где су и остале његове књиге и рукописи). Тада је написао једну надахнуту Молитву Св. Јовану Златоусту, а такође је написао и Молитву Св. Арханђелу Михаилу, Заштитнику манастира Ћелија, и Молитву Св. Великомученику Краљу Стефану Дечанском, када је превео његов Акатист (уз превод и осталих Акатиста, издатих касније у једној књизи). Ава Јустин је много волео и Св. Саву и Св. Владику Николаја и њима се много молио и посветио им већи број својих беседа и текстова. Но изнад свега је волео Господа Христа, Спаситеља и Богочовека, тако да је сво његово биће, срце, душа, ум, сва дела у животу и све речи у писаним делима - били и остали посвећени Христу Господу.

*

Ава Јустин је починуо у миру Господа свога Христа лицем на празник Благовести, у својој 85. години живота (25. марта/7. априла 1979. године), на исти дан када је и вољом Божијом рођен и дошао на овај свет, омеђивши тако Благовешћењем (=Јеванђељем) свој земаљски и започевши вечни живот у Царству Небеском. Били смо сведоци последње седмице дана његове болести (срчани удар), која му није, Богу хвала, помутила разум, него, напротив, још више га је усредредила и устремила ка Небу и Господу. Тих дана се видљиво усрдно молио. Кад је дошао себи од срчаног удара, који се догодио у уторак, рекао нам је да се молио Св. Јовану Богослову (чије је тумачење Јеванђеља тих дана настављао и чији му је лик био на икони Распећа изнад кревета), „да ме облаговести”, што се затим показало да значи: да му подари да доживи до скорог празника Благовести, што се и догодило. Потом се у току следећих дана са свима у манастиру, домаћима и нама дошавшима, измирио и опростио; својој духовној деци дао савете и духовна упутства за даљи живот и подвиг, као што нас је, уосталом, и током свих ранијих година саветовао и упућивао. Сви су се, мање-више, његови савети и упутства сводили на кратку реч: **Све за Христа, а Христа низашта!** Како се раније, док је био здрав и покретан, причешћивао свакодневним служењем Св. Литургије, тражио је и ових последњих недељу дана у постељи да

га свакодневно причешћујемо, што је и чињено.

По мирном упокојењу после Литургије, Причешћа и нашег ручка (поподне око 1 и 40) на Благовести, а оне су те године биле у суботу, обучен је у свештеничке одежде и пренет у манастирску цркву Св. Арханђела, где је његово миомирно тело лежало све до уторка, када је опевани и погребено у нови гроб на јужној страни манастирског храма. Испраћен је свенародно од неколико Епископа, на челу са надлежним Епископом Шабачковаљевским г. Јованом (Велимировићем), мноштва српског свештенства и народа и од већег броја православних: Грка, Руса, Француза и других, јер је од многих њих, а нарочито од Светогорских монаха, још за живота сматран за Светитеља. Многи су тада, а неки од тада и до данас, осетили пријатни благоухани мирис од његовог тела при погребу, или потом у његовој соби и на његовој постели, понекад и на његовом гробу, који је отада веома често посећиван од побожних хришћана, и на којем се догађају спасоносна чудесна исцељења.

До данас већ има преко десет икона са Јустиновим светим ликом, у Србији, Грчкој, Француској, Америци, а Светогорски монаси и други православци написали су му и **тропар**, **кондак** и друге делове **Службе**. Његов гроб крај манастирске цркве у Ћелијама постао је место поклоништва за многе побожне душе, за православне широм Балкана, Европе и Америке. Благодатна препорођајна чуда на његовом гробу и по његовим молитвама већ су забележена, а очекује се и његово скоро свечано уношење у календар Светих Српске и васцеле Православне Саборне Цркве.

*

Многобројна су Јустинова писана дела. Целокупни опус Оца Јустина обухватиће око 40 томова, а од тога је до сада објављено на српском око 30, на грчком 4, на француском 7 и 1 на енглеском језику. У рукописима и на тракама остало је после њега још око 10 већих радова, од чега су недавно скинуте са магнетофонске траке, преписане и штампане његове Беседе (у 3 тома: **Недељне**, **Празничне** и **Великопосне-Пасхалне**, у издању Ман. Ћелија, 2000-1), а остаје материјала бар још за један том његових Беседа, хватаних ручним брзописом или снимано магнетофонски од његових ученика и сестара монахиња. Отац Јустин је радио до последњих дана свога духовним и физичким подвигом испуњеног земног живота. Пред сам крај живота завршио је и трећи том своје **Догматике** (штампане у Београду 1978), а потом је успео да настави, али не и да доврши своје проширено **Тумачење Јовановог Јеванђеља** (објављен је први део опширнијег и други део ранијег скраћеног тумачења на Јована у једној књизи, Београд 1987, као

и посебно **Тумачење на Јованове Посланице**, 1984).

Бројни теолошки радови Аве Јустина, осим догматике и егзегетике, обухватају области патристике, аскетике, литургије, као и теме из хришћанске философије и посебно из православне антропологије. Теми о човеку - а Јустина је свеживотно окупира-ла за њега једина вечна људска тема: човек и Богочовек - посвећена је и његова друга студија о Достојевском, јер се на Достојевском Јустин дуго „мучио и учио” и њега је сматрао за модерног библијског Јова. Јововско-достојевскова проблематика човека увек је била блиска Оцу Јустину, али је и он као и они, једино решење амбисног проблема човека налазио само у Христу Богочовеку.

Увек је говорио и сведочио: „Ми смо за Богочовека, зато што смо за човека... Без Богочовека Христа нема ни човека, већ само неки потчовек, човечуљак, трагично биће без смисла и веч-ног садржаја. А са Христом Богочовеком, човек је бог по благода-ти, богочовек по благодати”.

Посебно треба истаћи зборник чланака Оца Јустина: **Човек и Богочовек**, наслов који би могао бити карактеристичан и за сво његово богословље, јер у те две теме, или још тачније и Јустину верније: у тој двојединој теми **БОГОЧОВЕКА** обухваћена је сва Јустинова богословска мисао и животна философија, и више од тога: сва његова дубока и сложена личност, павловских и достојевских димензија. То је уједно и свеживотна Јустинова мисија мученика људског бића и мисли, Пророка и Благовесника у нашем веку и нашем народу, а она се састоји у крсном, тужнорадосном, распето-васкрсном сведочењу о Богу и Човеку, сусретнутим и сједињеним, без сливања, умањења и губљења, у Христу Богочовеку, Вечном Божанском Логосу и Творцу, али и Спаситељу и Осмислитељу човека и рода људског и свега света.

За Јустина Поповића било је кључно оно јеванђелско место Апостола Павла у Посланици Ефесцима (4,12-13), где израз *достигни до савршеног човека, у меру раста пуноће Христове*, представља смисао свих људских, и личних и општечовечанских напора, религиозних и философских, хуманих и хуманистичких. Отац Јустин, паралелно са новозаветним антропоцентризмом, или тачније **Христоцентризмом**, истиче један пунији и хуманији хуманизам, тачније **Богохуманизам** (=Теохуманизам), тако да је и сву хришћанску философију, сву православну теологију и антропологију спајао у јединствену **Теантропологију**. Јер сав однос и решење питања Бога и Човека он сагледава, решава и доживљава само у Христу Богочовеку, који је „од свега новог Најновије и Једино Ново под сунцем”, сходно изразу Светог Јована Дамаскина, када овај парафразирајући исправља Премудрог Соломона (Проп.

1,9). Или сходно речима Светог Максима Исповедника: „Христос је мерило свих и свега, и не треба Христа мерити или објашњавати нечим или неким, него је Христос мерило и објашњење свега”.

Ава Јустин се јавља као верни али стваралачки настављач апостолске киригме и живог предања и догмата Светих Отаца, како вели Св. Василије Велики, пронетих, проживљених и промишљених кроз свој лични и саборно-црквени, увек савремени проблематизам, те зато актуализован трајном јеванђелском животном темом о боголикости човека, о његовом греху и палости, смртности и богоудаљености, али истовремено и о реалном **спасењу** свецелог човека и рода људског у Христу Богочовеку и благодатном препороду и прослављењу у Цркви као Богочовечанској Заједници Бога и човека у Христу, љубавном благодаћу и светлосним нествореним енергијама Духа Светога Утешитеља. И у својим беседама је Отац Јустин често наглашавао да, и поред свег трагичног стања нашег људског света и историје, ипак у овом и оваквом свету и времену **постоји спасење** за човека и свет, **јер постоји Спаситељ**, а то је једино Христос Богочовек.

Можемо, на крају, слободно рећи да је Отац Јустин, Свети Нови Богослов Српски, већ од почетка нашао и до краја живота следио у подвигу живота, мисли и речи правилну меру и мерило свега, као некада Апостоли Филип и Натанаил: Јеванђелског Исуса Христа, Јовановог и Павловог Бога Логоса и Спаситеља, светоотачког и светосаборског Богочовека, светолитургијског Великог Архијереја и Жртву, вечно Јагње Божје, предвечног Љубљеног Сина Божјег Јединородног и историјског новозаветног Сина Човечијег, Прворођеног међу многим браћом (Рим.8,29).

Христолика и светолика личност, и свеукупно богословље Аве Јустина Новог јесте једна ранохришћанска, али и савремена химна и доксологија Христу Богочовеку, Оваплоћеном и присутном у Цркви, у Њему спасеном, препорођеном и обоженом човеку и човечанству, људском роду Адамовском, који у свим својим гресима и богоудаљавањима ипак остаје вапајно богочежњив и христоцентричан. У томе је истински православни хуманизам - **Богохуманизам Оца Јустина Новог**.

Преподобни Оче Јустине, моли Бога за нас.

Умировљени Еп. ЗХП Атанасије

І ДЕО

1

ЕВАНЂЕЉЕ НЕБА И ЗЕМЉЕ

(Божјића размишљања)

На Божић: Бог *Логос постаде тело* (Јн.1,14). То је прва и последња благовест, највећа благовест коју је Бог могао дати човеку и небу земљи. Ако хоћете, целокупно Еванђеље неба и земље састоји се из три речи: Логос постаде тело. Без њих и мимо њих нема благе вести за човека ни у овом ни у оном свету. У њима је све што је вечито потребно бићу људском, у свима световима.

Логос постаде тело, постаде Боготело, при чему нити Бог престаје бити Богом, нити тело престаје бити телом.

Логос постаде тело, значи: Логос постаде душа, Богодуша, али при томе Бог остаје Богом и душа душом.

Логос постаде тело, значи и ово: Логос постаде осећање, Богоосећање. При томе Бог не престаје бити Богом иако је постао људско осећање, али и осећање остаје људским осећањем.

Логос постаде тело, значи још и ово: Логос постаде твар, Боготвар. У томе природа Бога не губи своја божанска својства као што и природа твари не губи своја човечанска својства.

Логос постаде тело, на крају свих крајева значи: Логос постаде човек, потпун човек, Богочовек. При томе Бог остаје у својим границама и човек у својим, иако су најприсније и неразделиво сједињени.

Бог Логос је постао човек да би човека вратио његовом оригиналу, његовом Творцу, јер је човек у прапочетку био створен Богом Логосом са свима одликама логосности (Пост.1,26-27; ср. Јн. 1,9). Бог Логос је постао тело да би тело вратио његовој првобитној логосности, јер све што је постало, постало је кроз Бога Логоса (Јн.1,3; Кол.1,16). Пошто је Бог Логос творац свих твари, то је Он и темељ целокупне козмичке грађевине. Грех и зло сачињавају човеков трагични покушај и бесмислени потхват да се Бог Логос одстрани из темеља васељене.

Бог Логос се оваплотио да твар врати Творцу који је њен прави темељ и основ. Стога је у божанском праву свети апостол када благовести да је Богочовек Христос једини трајни и неразориви темељ и да другога темеља нико не може поставити (ср.

1.Кор.3,11). Ко зида на Њему, на том непоколебљивом камену станцу васељене, мудар је човек, личност је његова ологосена, и остаје неразорива у свима бурама и олујама људских хаоса и потреса (ср. Мт.7,24-25; Рим.8,35-39).

Својим очовечењем Бог Логос је показао да је логосност природа наше природе, темељ човековог бића, основ људског живота и постојања. Наше порекло је од Бога, зато и биће наше и живот наш и постојање наше зависе свецело од Бога (ср. Дап. 17,28; Кол.3,1-4). У самој ствари, по свом оригиналу и по својој најунутрашњијој суштини сва је твар од Логоса и ради Логоса (ср. Кол.1,16-17). Са Њим, кроз Њега и Њиме све се враћа своме логосном постанку и постојању: својој првобитној чистоти, красоти и сили, своме „нека буде”, и „би”.

Осећање! Реците, каква је то тајна у мени: осећање. У ономе што ми називамо осећањем Бог је сјединио, стопио и слио ко зна какве загонетке и ко зна каква тајанства. Осећање - диван и страشان дар. Њиме је рај - рај, и пакао - пакао; њиме је бол - бол, и блаженство - блаженство; њиме је туга - туга, и радост - радост; њиме је очајање - очајање, и усхићење - усхићење. Логосност је првобитна одлика осећања. Одстраните њу из осећања, и оно се претвара у пакао. Јер, шта је пакао? Осећање без Бога Логоса; осећање из кога је потиснут Бог. А рај? Осећање Бога, осећање проникнуто и испуњено Богом Логосом. У ствари: пакао је обезбожено, „чисто осећање”, а рај је ологосено, охристосено, обогочовечено осећање.

Бог Логос је постао човек да би човеково осећање вратио првобитној логосности која је потиснута грехом. У очовеченом Богу Логосу наше се осећање враћа своме логосу, своме смислу, своме свесмислу. Враћа се својој боголикости, христоликости и духоликости. Најинтимнијом тајном својом људско осећање ишчезава у понорним дубинама Тросунчаног Бога и Господа. А то значи да је оно потпуно и савршено само онда када се преобрази у Богоосећање, у Христоосећање, у Духоосећање. Бог Логос је и постао човек да ологоси људско осећање. Враћајући се логосности, људско се осећање ослобађа греха, безумља, лудила, смрти. И тиме долази себи, својој прасуштини. Тада је самоосећање испуњено богоосећањем, христоосећањем.

Људско осећање је у правом смислу осећање једино Богом, Христом, тј. Богоосећањем, Христоосећањем. Без Бога Логоса оно луди, грчи се и умире у страстима, у греху, у буну, у бесмислу, у очајању, у себичности, у вечном постајању и никаднепосталости. Увек постаје, а никад не постоји стварно, интегрално. Обезбожено, обезлогосено људско осећање увек умире, и ни-

како не може да умре. То је онај еванђелски црв који не умире, и огањ који се не гаси - пакао.

Мисао! Каква се несхватљива тајна таји у природи човекове мисли! Једно знамо: она је толико несхватљива да човека језа подилази чим стане мислити о мисли. У трагању за постанком и природом људске мисли дух човечји залуди ако не прибегне Логосу, Богочовеку Христу, у коме је њена тајна једино слатка. Откинута од Бога Логоса, људска мисао нема свој смисао, свој логос. Јер је мисао у прасуштини својој логосног карактера.

За мене је мисао, свака мисао, највећа мука под небом, док се не извије у Богомисао, у Христомисао, тј. док се не ологоси, осмисли. Искрено: мисао је пакао ако се не преобрази у Христомисао. Без Логоса људска је мисао стално у алогосном делиријуму, у сатанском бесмисленом самопотврђивању, у сатанском: мисао ради мисли, слично оном: *l'art pour l'art* [уметност ради уметности].

Људска мисао луди грехом. Као и осећање. Једини лек и лекар од тог лудила јесте Богочовек, јер је Он очовечени Бог Логос. У Њему и Њиме је омогућено и загарантовано људској мисли бескрајно божанско усавршавање. Он је и постао човек да се ова планета, вођена голом, „чистом” мишљу људском, не би коначно и неповратно претворила у свеопшту лудницу. Примећујете: чим се европски континент удаљи од оваплоћеног Логоса, тоне у нечовечност, у безумље, у културно људождерство, у свеубилачке ратове. Човек прождире човека, нација нацију, раса расу.

Душа човечија! О, тајне над тајнама; о, чуда над чудима! Поломише се срца свих хаџија вечности око ње. Људи живе душом а не знају шта је душа. Зар то није мука духа? Мука, све док Бог Логос не постаде човек, а тиме и душа. И тајна нам се душе откри: Логос. Од Њега је њен постанак, њено биће, њен оригинал; и у Њему њен смисао, њено блаженство, њена вечност, њен рај. Стога је она у најинтимнијем тајнику свом христочежњива, богочежњива. У очовеченом Богу Логосу душа је нашла себе и свога Творца, због чега је чудесни Богочовек и објавио блавест: Ко изгуби душу своју мене ради, наћи ће је (Мт.16,25). То јест: наћи ће њену суштину, њен смисао, њену вредност, њен рај, њену вечност, њено блаженство. Несједињена са Богом Логосом, душа је ван себе, у вечном луђењу и бесмисленом кружењу из греха у грех, из муке у муку, из страсти у страст.

Тело човечје! Да чудотворне радионице, која воду претвара у крв, ваздух у кости, хлеб у месо, биље у минерале, минерале у течност! Невиђена радионица чудеса. Природних, јел'те? Та шта у природи није чудо! Неки невидљиви механичар, неки чудотворни мајстор управља овом необичном радионицом коју ми називамо телом. Он је у телу, а ми га не видимо. Дела његова видимој, али њега не. Као да му је намера да се што потпуније сакрије иза дела својих.

Тело! Бог је задао безброј загонетки створивши га оваквим какво је. У његово блато завио је своје божанско злато. И оставио га на овој почађалој звезди. И чудо додао чуду: Логос постаде тело! И тиме узвеличао тело изнад анђела и арханђела. Обасјао га и објаснио објавивши: И тело је за Господа (1.Кор.6,13). Доказ? Господ се узнео на небо са телом, и вавек ће боравити са њим и у њему. Залог? Васкрсење тела Христовог, и наших, на дан Суда. А свевредност и логосност тела баш је у томе што Логос постаде тело, и вечно остаје у телу.

Човек! Сва створења неме пред овим најнеобичнијим чудом у свима световима. Као да је Бог сабрао чудеса из свих својих светова, па их стопио у једно и добио се: човек. Душом га је везао за духовни свет а телом за вештаствени свет, и пустио га кроз овај живот. И човека подједнако маме тајанства духовног света и чари вештаственог света. Разапет свим бићем између два света, човек је као разапето уже између њих. Стога је тајна човековог бића претварала мисао људску о човеку у јаук, у грч, у лелек, у плач и нарицање над човеком. Све тако док Логос не постаде човек. Поставши човек, Бог Логос је објаснио човека човеку и осмислио његов живот и у овом и у оном свету.

Човек је тек Богочовеком враћен себи. Јер је на дну свога многоструког бића логосан. Нема човека кога не обасјава Логос при уласку у овај свет и овај живот (ср. Јн.1,9). Све што је човеково, док се не врати Богочовеку, док се не ологоси, не обогочовечи, бесмислено је и у основи нечовечно. Јер је човек прави човек једино Богочовеком и у Богочовеку. Крајњи циљ Логосовог очовечења и састоји се у томе да човека ологоси и обожи у васцелом бићу његовом. Бог Логос постаде човек да би ологосио човека, и душу његову, и тело његово, и мисао његову, и осећање његово, и све што човека чини човеком. Без тога ужас су, чудовишта су, страшиле су и наша душа, и наше тело, и наша мисао, и наше осећање. Нашто нам они? Да трнемо, да немимо, да обамиремо

на догледу смрти и свеколиког хаоса животног?...

Због свега тога, дан рођења Бога Логоса у телу, Божић, јесте празник диван и чудесан по величини, по тајанствености, по свесмислу. Празнујући Божић ми у ствари признајемо и прослављамо једини прави смисао људског бића, људског духа, људске мисли, људског осећања, људског живота. Јер на Божић „заблиста свету светлост разума”, заблиста свету светлост божанског разума, божанског знања, божанског смисла, и зали сав овај свет с краја на крај. Зали, и обасја нам, и откри нам вечни смисао овога света и човека у њему.

На Божић нам је откривена и осмишљена и тајна човека, и тајна земље, и тајна неба над земљом. И човек нам је мио, јер је Логосов; и душа човекова нам је мила, јер је Логосова; и мисао човекова нам је мила, јер је Логосова; и осећање човеково нам је мило, јер је Логосово; и живот човечји нам је мио, јер је Логосов; и свет нам је мио, јер је Логосов; и небо нам је мило, јер је Логосово.

Рођењем Логоса у телу рођен је на овај свет сав Бог, сва Истина Божја, сва Правда Божја, сва Љубав Божја, све Добро Божје, зато сви гладни и жедни Бога и његове Правде у слатком подвизничком усхићењу довикују свима бићима и свима тварима:

Христос се роди!

а из христочежњивих дубина бића и твари одјекује бурно:

Ваистину се роди!

1935.

2

НАД ТАЈНОМ МЛАДЕНЦА ИСУСА

Младенац Исус је не мање чудо од Исуса васкрслог и прослављеног. Његово рађање на свет засуто је необичним појавама. Рађајући се на свет, Он је пробудио све тајне, и оне су се слегле око Њега као рој око матице. Свака је нашла своје место у Њему; свака је нашла своју храну у Њему. Вековима се човечанство мучило проклетим јововским питањем: Зашто се човек рађа на свет? И проклето питање расипало се у безброј питања; са Њим се расипала и јадна душа човечанства. Вековима је солмоновски очај ломио и душу и тело човечанства и ригао анатеме на човека, на живот, на тајне живота. Очај се извијао у бунцање; на страшно повишеној температури очајања човечанство је бунцало, и бунцањем одговарало на проклето питање. И није одговорило. Пред проклетим питањем банкротирао је сав човек. Опседнут ужасима живота замирао је у инерцији немоћи, и непомично и резигнирано примао страхоте живота. И када су људи од очајања и ужаса не стајали већ *седели у тами и сени смртној* (Мт.4,16), родио се Исус на свет. Рађањем својим на свет Исус је одговорио на проклето питање: Зашто се човек рађа на свет? Одговорио је и одговором доказао да је не човек већ Богочовек. Човек је питање; Богочовек је одговор, Богочовек са свима својим божанским и човечанским својствима, мислима, осећањима, делима. Рађајући се на свет, Богочовек је чудесном личношћу својом одговорио зашто се човек рађа на свет. „Бог се рађа као човек, да би човек постао”¹⁾. Христос се оваплотио да би човек утолико постао Бог уколико је Бог постао човек²⁾. Обожење људске природе природна је последица Божјег оваплоћења. Да је Бог постао човек, то се изражава речју **оваплоћење**. Но ако је Бог постао човек, онда је и човек постао Бог³⁾. Та чињеница се изражава речју обожење (θεωσις). Оваплоћење Бога је средство којим се објављује циљ и смисао човечјег бића - обожење, и дају средства за његово остварење. То је смисао богооваплоћења; то и циљ. Богочовек Христос га

¹⁾ Тако „отац Православља” - Атанасије Свети и Велики дефинише циљ Христовог оваплоћења, *De incar.* и *Contra Arian.* 8, *Mgn. P. gr. t.* 26. col.996; *Sr. Ad Epict.* 6; *ib.*, col. 1060-1061.

²⁾ Тако пише Свети Григорије Богослов (*Orat.* XXIX, 19, *Mgn. P. gr. t.* 36, col. 100A), човек који је са Св. Јованом Богословом и Атанасијем Великим најдубље проникао у тајну Богочовештва Христовог. Ср. Максима Исповедника, *Centuria*, 62. *Mgn. P. gr. t.* 90, col. 1204A, и col. 285B-D.

³⁾ Ср. Св. Јов. Дамаскин, *De fide orth.* III 11.

је дао, и остварио. Поставши човек - дао је циљ човеку; ушавши у тело - дао је циљ телу; ушавши у материју - дао је циљ материји. Поставши човек - осмислио је све што је човечје: и рађање, и живот, и смрт. До Њега - све је било бесмислено; од Њега - све је осмислено. До Њега - људи су били слепорођени и мртворођени за смисао рађања, живота и смрти; наша јадна планета била је кртичњак; од Њега - људи су прогледали и васкрсли за смисао живота и смрти. До Њега - око је било слепо; од Њега - оно је прогледало; до Њега - уво је било глуво да Бога чује; од Њега - оно је прочуло; до Њега - ум је био без-уман; од Њега - он је уразумљен; до Њега - човек је грехом био откинут од Бога: непремостива провалија зјапила је између њих: људи нису могли да домисле Бога, да до-осете Бога, да до-гледају Бога; од Њега - провалија је премошћена: Бог је ушао у тело, и оспособио га да може до-мислити и сагледати Бога; време се ородило с вечношћу; човек се ородио с Богом; Бог је постао учесник у људској природи, да би човек постао учесник у Божјој природи (2.Пт.1,4). Богооваплоћењем човек надраста себе: од коначног постаје бесконачан, од временог - вечан, од сићушног - огроман. „Човек превазилази своју сопствену природу: од смртног постаје - бесмртан, од пролазног - непролазан, од временог - вечан; једном речју: од човека - Бог - Θεός ἐξ ἀνθρώπου⁴⁾.

Као Богочовек, Христос је не само савршено открио Бога, већ и човека. Богочовештвом Његовим решен је коначно и завршно и проблем Бога и проблем човека. Зато је Богочовештво Христово крајеугаони камен хришћанства. Спасење је у Богочовеку, не у човеку. Човек је нешто од чега се треба спасавати - Богочовеком. Рођење Богочовека на свет - то је прва чињеница, од које се мора поћи да би се ушло у тајну бића Божјег и бића човечјег. Ко њу обиђе - не може ући у мистерију хришћанства и личности Христове. Христос је Богочовек - то је полазна тачка хришћанства; од ње мора поћи сваки, сваки без изузетка. Од ње полазе еванђелисти и апостоли, мученици и исповедници, св. оци и чудотворци. То је основна догма хришћанства: из ње се изводе све остале догме и сва остала факта.

Христос је истинити човек - то је закључак до кога се мора доћи испитивањем Његовог родослова (Мт.1,1-17) и Његовог живота у телу. Но, какав је Његов духовни родослов? - Дух Свети сачињава сав Његов духовни родослов - то је одговор еванђелиста на постављено питање (Мт.1,18; Лк.1,35). Мати Исусова Марија нађе се да је трудна од Духа Светога (Мт.1,18). „Не иди даље, не тражи више од реченога, не питај: како је Дух Свети то учинио у Деви? Јер када је немогуће објаснити начин на који се врши зачеће

⁴⁾ Св. Григорије Ниски, De Beatitud. Orat. VII, Mgn. P. gr. t. 44, col. 128D.

и развиће детета при природним условима, како можемо онда објаснити када оно бива чудесним дејством Духа? Да не би узнемиравао еванђелиста и досађивао му честим питањем о томе, он је себе ослободио тога, наименовавши Онога који је учинио то чудо. Ништа више не знам, вели он, осим да је то учињено од Духа Светог. Нека се постиде они који желе да објасне узвишено рођење... Јер нити је арханђео Гаврил нити Матеј могао нешто више рећи осим да је рођење од Духа Светог; но како и на који начин је то учинио Дух Свети, нико од њих није могао објаснити, јер није било могуће⁵⁾.

Христос је истинити Богочовек - то је факт на који непрестано указују еванђелисти. У самом богопосланом имену Исус (Мт.1,21) садржи се сав обим и сва садржина Христове мисије на земљи. Спасти људе од греха - то је циљ Христовог доласка. Он је своје име оправдао својим животом, својом смрћу и васкрсењем. Он се безгрешно зачео да би могао очистити људе од греха, учинити их безгрешнима. Он се зачео од Духа Светог да би спасао људе од духова несветих, од духова злих и грешних. У томе је новина и Његовог имена и Његовог дела; у томе и доказ Његовог Божанства, јер само Бог може опраштати грехе; у томе је срж Његовог благовешћа, јер једино тиме може благовестити загорчену грехом природу људску.

Исус се зачео од Духа Светог - то сведоче и арханђео и еванђелист, али да ће де родити од девојке - то сведочи сам Бог устима пророка Исаије. Родити се од девојке није мање чудно и тајанствено од зачећа Духом Светим. И једно и друго је натприродно, надљудско; и за једно и за друго неопходно је непосредно Божје учешће и дејство. Једно објављује Бог преко анђела, друго преко пророка; учествују и бестелесна и телесна бића. Устима Исаије Господ говори: *Гле, девојка ће затруднети и родиће сина, и наденуће му име Емануил, које значи: с нама је Бог* (7,14; Мт.1,23). - Изучавајући личност Христову, човек мора говорити себи: ваистину, с нама је Бог, Бог је са нашим телом и у нашем телу, Бог је са нашим духом, са нашим срцем, са целокупном природом нашом; ваистину, Бог се оваплотио у човека, у целог човека, не у његово парче, не у његов ум само, или душу, или тело. С нама је Бог = с нама је Христос, јер је у богочовечанској личности својој најинтимније зближио, најприсније здружио, најчудесније сјединио Бога са човеком. До Христа - људи су имали мало разлога да говоре: с нама је ђаво. Грехопад је интимизирао човека с ђаволом. Бог је био дирка на кругу људског живота, а ђаво - центар. Зато је реално и оригинално богопознање било немогуће у старом свету. Бог је био с људима кроз камене таблице, кроз закон, кроз проро-

⁵⁾ Св. Јов. Златоуст, Im Matth. Homil IV2, Mgn. P. gr. t. 57, col. 42.

ке. Мојсеј и Јов, Исаија и Језекиљ имали су виђења Бога, виђења у вихору и олуји, у облаку и симболима. Платон је учио да је с људима не Бог, већ копије Бога. Он је био у праву; кроз ту његову исповест исповеда себе цео пагански свет.

Тако до Христа; но од Христа: с нама је Бог у телу - зборе људи; с нама је Бог - зборе животиње и боље; с нама је Бог - зборе сва бића; с нама је Бог - зборе минерали. С нама је Бог, но не привремено, већ на сву вечност. Бог *Реч постаде тело* (Јн.1,14) да би телу показала и открила Бога; постаде тело да би телу вратила бесмртност изгубљену грехом. Главно је да Реч постаде тело. Када је то могуће, онда нема ничег немогућег у томе да тело поста- не бесмртно, да људи постану синови Божји.

Христос је Спаситељ зато што је Богочовек. То је основна благовест, која синтезује сав Нови завет. Она је ушла у свет на дан рођења Христовог. Њу човек мора увек носити уза се и преда се на целом духовном путу кроз Еванђеља. Њу непрекидно у себи носи и њоме живи Богочовечанско Тело Цркве. Но Божић је нарочито време, када Црква особито силно и моћно славослови ту благу вест. „Данас Бог на земљу дође и човек се попе на небо”⁶⁾. „Слава и хвала на земљи Рођеноме, који је обожио природу земнородних”⁷⁾. Рађајући се, Христос доноси „богатство обожења”⁸⁾, доноси неисказану радост, зато Црква призива не само људе, већ сву твар да се радује. Христос се јавио „надумно као Богочовек са двоструком природом”⁹⁾.

Божјић је но преимућству дан радости, дан у који се родила Вечност на измученој планети нашој, дан у који се родио Богочовек, дан у који је циљ живота пренесен из твари у Творца, из човека у Бога. У богомудром божићњем поздраву: **Христос се роди!** и отпоздраву: **Ваистину се роди!** садржи се кратко изражена сва теологија. У том поздраву је формула спасења и лозинка спасења. Над слатком тајном сладчајшег младенца Исуса, који пружа руке и зове нас к себи, ми приклањамо главе своје, и молитвено и радосно поздрављамо све и свакога:

Христос се роди!

Ваистину, ваистину се роди!

1924.

⁶⁾ Стихира на литији.

⁷⁾ Сједален.

⁸⁾ Канон, 6. песма.

⁹⁾ Канон на повечерју, 1. песма.

3

**ДВЕРИ БЕСМРТНОСТИ
(Ускршња размишљања)**

Ништа страшније од човека у свима световима. Јер ништа бескрајније. Вртоглавица спопада сва створења која имају моћи да мисле о човеку. Философија о човеку тешка је и за анђелске умове, тужна и за херувимска срца. Нигде краја човековом бићу. Ако пак има краја, онда је тај крај: бескрајност. Са свих страна човек је опкољен бескрајностима. Границе човековог бића? Ох, све саме бескрајности. Шта је човек? Врећа крвавог блата, и у њој квасац свих бескрајности. Поведе ли себе у висину, човек ишче-зава у божанске бескрајности; нагне ли у дубину, тоне у демонске бескрајности. Човек? Мали бог у блату, покаткад - демон у раскошном орнату. Нема природнијег начела од овог: Будите савршени као Бог! Јер нема страшније стварности од човекове заљубљености у зло и његове бездане.

Горке су бескрајности човекове. Ко се није отровао од њих чим их је осетио, и осећањем сазнао? Јеси ли са многострадалним Јовом посетио човекове бескрајности, морало се срце твоје растопити од бола. Јеси ли их посетио са Шекспиром, морао си у бунило пасти, и измучену душу своју наслонити - на чије крило?... Отровне су бескрајности човекове. Да их није засладио Једини Сладчајши, зар би иоле осетљив, иоле мисаон човек могао не извршити самоубиство? Да, самоубиство, којим би убио све те безбројне бескрајности и ослободио себе отровне и бесмислене егзистенције.

Будимо искрени до краја: да чудесни Господ Христос није васкрсао, и светлошћу васкрсења свог обасјао и осмислио човекове бескрајности, ко не би Творца оваквог бића какво је човек сматрао проклетим тиранином?... А Једини Сладчајши кротко иде од срца до срца људског и божанском нежношћу заслађује горку тајну човековог бића, и собом испуњује његове бескрајности. Зато су Христовом човеку миле све бескрајности човекове. За њега нема страха у њима, јер су све испуњене Божанским Логосом, Божанским Смислом, Божанским Свесмислом.

Васкрсење Христово је највећи потресу сфери људског живота. Њиме је центар живота људског пренесен из смрти у бесмртност, из времена у вечност. Од геоцентричног, човек је постао ураноцентрично биће. Земља је постала привремено обиталиште човеково, а небо - вечно. Али и на земљи Христов човек живи небом, и по законима неба. У бесмртност људи улазе једино кроз двери васкрсења Христовог.

Где је центар човековог бића? У васкрслем и вазнесеном Господу Христу, који седи с десне стране Бога (ср. Кол.3,1). Са васкрслим Богочовеком вечност је постала нова категорија људског живота. Хришћани су тиме хришћани што живе силом васкрсења и по законима васкрсења (ср. 1.Кор.15,29-34). А то значи: живе вечношћу и ради вечности, јер су и тело и душа саздани за вечност, за богочовечност. То је најскупоценији дар роду људском чудесног Спаситеља: стицање вечности временским животом, савлађивање смрти бесмртношћу.

Вера у Господа Христа даје човеку силе да у овом свету греха и смрти светошћу савлађује грех и смрт, и испуњује себе бесмртношћу и вечношћу. Еванђелска вера саваплоћује човека Христу, чини га заједничарем свега Христовог, и он доживљује као своје све што је Христово: и Његово рођење, и Његово преображење, и Његово страдање, и Његово васкрсење, и Његово вазнесење. И на њему се испуњује чудесна благовест: *Ја више не живим, него мени живи Христос* (Гал.2,20). У сваком хришћанину продужује се богочовечански живот Христов. Хришћанин се благодаћу изједначује са Христом: у животу, у мислима, у жељама, у делима; он, по речима Светога Златоуста, има оно што и Христос¹⁾.

Хришћанинова је основна дужност: у свету времена и простора живети Христовом бесмртношћу и вечношћу. Мисли ли мисао, он је силом васкрслог и вечноживог Господа претвара у христомисао; а осећање претвара у христоосећање. Свим бићем својим он једно тражи: да буде онде где и васкрсли Господ. По речима светог апостола: *Ако васкрснусте с Христом, тражите оно што је горе, где Христос седи с десне стране Бога* (Кол.3,1). И мислима, и осећањима, и жељама дижите се изнад света, изнад свих небеса, изнад свих анђела и арханђела - где Христос седи с десне стране Бога. Све човечје спасава се пролазности и смрти Богочовечјим.

¹⁾ In Coloss. homil. 7,2; P. gr, t. 62, col. 345.

Која је мисао човекова бесмртна, која жеља, које осећање? Само христовска мисао, само христовска жеља, само христовско осећање. Човек је хришћанин ако Христом мисли, ако Христом осећа, ако Христом хоће (ср. Флб.2,5). У хришћаниновим жељама и осећањима и мислима нема ничег смртног и нечистог, јер испуњује еванђелски савет: мисли о ономе што је горе а не што је на земљи (ср. Кол.3,2).

Уколико човек оживљује себе Христом, утолико умире стихијама света (ср. Кол.2,20), то јест: гресима, страстима и пороцима. Хришћанин убија смрт у себи и око себе живећи Христовим добром. Ко Христовом бесмртношћу живи с десне стране Бога, како га могу мамити земаљске сласти, и почести, и страсти? Прљаво зрно песка - то је земља гледана оком Христове вечности. Сав многострани и бескрајни живот хришћанинов главном тајном својом сакривен је с Христом у Богу (ср. Кол.3,3).

Живећи силом васкрслог Господа Исуса, хришћанин умртвљује у себи не само све страсти и грехе, већ и све грехочежњиве мисли, грехочежњиве жеље, грехочежњива осећања. Нема сумње, далеко је од свечистог Господа Христа човек који живи у нечистотама. Додир са Свечистим неминовно уводи човека у непоштедну борбу са свима гресима и страстима. И он се до крвавог зноја бори са собом умртвљујући у себи рђаве мисли, зле жеље, сладострасна расположења (ср. Кол.3,5). Нема бескрајности у њему из које он не изгони фантастичне фатаморгане саблажњивих сласти земаљских и не сатире чудовишта одомаћених страсти. Све у њему бори се неустрашиво: да умртви чежњу за рђавим.

Тело је Бог дао човеку да га обожу - Богом, да га обесмрти - Бесмртним, да га овечни - Вечним. Чула су дата телу да послужи његовом обожењу и обесмрћењу. А то се постиже небочежњивом делатношћу душе у телу. Када око не гледа на пролазно и смртно, већ на непролазно и бесмртно, оно испуњује тело бесмртношћу; када слух не обраћа пажњу ни на шта земаљско и прљаво, већ на небеско и чисто, он испуњује тело вечношћу; када уста не говоре ни о чему ружном и саблажњивом, већ само о вечном и непролазном, она испуњују своје божанско назначење; када рука не чини ништа рђаво, већ само добро и похвално, она доприноси човековом обесмрћењу и обожењу.

Хришћанинов је позив: не допустити гресима и страстима да буду стваралачка сила у његовим мислима, осећањима, жељама и делима. Господ Христос даје силе човеку не само да из свих

бездана бића свог потисне све грехе и страсти, него да их са себе лако скине, као одело. То значе апостолове речи: свуците старога човека са делима његовим (Кол.3,9). А дела су његова: гнев, љутина, пакост, хуљење, срамотне речи, лаж, блуд, нечистота, сладострашће, лакомство, идолопоклонство (Кол.3,8; ср. Еф.4,22). Потиснувши из себе све грехе, човек је потиснуо све смрти, јер је сваки грех - мала смрт.

Зло се потискује добром, мржња - љубављу, гордост - смиреност, гнев - кротошћу, блуд - постом, сладострашће - молитвом. Једном речју: пороци се потискују врлинама. У тој борби са гресима и пороцима хришћанин добија свепобедну силу од Господа свепобедитеља, обнавља себе Њиме, док се најзад не јави као нови човек, христолики човек, чије је биће изаткано од доброте, милосрђа, смирености, кротости, трпљења, великодушности, свељубави (ср. Кол.3,10-14). Тај нови, христолики човек не стари, већ што више живи, све је млађи. „Уколико дуже живи, утолико се више приближава не старости већ младости (πρὸς νεότητα), која је боља од пређашње младости”²⁾. Нови човек се обнавља по обличју онога који га је саздао, тј. по обличју Христа. А Господ Христос не стари, јер греха не учини. Грех је једина сила која, по речима блаженог Теофилакта, састарује човека и квари (παλαιῶ καὶ φθερεῖ). И ми, који смо од Христа створени по Његовом обличју, дужни смо избацити из себе поквареност и остарелост (φθорάν καὶ παλαιόσιν)³⁾. Живот у врлини увек се подмлађује; и ако изгледа да телесно стари, али духовно цвета⁴⁾.

Практикујући Христове врлине човек се постепено охристоличује, постепено обнавља и обесмрћује, јер сваком врлином он помало васкрсава себе из смрти у бесмртност, док сав не утоне у живот вечни, који је сакривен с Христом у Богу (ср. Кол.3,3). Посреди је један подвиг: обезгрешење, а кроза њега оживотворење, васкрсење, обесмрћење, охристоличење. Свим струјама свога бића хришћанин улази у богочовечански свеживог Господа Христа. Овај богочовечански витализам нема ничег заједничког са сушичавим философским витализмом или хекеловско-вулгарним зоологизмом. У њему је тросунчани Бог извор свеживота.

²⁾ In Coloss. homil. 8,2; P. gr. t. 62, col. 353.

³⁾ Expositio in epist. ad Collos. cap. vers. 10: P. gr. t. 124, col. 1257B.

⁴⁾ Екуменије, Comment, in epist. ad Coloss. cap. 3,8-11; P. gr. t. 119, col. 44C.

Све нам сведочи: васкрсење Христово је свеобухватни етички подвиг и принцип. Хришћанин сав улази у подвиг себеваскрсења Христом. Његово се самоосећање постепено разраста у свеосећање, које христоликом љубављу обухвата све светове, и сва бића у свима световима. И радосно им у бескрајном усхићењу кличе:

Христос воскресе!

док сви светови потресно тутње:

Ваистину воскресе!

1936.

4

ВАСКРСЕЊЕ БОГОЧОВЕКА ХРИСТА

Нека козмичка завера постоји против наше планете, јер се нигде у васељени не умире осим на Земљи¹⁾. Острво смрти, једино острво на коме се умире, ето то је суморна звезда наша. А изнад ње, око ње, и испод ње круже милијарде звезда на којима нема смрти, на којима се не умире. Са свих страна бездан смрти опкољава планету нашу. Који то пут који полази са Земље а не сурвава се у бездан смрти? Које је то биће које може избећи смрт на Земљи? Сви умиру, све умире на овом језовитом острву смрти. Нема тужније судбе од Земљине, нема очајније трагедије од човекове. Зашто даје живот човеку када је одасвуд опкољен смрћу? Замке смрти разапете су свуда; на стазе човекове метнут је мрак. Као огроман и чудовиштан љигави паук смрт је исплела густе мреже око почађале звезде наше, и у њих хвата људе као беспомоћне муве. Са свих страна људождерске страхоте вијају човека, и он нема куд, јер га је смрт затворила одасвуд. Зашто се даје свест човеку када она свуда у свему наилази на смрт? Зашто се даје осећање човеку; да ли зато да осети како му је гроб - отац а црви - браћа? Кроз напаћеног Јова сваки од нас довикује гробу: ти си отац мој, а црвима: ви сте мати моја, ви сте браћа моја.

Свест је тужан и страشان дар човеку; но много тужнији и много страшнији дар је - осећање. А чула? Зашто су дата чула човеку; да ли зато да му буду пипци, помоћу којих ће он на сваком кораку у историји рода људског напипати смрт? Пошаљите мисао своју по овом острву смрти да вам пронађе смисао човековом постојању, и она ће вам се вратити ојађена и тужна, сва посута хладним пепелом смрти; пошаљите осећање своје, и оно ће вам се вратити изранављено и изгрувано по непролазним гудурама смрти; пружите једно чуло своје до краја ма ког бића у историји, и оно ће као крај његов, као завршетак његов несумњиво напипати смрт.

Господо, смрт је најочигледнија и најуниверзалнија стварност у свету. У самој ствари, последња, завршна стварност људског живота на земљи јесте смрт. Реците, зар смрт није последња стварност и моја и ваша? Сви смо ми заражени смрћу, сви без изузетка заражени смрћу, сви без изузетка; бацили смрти пројели су сва ткива бића нашег; сваки од нас носи у себи хиљаде смр-

¹⁾ Предавање одржано на Коларчевом народном универзитету.

ти. Нашу планету стално пустоши хронична епидемија смрти; нема медицине која нас може спасти ове епидемије; нема карантина где би се људи могли очистити од микроба смрти. Шта је људски живот на земљи ако не: стално грчевито отимање од смрти, борба са смрћу, и најзад - пораз од смрти? Јер ми у медицини, у науци, у философији побеђујемо не саму смрт, већ њене претече: болести и слабости. И то их побеђујемо делимично и привремено. Шта су тријумфи науке, философије, технике пред страховитим фактом свеопште смртности свега људског? Ништа друго до граја збуњене и преплашене деце. Ако има трагике у световима, онда је централа њена - човек. Трагично је бити човек, о! несравњено трагичније него бити тигар или овца, змија или птица, пуж или комарац. Ма колико се човек напрезао да превазиђе трагику људског живота, он мора и осећати и сазнавати да стално остаје затвореник у неотворљивој тамници смрти, тамници која нема ни прозора ни врата. Рађајући се на свет, човек је од првог момента кандидат за смрт; и не само то, него чим се - већ је осуђен на смрт. Утроба која нас рађа није друго до рођена сестра гроба. Излазећи из мајчине утробе човек већ ступа на пут који води у гроб. Ма којим путем ишао по овом острву смрти, човек се најзад мора искрцати у - гроб. Сваки човек је залогај који, на крају крајева, прогута ненаситна смрт, „свејадица смрт”²⁾. Шта нам остаје, о кукавни заробљеници смрти? Једино: побуна горког осмејка и грч немоћног срца.

Господо, на дугом и страшном путу кроз историју у човеку се толико наслагало и нагомилало смрти да је смрт постала једина категорија у којој се креће и бива сав живот људски, у којој он настаје, остаје, па можда и престаје. Кроз историју се у човеку израдило једно убеђење: ако у овом свету има ичег неопходног, онда је то смрт. То убеђење постало је догмом сваке историјске епохе. Језовита реалност смрти приморала је човечанство да то убеђење формулише у догму: смрт је неопходност. Ту немилу догму предавао је у наследство отац сину, човек човеку, поколење поколењу. Ако човек без предрасуде загледа у историју овог чудног света, мора признати да је овај свет - огромна воденица смрти, која непрекидно меље непрегледне поворке људи, од првог човека па све до последњег. И мене меље, и тебе меље, пријатељу, и све нас меље, док нас једног дана или једне ноћи не самеље. Реците, може ли човек спокојан бити, и без бунта овај свет примити, када је у овој воденици смрти прикљештен између два воденична камена, који ће га дотле мле ти док га сасвим не самељу? може ли мува бити спокојна у пауковој мрежи, и миш у мишоловци? Од ужаса - човек осећа да је овај живот неко страшно

²⁾ Тако Црква назива смрт: Петак Цветне [недеље], ујутру.

привиђење и мрачно заточење. Изгледа, неко нас је послао на заточење одвратном привиђењу; послао је нас који смо и сами од исте материје од које и привиђење. Довољно је и једно око човеку па да види да је наша планета - тркалиште привиђења, тркалиште калдрмисано лобањама људским. А васељена? није ли то огромна, херметички затворена гробница, по којој људи као очајне кртице непрестано рију, и никако да је прорију?

Свеколика историја рода људског није друго до заглушна афирмација смрти. Све њене буре и олује, затишја и подвизи, сви њени творци и борци, сведоче једно, само једно: смрт је неопходност; сваки је човек неизоставно и неминовно смртан. То је финале сваког људског бића, то тестамент који за собом неизоставно оставља сваки житељ наше планете. Тај тестамент су свакоме од нас оставили преци наши. У њему стоје само ове три речи: смрт је неопходност. - Реците, господо, може ли човек са таквим тестаментом бити спокојан и срећан у овој воденици смрти? Је ли потребан, је ли оправдан, је ли логичан живот у свету у коме је смрт - најнеопходнија неопходност? А то питање значи: Има ли смисла овакав свет, овакав живот, овакав човек? Посредно или непосредно, сви се проблеми свде на проблем смрти. Ко реши проблем смрти, решио је главне проблеме људске свести и савести. На овом проблему пробају се сви богови и сви људи. Ако ико реши овај проблем, онда је то Бог наш, и нема других богова, и - не требају нам.

Суочите проблем смрти са савременом позитивистичком науком. Да би решила проблем живота и смрти, наука је мобилисала све своје силе, али се сви њени напори сливају у један закључак: у свету владају природни закони који су неопходни и неизменљиви; и смрт је природни закон, зато је неопходан и неизменљив; у оваквом свету и оваквом човеку: смрт је неопходност. - Ето, свој одговор на страшни проблем смрти наука увија у тајанствену реч: неопходност. Али, она тиме не решава проблем већ га само констатује и афирмише. Оваквим одговором наука потврђује чињеницу да је смрт неопходност. Но, господо, та баш чињеница и јесте највеће проклетство за род људски. Ја морам извући консеквенце из овог догмата савремене науке: ако је смрт неопходност, онда људски живот нема смисла; неопходност остаје неопходношћу: човечанство је осуђено на перманентни status quo ante [стање као пре], тј. осуђено на перманентну смрт, пошто је смрт неопходност за све људе. „Верујемо”, изјавио је недавно чувени астроном Џејмс Џинс, професор Кембриџског универзитета, „да васиона није стална, непроменљива склопа. Она живи својим животом, путује, као и сви ми, путем који води од рођења ка смрти. Јер наука не зна ни за какву промену сем промене која се састоји у старењу, и ни за какав напредак изузев напретка ка гробу.

У светлости нашег садашњег знања, приморани смо да верујемо да је цела материјална васиона само један пример за ово, мада на огромној скали³⁾.

Пошто је смрт једини природни завршетак човека, па и саме васионе, онда је прави прогрес у основи немогућ; не само немогућ већ и непотребан. Јер нашта ми прогрес када се састоји у томе да ме свечано испрати од колевке до гроба? То је као кад те осуде на смрт па целат премаже мач медом да би ти било слађе кад ти њиме одруби главу... Нашта ми живот, нашта ми сав труд, и рад, и дужност, и љубав, и мржња, и култура, и цивилизација, кад умирем сав, без остатка? Све то пред чиме се људи клањају: прогрес, култура, цивилизација, рад, дужност, морал - све су то вампири који ми крв сишу, сишу, сишу... Проклети били! - Господо, треба бити искрен: ако је смрт неопходност, онда је овај живот - најподругљивији дар, најодвратнији подсмех, и главно: ужас, неиздржљив ужас... Неопходност смрти за науку је неуклонљива и непобедива; то значи: наука не може ни пронаћи ни дати смисао животу. Пред проблемом смрти издише и сама наука. Многи говоре: наука је сила, наука је моћ. Но реците: зар је сила која је бесилна пред смрћу, у самој ствари сила? зар је моћ која је немоћна пред смрћу, у самој ствари моћ? Нема силе мимо ону која побеђује смрт; нема моћи мимо ту моћ... Веле: наука је човекољубива. Но какво ми је то човекољубље када она оставља човека у смрти? када је немоћна да га одбрани од смрти? Човекољубље је: победити смрт. И нема другог.

Господо, суочите проблем смрти са ма којом философијом, старом или новом. Гле, сва се логика свих философија слива у један принцип: категорије људског мишљења доказују немогућност победе над смрћу; смрт је логичка последица трошности човекова бића, стога је смрт неизбежна неопходност... Овакав одговор подстиче ме на питање: Како философија може дати смисао човековом животу када тако решава кобни проблем смрти? У самој ствари, разне философије и нису друго до аритметика песимизма. Када човек са ивице гроба посматра свет, онда му ниједна философија не може засладити горку тајну смрти.

Суочите проблем смрти са европском хуманистичком културом. Многе је наивне европска надом окририла. Но слаба су то крила да би човека могла дићи изнад смрти. Смрт их немилосрдно сасеца у корену. И културни се човек осећа трагично немоћан пред страшилним фактом смрти. Стани на ивицу свога гроба и измери културу на теразијама своје савести; гле, лакша је од ништа. Пред смрћу она се савија у згрчену нулу. Све њене тековине смрт полако нагриза и отискује у свој мрачни амбис. Зар

³⁾ The stars in their courses, Cambridge 1931.

култура која није у стању да смрт, представља силу која јој се од многих приписује? Каква је корист човеку од тога што је културан, културан у воденици смрти, која ће данас-сутра самлети и њега и његову културу?

Господо, сва делатност рода људског кроз историју сведочи и тврди једно: човеку је немогуће победити смрт. Али, ако је то последњи и завршни закључак, чега ради онда живети? чега ради стварати историју, учествовати у њој, ломити се по њој? Историја рода људског, која није друго до немилосрдна, тиранска диктатура смрти, није ли подсмех над људским бићем и његовим прогресом? Не варајмо себе: смрт је тријумф тираније и трагизма, и авај - пир ироније и комизма... Јадно и комично је биће човек када му је суђено да живи у воденици смрти гледајући како она немилосрдно меље човека за човеком, нараштај за нараштајем и осећајући како и њега самог постепено меље, док га сасвим не самеле... Несрећном и исмејаном бићу што се човек зове немогуће је, апсолутно немогуће победити смрт. Шта онда? Има ли излаза? - Да, има. Оно што је немогуће човеку, показало се могуће коме? Једино Богочовеку. Да, Богочовек Христос је победио смрт. Чиме? - Својим васкрсењем И том победом решио проклети проблем смрти; решио га не теоријски, не апстрактно, не априористички, већ догађајем, доживљајем, фактом, историјским фактом васкрсења свог из мртвих.

Господо, нема догађаја, не само у Еванђељу већ и у историји рода људског, који је тако силно, тако убедљиво, тако непоречно посведочен као васкрсење Христово. У целокупној својој историјској стварности и моћи, хришћанство је засновано на факту васкрсења Христовог. Својом свепобедном силом оно је наметнуло себе за центар хришћанства. Ако се хришћанство може свести на догађај, онда је тај догађај - васкрсење Христово. Ако хришћанство има почетак у времену, онда оно почиње не од Витлејема већ од васкрсења. Темelj хришћанства је васкрсење Христово. То је основни факт; не пође ли се од њега, не може се одгоненути загонетна личност Исуса Назарећанина. Васкрсењем својим Господ Христос је објаснио свету себе, своју Богочовечанску личност. До васкрсења свог Он је учио о вечном животу, али је тек васкрсењем доказао да је Он заиста живот вечни. До васкрсења свог Он је учио људе победи над смрћу, али је тек васкрсењем победио смрт и дао људима силе да и они побеђују смрт и у души и у телу свом. Једном речју: целокупно учење Христово тек у васкрсењу Његовом добија своју опитну, експерименталну потврду и објашњење.

Без васкрсења Христовог хришћанство се апсолутно не може објаснити. Молим вас, чиме ћете објаснити неустрашиву проповед апостола о васкрслем Христу, оних апостола који су се, по-

ражени и преплашени голготском смрћу Христовом, кукавички били разбегли од Њега? Чиме ћете објаснити, чиме? - Једино васкрсењем Христовим. Да је Христос умро, а не и васкрсао, ко би се усудио да га проповеда као Бога и Спаситеља? Ко би за Њим пошао, ко у смрт за Њега ишао? Да Христос није васкрсао, ко би апостоле, те немоћне очајнике и преплашене бегунце, одушевио да проповедају једнога мртваца; и какву су награду могли очекивати од мртваца, какву почаст? Та они су побегли и од Њега живог чим је био ухваћен; а после смрти Његове зар би могли стајати онако смело за Њега да Он није васкрсао? Не, не! Они нису ни могли ни смели измислити васкрсење Христово да се оно није десило. Много пута Спаситељ им је за живота свог говорио о свом васкрсењу, али они од свега тога нису ништа разумели. Стога, да Христос није васкрсао, они би, гоњени од целог народа, протеривани из града у град, морали најзад одустати од Њега и престати да шире гласове о некаквом васкрсењу Његовом. Да се васкрсење Христово није стварно десило већ да су га измислили апостоли, у шта би се они могли уздати проповедајући једну такву измишљотину? Да ли у силу своје речи? Та они су били врло неуки људи. Да ли у богатство? Та они нису имали ни торбе, ни штапа, ни обуће. Да ли у знатност порекла? Та они су били сиромашни, и рођени од сиромашних. Да ли у знаменитост завичаја? Та они су долазили из незнатних села. Да ли у своју многобројност? Та њих је било свега једанаест. Да ли у обећања Учитељева? Али, да Он није васкрсао, онда ни остала обећања Његова не би за њих била веродостојна. И како би они могли укротити народни бес? Када се храбри Петар од страха одрекао Христа пред служавком, и сви остали, видевши га везана, кукавички разбегли, како би онда они смели помислити да иду у све крајеве света и свуда усађују измишљену проповед о васкрсењу? Када се један препао од служавке, а остали и од самог погледа на узе, како су се онда они могли одржати пред царевима, владарима и народима, где су мачеви, ужарени казани, усијане пећи, безбројне врсте свакодневне смрти, како ако не тако што их је божанском силом својом крепио васкрсли Господ Христос? Да, да, све је то чинила сила васкрслога Богочовека⁴⁾.

Но, без васкрсења Христовог се не би могло објаснити не само апостолство апостола већ ни мучеништво мученика, ни исповедништво исповедника, ни светитељство светитеља, ни чудотворство чудотвораца, ни вера верујућих, ни љубав љубећих, ни нада надајућих се, нити икоји хришћански подвиг уопште. Да вера хришћанска није вера васкрслог, и стога вечно живог и животног Богочовека Христа, ко би кроз толике векове милионе и

⁴⁾ Св. Јован Златоуст, In Math. Homil. 89,1; P. gr. t. 58, col. 782-783.

милионе људи одушевљавао на веру у Христа, на љубав према Њему, на живот у Њему, и водио их кроз свете еванђелске врлине и подвиге? Једном речју: да није васкрсења Христовог, хришћанства не би било; Христос би био први и последњи хришћанин, који је издахнуо и умро на крсту, а са Њим и Његово учење и Његово дело. Тада би била истинита реч несрећног Ничеа: Први и последњи хришћанин распет је на Голготи.

Господо, стварност и истинитост васкрсења Христовог проверена је најкритичкије од самих очевидаца, светих апостола. Они нису олако поверовали у васкрсење; напротив, подвргли су га немилосрдном критицизму. Може се смело тврдити: апостоли су се насумњали у васкрсење Христово не само за себе, него и за све људе свих времена, за сву људску природу уопште. Према првој вести о Спаситељевом васкрсењу, коју су чули од Марије Магдалине - која је прва видела васкрслог Господа - апостоли се односе с критичким неверјем: чувши да је жив и да га је она видела, они не вероваше. Овом првом неверју додаје се друго: васкрсли Господ јавља се двојици ученика на путу за Емаус, и они дошавши јавише ученицима; и ни њима не вероваше. Тада васкрсли Господ, да би своје неверне ученике уверио у своје васкрсење, пружа најопипљивији, најочигледнији и најнесумњивији доказ: показује им руке своје и ноге, и једе пред њима. Св. еванђелист то овако описује: *Сам Исус стаде међу њих и рече им: Мир вам. А они се уплашише и поплашени будући, мишљаху да виде духа. И рече им: Што се плашише? и зашто се јавља сумња у срцима вашим? Видите руке моје и ноге моје: ја сам главом. Опипајте ме и видите: дух нема тела и костију као што видите да ја имам. И кад то рече, показа им руке и ноге. А како они још не вероваху од радости и чуђаху се, рече им: Имаше ли овде што за јело? А они му дадоше комад печене рибе и меда у саћу. И узевши поједе пред њима* (Лк.24,36-43). - Врхунац апостолског немилосрдног критицизма у проверавању стварности и истинитости васкрсења Христовог представља случај апостола Томе. Када остали апостоли којима се васкрсли Господ јавио саопштавају Томи: видесмо Господа, он им скептички одговара: *Док не видим на рукама његовим ране од клинаца, и не метнем прста свога у ране од клинаца, и не метнем руке своје у ребра његова, нећу веровати.* - И жељу овако упорног неверја васкрсли Господ испуњује. Еванђелист прича: *После осам дана опет беху ученици његови унутра, и Тома с њима. Дође Исус кад врата беху затворена, стаде на средину и рече: Мир вам. Затим рече Томи: Пружи прст свој овамо и види руке моје; и пружи руку своју и метни у ребра моја, и не буди неверан, него веран.* - Уверен на тако очигледан и несумњив начин у стварност васкрслог Господа, Тома са вером извикује: *Господ мој и Бог мој* (Јн.20,25-28).

Господо, васкрсење Богочовека Христа је преврат, први ра-

дикални преврат и револуција у историји човечанства. До њега у историји је владала девиза: смрт је неопходност; од њега почиње да влада девиза: бесмртност је неопходност. Из факта васкрсења Христовог родила се философија васкрсења, која непобитно показује и доказује да је неопходност не смрт већ бесмртност, не победа смрти, већ победа над смрћу. Практично убеђење и философска догма: смрт је неопходност, врхунац је и пунолетство пессимизма. Та догма има своје постулате у принципима: грех је неопходност, зло је неопходност. Али и философија васкрсења има своје постулате; ево њих: безгрешност је неопходност, добро је неопходност. Када је васкрсење Богочовека Христа - факт, догађај и доживљај, онда нема ниједне богочовечанске врлине и особине која у животу људском не би могла постати факт, догађај, доживљај.

Факт васкрсења Христовог није ограничен ни временом ни простором; он је са сваке стране бескрајан и бесконачан као и сама личност Богочовека Христа. То је факт и догађај свечовечанског значаја и замаха; он се разраста у многамилиони живот свих хришћана, јер су хришћани тиме хришћани што вером у васкрслог Господа Христа постају Његови сутелесници, тј. чланови Богочовечанског Тела његовог: Цркве. Црква и није друго до непрекидно и бескрајно продужавање једног догађаја, једног факта: васкрсења Христовог. То је нови организам, нова реалност, бескрајна, бесконачна, бесмртна. Ту нема граница временских ни просторних. Васкрсењем својим Богочовек је пробио порочни круг смрти: извршио прелаз из смрти у бесмртност, из времена у вечност. У Личности Његовој извршио је тај прелаз и човек, али не као човек већ као Богочовек. Зато је васкрсење централни факт. Од човека се тражи једно: да усвоји тај факт, да доживи тај доживљај, да васкрсне себе из гроба свега онога што је смртно, сједињујући путем вере душу своју са васкрслим Господом Христом.

Христова победа над смрћу омогућила је бескрајни прогрес човека и човечанства ка божанском савршенству. У ствари: истински се прогрес састоји у победи над смрћу, и обесмрћењу и душе и тела, у спасењу од смрти, а то ће рећи: у спасењу од греха и зла, који су једини творци смрти. Али ако је смрт завршетак човека и човечанства, онда су све човекове чежње за прогресом - најпроклетније и најподругљивије својство које је неко убацио у човека, да би му се што јеткије подсмехнуо. У том случају, најбоље је и најдоследније: замрети у очајној инерцији и извршити самоубиство, јер би живот био несносна тиранија и неиздржљив подсмех. Многи не признају васкрсење, не признају победу над смрћу, а говоре о прогресу. Но сви ти прогреси, били научни, или философски, или уметнички, или културни, нису друго до концен-

трични кругови уписани у кругу смрти. Прогрес који изневери и напусти човека у смрти није прогрес већ фалсификат прогреса. Ако прогрес није у стању да осмисли живот и смрт, да обесмрти човека и човечанство, онда то није прогрес већ маскирани регрес. Такви су сви прогреси, сем прогреса заснованог на васкрслом Богочовеку. Није ли смрт побеђена, и бесмртност осигурана васкрсењем, онда нема истинског прогреса у овој страшној воденици смрти, онда су сви људи без изузетка робови смрти, лакеји смрти, мливо смрти. Ако је тако, рашта онда живети, о воденичари прогреса у воденици смрти? Зар зато да ме воденица смрти на крају крајева самеље целог, без остатка?... Да, да, сви прогреси који нису засновани на бесмртности човекове личности, представљају из себе наивне чаролијске бајке и скаске, које несрећни житељ ове планете сања - у чијем наручју? - у одвратном наручју аждаје смрти.

Једини смисао људског постојања у овој воденици смрти јесте лична бесмртност сваког људског бића. Без тога, нашта ми прогрес и усавршавање, нашта философија и култура, нашта ми добро и зло, нашта ми Бог и свет? Осетити се бесмртним још за живота у телу, јесте блаженство које се једино Богочовеком Христом може пронаћи и осигурати. Развијање осећања бесмртности и његово претварање у сазнање бесмртности, посао је Христовог човека у овом животу. Изгледа ми: Спаситељево Еванђеље и није друго до практично упутство како човек може себе смртна прерадити у бесмртна. Практикујући еванђелске врлине човек савлађује све што је смртно у њему; и уколико еванђелскије живи, утолико јаче потискује из себе смрт и смртност а ураста у бесмртност и вечност. Осећати Господа Христа у себи исто је што и осећати се бесмртним. То осећање бесмртности извире из осећања Бога, јер је Бог извор бесмртности и вечног живота. Шта је бесмртност? пита велики хришћански философ, Св. Исак Сирин, и одговара: „Бесмртност је осећање Бога”. Осећати Бога значи: осећати се бесмртним. Бог и бесмртност су два корелативна појма, јер су два корелативна факта. Једно је немогуће без другог. Осећати Бога у себи стално, у свакој мисли, у сваком осећању, у сваком поступку, и јесте бесмртност. Стећи то осећање Бога и значи: осигурати себи бесмртност и живот вечни. Отуда само из вере у Бога, из осећања Бога истиче и осећање личне бесмртности човекове. Човек Христове вере живи осећањем и сазнањем да је сваки човек бесмртан и вечан, те стога не може бити предмет ничије експлоатације и тираније. Ако је у човеку живо осећање Бога, живо је са њим и осећање бесмртности које се неуморно бори са свим оним што усмрђује човека, а то је грех, сваки грех и свако зло.

Господо, савлађујући грех и смрт, Христов човек пролази у

овом животу три главне етапе хришћанског еволуционизма: рођење у Христу, преображење у Христу, васкрсење у Христу. Крајњи циљ његове борбе јесте: васкрснути са Христом, а то значи: победити смрт. Гле, ти си већ победио смрт ако си свом душом поверовао у васкрслог Богочовека, јер је Он рекао: *Ко верује мене, има живот вечни, ... прешао је из смрти у живот...* Тек вером у васкрслог Богочовека човек почиње да бива човек, јер се ослобађа греха и смрти и стиче осећање бесмртности. Грех је болест која отупљује, закржљује, паралише у човеку осећање бесмртности, те човек ни осећањем ни мишљу не досеже до Бога живог и истинитог. Такав човек је осакаћен човек, получовек, потчовек. Богочовек је победио грех и смрт васкрсењем, да би човека разбудио на бесмртност и живот вечни, да би закржљало и обамрло осећање бесмртности у човеку оживео и подмладио, те да човек осети Бога и живот вечни као смисао живота људског и на земљи и на небу. У ствари, Црква и није друго до божанска радионица у којој се непрестано подмлађује, освежује и окрепљује човеково осећање и сазнање личне бесмртности и бесконачности. Зар молитва не обесконачује душу сједињујући је са Богом? Зар љубав не обесмрћује душу уздижући је до Бога? Зар милосрђе, зар доброта, зар смиреност, зар праведност не обесмрћују човека, преносећи његово биће у Царство Истине Христове? Не варајмо себе: сваком еванђелском врлином човек савлађује помало смрти у себи, док је најзад сасвим не савлада и не осигура себи бесмртност и живот вечни. А све то даровао је роду људском Богочовек Христос својим васкрсењем. Сва истина свих светова, сав смисао свих створења, сва радост свих бића дати су роду људском кроз васкрсење Богочовека Христа. Зато је васкрсење Христово најсудбоносији догађај у историји света; од њега зависи непролазна, божанска вредност не само сваког човека посебно, већ и свих људи скупа.

1939.

5

ВРХОВНА ВРЕДНОСТ И НЕПОГРЕШИВО МЕРИЛО

Кад се човек пробуди из иловаче тела свог на духовне реалности, онда осети да су вештаствене реалности утолико реалне уколико их његов дух сазнаје као такве¹⁾. И убрзо долази до парадоксалног сазнања: људи, као нарочита врста бића, сазнају реалности у вештастvenом свету помоћу духа који има својства вештастvenих реалности, већ је нешто што се не може вештастvenо објективисати, нити показати као трансубјективна вештастvena реалност, нити чулима опипати. Али, иако неухватљив у облике вештастvenе стварности, дух је ипак својом невидљивом суштинском мерилом свих видљивих стварности у свету материје. И човек све неодољивије осећа и сазнаје да је мисао духа, иако неоппљива, невидљива, нематеријална, ипак стварнија од сваке трансубјективне стварности у области материје. Штавише: све стварности заснивају своју реалност на мислима духа, који је по себи нематеријалан. У томе је и преимућство, и загонетност, и величина људског духа. И пробуђен човек, вођен нематеријалним духом својим кроз тајанства материјалног, физичког света, све више увиђа да је његов дух - његова највећа и најнепосреднија стварност, а самим тим и његова највећа вредност. У таквом расположењу човек ускоро осети неодољиву истинитост Спаситељевих речи о души човечијој као највећој стварности и највећој вредности, стварности - стварнијој од васцелог видљивог света, и вредности - вредноснијој од свих Сунчаних система: *Каква је корист човеку ако сав свет добије а души својој науди? или: Какав ће откуп дати човек за душу своју* (Мт.16,26: ср. Мк.8,36-37; Лк.9,25). Другим речима: у видљивом свету нема вредности која је адекватна вредности душе људске, или вредности којом се душа може процени-ти и исплатити; она више вреди него сви светови скупа.

У самој ствари, цео свој видљиви живот, живот у времену и простору, човек заснива на невидљивостима, тј. на души, на њеним мислима, на њеној савести. У свету видљивих стварности и збивања човек се оријентише својом мишљу; њоме све мери и процењује, њоме која је и за њега самог невидљива. Утолико је онда природније и логичније да се њоме оријентише и у свету ду-

¹⁾ Приступно предавање дра Јустина Поповића, универзитетског доцента, одржано на Православном богословском факултету у Београду 16. јануара 1935, под насловом: „О суштини православне аксиологије и критериологије”. Такође штампано и као поговор *Догматици*, 3 књига.

ховних стварности и духовних вредности. Човек је мишљу скопчан не само са светом видљивих, вештаствених стварности, него и са светом духовних стварности. Чак и крајњи сензуалисти у гносеологији не могу то порећи. Мора се признати: човечији дух је чудотворна лабораторија у којој се на несхватљив начин чулни утисци прерађују у мисли.

Озбиљан посматрач света, ма с које стране приступио вештаственим или духовним стварностима, мора осетити присуство бескрајне тајанствености у свима појавама. То је данак који сваки мислилац мора платити загонетној мистерији света. Нема сумње, правилна оријентација у овом загонетном свету зависи од духа којим се човек оријентише; или, тачније: од природе духа. А природу своју дух човечији казује и показује кроз искуство које делатношћу својом ствара. Из васцелог искуства тог избија чежња духа људског за бескрајношћу у свима изразима: у знању, у животу, у постојању. Дух људски неуморно чезне за бескрајним знањем, за бескрајним животом, за бескрајним постојањем. А кроза све то он једно хоће: да савлада пролазност, коначност, ограниченост, а омогући и осигура непролазност, бесконачност, безграничност. У свима културама и цивилизацијама, на крају свих крајева, све муке духа људског сливају се у један гигантски напор: савладати смрт и смртност, осигурати бесмртност и живот вечни, осигурати ма по коју цену.

Али, зар нас све то не подстиче на питање: Откуда у духу људском та чежња и тежња за бескрајношћу у свима правцима? Шта је то што мисао људску гони из проблема у проблем, из бескрајности у бескрајност? Ако се ова чежња за бескрајношћу и може наметнути слабијем човеку, онда откуда она код најсамосталнијих мислилаца? Штавише, она је у њих разрађена у најсложенију проблематику. Све то показује да се чежња за бескрајношћу налази у самој природи духа људског. Природа самог сазнања тежи за бескрајним знањем; природа самог осећања тежи за бескрајношћу осећања; природа самог живота тежи за бескрајним животом. Сав дух човеков: и кроз сазнање, и кроз осећање, и кроз вољу, и кроз живот хоће да је бескрајан, а то значи: бесмртан. Глад за бескрајношћу, глад за бесмртношћу је исконска, метафизичка глад духа људског. Она је дух људски гонила ка бескрајности и бесмртности кроз многобројне религије, философије, науке, муке и подвиге. Једном речју: дух људски хоће бескрајност, хоће бесмртност по сваку цену и ма у ком облику.

Очигледно је да ову чежњу за бескрајношћу није могла наметнути човеку вештаствена природа, пошто је сама ограничена, и нема у себи те чежње. Исто је тако очигледно да је духу људском није могло наметнути ни тело човечије, пошто је и само ограничено. Као једини логичан излаз остаје поставка: људска

чежња за бескрајношћу, за бесмртношћу налази се у самој суштини духа људског. Саздан по лику Божјем, човек је сав у тој чежњи. Јер боголикоост и јесте оно у бићу људском што чезне за бескрајним Божјим истинама у свима световима. Иманентна духу људском, ова боголикоост подстиче човека да се богочежњиво пружа и сеже за свима бескрајностима Божјим. Природно је за боголику душу да чезне за Богом као за својим оригиналом. Ово није априористички закључак, већ по свему апостериористички, јер свеколико искуство рода људског сведочи о тој моћној и тајанственој чежњи духа људског за бескрајношћу, за бесмртношћу, за вечним животом, било у овом или оном свету. Ако се ослонимо на свеопште искуство рода људског и сведемо човека на његове основне елементе, на праелементе, сигурно ћемо наићи на ову чежњу за бесмртношћу као на најосновнији елемент, на коме почива и у коме се онтолошки састоји сав човек.

Стварајући човека по лику свом, Бог је самим тим по бићу његовом разлио чежњу за божанском бескрајношћу живота, за божанском бескрајношћу сазнања, за божанском бескрајношћу савршенства. Стога се ова неизмерно гладна чежња бића људског не може потпуно задовољити и заситити ничим до Богом. Објављујући божанско савршенство као главни циљ човековог постојања у свету: *Будите савршени као што је савршен Отац ваш небески* (Мт.5,48), Господ Христос је одговорио на основни захтев и потребу боголиког и богочежњивог бића човековог.

Боголикоост природе људске има свој онтолошки и телеолошки смисао: онтолошки, јер је у њој дата суштина бића човековог; телеолошки, јер је њоме одређен човеку, као циљ живота, Бог са свима својим бескрајним савршенствима. Боголикоост је суштина суштине човековог бића, на којој и по којој човек има да израђује и изграђује себе у овом свету. У самој ствари: у бићу човековом Бог је прво, а човек - друго; другим речима: човек је саздан као потенцијално богочовечанско биће које је имало за задатак да, вођено боголиком душом, себе у свему уподоби Богу, и тако стварно изради себе у богочовечанско биће, тј. биће у коме је човек идеално сједињен са Богом и живи у Његовим божанским, бескрајним савршенствима. Али уместо да боголикошћу душе прожме сав свој емпиријски живот, човек је одвојио дух свој од свега Божјег у себи, и отиснуо се кроз тајанства овога света без Бога, тј. без свога природног путовође. И наишао у овоме свету на непремостиве провалије и језиве раселине.

У суштини својој, пад се човеков састојао у томе што је човек устао против боголиког устројства свога бића, напустио Бога и Божје, и свео себе на чисто вештаство, на чистог човека. Првом побуном против Бога, човек је донекле успео да истера Бога из

себе, из свога сазнања, из своје воље, и да остане при чистој човечности, при чистом хуманизму. *Horribile dictu* [страшно је рећи], но - хуманизам је у ствари основно зло, првобитно зло човеково. У име тог првобитног хуманизма човек је протерао Бога у натчовечанску трансцендентност, и сав остао при себи и у себи. Али, при свему томе, човек није могао да потпуно обезбожи себе, да потпуно избаци из себе боголике одлике свога духа; оне су остале да се и у његовом хуманизму појављују у облику чежње за бескрајним прогресом, за бескрајним знањем, за бескрајним усавршавањем, за бескрајним постојањем. Свесно и несвесно, у свима борбама које човек води у своме хуманизму, он тежи да поврати себи изгубљену боголикуост. И у томе делимично успева, успева толико колико је потребно да осети и сазна како он сам по себи, при својој чистој, обезбоженој човечности, не може никада исправити дух свој, реинтегрисати боголикуост бића свог. Кроз све своје хуманистичке носталгије човек у ствари вапи за - Богочовеком.

Отуда је појава Богочовека Христа у овом свету била и природна, и логична, и неопходна. Јер само Богочовек у потпуности одстрањује све муке духа људског, оболелог и обезбоженог хуманизмом. Он једини утољава све глади боголиког бића људског: и глад за бескрајним животом, и глад за бескрајном правдом, и глад за бескрајном истином, и глад за бескрајним добром, и глад за свима уопште божанским бескрајностима.

Најбитнији онтолошки захтеви и потребе човечијег бића задовољени су једном засвагда у личности Богочовека Христа. Јер на све захтеве и потребе духа људског, који се односе на свет изнад човека, Богочовек одговара Богом на човечански начин; а на све захтеве и потребе духа људског, који се односе на свет око човека и испод човека, Он одговара човеком на божански начин. Потенције богочовештва у бићу људском, које су спутане тиранијом богоборачког хуманизма, Богочовек ослобађа и даје им моћи да се остваре у бесмртној пуноћи својој. Човек, вођен Богочовеком, све своје нормира Богом, и у овом загонетном свету живи Богом, те тако достиже идеално савршенство, и собом представља најидеалнију синтезу Божјег и човечјег, духовног и вештастеног, оностраног и оностраног.

Појава Богочовека Христа у свету људских реалности, ни са онтолошког, ни са психолошког, ни са историјског гледишта није изненађење за људску природу. Напротив, она је задовољила основне чежње и потребе човечјег бића: чежње и потребе за божанским савршенством и вечним животом. Богочовек не само да није нешто неприродно и непотребно за човека, него је, напротив, потребнији човеку од свега другог, толико потребнији да је сам свеистинити Бог и Господ Исус објавио да је Он - *једино на потребу* (Лк.10,42). Зашто? Зато што је Он најсавршеније, и нај-

природније, и најцелисходније, и најлогичније решио проблем Бога и човека. Како? Показавши нам реално, земаљски реално, у себи Бога, који је апсолутна Истина, апсолутно Добро, апсолутна Правда, апсолутна Љубав, апсолутна Мудрост, у савршеном јединству са човеком; а са тим и кроз то показавши нам и човека у његовој безгрешности, бесмртности и савршенству. Богочовек је подједнако реално показао и Бога у Његовом савршенству, и човека у његовом савршенству. Када се непристрасно разматра историја рода људског, мора се признати: нема у роду људском бољег човека од Исуса; а то значи: нема ни бољег Бога, јер је Исус само као Богочовек био и јесте најбољи човек, тј. човек без греха, без зла. Само као такав, као Једини Безгрешан, Господ Христос је и могао неустрашиво питати своје најљуће непријатеље: *Који ме од вас кори за грех* (Јн.8,46); и нико од њих није могао указати ни на какав грех у Њему. А човек без греха је истовремено и најидеалнији и најреалнији човек, јер само као такав он је истински савршен, бесмртан и вечан.

Оваплоћењем Бога Логоса ушла је у природу људску свесавршена Мудрост Божанска, свесавршена Логика Божанска, свесавршени ум Божански. *Логос постаде тело* (Јн.1,14), то значи: све трансцендентне вредности Божанске постадоше иманентне природи људској, јер су конгенијалне суштини човечије боголике душе. Све те вечне Божанске вредности, оваплоћене у човека, стапају се, на крају крајева, у једну неизмерну и ненадмашну вредност: Богочовека Христа. Отуда је Богочовек прва, и највећа, и најосновнија вредност у свету човечанском. Јер ништа није човечанскије од Господа Христа, који оличава у себи најидеалније савршенство свега истински људског, истински човечанског. И не само то, него је Он, као Богочовек, најсавршенија синтеза Божјег и човечјег, оностраног и оностраног, природног и натприродног, физичког и метафизичког, реалног и идеалног. У Њему је, као у Богочовеку, најидеалније остварена и сачувана равнотежа између Божјег и човечјег, а уједно са тим очувана како аутономија човечјег, људског, тако и аутономија Божјег, божанског.

У Богочовечанској личности Господа Исуса постигнут је најрадикалнији, најлогичнији и најпотпунији монизам живота оностраног и оностраног, а кроз то: монизам сазнања оностраног и оностраног, монизам осећања човечјег и божанског. А то значи: и живот, и мисао људска, и осећање људско премостили су повор који зјапи између човека и Бога, између овог и оног света. Стога Христов човек живо осећа монизам овог света са оним, Бога са човеком, оностраног са оностраним, природног са натприродним. Он снажно осећа и јасно сазнаје како је у њему извршен прелаз из смртног у бесмртно, из временског у вечно. То осећање вечнога живота омогућује и осигурава Христовом човеку и вечност

мисли и бесмртност осећања. Но, иако је на тај начин Христов човек продужен, и проширен, и удубљен до божанских бескрајности, он ипак не губи своју човечност, своју индивидуалност, него и надаље остаје човек, само - човек, савршен, обогочовечен. Тек у Богочовеку Христу човек је уздигнут на највиши степен савршенства, на врх изнад свих врхова. Јер нико није прославио људску природу, људско биће као Богочовек. У његовој Богочовечанској личности учињена је човеку највећа правда, највећа могућа правда. Нигде ни у чему није потцењен човек на рачун Бога, нити Бог на рачун човека, иако је човек неизмерно узвеличан, и узвишен, и прослављен Богом.

Нема сумње, проблем добра и зла један је од најтежих и најмучнијих за људско сазнање. Но и он је коначно и завршно решен тек у личности Богочовека Христа. И то решен не вербалистички, теоријски, дијалектички, него суштаствено, прагматички, богочовечански. Јер се Господ Христос у целокупном животу свом показао као оваплоћење, као очовечење бескрајног, свесавршеног и апсолутног Добра. Ни највидовитије око не би могло пронаћи у Њему ни трунке зла, *јер Он греха не учини, ниши се обмана нађе у устима Његовим* (1.Пт.2,22).

Имајући пред собом у лицу Богочовека Христа апсолутно божанско Добро у границама људског бића, људске природе, људско сазнање тек од Њега и Њиме одређено зна, и људско срце одређено осећа шта је добро а шта зло. Добро је, вечно добро - све што Христос јесте у својој богочовечанској реалности, све што је богочовечанско. Као Једини Безгрешан и свемоћан, Господ Христос је дао људској природи благодатне силе да може до савршенства успевати у божанском добру а савлађивати грех и зло до коначне победе над њима. Због тога је Богочовек Исус највиша вредност у свима световима у којима се креће људска мисао и осећање.

Кроза сву своју историју човек се показује као нарочита врста бића тиме што неуморно тражи основну и главну истину, истину на којој стоје и ради које постоје сви светови, па и човечански. У том тражењу истине човек је решавао проблем истине и митолошки, и философски, и теистички, и атеистички, и спиритуалистички, и материјалистички. И није га решио, јер га је решавао у категорији чистог, обезбоженог хуманизма. Тек у чудесној личности Богочовека Христа јавила се сва вечна Истина, без остатка. И проблем истине решен је појавом апсолутне божанске Истине у границама људске природе. Зато је из уста Богочовека Христа изашла најсмелија изјава коју је икада људско биће дало, изјава: *Ја сам истина* (Јн.14,6). А то значи: Богочовек Христос је истина као личност у свој својој богочовечанској пуноћи и реалности.

Али оно што Богочовека Христа нарочито чини вредношћу изнад свих вредности јесте то што је Он први и једини потпуно решио проблем живота и смрти, решио га прагматички, реално, показавши у Богочовечанској личности својој оваплоћену, очовечену бесмртност и живот вечни. То је пак изузетно силно показао и доказао својим васкрсењем из мртвих и вазнесењем у вечни живот Божанства. И уопште, целокупни богочовечански живот Господа Христа до и после васкрсења очигледно је доказ да је Он заиста оличење бесмртности и вечнога живота, а тиме и господар над смрћу. Васкрсењем својим Он је људској природи заувек осигурао победу над смрћу, а вазнесењем својим - живот бесмртни у вечности тросунчаног Божанства. Зато је Он једини у роду људском имао права рећи за себе: *Ја сам васкрсење и живот* (Јн. 11,25). Богочовечанском личношћу својом Он је васкрсење и живот зато што је безгрешан. Где нема греха, нема ми смрти, јер једино грех производи смрт. И као што је грех једини творац смрти, тако је и безгрешност једини творац бесмртности.

У људском сазнању тајна света такмичи се са тајном човека. Непрозирни мрак покрива сву твар, И људска мисао никако да проникне у њен основни смисао, никако да схвати зашто постоји овакав свет у оваквом облику. Тек обасјан светлошћу Богочовека Христа, свет нам отвара круницу свога бића, и у њој свој прави смисао и вредност. Зато је Спаситељ и рекао за себе: *Ја сам светлост света* (Јн.8,12; ср. 9,5). У Богочовеку и Његовој светлости човек је истински прогледао и прави смисао света сагледао. Нека божанска разумност и целисходност разливена је но свој твари, разливена самим Господом Христом као вечним Логосом Божјим, због чега је и речено у светом Еванђељу: *Све што постаде - кроз Њега постаде* (Јн.1,3). Та логосност и логичност овога света, и свега што је створено, постаје очигледна тек у светлости оваплоћеног Бога Логоса. Људско сазнање, једино обасјано светлошћу оваплоћеног Бога, може сагледати божански, логосни смисао твари, и убедити се у истинитост апостолових речи: *Све се кроз Христа и ради Христа сазда* (Кол.1,16). То значи: смисао је сваке твари посебно и свих твари укупно да Богочовекову истину и правду остваре у себи до крајњих могућности. Небо и земља неће проћи док се на њима не испуни сав закон Бога Логоса (ср. Мт. 5,18). У Богочовеку Христу почело је оздрављење твари, реинтеграција твари, која се разболела и хаотизовала присуством и дејством људског греха и зла (ср. Рим.8,19-23).

Пошто је Господ Христос највиша вредност као Богочовечанска личност, то је Он као таква личност у исто време и највиши критеријум свих правих вредности. У овом свету никакво биће мање од Богочовека не може бити истинско мерило вредности када је највиша вредност - личност Богочовека. Не може бити

мерило човек, јер је далеко нижа вредност од Богочовека. Тиме што је највећа вредност, Богочовек је најбољи критеријум свега Божјег и човечјег и у овом и у оном свету. Историја ове планете не зна ни за бољег Бога од Христа, ни за бољег човека од Христа. Богочовек је у исто време савршено открио Бога и савршено открио човека. Стога нема Бога мимо Богочовека; нити има човека мимо Богочовека.

Шта је истина? питао је Пилат оваплоћену Истину, и хтео ушима да чује оно што није очима видео, као да није једна и иста душа и из ушију његових слушала и из очију његових гледала. У ствари, Богочовек Христос је истина не као реч, не као учење, не као делатник, већ као свесавршена и вечно жива Богочовечанска личност. Једино као таква Личност Он је и мерило Истине. Зато је Богочовек рекао за себе не само: *Ја сам Истина* (Јн.14,6) него и: *Ја сам Пут* (Јн.14,6), пут у саму Истину, мерило саме Истине, суштина саме Истине. Мерило Истине је сама Истина; а Истина је Богочовек Христос. Стога све што није од Њега, није од Истине. Ван Његове Богочовечанске личности Истина је онтолошки немогућа.

У хришћанству, истина није дискурсивни појам, нити теорија, нити учење, нити збир учења, већ жива Богочовечанска личност - историјски Исус Христос (ср. Јн.14,6). До Христа, људи су наслућивали истину али је нису имали; са Христом, као оваплоћеним Богом Логосом, вечна Божанска Истина сва улази у овај свет. Зато је и речено у пресветом Еванђељу: *Истина постаде кроз Исуса Христа* (Јн.1,17).

Шта је живот, прави, истински живот и мерило живота? - Опет личност Богочовека Христа, а не Његово учење, одвојено од Његове чудотворне и животворне Личности. Нико никада од људи није смео рећи: ја сам живот - јер је сваки смртан. А Богочовек је рекао: *Ја сам Живот* (Јн.14,6). И с правом рекао, јер је васкрсењем победио смрт, и показао себе вечно жива вазнесењем на небо и седењем с десне стране Оца. Стога је Богочовек и Живот, и мерило Живота. Све што није од Њега - смртно је. У Њему живот има своју логосност и своју логичност, јер има своју божанску вечност. Као вечни Божански Логос, Он је живот и свеживот (ср. Јн.1,4) јер је живот - Њиме живот. Где Њега нема, ту се живот претвара у смрт, јер је Он једини који живот чини живим. Отпадање од Њега, који је Живот, увек се завршава умирањем и смрћу. Стога се у Њему, као Логосу и Логици живота, налази једино могуће логичко оправдање људског живота у категорији времена и простора.

Вечни живот се храни и одржава вечним добром, и вечном правдом, и вечном истином, и вечном мудрошћу, и вечном светлошћу. И када је Спаситељ објавио: Ја сам Живот, самим тим Он

је о себи објавио и ово: ја сам Добро, ја сам Правда, ја сам Истина, ја сам Мудрост, ја сам Светлост. Пошто је Он све то у исти мах, то је Он и највише мерило свега тога. Својом свесавршеном личношћу безгрешни Богочовек представља у роду људском једини непогрешни критеријум и живота, и добра, и правде, и истине, и мудрости, и светлости. Све у свему: Богочовек је највиша и најсавршенија вредност, једина вечита вредност, а тиме и због тога највиши и најсавршенији критеријум, једини вечити критеријум истине, живота, правде, светлости, доброте и мудрости.

Целокупно своје учење и делање Господ Христос своди на своју Богочовечанску личност, и објашњава њоме. Стога и апостолска, православна Црква Христова све у хришћанству своди на животворну личност Богочовека: и учење, и истину, и правду, и добро, и живот. Лик Богочовека Христа је њена највиша вредност и највећа драгоценост. Све остале вредности она изводи из Њега, као зраке из сунца. Не треба се варати: хришћанство је хришћанство Богочовеком; у томе је његов изузетни значај, и вредност, и сила. Господ Христос је себе сама, своју Богочовечанску личност оставио као Цркву; стога је Црква - Црква само Богочовеком и у Богочовеку. Све што је новозаветно слива се у једну огромну, свеобимну истину: Богочовек је и суштина, и циљ, и смисао, и свевредност Цркве; Он је и душа њена, и срце њено, и живот њен; Он је - сама Црква у свој плироми богочовечанској, јер Црква није друго до Богочовек Христос продужен у све векове: *Ево ја сам с вама у све дане до савршетка века* (Мт.28,20). Богочовек је глава телу Цркве (Кол.1,18; ср. Еф.1,22; 5,23), једина глава; као такав, Он је Спаситељ телу Цркве (Еф.5,23), једини Спаситељ. Њиме, једним, јединственим и недељивим Богочовеком Црква је увек једна, јединствена и нераздељива. Јер васцело тело Цркве Он као Богочовек држи у нераздељивом јединству благодати, истине и живота. Тело Цркве расте Њиме у све бескрајности божанског живота; расте растом Божјим у меру раста пуноће богочовечанске, јер се сва кроза Њега и за Њега сазда (Еф.4,15-16; Кол.1,10; Еф.4,13; Кол.1,16). Благодатном силом својом Он све чланове Цркве тајанствено води обогочовечењу, јер је смисао и циљ постојања Цркве: богочовечанском вером све довести у меру раста пуноће Христове (Еф.4,13), све обогочовечити.

Због свега тога Црква је кроза све своје апостоле, и мученике, и исповеднике, и светитеље, и вернике, неустрашиво исповедала, проповедала и бранила више свега и изнад свега: Богочовештво Господа Исуса, његову чудесну и незаменљиву Личност. Милосрдно снисходљива према грешницима, Црква је увек била ревнитељски неумољива и одлучна у осуђивању и одбацивању свију оних који су ма на који начин или порицали или одбацивали или унакажавали Богочовештво Господа Христа. Бранећи

пречисти и пресветли лик Богочовека Христа, Црква је увек радосно готова да пође на сва апокалиптичка мучеништва, само да Њега не изда.

Шта је суштина Православља? - Богочовек Христос. Отуда све што је православно има богочовечански карактер: и сазнање, и осећање, и воља, и мишљење, и етика, и догматика, и философија, и живот. Богочовечанство је једина категорија у којој се крећу и збивају све манифестације Православља. Бог је у свему на првом месту, човек на другом; Бог води, човек је вођен; Бог ради, човек сарађује. И то не неки трансцендентни, апстрактни, деистички Бог, већ Бог најнепосредније историјске стварности, Бог који је постао човек, живео у категорији нашег, људског живота, и у свему се на земаљски очигледан начин показао апсолутно безгрешан, апсолутно свет, апсолутно добар, апсолутно mudar, апсолутно праведан, апсолутно истинит. Као савршеном Богочовеку, Њему ништа људско није непознато (ср. Јев.2,14; 17-18). Он је и постао човек, остајући Богом, да би као Бог дао људској природи божанске силе, која би људе одводила најприснијем, богочовечанском јединству са Богом. И та божанска сила Његова непрекидно ради у богочовечанском телу Његовом - Цркви, сједињујући људе са Богом кроз благодатни и свети живот. Јер Црква и није друго до чудесни богочовечански организам, у коме се сарадњом благодати Божје и слободне делатности човекове обесмрћује, обогочовечује све што је човечије, све - осим греха. У богочовечанском организму Цркве сваки верник је као жива ћелија која постаје саставни део његов и живи његовом животворном богочовечанском силом. Јер бити члан Цркве значи: саоваплотити се Богочовеку, постати сутелесник Његов (Еф.3,6), органски део богочовечанског тела Његовог (Еф.5,30; 1.Кор.12,12-13); једном речју: обогочовечити се у васцелој реалности своје човечанске личности. Постигне ли то, човек је постигао богочовечански монизам живота, и има живо и бесмртно осећање да је прешао из смрти у живот (ср. Јн.5,24; 3,36; 11,25-26). При том он свим бићем непрестано осећа да је Црква, као богочовечански организам, Богочовек продужен у све векове. Као Богочовечанска личност - Господ Христос је непоновљив, али као богочовечанска сила и живот - Он се непрестано понавља у сваком хришћанину као органском делу свога богочовечанског тела - Цркве.

Називајући Цркву телом Христовим (Еф.1,23; Кол.1,24) свети апостол доводи у везу њено биће са тајном оваплоћења Бога Логоса, и показује да се жив и непроменљив основ видљивости Цркве налази управо у томе што Логос постаде тело (Јн.1,14)²⁾. И још показује да Црква, зато што је тело Христово, непрекидно и не-

²⁾ Г. Флоровски, „Очев дом”, Хршићански живот, 1926, 166.

посредно зависи од оваплоћеног Бога Логоса у свему што је чини Црквом. Неизмерну пуноћу богочовечанских дарова и моћи она добија од Њега, који све што је њено испуњује собом (ср. Еф.1,23; Кол.2,9).

Пошто свим бићем и свом делатношћу својом потпуно зависи од оваплоћеног Бога, Црква се сва заснива на историјској стварности еванђелске благовести: *Логос постаде тело*, тј. постаде Богочовек. Ова истина је основна истина Цркве, темељ Цркве. Стога је Црква у свему и по свему богочовечански организам на првом месту, а затим богочовечанска организација. Сва природа Цркве у свима пројавама својим има богочовечански карактер. Из тога логички следи и њено богочовечанско деловање у свету: све што је Богочовеково - оваплотити у човеку и човечанству. Мисија Цркве је самој природи Цркве: остварити све богочовечанске вредности у свету човечанском. Оваплоћење Бога је завршно и интегрално откривење Бога оваквом бићу какво је човек. Јер, поставши човек а не неко друго биће, Бог је показао да је Богочовек: природа природе човекове, логика логике човекове, доброта доброте човекове, истина истине човекове; једном речју: суштина, смисао и циљ боголике душе човекове. Исповедајући Богочовека, Црква уједно са тим исповеда право, истинског, интегралног, боголиког човека. Јер изван Богочовека нема правога човека.

Како Православна Црква чува своју највећу драгоценост, пресвету личност Богочовека Христа? Чува је својом јединственом, светом, саборном и апостолском вером. Јединством вере Православна Црква кроз векове чува јединство и јединственост богочовечанског живота и истине; светошћу она чува јединствену светост живота и истине у свом богочовечанском телу; саборношћу она чува интегритет богочовечанског живота и истине; апостолношћу она чува неприкосновеност и континуитет историјске стварности и животворности богочовечанског тела и дела Христовог. Само *са свима светима*, по речи апостола Павла (Еф. 3,18), може се познати чудесна тајна личности Христове, а то значи: може се истински и правилно веровати у Богочовека Христа. Једино живећи са свима светима у саборном јединству вере, човек може бити прави хришћанин, прави следбеник Богочовека Христа. У ствари, живот у Цркви је увек саборан, увек у заједници са свима светима. Отуда истински члан Цркве живо осећа да је једне вере са апостолима, мученицима и светитељима свих векова, да су они вечно живи, и да све њих једновремено прожима једна иста богочовечанска сила, један исти богочовечански живот, једна иста богочовечанска истина. Нема саборности мимо црквености, јер само стварно живљење у Цркви ствара у човеку осећање саборности вере, истине и живота са свима члановима Цркве свих времена.

„Стећи саборно устројство духа немогуће је друкче него улажењем и уживљавањем у Цркву. Сав смисао православног владања над временом и живе везе са светоотачким временом састоји се управо у нумеричкој истоветности Цркве, једне и јединствене у свом васељенском, саборном и свевременом бићу, у непрекидности јерархијског прејемства, обављања Тајни, општења вере и дејствујућег у њима једног Духа и једне благодати. То је јединство Тела Христовог, јединство дома Божјег, у коме су не само некада живели, него и сада живе и обитавају сви они који су умрли у побожности и вери, и свети подвижници и Оци Цркве. И сваки сада свештеник који врши Св. Литургију, не само понавља оне исте речи које је некада узносио пред олтаром Св. Василије Велики или Св. Златоуст, него и у реалном, мада непостижном општењу, у буквалном смислу заједно са њима саслужи Богу. На сваком богослужењу невидљиво присуствује цела Црква, као истинско »једно стадо«, заједно и једнодушно узносећи молитве и благодарности Господу Исусу Христу и Оцу Његовом. То није психолошка, субјективна веза с прошлошћу, већ онтолошко јединство живота. У Цркви се зауставља време, јер ту нема смрти и престанак земаљског постојања не раскида живу везу покољења³⁾».

У Цркви је прошлост увек савремена; садашњост у Цркви је садашњост увек живом прошлошћу, јер Богочовек Христос, који је *јуче и данас онај исти и вавек* (Јев.13,8), у своме богочовечанском телу непрекидно живи истом истином, истом светошћу, истим добром, истим животом, и сву прошлост увек чини садашњицом. Отуда су живом православном осећању и сазнању сви чланови Цркве, почевши од св. апостола па до јуче преминулих, увек савремени, јер увек живи у Христу. И данас сваком истински православном човеку савремени су сви свети апостоли, и мученици, и свети оци. Штавише, они су за њега реалнији од многих његових савременика по телу.

То осећање свејединства вере, живота и сазнања сачињава суштину православне црквености. Ово осећање обелодањује истину: Богочовек је непрекидна животворна сила, која се непрестано пројављује у богочовечанском животу Цркве кроз јединство, светост, саборност, апостолност вере, живота и истине. Јер шта значи бити православан? То значи: бити у непрестаном подвигу од човека ка Богочовеку, бити у непрестаном изграђивању себе богочовечанским подвизима. При томе човек никада није сам: свако његово осећање, и дело, и мисао је лично-саборна; никада само лична, никада само саборна. Када православни хришћанин мисли мисао, он је мисли са страхом и молитвеним трепе-

³⁾ Г. Флоровски, „Очев дом”, Хршићански живот, 1925, 358.

том, јер зна да у томе на тајанствени начин учествује сав збир Светитеља, сав лик свих чланова Цркве. Он никада није свој, никада не припада себи, већ свима светима, а кроз њих - пресветом Господу Исусу. Када разматра дух свој, православни хришћанин говори себи: дух је мој ништа ако га не испуним и не усавршим Духом Светим. У православног хришћанина ништа не бива по човеку, већ све по Богочовеку; кроз непрекидне еванђелске подвиге он се сабира у Богу: дух се његов сабира Духом Божјим, и душа, и воља; све се његово сабира и саборнизује у Богочовеку. И он свим бићем својим осећа да је православна црквеност увек света и увек саборна, и да је категорија богочовечности неизменљива категорија црквености, православности.

Православни су тиме православни што непрекидно имају ово осећање богочовечанске саборности, загревајући га и чувајући га молитвом и смирености. Они никада себе не проповедају; никада се не хвале човеком; никада не остају при голој човечности; никада не идолатризују хуманизам. Свети, христоносни апостоли дали су једном засвагда формулу богочовечанске црквености: *Нађе за добро Дух Свети и ми* (Дап.15,28). Прво Дух Свети, па онда ми; ми утолико уколико допуштамо Духу Светоме да дела кроз нас. У овој богооткривеној апостолској формули садржи се сав метод богочовечанске делатности Цркве у свету. Овај су метод прихватили мученици и исповедници, свети оци и васељенски сабори. Одступи ли се од њега, одступа се од Духа Светог, одступа се од св. апостола и мученика, од св. отаца и васељенских сабора, одступа се од јединства, светости, саборности и апостолности богочовечанске вере Христове; једном речју: одступа се од Господа Христа. Православна Црква је једна, света, саборна и апостолска зато што не одступа од овог свештеног метода. Она је православна тиме што непрекидно исповеда, држи и чува не само богочовечанску, апостолско-саборску, васељенску идеологију хришћанства, него и богочовечанску, апостолско-саборску, васељенску методику хришћанства. Богочовечанска идеологија хришћанства може се очувати једино богочовечанском методиком хришћанства. Господ Исус је и Истина и Пут. Одступи ли се од богочовечанске методике, неминовно се одступа и од богочовечанске идеологије, одступа се од Богочовека Христа.

Православна Црква поседује интегралну идеологију Богочовека Христа јер неодступно стоји уз богочовечанску методику св. апостола и васељенских сабора. Човек православне, апостолске, светоотачке вере осећа и зна да су православни људи само сарадници Духу Светом, сарадници који непрестано молитвом ослушкују шта Он вели, који непрестано творе шта Он жели, који непрестано своје мисли и речи и дела и проверавају Њиме. Пошто је свејединство богочовечанске Истине увек присутно саборном

сознању Православне Цркве, то свети оци и учитељи Цркве непрекидно учествују у богочовечанском животу Цркве благодатним дејством Духа Светога, због чега православни патријарси у новије време изјављују у својој посланици: „Дух Свети учи Цркву кроз свете оце и учитеље саборне Цркве... Црква се учи од живоначалног Духа, али не друкчије него преко светих отаца и учитеља... Саборна Црква не може грешити или варати се или исказивати лаж уместо истине, јер је Дух Свети, који увек дејствује кроз оце и учитеље који верно служе, чува од заблуде”.

На европском Западу хришћанство се постепено претварало у хуманизам. Дуго и напорно је Богочовек сужаван, и најзад сведен на човека: на непогрешног човека у Риму, и не мање непогрешног човека у Берлину. Тако је постао западни хришћанско-хуманистички максимализам који од Христа узима све, и западни хришћанско-хуманистички минимализам који од Христа тражи најмање, па често и ништа. И у хришћанско-хуманистичком максимализму и у хришћанско-хуманистичком минимализму на место Богочовека истављен је човек и као највиша вредност и као највиши критеријум. Извршена је болна и тужна корекција Богочовека, Његовог дела и Његовог учења. Истрајно и упорно трудио се хришћанско-хуманистички максимализам да Богочовека замени човеком, док у догмату о непогрешивости човека Богочовек није заувек замењен непогрешним човеком. Јер овим догматом човек је одлучно и јасно проглашен не само за нешто више од човека, него и од светих апостола, и од светих отаца, и од светих васељенских сабора. Оваквим одступањем од Богочовека, од васељенске Цркве, овај максимализам је превазишао Лутера, творца хришћанско-хуманистичког минимализма. У самој ствари, први, радикални протест против једне, свете, саборне и апостолске Цркве треба тражити у западном хришћанско-хуманистичком максимализму, не у лутеранизму. У том првом протесту је и први протестантизам.

Не треба се варати: западни хришћанско-хуманистички максимализам и јесте најрадикалнији протестантизам, јер је темељ хришћанства пренео са вечног Богочовека на пролазног човека, и то прогласио за најглавнији догмат, а то значи: за најглавнију истину, за најглавнију вредност, за најглавније мерило. А протестанти су само прихватили овај догмат у суштини, и разрадили га до ужасних размера и детаља. У самој ствари, протестантизам није ништа друго до генерално примењени хришћанско-хуманистички максимализам, чије је основно начело спроведено у живот од стране сваког човека посебно. По примеру непогрешивог човека у Риму, сваки протестант је поновљени непогрешиви човек, јер претендује на личну непогрешивост у стварима вере. Може се рећи: протестантизам је вулгаризовани хришћанско-

хуманистички максимализам, али лишен мистике, ауторитета и власти.

Свођењем хришћанства, са свима његовим бескрајним истинама богочовечанским, на човека, учињено је то да је западно хришћанство претворено у хуманизам. Ово може изгледати парадоксално, али је истинито својом неодољивом и неуклоњивом историјском стварношћу. Јер је западно хришћанство, у суштини својој, најодлучнији хуманизам, пошто је човека прогласило непогрешивим, и богочовечанску религију претворило у хуманистичку. А да је тако, показује то што је Богочовек потиснут на небо а на његово упражњено на земљи место постављен је његов заменик, Vicarius Christi. Каква трагична нелогичност: свудаприсутном Богу и Господу Христу постављати заменика! Али ова се нелогичност оваплотила у западном хришћанству.

Све ове чињенице наводе на закључак: хуманистичко хришћанство је у ствари најодлучнији протест против Богочовека и његове аксиологије и критериологије. Истина, и у овоме провејава омиљена тежња европског човека да све сведе на човека као на основну вредност и основно мерило. А из свега тога стоји један идол: Menschliches Allzumenschliches. Свођењем хришћанства на хуманизам, хришћанство је, нема сумње, упрошћено, али исто тако и - упропашћено. Пошто је извршен „глајхшалтунг“ хришћанства са хуманизмом, данас се погдеде у Европи помишља да се хуманистичко хришћанство замени старим германским многобоштвом. Покличи појединаца у протестантском свету: Zurück zum Jesus! Back to Jesus! само су немоћни крици у мркој ноћи хуманистичког хришћанства које је напустило богочовечанску аксиологију и критериологију, и сада се гуши у очајању и немоћи. А из дубине векова брује горке речи сетног пророка Божјег Јеремије: *Проклет човек који се узда у човека* (Јер.17,5)!

У широкој историјској перспективи западњачки догмат о непогрешивости човека није друго до покушај да се умирући хуманизам оживи и обесмрти. То је последња трансформација и завршна глорификација хуманизма. После рационалистичке просвећености 18. века и кратковидог позитивизма 19. века, европском хуманизму није било остало ништа друго него да се распадне у својој немоћи и у својим противречностима. Али у трагичном моменту религиозни хуманизам му је притекао у помоћ, и својом догмом о непогрешивости човека спасао европски хуманизам од немиле смрти. Но иако догматизован, западни хришћански хуманизам није могао не задржати у себи све пагубне противречности европског хуманизма, које су једнодушне у једној жељи: у протеривању Богочовека са земље на небо. Јер је хуманизму главно и најглавније да човек буде највиша вредност и највише мерило.

Све у свему: хришћанство је хришћанство Богочовеком, његовом богочовечанском идеологијом и богочовечанском методом. То је основна истина на рачун које се не могу правити никакви компромиси. Овом основном истином је условљена и детерминисана сва хришћанска аксиологија и критериологија. Само као Богочовек, Христос је највиша вредност и највише мерило. Треба бити искрен и доследан до краја: ако Христос није Богочовек, онда је он најбезочнији самозванац, јер проглашује себе за Бога и Господа. Али еванђелска историјска стварност непобитно показује и доказује да је Исус Христос по свему и свачему савршени Богочовек. Стога се не може бити хришћанин без вере у Богочовека и његово богочовечанско тело - Цркву, у којој је Он оставио сву чудесну личност своју. Спасоносна и животворна сила Цркве Христове јесте у вечноживој и свудаприсутној личности Богочовека. Свако замењивање Богочовека ма каквим човеком, и свако одабирање из хришћанства само онога што се свиђа човеком индивидуалном укусу и разуму, претвара хришћанство у површни и беспомоћни хуманизам.

Све је старо под сунцем, осим личности Богочовека Христа. Она је једино нова и вечито нова. То је оно што Нови Завет чини увек новим, и новозаветну истину увек новом и вечном. Зато што је вечито млада и нова у своме богочовечанском савршенству, личност Богочовека се не може ни мењати ни замењивати. Она је увек себи равна и себи доследна. Стога је и Еванђеље увек исто, и свуда исто: исто и за људе на земљи и за анђеле на небу. Отуда је Богочовек Христос једини логос, једини разум, једини смисао човека и твари. Без Њега је немогућа иоле прихватљива теодицеја у оваквом свету и оваквом човеку. Са дубоко онтолошког гледишта, Богочовек није чудо већ неопходност оваквог света и оваквог човека. Зато је у Светом Еванђељу речено да Бог Логос, оваплотивши се, *к својима дође* (Јн.1,11). А чиме су му људи своји ако не боголиком душом? Још је речено: *Ми смо род Његов* (Дап.17,28). Не друкче него боголиком душом. Још једном је речено: *Бог Логос је светлост истинита која обасјава свакога човека који долази на свет* (Јн.1,9). Зато, кад се оваплотио, није дошао међу туђинце него међу своје. И ми, исповедајући Богочовека, посредно исповедамо христоликиост човека, божанско порекло човека, божанску узвишеност човека, а тиме и божанску вредност и неприкосновеност човечије личности. Да није тако, по чему бисмо ми то били своји Богу Логосу, и **род Божји**? У ствари, борба за Богочовека је борба за човека. Не хуманисти, већ људи богочовечанске вере и живота боре се за правог човека, човека боголиког и христоликог.

Изузетна важност хришћанства за род људски састоји се у његовој животворној и неизменљивој богочовечности, којом оно

осмишљава човечност уопште, изводећи је из ништавости небића у светлост Свебића. Једино својом богочовечанском силом хришћанство је са земље, са која чува човека да не иструли у греху и злу. Расплине ли се у разне хуманизме, хришћанство обљутави, постане обљутавела са, која, по свеистинитој речи Спаситељевој, није ни за шта осим да се проспе и да је људи погазе. Свака тежња и покушај да се хришћанство изједначи, „глајхшалтује” са духом времена, са пролазним покретима извесних периода историјских, па чак и са политичким партијама, одузима хришћанству ону специфичну вредност која га и чини јединственом богочовечанском религијом у свету. Не саображавање Богочовека Христа духу времена, него саображавање духа времена духу Христове вечности, Христове богочовечности - то је једина истинска мисија Цркве Христове у свету, Цркве апостолске и православне. Једино тако Црква ће моћи сачувати животворну и незаменљиву личност Богочовека Христа, ту највишу вредност у свима световима, видљивим и невидљивим, и у свима временима, досадашњим и будућим.

1935.

II ДЕО

1

ИЗМЕЋУ ДВЕ ФИЛОСОФИЈЕ

Упрегнут у јарам времена и простора, човек вуче васељену. Куда? На какве ће је хридине извући, на какве глечере надвременске и натпросторне? Човек до човека, племе до племена, народ до народа, нараштај до нараштаја, сви су подједнако упрегнути у исти јарам времена и простора. И даноноћно вуку тешки јарам, гоњени неком неодољивом силом. Вуку и спотичу се, и опет вуку и опет се спотичу, падају и пропадају. Ради чега? Ко их то упреже, а никада не испреже? О, време!... Реците ми тајну времена. Време: горко бремене. А простор? - Тужни близанац времена.

Ништа трагичније, ништа жалосније од рода људског, упрегнутог у тешки јарам времена и простора. Он вуче време, а не зна му ни природу, ни смисао, ни циљ; вуче и простор, али и њему не зна ни природу, ни смисао, ни циљ. Бесциљни заробљен бесмисленим. Такмичи се бесциљност са бесмисленошћу, а утакмицу увек добија трагичност.

Постојати и живети у оваквом свету, није привилегија, - зар не? Али по некој несхватљивој неопходности ти измилиш из небиха у биће, и одмах се обрешеш упрегнут у горки јарам времена и простора. Необично гостољубље, - зар не? Притом ако си послан у свет са иоле осетљивијим осећајним апаратом, мораш убрзо осетити како нека огромна туга притискује сва бића и нека немилосрдна изнутрица нагриза сва створења. И срце ти се одједном претвори у сузарник. Тада увидиш како свака твар има по око које непрекидно сузи од неке горке туге. И све сузе свих расплаканих твари сливају се у срце људско, и разливају по целом бићу човековом. Покушај да задржиш срце да се не разрида над тужном судбином овога света. И гле, покушај се извија у вапај: твоја је воља очајно немоћна пред налетом козмичке туге која навире из целог твог бића.

Овај свет... Шта је овај свет са свима својим мукама, и тугама, и трагедијама, и патњама, шта - ако не безнадежни самртник? Да, безнадежни самртник који стално у мукама умире, и - никако да умре. Шта нам остаје? шкргут зуба и бунт? Али, против кога и против чега? Ах, та мајушно људско сазнање никако не може да пронађе главнога кривца! Оно је дато људима само у толикој мери, да би се њиме могли узалудно мучити, осећајући своју трагичну безизлазност из овако ужасних услова постојања. Сазнање човеково: малени свитац у мрклој ноћи; наоколо свуда

мрак и непровидна помрчина. Гоњен неким унутрашњим немиром, јадни свитац јури из мрака у мрак из мањег у већи. Али је врхунац ужаса у томе што и највећи мрак јесте најмањи за онај већи од себе. И тако у - бесконачност мракова.

Сувише развијено сазнање... Нашта ми оно? Желим да ништа више не желим. Сувише развијено осећање... Чему оно? Желим да ништа више не осећам. Али је најнесноснија мука: мислити о бесмислености мисли. Мисао, то је највећа бесмислица. О, да је човек измислио мисао, лако би пронашао свој рај. Како? - уништивши мисао. Овако, мисао је наметнута човеку; мисао мисли и кад човек то упорно неће... Мученици мисли, ви то осећате и знате. Осећањем знате. А то је најстрашније знање. Пронађите ми крај мисли, пронађите ми смрт њену, и - ви ћете бити највећи добротвори човечанства. Док је осећања, док је мисли у човеку, он не може не плакати над језивом тајном овога света, плакати бескрајно и неутешно, јер је човек бескрајан и бесконачан - тугом. У томе је његова бесмртност. Бесмртност проклета и наметнута. О, да би измучени и ојађени човек пронашао смрт у којој умире сва мисао без остатка, и то умире за сва времена и за сву вечност!...

Такав је човек, такав свет, када их осећам не Христом, када их гледам не из Христа. Али са Њим - све се мења. И ја, и свет око мене. Од сусрета са Њим, кроз човека проструји нешто сасвим ново, нешто дотле неосећано, неслућено, незнано. А од љубави према Њему, осећање себе и осећање света преображава се у чудесну блавест, којој нема краја ни у времену ни у вечности. И кроз све поноре у свету и урвине у човеку нежно бруји благи и чаробни глас, глас који подржава све посустале, који диже све пале, који спасава све пропале, који лечи све ране, који ублажава све туге, који олакшава све терете, који заслађује све горчине, глас Јединог Човекољупца: *Ходите к мени сви који сте уморни и натоварени, и ја ћу вас одморити. Узмите јарам мој на себе, и научите се од мене, јер сам ја кротак и смирен срцем, и наћи ћете мир душама својим. Јер је јарам мој благ, и време је моје лако* (Мт.11,23-30).

Зашто је живот тежак човеку? Зато што је човек пронашао смрт, и уселио је у себе и у сва бића око себе. А смрт је непресушни извор свих мука и свих горчина. Сви нерви смрти полазе из човека, јер је он - главна ганглија смрти. У самој ствари, смрт је једина горчина бића, једина горчина живота. Од ње је и сва трагика живота.

Земаљски живот човека и није друго до непрестано хрвање његово са смрћу, са њеним извидницама и претечама, са њеним

пратиоцима и армијама. Ту примирја никада нема, а камоли мира. Смрт стално напада човека и споља и изнутра. Како? на који начин? - Споља кроз искушења, изнутра кроз грехе. И још и споља и изнутра кроз видљиве и невидљиве болести. А све то: и искушења, и греси, и болести нису ништа друго до - зуби смрти. И они стално гризу човека, и споља и изнутра. Што је најстрашније: они му нагризају не само тело него и душу, и свест, и савест.

Из тога је само један излаз, само један спас: васкрсење Христово, и у њему победа над смрћу у свима световима. Као што је смрт извор свих горчина, свегорчина, тако је и васкрсење Спасово извор свих радости, сверадости. Човек, ако само разбуди све своје очи, не може не осетити и не увидети да је васкрсли Господ ничим незаменљиви и никим незаменљиви осмислитељ и радости-тељ горког живота људског на земљи.

Шта је најглавније и најважније у животу човековом? Нема сумње: осмислити свој живот који је и онтолошки и феноменолошки обесмислен смрћу. А то значи: обесмислен грехом. Јер су грех и смрт једини обесмислитељи живота и постојања; они делогосирају и човека и твар; потискују из творевине Божје ону првобитну логосност и логичност коју је Логос посејао у њој стварајући је. У самој ствари, грех и смрт су једина бесмислица у овоме свету, једина нелогосност и једина нелогичност. Све док у човеку има греха и смрти, бесмисленост му пустоши и самоосећање, и самосазнање, и живот, и свет. Тек кад човек причести себе радошћу Христовог васкрсења, душу му посете истински смисао и логос, истинска логика и логичност, и поведу је у чудесне Христове бесмртности и бескрајности.

Без сладчајшег Господа Исуса бесмислен је, страшан је и кратковремени живот земаљски, а камоли бесмртност, бескрајна и незавршна. Где смрти има, ту праве радости нема. Другим речима: где Христа нема, ту радости нема. У своме бунилу и бунцању од греха, у својој опијености сладошћу греха, људи проглашују за радости живота многобројне бесмислице и ситнице. А све је бесмислица, и све је ситница што човека удаљује од Господа Христа, што му не осигурава христовску бесмртност и светост.

Још нешто: где смрти има, ту праве истине и правде и љубави нема. Само онај који победи смрт и ослободи род људски од смрти, има истинску љубав. Каква ми је то љубав: не ослободити љубљеног од смрти? Зато је Господ Исус - Једини Човекољубац. А свељубав је тиме свељубав што садржи у себи сву истину, сву правду, и све што је најузвишеније, најплеменитије, најбесмртније, најлогосније и најбожанственије.

Уствари, намучени род људски има само једног правог пријатеља: Господа Христа, јер га је Он ослободио највећег непријатеља: смрти. Васкрсењем својим славним Господ је увео род људ-

ски у матицу реке бесмртности која отиче у живот вечни. А мисли, а осећања, а дела Христових људи, све су то ситни поточићи бесмртности који се кроз хриде времена и простора пробијају и жуборе, радосно хитајући безобалном мору Христове чаробне вечности и богочовечности.

Када се из времена извуче грех и смрт, онда време постаје дивна увертира у божанску вечност, дивни увод у богочовечност. По свеистинитој речи Вечнога, Богочовечнога: *Који верује у мене има живот вечни* (Јн.6,47). Време је горко - смрћу и грехом; оно постаје слатко - бесмртношћу и безгрешношћу. Без Једино Моћног, без Христа, време је тешко бреме; са Њим оно постаје лако. А чудни близанац времена: простор и све што је у њему, свом тежином својом притискује и смрвљује човека. Страшно и страшилно бреме; тежак и бодљикав јарам. Једино уз припомоћ свеблагог и свомоћног Богочовека јарам постаје благ и бреме лако. По истинитој речи Истине: *Јарам је мој благ, и бреме је моје лако*.

Јарам живота је мучан, бреме постојања је тешко, док их испуњује олово греха и смрти. Уклони ли се силом Васкрслога олово греха и смрти из суштине живота и постојања, јарам живота постања благ и бреме постаје лако. Штавише, живот се преображава у радост, постојање у усхићење. То је она радост живота, радост бића, радост постојања која не престаје ни у овом ни у оном свету. Када Вечни и Богочовечни окрепи, оистини и обесмрти човека, јарам живота постаје благ и бреме постања лако. И човек свим бићем осећа како га тиха божанска светлост залива из свих логосних дубина и висина богозданог времена и простора.

За мисаоног човека, и време и простор су чудовишта, ако се не осмисле вечношћу, а то значи: богочовечношћу, јер ми не знамо за вечност осим у категорији, у факту, у акту богочовечности. Вечност, сједињена са временом, први пут је сва стала пред људским сазнањем у личности Богочовека. Бог - ималац и носилац вечности, човек - представник времена, Богочовек - највиша, најпотпунија, најсавршенија синтеза вечности и времена. Време добија свој прави смисао у сједињењу са вечношћу у богочовечанском животу Господа Исуса.

Осветљено Богочовеком, време показује своје логосне одлике, јер је и оно кроз Логоса постало (ср. Јн.1,3). У суштини својој време је логосно, стога је оно и увод у Логосову вечност кроз богочовечност. Оваплоћени Бог Логос је убедљиво показао: време је припрема за вечност. Ко уђе у време, самим тим је ушао у предсобље вечности. Такав је закон нашег постојања.

Налазећи се у времену, човек је припремно биће за вечност. Без Бога Логоса страшан је, и бесмислен, и мучан земаљски, временски живот, а камоли вечност. Вечност без Бога Логоса и јесте пакао. А земаљски живот без Бога Логоса јесте увод и припрема

за пакао. Јер пакао и није друго него живот без Логоса, без Смисла, без Логике. Само у паклу нема ни логоса, ни логике, ни смисла. Човеков пакао почиње још на земљи, ако човек не живи Логосом, Христом. А и рај човеков почиње још на земљи, ако човек живи божанским Логосом: Богочовеком Христом. Оваплоћени Бог Логос је и смисао, и логика, и рај за човеково биће. А све што је противлогосно и нелогосно, самим тим је бесмислено и нелогично. То пак и јесте оно што у човеку ствара паклена расположења која човеков живот претварају у пакао.

Човек? - Уводно биће, припремно биће за вечност кроз богочовечност. Бескрајан је Христов човек и бесмртан, јер је прешао из смрти у живот (Јн.5,24). Њега смрт не пресеца; он се продужује из времена у вечност. Живећи васкрслим Господом, он христоосећањем обесмрћује своје самоосећање и христосазнањем обесмрћује своје самосазнање.

Човекова осећања? - Уводна осећања, која се богочовечношћу претварају у вечна. Једино у том случају осећања нису мука човековом духу. Ако сте хтели, морали сте увидети: осећања су вам највећа мука, и ужас, и пакао, све док их се не косне чудесни Господ Исус. Косне ли их се, она се преображавају у радост, у усьхићење, у рај. Нема сумње: осећање је благослов једино у христоосећању: без тога - оно је проклетство и ужас. Човек је и био саздан боголиким, христоликим, духоликим, да би срж његових осећања била богочежњива и христочежњива и духочежњива.

Човекове мисли? - Смисао им: да се извију у вечне и богочовечне. Мисао је тешко и мучно бreme. Једино као христомисао она постаје лако и мило бreme. Када се мисао ологоси, охристоси, она добија своју вечну вредност и радост и смисао. Без тога, свака је мисао мали пакао. А све скупа, пакао бескрајни и вечни.

Нема већег ужаса од вечности без Христа. Ја бих радије пристао да будем у паклу у коме је Христос (опростите парадокс!) него ли у рају који је без Христа. Јер где Њега нема, ту се све претвара у проклетство, у горчину, у ужас; ту се на мајушно зрно човекове самосвести сурвавају бескрајне таме и бескрајне помрчине; ту се тело претвара у тешко бreme а душа у проклети јарам. Ко се иоле промучио муком човековом, морао је осетити истинитост апостолових речи: *Бог нас је кроз Христа благословио сваким благословом* (Еф.1,3). Без Господа Христа, и ван Њега, човека носе и односе црне понорнице проклетства и зла.

Тек у Сладчајшем ми смо осетили и сазнали: овај свет је увод и припрема за онај; време је увод и припрема за вечност; земаљски живот је увод и припрема за вечни живот; земаљско добро - увод и припрема за вечно добро. *Добри и верни слуго, у малом био си ми веран, над многим ће те поставити: уђи у радост господара свог* (Мт.25,21; 23). Али и ово не заборавити: тек осветљени и

просветљени божанском светлошћу Богочовековом, ми смо сагледали и осетили сву погубност зла и греха: земаљско зло је увод и припрема за вечно зло; земаљски грех је увод и припрема за вечно царство греха: пакао. Само христовосци знају до танчина тајну добра и зла јер имају осећање дугим вежбањем извежбана за разликовање добра и зла - γεγυμνασμένα πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ (Јев.5,14). Штавише, они савршено познају менталитет Сатане и дијалектику философије зла; по речи апостола: ми знамо шта Сатана мисли (2.Кор.2,11).

На логосном дну човековог боголиког бића време и вечност су органски сједињени, онтолошки повезани. У сразмери која одговара величини човековог бића. Наслоњени на те иманентне елементе вечности у себи, човек може изградити себе у чаробно биће. Боголико је непресушни извор богочежњивих стваралачких сила у човеку помоћу којих човек израђује себе у вечно биће.

Грех је нарушио то иманентно јединство времена и вечности у човековом бићу, и у човеку је пукла страшна провалија између временског и вечног, у којој се непрестано дави људска мисао и људско осећање. Као против божанска и противлогосна сила грех обезбожује, делогосира, обесмишљаје човека. А то значи: грех осмрђује човека, јер га удаљује од јединог извора живота, бесмртности и вечности: Бога.

Живећи грехом, човек осамљује себе, солипсизира себе, проглашује себе за центар света, признаје само себе. Што дубље тоне у грех, у његовом сазнању и осећању провалија између времена и вечности бива све већа и понорнија. Окренут према спољњем свету, човек греха осећа и види страшну раселину између себе и осталих људи, између себе и осталих бића. Тонући у бездану егоистичку усамљеност, он постепено губи осећање свејединства рода људског, док га најзад сасвим не изгуби. Провалија између њега и целокупне твари постаје бездана, бескрајна и непремостива. Он види само себе, осећа само себе, признаје само себе и - никога више, и ништа више ни над собом ни око себе. Све у свему: он, само он, самозвани мизерни бог на своме ђубришту. Отуда тако много људи са кратким мислима, са кратким осећањима која не могу да изиђу из себе и пређу на другог. Егоистичне мисли и осећања, осакаћени и опатуљени самољубљем, не признају ни људе ни бога, јер не досежу до вечног и богочовечног. Кобна раселина зјапи у мислима, у осећањима, у животу; проклети раскол влада у сазнању, у срцу, у души, раскол који пустоши фаустовски тип човека: „Две душе бораве у мојим грудима”.

Богочовек је први премостио, изривену грехом, провалију између времена и вечности, између човека и Бога, између човека и осталих бића, и то уклонивши грех. Тиме је успоставио у људском сазнању и осећању јединство између човека и Бога, између

времена и вечности, између овог и оног света. Отуда људи Христовог духа, Христове вере, борећи се против греха, боре се за целосно, интегрално осећање света, за целосног, интегралног човека.

Грех је разбио јединство човековог самоосећања, самосазнања, мисли, живота, постајања, бића. А тиме и јединство човековог осећања света. Христовска борба против греха и није друго до борба против оне једине силе која кобно разбија у човеку осећање јединства човека и Бога, времена и вечности, осећања свејединства. Богочовек је својим богочовечанским животом дао своју богочовечанску философију свејединства. У том животу и у тој философији нема места злу, греху и смрти.

Човек је саздан Богом као макрокозмичко биће, зато је и природно и логично да у њему буде макрокозмичко осећање света, макрокозмичко сазнање света. Стога човек, непоремећен и неразбијен грехом, осећа органско јединство свих твари: и радости и туге твари он осећа као своје, јер на неки тајанствен начин он носи у себи судбину свих твари. Пример: Адам. Осећање свејединства доминирало је у Адаму до пада. И када је пао, повукао је са собом у грех и смрт сву твар. Свежији примери: Апостоли, Мученици, Светитељи и сви прави Хришћани. А пример над примерима: апостол Павле. Нико као он тако дубоко и неодољиво не осећа како сва твар уздише и тугује заједно са људима, уздише и тугује од греха и због греха, од смрти и због смрти, којима ју је потчинио грехољубиви човек (Рим.8,9-23).

Реинтеграција твари извршена је у личности Богочовека Христа. А од Њега и кроз Њега преноси се на све његове сутелеснике (ср. Еф.3,6), на све људе који су накалемили себе као лозе на Њему као чокоту (ср. Јн.15,1-7). Из Њега струји кроз њих богочовечанско осећање и сазнање свејединства живота и твари. То се осећање и сазнање нарочито нагомилава у облагодаћеним и охристовљеним душама Светитеља. У њих је дејством Богочовека исцељено од греха, реинтегрирано и њихово осећање себе и света, и њихово сазнање о себи и свету. Реинтегриране душе, они постепено исцељују од греха и твар око себе, враћају је у њено првобитно свејединство. Као синови Божји по благодати, они лече твар од раздробљености, од трулежности, од дезинтегрираности (ср. Рим.8,19-21).

Уствари, богочовечанском реинтеграцијом човека изграђује се у човеку осећање и сазнање макрокозмичког свејединства. И Христов човек сву твар и на небу и на земљи види у богочовечанском свејединству, и осећа и сазнаје да је Христом саздано све што је на небу и што је на земљи: све се кроза Њега и за Њега сазда - τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν ἔκτισται, и Он је пре свега, и све је у Њему - καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, и Он је глава телу Цркве

(Кол.1, 16; 17; 18).

Еванђелским подвизима човек успоставља макроkozмичко свејединство у своме сазнању, осећању и животу. У томе прерађивању и изграђивању себе Христом учествује сав човек: свом душом својом, свим срцем својим, свом мишљу својом, свом снагом својом. И сав расте растом Божјим у меру раста пуноће Христове, у човека савршена (ср. Кол.2,19; 1,29; Еф.4,13). Еванђелско осећање макроkozмичког свејединства човек губи када се свесно ода злој делатности и у себи и у свету око себе (ср. Кол.1,21). Богочовечанска философија, философија по Христу, јесте философија човека Христом обновљеног, Христом препорођеног, Христом освећеног, Христом обоженог. У њој доминира богочовечанско осећање и сазнање свејединства бића и твари. Све пак што паралише, умртвљује и наркотизира то богочовечанско осећање и сазнање свејединства сачињава философију по човеку, по огреховљеном и осмрћеном човеку.

Уствари, постоје само две философије: богочовечанска и човечанска. Једна је: философија богочовечанског монизма, а друга: философија човечанског плурализма. Философија по човеку сва се креће у зачараном кругу смрти и смртности, у коме је и осећање и сазнање разбијено грехом. Ту је легионизирани човек и свет; ту је и човеку и свету име: легион. Ту све одише смртношћу; ту је све „људско, сувише људско” = *Menschliches, Allzumenschliches*. Зато христоносни апостол мудро саветује: *Браћо, чувајте се да вас ко не зароби философијом и празном преваром, по казивању људском - κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, по стихијама света - κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, а не по Христу - οὐ κατὰ Χριστόν* (Кол.2,8).

Богочовечанска философија је философија богочовечанског искуства; у њој је све засновано на искуству, на доживљају, на делу. Ту нема ничег ни апстрактног ни иреалног. Све сама богочовечанска стварност. Јер у Богочовеку Христу живи сва пуноћа Божанства телесно - *κοιτοῦναι πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς Θεότητος σωματικῶς*. Стога се и препоручује: будите испуњени у Њему (Кол.2,9; 10).

Уносећи сву личност своју у Господа Исуса, и испуњавајући себе Њиме, човек испуњује себе богочовечанским осећањем и сазнањем макроkozмичког свејединства. И он пламено осећа: сви су одговорни за све; болови свих бића су моји болови, туге свих твари су моје туге. У Христу сви сачињавају једно богочовечанско тело: Цркву. А Христос је глава телу Цркве (Кол.1,18): Он даје мисаоност мисли и осећајност осећању свакога хришћанина; Он саборнизира у свакоме члану Цркве осећање и сазнање, те сваки живи *са свима светима* (Еф.3,18), јер живи Господом Христом. Отуда у Цркви - богочовечанска философија свејединства; отуда у њој и богочовечанско осећање свејединства.

Од разбијености и атомизираниости осећања и сазнања чо-

век се спасава једино богочовечанским животом. Тако се спасава и од егоистичке усамљености, која и није друго до своје врсте сатанизам. Јер Сатана је најусамљеније биће у свима световима. Он је потпуно изгубио осећање макроkozмичког свејединства. Вистину, Сатана је Самац. Самац у апсолутном смислу. Отуда, људски егоизам, људско саможиво усамљивање, људско откидање од макроkozмичког свејединства није друго до хрљење у сатанизам. Јер Сатана је тиме Сатана што су му самосвест и самоосећање потпуно откинути од Бога и од свих других бића и твари.

Спасење од сатанизма, од солипсизма, од егоизма налази се само у обогочовечењу. Јер се обогочовечењем реинтегрира самоосећање, самосазнање и осећање света: човек осећа и сазнаје себе увреженим у свима бићима и у свима тварима; свејединство је најстварнија и најнепосреднија стварност и за његово сазнање и за његово осећање. Такав човек непрестано сабира себе у Богу: молитвом, вером, љубављу, правдом, милосрђем, истином и осталим еванђелским подвизима. То сабирање себе у Богу, то усредсређивање себе у Богочовеку, појачава до неслућених сразмера човеково осећање и сазнање макроkozмичког свејединства. И Христов човек залива сву твар и сва бића својом бескрајном љубављу. И са сузама се моли за све и свакога, јер као нико осећа и зна, да је љубав Христова једино спасење грешника и бесмртно славље праведника. У њој је сва философија непролазног оптимизма, као што је у сатанској мржњи сва философија човекоубилачког песимизма. А пред човеком стоји и једна и друга.

2

НЕВИДЉИВО У ВИДЉИВОМ

Мистерија добра и зла

O World invisibl,
we view thee,
O World intangible,
we touch thee,
O World unknowable,
we know thee,
Inapprehensible,
we clutch thee!

О Свете невидљиви,
ми те видимо,
О Свете недодирљиви,
ми те додирујемо,
О Свете несазнаатељни,
ми те знамо,
Непојмљиви,
ми те схватамо!¹⁾

Невидљиво је срце видљивог, језгро видљивог. Видљиво није ништа друго до љуска око невидљивог. Безбројни су облици у које се облачи невидљиво. Облачи и пресвлачи. Видљиво је сунце, али је невидљива сила која га загрева. Видљива су многобројна сазвезђа, али је невидљива сила која их мудро креће и води кроз бескрајна пространства те се не сударају. Видљив је магнет, али је сила његова невидљива. Видљива је земља, али је тежа невидљива. Видљив је славуј, али је невидљива животна сила која га држи у постојању. Видљива су многа бића на земљи, али је невидљива сила која их уводи у живот и држи у границама живота. Видљива је трава, видљиво је биље, видљиво је цвеће, али је невидљива сила која из једне исте земље производи разноврсне траве, разнолико цвеће, различите плодове.

Земља! - Најинтересантнија и најзагонетнија радионица, и у исто време најгенијалнији стваралац. Она непрестано производи из себе и животиње, и биље, и минерале. У њој се истовремено израђују и руже и трње, и пшеница и кукољ, и босиљак и пелен, и тамјан и смрдљевак. То је тако очигледно. Али, та баш очигледност подстиче на питање: ко то из ње ради, ко то кроз њу ствара, ко то њоме дела? Ено: пелен и босиљак расту један поред другог на истом квадратном дециметру; и док семе босиљка земља омиомири, дотле семе пелена опелени. А исти су сви физички закони, исти услови, исти: и сунце, и месец, и звезде, и земљиште, и снегови, и ветрови, и кише, и мразови, и суше, све исто а резултати дијаметрално супротни. Како то да се светлост сунчева и капљице кише у босиљку претворе у мирис а у смрдљевку у смрад? И још: како то да се земљини сокови у трешњи претворе у слатко а у пелену у горко? Ко врши ту необичну диференцијаци-

¹⁾ Francis Thompson: The Kingdom of god, In no strange land.

ју? На истоме земљишту, под истоветним условима ничу, расту, сазревају најразноврсније и најсупротније воћке и биљке, живе најразноликија бића, постоје најопречније ствари. Ко ту велику тајну живота и постојања води кроз сва бића и све ствари? У истоме - различито; на једноме - много... И мисао човекова не може а да не метанише пред светом истином Библије: *И рече Бог: нека земља пусти из себе траву, биље што носи семе, и дрво родно које рађа род по својим врстама, у коме ће бити семе његово на земљи. И би тако. И пусти земља из себе траву, биље што носи семе по својим врстама, и дрво које рађа род, у коме је семе његово по његовим врстама...* Потом рече Бог: *нека земља пусти из себе душе живе по врстама њиховим, стоку и ситне животиње и звери земаљске по врстама њиховим. И би тако* (Пост.1,11; 12; 24).

Јасно је: стваралачку животворну силу земља је добила од Бога. Бог је пренео на њу један део своје свемоћне божанске силе, и земља на тајанствени начин продужава Божје стваралачко и животворно дело. Отуда толико неисцрпне силе и богомудре целисходности у земљином стваралаштву. Реч Божја оплодила је земљу и учинила је занавек стваралачком, плодотворном и животворном.

Не само у почетку него и сада и увек земља ствара, производи и животињи по речи Божјој: „Замислите”, вели свети Златоуст, „како је земља произвела све - τὰ πάντα - само речју Господњом. Тада још није било ни човека који је обрађује, ни пута, ни сарадње волова, ни неког другог старања о њој, но чим је само чула заповест она је одмах испунила своју дужност. Из тога дознајемо да нам и сада доноси плодове не старање земљорадника, не труд и остали напори око обрађивања земље, већ, пре свега тога, реч Божја, речена земљи у почетку. С друге стране, исправљајући каснију неразборитост људску, Божанско Писмо нам тачно излаже по реду како се што збило, да би одстранило празна брбљања оних који на основу својих закључака тврде да је за сазревање плодова потребна делатност сунца. Постоје и такви који се усуђују да све то приписују неким звездама. Због тога нас Дух Свети учи да земља пре стварања ових стихија, покорављујући се речи и заповести Божјој, производи сва семена, при чему јој није потребна ничија сарадња. Место свега за њу је довољна била она реч Божја: *Нека земља пусти из себе траву, биље што носи семе...* Нека људи обрађују земљу, нека искоришћују сарадњу стоке и нека улажу велику бригу, нека и све временске прилике буду добре и нека све друго сарађује, ако не буде воље Господње, све је бадава и узалуд, и од многих напора и трудова неће бити никакве користи ако рука Свевишњега не помогне и не подари зрелост по-

сејаноме семену”²⁾.

У видљивом свету поражава чињеница: све што је најглавније у њему - невидљиво је. Невидљив је ваздух. А зар је ишта неопходније за живот људи, животиња, биља? Невидљиви су молекули, невидљиви атоми, невидљиви електрони. А зар видљиви свет није изаткан од тих невидљивих кончића? Невидљиве честице састављају видљиви свет! Како се то невидљиво преобраћа у видљиво? На који се начин врши прелаз невидљивог у видљиво? Како то да се невидљиве честице објективирају и појављују као видљив материјални свет? Откуда долази да невидљиве честице добијају тако видљиве, тако опипљиве, тако многобројне облике? Видљива материја образована је од невидљивих честица. То је парадокс, али и чињеница. И на том парадоксу стоји овај свет, и постоји. Видљиво стоји на невидљивом, и састоји се из невидљивог. У самој ствари: у видљивом ми непрестано гледамо и видимо објективизацију и манифестацију невидљивог. Такав је закон који влада у свету видљивом, али притом бескрајно загонетном и безмерно тајанственом.

И човек је под тим законом. Све што је најглавније у човеку - невидљиво је. Око је човеково видљиво, али сила која оком гледа - невидљива је. Ухо је човеково видљиво, али сила која увом чује - невидљива је. Руке су човекове видљиве, али сила која их покреће - невидљива је. Поступци су човекови видљиви, али сила која човеково хтење претвара у поступке - невидљива је. Тело је човеково видљиво, али је невидљива сила којом тело живи, креће се и постоји. Назвали ту силу супстанцијом, душом, ентелехијом, животним полетом, вољом или којим другим називом, свеједно: она је невидљива. А то значи: видљиво биће које ми називамо човеком, живи и постоји нечим невидљивим.

Човек је најбољи пример како се невидљиво претвара у видљиво: његове невидљиве мисли, његова невидљива осећања, његове невидљиве жеље претварају се у видљива дела, у видљиве поступке, у видљиве подвиге. Ма ц које стране посматран, човек, сваки човек је чудотворац самим тим што је човек, јер непрестано чудотвори: претвара невидљиво у видљиво. Брани ли част своју, гле, он брани нешто невидљиво, и готов је да за ту невидљивост жртвује оно што је видљиво на њему: тело своје. Као осећање, љубав је нешто невидљиво, али колико је живота жртвовано за њу, невидљиву! По бићу свом, савест је нешто најунутрашњије, најневидљивије; али по стварности својих пројава, шта је од ње очигледније и опипљивије? Људи заступају своја убеђења, иду у смрт за њих; а зар она нису нешто невидљиво? И уопште, све су човекове мисли, и осећања, и жеље, и убеђења у суштини нешто

²⁾ In Genes. Homil. 5, 4; Migne, P. gr. t. 53, col. 51-52.

невидљиво, иако су њихове манифестације очигледне и опипљиве. Видљиви човек је само пројава, пројекција невидљивог човека: спољашњи - унутрашњег. Видљиви стоји на невидљивом, и постоји невидљивим и од невидљивог.

У последњој линији, темељ свега видљивог јесте невидљиво: човека - душа, света - Бог. Невидљиво је ипостасис свега, подлога свега, супстанција свега, то јест оно на чему стоји свет и све што је у свету. То мора осетити сваки човек који озбиљно загледа у ма коју тајну овога света и овога живота. На дну свега видљивог таји се невидљива сила. Невидљиво је најјаче у свету наших земаљских видљивости: електрицитет, радиум. Гравитациона сила је невидљива, али јача од свих планета. Креће их као деца кликере.

Закон над свима законима у овом свету јесте: невидљиво је срж видљивог; невидљиво влада видљивим. Овај свет је Божја лабораторија у којој се невидљиво прерађује у видљиво, али само до извесне мере. Јер има границе претварању невидљивог у видљиво. А то је стога што је невидљиво увек шире, бескрајније и безданије од видљивог. Као што је душа несравњено шира и већа и дубља од тела у коме је, тако је и невидљива срж сваке твари шира, већа и дубља од твари у којој је. Уствари, видљиво је овештаствљење невидљивог, и то у извесној мери. А око видљивог, и иза видљивог, простире се безобално море невидљивог.

Под овим законом је и оваплоћење Бога. Само је ту савршени пример Невидљивог у видљивом. У мајушном, али видљивом, телу људском скрива се невидљиви Бог. Ту је смештена сва тајна и малог света: микрокозма, и васцелог света: макрокозма. Али све по истом закону: невидљиво у видљивом.

У појави оваплоћеног Бога нема ничег неприродног и „незаконитог”, ничег нелогичног и ненормалног, па чак и ничег чудног. Јер је у овом свету све видљиво - скривница невидљивог. Оваплотивши се, Господ Христос је невидљивог Бога учинио донекле видљивим, Неописаног донекле описао телом. И тако обасјао сву тајну свих светова: невидљиво је душа свега видљивог; из свих безбројних видљивих твари протежу се безбројне невидљивости; а над свима и кроза све: Он - Једини Невидљиви, Господ и Бог светова, Тросунчани и Троједини. И најсавршенија видљива појава невидљивог Бога: оваплоћени Логос Божји, Господ наш Исус Христос, који је обличје Бога невидљивог = εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου (Кол.1,15) и у коме обитава сва пуноћа Божанства телесно = πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς Θεότητος σωματικῶς (Кол.2,9).

Богочовек Христос, а Њиме, по Њему и кроз Њега - хришћани. Очигледно хришћани су тиме хришћани што Христом осећају тајну живота и света, Христом је објашњавају. Видљиво објашњавају невидљивим, и обратно: невидљиво објашњавају вид-

љивим; човека објашњавају Богом, али и Бога човеком, и то човеком у Богочовеку Христу. Без Богочовека човек је - ужас, а Бог је још већи. Ван Богочовека, нигде мира човековој мисли. Свуда претеће урвине и језиви понори. Богочовек је најсавршенија синтеза Невидљивог и видљивог, Вечног и временског. Стога је Он и најсавршенији критеријум Божјег и човечјег, духовног и физичког, видљивог и невидљивог. Он је најпотпуније осмишљење и невидљивог и видљивог у свету човечанског. Да мајушна мисао човекова не полуди над огромном тајном светова.

Хришћани су тиме Хришћани што у временском траже вечно, у видљивом невидљиво, у људском Божје. Хаџије вечности, они кроз временско путују вечно, кроз човечје богочовечно. Они непрестано траже божанско злато у земаљском благу. И налазе. За њих су твари провидне: кроз видљиво они виде невидљиво, кроз временско они виде вечно. У свему видљивом они траже и налазе ону невидљиву срж, оно невидљиво језгро што тајанственим нервом везује видљиво са Невидљивим. У самој ствари, наш је позив: кроз видљиво ићи невидљивом, у видљивом тражити невидљиво; кроз видљиво гледати невидљиво, у видљивом живети невидљивим, јер је невидљиво - вечно, а видљиво је привремено и пролазно. По речи Христовог апостола: *Ми не гледамо на оно што се види* - τὰ βλεπόμενα, *него на оно што се не види* - τὰ μὴ βλεπόμενα; *јер је оно што се види - привремено, а оно што се не види - вечно* = τὰ γὰρ βλεπόμενα, τὰ μὴ βλεπόμενα, αἰώνια (2.Кор.4,18).

За нас хришћане, христоосветљене и христопросветљене, све у овоме свету има смисла и вредности само утолико уколико је средство и пут ка вечном, јер ми гледамо оно што се не види, ми видимо - невидљиво. Сав свој живот у времену ми нормирамо оним што је вечно, човечје - оним што је богочовечно. Уколико вечнога има у границама времена, ми се хранимо њиме, а уколико нам недостаје, ми га налазимо с оне стране времена, у Царству бескрајнога, невидљивога. Све посматрамо са гледишта вечности, то јест са гледишта Христовог, јер је Он - вечни Бог и Господ у границама тела људског.

Уствари, хришћани, били прости или учени, гледају и цене овај свет, и све што је у њему, са гледишта вечности. Јер Господ Христос јесте Вечни, и његово гледиште и гледање на овај свет јесте гледиште и гледање Вечнога. Сваки хришћанин, у самој вери својој, има Христову философију живота и света, и све твари, сва бића и сва збивања у свету посматра са гледишта Христовог, а то значи: са гледишта вечности и боговечности. Отуда је једино у богочовечанској вери и у богочовечанској философији стварно дата људима могућност и сила да стварно посматрају свет са гледишта Божјег, са гледишта вечности: *sub speciae aeternitatis*. У осталим философијама ово је гледиште или апстракција, или хипоте-

за, или неостварљива чежња, но никада очигледна и неодољива стварност.

То је наше једино и јединствено гледиште, наше једино и јединствено мерило, јер нам је Господ Исус својом Личношћу и животом показао како вечни Бог мери овај свет и све што је у њему, како гледа људе и све што је у њима, како цени поступке људске и сву историју рода људског. Само у светлости вечнога и богочовечнога показује се права вредност свега временског. И само од вечности и богочовечности она добија свој истински смисао и своју праву вредност. Као месец од сунца.

Не треба сметати с ума: човек се оспособљава да себе и свет око себе посматра са гледишта Божјег, оцењује Божјом оценом, мери Божјом мером, само ако се благодатним подвизима еванђелске вере саоваплоти Богочовеку Христу, постане сутелесник Његов (Еф.3,6), саставни део Богочовечанског тела Његовог: Цркве. Другим речима: ако се свим бићем својим, свом душом својом, свим срцем својим, свом снагом својом црквени и оцрквени, те на свет гледа светим очима Цркве. Све се то постиже непрекидним благодатним практиковањем еванђелских подвига вере, љубави, наде, молитве, поста, кротости, смирености, трпљења и др. И збива се тајанствено и благодатно срастање душе човекове са Господом Христом, као лозе са чокотом (ср. Јн.15,1-6).

Од сваког еванђелског подвига никне у души по једно око, а од многих подвига многе очи, којима душа гледа и види невидљиво, и богочовечанским судом процењује сва збивања у себи и у свету око себе. Подвизава ли се човек подвигом еванђелског милосрђа, на души му мора никнути око које нетремице гледа оно што је Христово и даноноћно тражи оно што је вечно и богочовечно. Подвизава ли се подвигом еванђелске љубави, еванђелске молитве, еванђелског поста, и осталих еванђелских врлина, у души му се умножавају очи које гледају невидљиво и виде Невидљивог. Тек кроз еванђелске врлине душа човекова прогледа за све што је Божје и вечно у свету временског постојања. Нема ли у себи еванђелске врлине, душа остаје слепа за све што је бесмртно и вечно и у овоме и у ономе свету (ср. 2.Пт.1,3-9).

Еванђелске врлине, те еванђелске очи душе човекове, виде невидљиве истине Божје расејане по видљивим тварима, виде невидљиве истине Божје које су до крајњих могућности постале видљиве и очигледне у оваплоћеном Богу Логосу, Господу нашем Исусу Христу. Без еванђелских врлина човек остаје заувек слеп за истинске вредности у овоме животу, и као слепац пипајући тумара кроз гудуре страшних тајни овога света, док се најзад не сурва у неку од њих и не разбије сасвим.

По пространој земаљској њиви засејано је зрневље вечности. Небески Сејач је показао да је овај свет створен са циљем да буде

њива на којој ниче, расте и сазрева зрневље вечности (ср. Мт.13,18-23; 36-43; Мк.4,3-20; Лк.8,5-15). Непријатељи човекове вечности, зло и грех, својим трњем и коровом угушују то зрневље и обесплођују Божју њиву. Ако је оваплоћени Бог открио ишта својим богочовечанским животом и учењем, онда је то ово: људи су вечна бића; овај свет је њихово привремено обитавалиште; вечни живот људи почиње у овом свету и наставља се без прекида у оном (ср. Јн.5,24-29; 6,47).

Наше је: да у себи узрастемо и однегујемо све оно што је вечно и богочовечно; да осећање и сазнање вечнога живота развијемо у себи до крајњих граница. Зато је Бог Логос и постао човек, да би нас, људе, научио како се стиче живот вечни у овом пролазном свету. Наша вера и није друго до непрекидна борба за живот вечни, непрекидно мучење за живот вечни (1.Тим.6,12). А земља: бојиште и мучилиште. Бојиште на коме се боримо за живот вечни, и мучилиште у коме се мучимо за живот вечни. То је наш позив (1.Тим.6,12). Ко другачије мисли - није Христов.

Борба је наша - са ким? Са непријатељима наше вечности и наше бесмртности. Ко су они? - Наши греси, наше страсти, наши пороци, наши зли дуси (ср. Еф.6,12). Сваки грех, краде помало нашу вечност и осмрђује нашу бесмртност. Не треба се заваравати: пријатељство са гресима - непријатељство је Богу, непријатељство Господу Христу (ср. Рим.8,7; Јак.4,4; 1.Јн.2,15). Ко са гресима другује, *непријатељ Божји постаје* (ср. Јак.4,4). Прогласити своје грехе за непријатеље, и осетити их као своје најљуће непријатеље, први је услов да човек крене путем који води у живот вечни, путем који човека приближује Богу и спријатељује с Богом (ср. Јак.2,23; Јн.15,14). Али, ту је потребна одлучност, одлучност за борбу на живот и смрт. Јер у овом свету човек може бити или пријатељ Богу а непријатељ ђаволу, или пријатељ ђаволу а непријатељ Богу. Трећега нема. Над људима влада неуклонљиви закон: или је човеков живот друговање с Богом а противљење ђаволу, или је друговање с ђаволом а противљење Богу. За све људе истинита је реч христомудрог апостола: *Покорите се Богу, а противите се ђаволу, и побећи ће од вас; приближите се Богу, и он ће се приближити вама* (Јак.4,7-8).

Како човек да навикне себе да мрзи грех, и порок, и да их се клони? Ево како: буди увек свестан и знај да свевидећи Господ Исус непрестано и нетремице гледа у сваку твоју мисао, у сваку твоју жељу, у свако твоје осећање, у свако твоје дело. И пати од сваке твоје рђаве мисли и грешне жеље, од сваког твог порочног осећања и злог дела. Њега, незлобивога и преблагосог, непрестано муче, бију, плују, распињу - греси наши, пороци наши. Волећи грехе и живећи у њима, ми настављамо злочин христоробаца и христуубица. Спасење је од тога једно: одлучно омрзнати грех

свом душом својом, свим бићем својим; избегавати грех и бежати од њега; а наиђе ли на нас, борити се са њим „до крви” (Јев.12,4) неустрашиво и смело; уђе ли у нас, не дати му нипошто да остане у нама. Зато је неопходно мобилисати сав ум свој, сву душу своју, сву вољу своју, будно стражити над собом, над свим што је у нама и пажљиво мотрити на све што улази у нас и што излази из нас. Овај подвиг свети Оци називају трежњење себе: трежњењем ума, трежњењем срца, трежњењем душе од пијанства грехом.

Трезнећи себе од пијанства грехом, од опијености злом, човек постепено оспособљава себе за разликовање добра и зла и стиче благодатну способност еванђелског расуђивања о томе шта је добро а шта зло. Опијен грехом, опчињен злом, човек није у стању да довољно зна, и стварно не зна шта су добро и зло у својим последњим дубинама и суптилним танчинама. Само свестрано облагодатањене, охристовљене личности знају до танчина и тајну добра и тајну зла. Али и ова способност разликовања добра и зла јесте истовремено подвиг и дар. Апостол Павле је назива даром за разликовање духова, и то даром Духа Светога (1.Кор.12,10), али и подвигом који се састоји у дугом вежбању и који је очигледан у савршених хришћана: *а савршених је тврда храна, који имају осећање дугом праксом извежбана за разликовање и добра и зла* = τῶν διὰ τὴν ἔξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἔχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ (Јев.5,14).

Само помогнут животворном силом Светога Духа, благодаћу, може човек који се труди над собом развити у себи способност за разликовање добра и зла, за разликовање духова добрих и злих. Није ли очигледно, колика је пометња настала у Европи око разликовања добра и зла баш због губљења благодати и способности за разликовање добра и зла? Најзад се у европској етици дошло до онога до чега се раније дошло у европској метафизици: све је неопходност; нема ни врлине ни греха, пошто нема ни Бога ни ђавола. Врлина је врлина само Богом, и грех је грех само ђаволом. А тиранију европског „непостојећег” зла осећају сви континенти.

Из трагичне европске пометње је само један излаз: усвајање једино истинитог и непогрешног мерила добра и зла које је богомудро изразио свети Јован Богослов: Сваки дух који признаје да је Исус Христос - оваплоћени Бог, од Бога је; сваки пак дух који не признаје да је Исус Христос оваплоћени Бог, није од Бога већ од ђавола (1.Јн.4,2-3). То исто мерило важи и за добро и за зло. Свако добро које не признаје да је Исус - оваплоћени Бог, није добро већ зло. Добро је само оно што је у оваплоћеном Богу и од оваплоћеног Бога. Тек у личности Богочовека Христа дат је потпун и савршен одговор на питање, шта је добро а шта зло у свету.

Добро је све оно што се налази у Господу Христу, све оно што долази од Њега и што води Њему; а зло је све оно што не долази од Њега, што одводи од Њега, и што иде против Њега.

Човека можеш пронаћи у човеку тек када пронађеш шта он сматра за добро а шта за зло. И све то измериш мером Христовом. Човек је обично сав у својој главној бризи. Пронађеш ли је, пронашао си оно чиме живи и ради чега живи. Људи често проглашују за главну бригу своју ствари недостојне тога. Али и ту нам је притекао у помоћ преблаг Иисус. Он је објавио као најглавнију бригу човекову у овом свету - шта? Искање Царства Божјег и правде његове: *Иштите најпре Царства Божјег и правде његове* (Мт.6,33). То значи: увек изабери и ишти оно што те најбрже и најсигурније води Царству Божјем и правди његовој. У свакој недоумици, у свакој тешкоћи, у свакој ситуацији расуђуј овако: изабраћу ово а не оно, учинићу ово а не оно, зато што ме ово најсигурније води Царству Божјем и правди његовој. Мери себе и све своје по главној бризи својој, по томе колико те приближава центру живота твог: Царству Божјем. Будеш ли тако радио, у теби ће се способност разликовања добра и зла развити до великог савршенства.

Човек се цени по главној бризи његовој. Пронађеш ли у човеку његову главну бригу, пронашао си зеницу његовог бића. Човек је обично сав присутан у главној бризи својој. Ту га треба и тражити. Све његове вредности и све његове мане су у његовој главној бризи, и око ње. Ту је и његов рај и његов пакао. А када је човек истински хришћанин? - Када кроз све своје мисли, и жеље, и осећања, и дела брине главну хришћанску бригу: иште и стиче Царство Божје и правду његову, а клони се сваког зла и греха. Радећи тако непрестано, он се осећа блажен у чињењу добра (ср. Јак.1,25), и има сигурно мерило добра и зла: добро је све оно чиме се остварује Царство Божје у овоме свету, а зло - све оно чиме се то остварење онемогућује, спречава и задржава.

Само у савршених хришћана је до непогрешивости развијена способност за разликовање добра и зла. А савршени су они који су дугим практиковањем благодатних подвига еванђелских успели да потпуно очисте себе од сваког греха и зла и зацаре у себи божанско добро, божанску правду, божанску љубав, божанску мудрост, божанску истину. Ко су ти савршени? - Свети Апостоли, свети Оци; једном речју: христоносци и духоносци.

Много благодатног вежбања треба да човек оспособи себе да може правилно разликовати добре и зле своје мисли, своје жеље, своја осећања, своја дела. Свака добра мисао својим најунутрашњијим нервом везује човека са Богом. Тако и свака добра жеља, и свако добро осећање, и свако добро дело. Али исто тако: свака зла мисао, свака зла жеља, свако зло осећање, свако зло де-

ло својим најневидљивијим, но најглавнијим, нервом везује човека са ђаволом. Хтео човек или не, његове су мисли, и осећања, и жеље, и дела, или - потка на разбоју зла којим рукује Сатана, или - потка на разбоју добра којим рукује Бог.

Чинећи еванђелско добро, човек се толико сједињује са Богом, да се рађа од Бога, и постаје син Божји, дете Божје (ср. Јн. 1,12-13); а чинећи зло, он се толико сједињује са ђаволом, да се рађа од ђавола, и постаје син ђавола, дете ђавола (ср. Јн.8,38; 41; 44). У Господу Исусу греха нема. *Који год борави у Њему, не греши; који год греши, не види га, нити га позна* (1.Јн.3,5-6). Нема зла, нема греха који посредно или непосредно не долази од ђавола. *Који твори грех, од ђавола је* - ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν; *јер ђаво греши од почетка. Који је год рођен од Бога, не чини грех.* По том се познају деца Божја и деца ђавола - τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου: *који год не твори правде, није од Бога* (1.Јн.3,8; 9; 10). *Који добро чини, од Бога је* - ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστίν; *који зло чини, не види Бога* (3.Јн.11).

Сви су људи мање-више добровољни робови греха, јер је *сваки који чини грех - роб греха* (Јн.8,34). Тиранисан грехом, сваки човек јесте и остаје радионица греха, ако не пође за безгрешним Господом Исусом. Само Безгрешни може ослободити човека од робовања греху. Само Христов човек постаје слободан од греха (Јн.8,36). Како? Када безгрешни Господ постане душа душе његове, мисао мисли његове, осећање осећања његовог, и собом испуни васцело биће човеково, тако да заједно са апостолом Павлом човек може рећи: *ја више не живим, него живи у мени Христос* (Гал.2,20).

Без вере у Господа Христа, без препорођаја у Господу Христу, без живота у Господу Христу човек јесте и остаје: ђаволова радионица³⁾. Испуњена вечном и бескрајном истином Христовом, душа нема места за грех. У сваком случају, нема љубави за грех. Када човек свим срцем својим, свом душом својом, свим умом својим, свом снагом својом уђе у Христову истину, и огради себе њоме, и утврди себе у њој, и она се оплоди у њему, и срасте са њим, и постане једно са душом и вољом његовом, онда у души таквог човека нема места за грех, онда је она - сва Христова, сва од Њега, сва у Њему, сва у Царству Божјем, сва у правди Његовој. Онда човек постаје Божја радионица.

Иако натприродна по себи, божанска истина Христова постаје достојање људи на природан начин. То је Спаситељ показао и објаснио својим учењем о чокоту и лози. Што је чокот за лозе, то је Господ Христос за људе. Као што лоза не може род родити, ако не буде на чокоту, тако и човек, ако не буде у Христу (Јн.15,5-8). Процес је природан, органски. Да би човек могао творити

³⁾ Молитве пре светог Причешћа, молитва 4.

Христово добро, треба најпре да постане једно са Господом Христом као лоза са чокотом. И тада кроз њих струји један исти сок, један исти живот, једна иста истина, једно исто добро, једна иста сила, једна иста вечност, једна иста богочовечност. Без тога - биће човеково се суши и осуши, као лоза без чокота (ср. Јн.15,6). Зато је чудесни Господ изјавио: *Без мене не можете чинити ништа* (Јн. 15,5), ништа - добро, ништа праведно, ништа истинито, ништа непролазно, ништа бесмртно, ништа вечно. Стога је за човека главно и најглавније: сав се сјединити са Господом Христом, сав се обући у Њега (ср. Гал.3,27) и живети Њиме и у овом и у оном свету.

Ако је душа човекова ван Господа Христа, она постепено вене, суши се, мисли јој се скраћују, осећања спарушују, жеље огреховљују, и она све мање тражи што је Божје, све мање хоће оно што је добро, истинито, праведно, непролазно, вечно, док најзад не омрзне све што припада Богу, Божјем добру и вечности. Душа човекова само онда расте ка Богу и свему бесмртном и вечном, када се вером накалеми на дрво живота: Господа Христа. Учини ли то, за човека постаје сасвим природно: клонити се греха и порока а приљубљивати се свему вечном и богочовечном, свему божански истинитом, праведном и добром. И притом практиковати сваку еванђелску врлину, као што је природно да добро дрво родове добре рађа (Мт.7,17). А чинити грех и зло, за њега постаје неприродно, ненормално и одвратно, као што је неприродно да чист извор точи у исто време слатку и горку воду (Јак.3,11), и чисто срце - нечисте жеље.

Ко себе оживи вером у Богочовека, неминовно умире греху, и односи се према сластима греха као мртав човек. Оживљен божанском силом, он ходи новим путевима, живи новим животом: животом у Христу и по Христу. Мртав за грех, он живи Богу и Господу нашем Исусу Христу. Живећи Христовом истином и добром, он умртвљује себе за грех и зло. Грех више неће овладати њиме, јер је под благодаћу којом непрекидно утврђује себе у Богу и ограђује себе Богом. А благодат је божанска сила која човека обезгрешује, освећује, обеспорочује, обестрашћује. Робови греха претварају себе у радионицу греха. А Христови људи, ослобођени и освећени Истином, претварају себе у радионицу вечности и светости, у којој се изграђује живот вечни кроз мисли свете, кроз осећања света, кроз жеље свете. Пут греха се неминовно завршава смрћу, а пут Христове вере - вечношћу (ср. Рим.6,2; 4; 11; 12; 14; 17-20; Јн.8,32; 17,17; 19).

Испуњен даром Светога Духа за разликовање духова, за богумудро расуђивање, велики апостол народа разликује у свету два закона: закон греха и смрти који влада у робовима греха, и закон Духа Светога, закон благодати, закон живота, закон светости, за-

кон безгрешности, закон слободе који влада у хришћанима. У првих је телесно мудровање, у других - духовно, јер мисле Духом Светим и по Духу Светом. Телесно мудровање је површно, површинско, чулно, и не покорав се закону Божјем, закону Божје мисли, Божје мудрости, а духовно мудровање је мудровање Богом и по Богу. А то значи: дубоко, божанско, свето. Ко нема Духа Христовог - није Христов, зато му ни мисли, ни жеље, ни осећање, ни дела нису Христови (ср. Рим.8,2; 5; 6; 9).

Човек треба много да вежба своју способност расуђивања, да би могао познати и знати шта је воља Божја а шта не. Апостол Павле објављује да је услов познавања воље Божје: не прилагоджавати се овоме свету, и благодаћу препородити, преобразити, обновити ум свој, то јест живети вечношћу и ради вечности (ср. Рим.12,2). Ум се обнавља благодатном вером, ако мисли по мери вере: целомудрено $\epsilon\iota\varsigma\ \tau\acute{o}\ \sigma\omega\phi\rho\omicron\nu\epsilon\iota\nu$ (Рим.12,3), то јест ако има здраве и трезвене мисли, ако избегава грешне мисли које и јесу болест ума. „Апостолове речи: мислити целомудрено - $\phi\rho\omicron\nu\epsilon\iota\nu\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\acute{o}\ \sigma\omega\phi\rho\omicron\nu\epsilon\iota\nu$, значе”, вели свети Златоуст: „ми смо добили моћ расуђивања, да бисмо је употребили не на високоумље већ на здравоумље ($\epsilon\iota\varsigma\ \sigma\omega\phi\rho\omicron\nu\epsilon\iota\nu$ = на целомудрије). Апостол није рекао: мислите о себи смиреноумно, него: здравоумно, разумевајући овде под здравоумљем не добродетел супротну надмености, и не удаљење од раскалашености, већ ум трезвен и здрав. Јер имати здраве мисли назива се здравоумљем ($\sigma\omega\phi\rho\omicron\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ = целомудрије). Називајући смиреноумље здравоумљем, апостол је показао да нескроман није здрав умом, него лудује, бесни и поступа безумније од сваког лудака”⁴⁾. Апостол је здравоумљем назвао здравље ума - $\tau\grave{\eta}\nu\ \tau\acute{o}\nu\ \phi\rho\epsilon\nu\acute{\omega}\nu\ \u03c7\epsilon\iota\lambda\acute{\alpha}\nu$, учећи да је гордост болест ума - $\rho\acute{o}\sigma\omicron\varsigma\ \phi\rho\epsilon\nu\acute{\omega}\nu$ ⁵⁾.

Све што није од вере - грех је (Рим.14,23). То је основна благовест апостола Павла. Она значи: све што у твојим мислима, и осећањима, и жељама, и делима није од Богочовека и Његове вере - грех је; све што у твоме животу не долази од Богочовека, и не бива по Богочовеку, грех је. Сваки грех је или плод неверја, или плод маловерја, или плод кривоверја. Нападне ли те нечиста мисао, или недолично осећање, или ма које искушење, бори се са њима вером, молитвом, постом, бдењем, сећањем на смрт, сећањем на Господа Христа, сећањем на Анђела хранитеља, сећањем на Светитеље. Главно је: не блудети мислима, избегавати маштања, оградити вером и молитвом сваку мисао своју, свако осећање, сваку жељу, и сав живот свој. И никад не заборавити богомудру реч светог апостола: *Сваки који се бори, од свега се уздржава* (1.Кор.

⁴⁾ In. epist. ad Rom., Homil. 20, 3; Migne, P. gr. t. 60, col. 599.

⁵⁾ Блажени Теодорит, Interpr. epist. ad Rom., Cap. 12. vers. 3. P. gr. t. 82, 188A.

9,25), нарочито онај који се бори за живот вечни, и мори тело своје и мучи (ср. 1.Кор.9,26-27).

Чиме ће човек показати да је данас Христов, иако јуче није био Његов? Несумњиво, новим мислима место старих, новим осећањима место старих, новим жељама место старих, једном речју: новим животом место старог, и то животом еванђелским, богочовечанским. *Јер ко је у Христу, нова је твар* - *καὶνὴ κτίσις*: *Старо прође, где, све ново постаде* (2.Кор.5,17). Прође стари начин живота, и настаде нови - еванђелски; прође стари начин мишљења, и настаде нови - богочовечански; прође стари човек, и настаде нови - еванђелски.

Мучан је подвиг: распети свог старог човека, убити у себи све грехе, све страсти, и живети само Богу кроз свете мисли, кроз свете жеље, кроз света осећања, кроз света дела. Али, хришћанин је тиме Христов и ничим другим, *јер који су Христови - распеше тело са страстима и похотама* = *τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις* (Гал.5,24). Немогућно је бити Христов и живети у страстима и похотама. Сваки грех је напад на Безгрешног; свака страст је смрад пред Бестрасним. Хришћанин мора имати крст у души на коме истрајно и упорно распиње своје грешне мисли, своје рђаве жеље, своја нечиста осећања, своја не-еванђелска расположења.

Ко хоће да савлада грехе, те главне непријатеље душе своје и вечности своје, треба да ојача у Господу, да се испуни свепобедном силом Његовом, и као такав уђе у рат са њима. *Јер наш рат није са крвљу и телом, него са поглаварствима, са властима, са управитељима таме овога света, са духовима зла испод неба* (Еф.6,12). Из овог најсудбоноснијег рата можемо изаћи победиоци једино ако се обучемо у *свеоружје Божје* - *τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ* (Еф.6,11). А свеоружје Божје сачињавају све еванђелске врлине: истина, правда, мир, вера, непрекидна молитва, бдење, трпљење, љубав (Еф.6, 13-18).

У овом рату са гресима и страстима, и њиховим главним виновницима: злим дусима, мора се бити и неуморан, и немилосрдан, и неумољив. Јер се борба води на живот и смрт. Дилема је очигледна: или ћеш погинути ти или твоји греси. Трећег излаза нема. Стога христомудри апостол поручује: *Умртвите уде своје који су на земљи: блуд, нечистоту, сладострашће, злу жељу, лакомство, гнев, љутину, пакост, хуљење, ружне речи* (Кол.3,5; 8). Не остављајте на бојишту рањенике, нити чувајте заробљенике; све пороке, све страсти, све грехе, све духове зле ставите под мач, одсеците им главу, уништите им срце, да не би поново оживели у вама и убили вас.

Безакоње је врло лукаво и вешто. Оно има своју огромну тајну. Тајна безакоња је покаткад врло саблажњива и заводничка

(ср. 2.Сол.2,7). Она има своје тајанствене путеве и невидљиве начине, помоћу којих заведе човека у безизлазну таму. У њој га трује страстима и ослепљује гресима. Док га најзад сасвим не отрује и не ослепи. Зато се треба отрезнити од пијанства грехом, прогледати за еванђелске истине, *јер смо синови светлости и синови дана: нисмо синови ноћи нити таме* (1.Сол.5,5). Пијани грехом - синови су ноћи и таме. Они се могу отрезнити од тог пијанства једино вером, љубављу и надом (ср. 1.Сол.5,6-8). И то: уклањајући се од сваког зла и грчевито се држећи Христовог добра (ср. 1.Сол.5,20-21; 2.Тим.2,22; 3,17). Јер се у борби са грехом мора ићи *до крви* (ср. Јев.12,4), до мучеништва Христа ради, себе ради, вечности своје ради. У тој борби је главно правило: не бојати се непријатеља и бити покоран Богу и свему. Јер се Бог бори из нас и за нас. По ратној стратегији православног војсковође Христовог: *Покорите се Богу, а противите се ђаволу, и побећи ће од вас* (Јак.4,7). Ако смо Божји, не треба се бојати ђавола и мрачне војске његове. Јер је Свепобедни рекао у Светој Књизи: *Ви сте од Бога, децице, и надвладате их, јер је већи Онај који је у вама него ли онај који је на свету* (1.Јн.4,4; ср. 1.Јн.2,13-14).

Сваки који је рођен од Бога - *побеђује свет* (1.Јн.5,4), то јест: сласти, грехе, саблазни, зле духове. Побеђује чиме? - Вером, *јер је вера наша победа којом се побеђује свет* (ср. 1.Јн.5,4). Јер сва искушења овога света: све сласти, све грехе, све саблазни, све нечисте духове побеђује само онај који верује да је Исус - Син Божји и Бог (1.Јн.5,5; 20). Вера у оваплоћеног Бога и Господа нашег Исуса Христа, љубав к Њему, нада у Њега, живот у Њему и јесте непобедиво оружје за све борбе на свима бојиштима против греха и зла и у овом и у оном свету...

Много нам је дато, још више задато. Дат нам је видљиви свет да у њему пронађемо невидљиве силе Божје. Бог Логос је и постао човек, да би људима дао вид којим виде невидљиво у видљивом и око видљивог. Тако је род људски тек са Христом прогледао и вечне вредности угледао. Пре појаве Богочовека све је чамило и слепило у тами греха и *сенци смрти* (ср. Мт.4,16). Тек се Њиме и у Њему род људски први пут правилно оријентисао у овом загонетном свету, и први пут неодољиво осетио и свеубедљиво схватио сву безмерну важност невидљивог у видљивом и сву онтолошку зависност видљивог од невидљивог.

3

**ДОСТОЈЕВСКИ КАО ПРОРОК И АПОСТОЛ
ПРАВОСЛАВНОГ РЕАЛИЗМА**

Ја знам Достојевског као пророка, као апостола, као мученика, као песника, као филозофа. Многостраност његовог генија поражавала. Свечовечански широк и дубок, он припада свима, али и сви припадају њему. Он је толико човек, толико свечовек, да је свима род: род Србима, род Бугарима, род Грцима, род Немцима, род свима људима на свима континентима. У њему има свакога од нас, те сваки може наћи себе у њему. Својом свечовечанском саосетљивошћу и љубављу он је свима свој.

Ми људи живимо у свету двоструке реалности: физичке и духовне. Шта је то физичка реалност? - Материја. А шта је материја? Има данас физичара који тврде да материја, уствари, не постоји; постоје само нематеријални праелектрони и фотони. А духовна реалност, шта је то? - Душа. А шта је душа? Нешто непосредно дато нашем бићу, нешто чему не знамо ни суштину ни облик.

Сматрајући материју и душу за реалност, нисмо ли привиђења прогласили за реалност? Ма како хтели да се осведочимо о реалности материје и душа, наша људска мисао и наше људско осећање сведоче једно, само једно: и материја и дух изаткани су од нечега што личи на сенку и на сан: ми смо непостојано сањање. А све оно што називамо стварима и бићима, од исте је материје од које и сан: све је сенка, све је сан. И овај наш земаљски свет реалношћу својом личи на сан који неко сања. А ми људи, део тог козмичког сна, крећемо се у овом свету као сенке међу сенкама, као привиђења међу привиђењима, као утваре међу утварама.

Но мисао људска, чија је природа фантастичнија и од саме природе сна, неуморно пита: шта је то што материју чини реалношћу, а шта - што душу чини реалношћу? И материју и душу чини реалношћу само свемоћни Творац свих реалности: Бог Логос. То је еванђелски одговор људској мисли, једини одговор који за њу значи истинску благовест. Све што постоји, утолико је реално уколико има у себи Логосне силе. Реалност уствари и није ништа друго до логосност. Оно што природу чини природом, и човека човеком, и душу душом, и материју материјом, и небо небом, и земљу земљом, и живот животом, и биће бићем јесте - логосност.

Логос постаде тело (Јн.1,14). Ове три речи садрже целокупно

еванђеље божанског и човечанског реализма. Тек оваплоћењем Бога Логоса људи су сазнали праву, непролазну, вечну реалност. До оваплоћења људи су заиста били привиђења. Од оваплоћења кроз све што је људско почиње да струји божанска реалност. И сваки је човек утолико истински реалан уколико сједини себе са оваплоћеним Богом Логосом. А то значи: уколико се учлани у тело Богочовека Христа које је Црква. Као тело Бога Логоса, Црква је уствари једина непролазна реалност у овом пролазном свету.

Пророчки надахнуто и апостолски усхићено Достојевски је осетио сву бескрајну важност оваплоћеног Бога Логоса за наш земаљски свет. То је прва и најглавнија реалност, и основ сваке трајне реалности. Достојевски изјављује: Извор живота, умирење човека и спасење свих људи од сумње, и услов - *sine qua non* [без кога се не може] - бића целог света садржи се у овим речима: *Логос постаде тело, и обитаваше међу нама пун благодати и истине, и ми видесмо славу његову, славу као јединороднога од Оца, - и увери у ове речи*¹⁾. - Све вредности неба и земље Достојевски налази у оваплоћеном Логосу, зато и вели: Све се састоји у томе да Логос заиста постаде тело. У томе лежи сва вера и сва утеха човечанства, утеха које се оно никада одрећи неће²⁾.

Поставши човек, Бог Логос је учинио остварљивим за људе божанске вредности, божанске идеале. Он је показао да људи могу живети Богом и остваривати у овом свету Божје мисли и жеље. Немогућно је, изјављује Достојевски, веровати да *Логос постаде тело*, тј. да идеал беше присутан телесно, а не веровати да је достижан за цело човечанство. Може ли човечанство истрајати без ове утехе? Али, Христос је зато и дошао, да би човечанство сазнало да се и земаљска природа, дух човечји, може заиста овде телесно јавити у таквом небеском сјају, а не само духовно, као идеал, да је то исто тако могућно као и природно. Ученици Христови, који ово просветљено Тело обожаваху, доказаше под највећим мукама каква је то срећа ово Оваплоћење у себи носити, савршенство овог Лика подражавати и у његово Оваплоћење веровати. А други, који посматраху какву срећу ово Оваплоћење даје чим човек почне стварно узимати удела у његовој красоти, дивљаху се, чуђаху се, и зажелеше најзад да и сами уживају то блаженство: постадоше хришћани и унапред се радоваху страдању. Све се овде састоји у томе да Логос постаде тело. У томе лежи сва вера и сва утеха човечанства, утеха које се оно никада неће одрећи³⁾.

¹⁾ Material zum Roman „Die Dämonen“, стр. 523, herausgegeben von Möller von den Bruck: F. M. Dostoevsky, Die Dämonen, zweiter Teil, München und Leipzig, 1916.

²⁾ Тамо, стр. 535.

³⁾ Тамо, стр. 536.

За Достојевског Богочовек Христос је нешто веће и више и од Истине, и од Правде, и од Љубави, и од свега најузвишенијега што људи замислити могу. А када би се чак поставила дилема: Христос или Истина, - Достојевски би изабрао Христа, а одбацио Истину. Таква је његова вера; вера са којом се може такмичити само вера једнога апостола Павла. Таква вера сачињава његово Вјерују. Ево његових речи о томе: „Покаткад ми Бог даје часове савршеног мира; у тим часовима ја волим и верујем да и мене воле; у тим часовима ја сам формулисао своје Вјерују, у коме је све јасно и свето за мене. Ово Вјерују је сасвим просто; ево њега: ја верујем да нема ничег дивнијег, дубљег, симпатичнијег, разумнијег, људскијег и савршенијег од Христа. Са суревњивом љубављу ја говорим себи да не само нема Њему слична, него да и не може бити. Штавише, ја изјављујем: када би неко могао доказати да је Христос ван истине, и када би истина збиља искључивала Христа, ја бих претпоставио да останем са Христом, а не са истином”⁴⁾.

Христос је Логос и Логика свега што постоји: Он даје смисао и животу, и свету, и човеку, и целокупној творевини. Одбацимо ли Њега, одбацили смо оно на чему свет стоји и ради чега постоји. Свима који одбацују Христа Достојевски апостолски смело објављује: „Без Христа све одједном постаје одвратно и грешно. Покажите ми нешто боље од Христа! покажите ми ваше праведнике које ћете ставити место Христа”⁵⁾.

Појава Бога Логоса у личности Богочовека Христа јасно показује да је у овом свету Бог једина истинска реалност, а човек само утолико уколико оваплоти у себи Бога Логоса, уколико се ологоси. Својим радом и учењем, Богочовек непобитно показује и доказује да у овом свету стварно постоје две истинске реалности: Бог и човек. А између Бога и човека налазе се све остале реалности. Али се диференцирање реалности врши само у светлости највише реалности: Бога. Откидање од те реалности сурвава мисао у псевдореалност, у противбиће, у небиће. Најпотпунија и најстрашнија псевдореалност јесте Сатана. Јер он представља најоштрију откинутост и највећу удаљеност од Бога.

За нашег словенског пророка и апостола Достојевског, Бог је највећа реалност и најближа стварност. За његове хероје постоји једна главна мука: Бог. „Бог само и мучи”, - то је њихова општа исповест. Ако Бога нема, онда је све - ђаволски хаос, и бесмислица, и глупост. Онда - свет на апсурдима почива.

Друга реалност, највећа после Бога, јесте човек, његова бе-

⁴⁾ Letters of F. M. Dostoevsky, translated by E. C. Mayne, стр. 67 (London).

⁵⁾ Дневникъ писателя, томъ XI, стр. 476 (Издание А. Ф. Маркса 1894. г. С. Петербургъ). Сви наводи су по овом издању Достојевских дела.

смртна душа, његова личност. Наш пророк многа богомудра пророштва свија око те реалности. Он пророкује: „Без вере у своју душу и у њену бесмртност, живот је људски неприродан, немислив и неподношљив”⁶⁾. Кад је Бог прва реалност, онда је бесмртност душе друга реалност. Бесмртност душе је главни извор свих непролазних вредности људских. Штавише: „Идеја о бесмртности јесте сам живот, живи живот, његова завршна формула и главни извор истине и правилног сазнања за човечанство”⁷⁾. Без бесмртности душе живот људски не би имао никаквог смисла и оправдања. Једино „из вере у бесмртност душе проистиче сав виши смисао и значај живота, проистиче жеља и воља за живот. Та вера је једини извор живота на земљи, здравља, здравих идеја и здравих закључака”⁸⁾.

Апостол бесмртности човекове душе не може да замисли човека без Бога. Човек постоји зато што постоји Бог. Да нема Бога, човек не би могао постојати. „Лична бесмртност и Бог су једна и иста - идентична идеја”⁹⁾, објављује Достојевски. „Ако Бога има, онда сам ја бесмртан”¹⁰⁾, с правом тврди он. Зато је за њега највећа ствар на земљи: веровати у Богочовека Христа и у загробни живот¹¹⁾.

Целог живота свог Достојевски је пророковао о Богочовеку и о преображају човека помоћу Богочовека. Као пророк и видилац, он је и човеково зло и човеково добро свео на њихове праизворе: зло на ђавола, добро на Бога. Јер је главна одлика пророка: са гледишта вечности гледати свет и човека у свету, мислити мисао Божју о свету, објављивати Божји план о свету, радити дело Божје у свету.

Православни реализам није ништа друго до богочовечански реализам: благодатно и органско сједињавање Божјег и човечјег, небеског и земаљског. Аналогно Богочовеку: свако осећање, од највећег до најмањег, свака мисао, од највеће до најмање, да се ологоси, обогочовечи, и тако обесмрти. А то се збива са човеком, када се уцрквени и оцрквени, када постане жива ћелијица у Богочовечанском организму Христовом: Цркви. Богочовечанске силе Христове непрекидно делају у организму Цркве, и све што је човеково испуњују божанском вечношћу и животношћу. Ено, примери тога су: старац Зосима, Аљоша, Кнез Мишкин, Макар и остали оствариоци православног богочовечанског реализма.

⁶⁾ Биографија, писма и замјетки изъ записной книжки Ф. М. Достоевскаго (СПБ. 1883. г.).

⁷⁾ Дневникъ писателя, томъ X, стр. 426.

⁸⁾ Тамо, стр. 427.

⁹⁾ Letters of F. M. Dostoevsky, стр. 222.

¹⁰⁾ Бѣсы, стр. 623.

¹¹⁾ Material zum Roman „Die Dämonen”, стр. 529.

У новије доба Достојевски је највидовитији пророк и најречитији апостол Лика Христовог. Лик Христов је једина Светлост за све таме у које може запасти род људски, једини излаз за све смрти, једина утеха за све муке, једини путоказ за све заблуде. „Ми на земљи заиста лутамо”, вели Достојевски, „и када пред нама не би било драгоценог Лика Христовог, ми бисмо се изгубили и заблудели сасвим, као људски род пред потоп”¹²⁾.

Савест људска, сама по себи, није непогрешиво мерило добра и зла, нити сигуран путовођ кроз живот. Достојевски пише: „Савест без Бога је ужас. Она може заблудети у крајњем неморалу. Човек мора непрестано стављати себи питање: јесу ли моја убеђења истинита? За њих постоји једна једина провера; та провера је Христос”¹³⁾. „Ако немамо ауторитета у вери и Христу, онда ћемо у свачему залутати. За мене је Христос - морални образац и идеал”¹⁴⁾.

У свету наших трагичних земаљских релативности Достојевски је богонадахнути пророк и апостол апсолутне Лепоте. „Лепота је идеал”, вели он. „Али су се идеали код нас као и у цивилизованој Европи давно поколебали. У свету постоји само једна једина појава од апсолутне лепоте: Христос. Та бескрајно дивна појава је, разуме се, бескрајно чудо. Цело Еванђеље светог Јована је испуњено овом мишљу: Јован види чудо Оваплоћења, видљиву појаву Лепота”¹⁵⁾. „Лепота ће спасти свет”¹⁶⁾, пророковао је Достојевски. Несумњиво, апсолутна Лепота која је Христос, оваплоћени Бог Логос.

Чаробни Лик Христов је у Православљу све. „Удубите се у Православље” препоручује Достојевски. „То није само црквеност и обредност; то је живо осећање. У самој ствари, у њему је једино Лик Христов”¹⁷⁾. Све што је православно зрачи тајанственом и благом светлошћу Лика Христовог. Словенски апостол Лика Христовог објављује: „У свој својој чистоти Лик се Христов сачувао у Православљу”¹⁸⁾. А када даје схему вере, он вели: „Схема вере: Православље садржи у себи Лик Исуса Христа”¹⁹⁾.

Ја не познајем краћу и садржајнију дефиницију Православља од ове. Само пророк божанског надахнућа могао је сва Еванђеља и сва предања православна свести на Лик Христов. И из ње-

¹²⁾ Братја Карамазовы, стр. 371.

¹³⁾ Биографія, письма... Ф. М. Достоевскаго, стр. 371.

¹⁴⁾ Тамо.

¹⁵⁾ Letters off. M. Dostoevsky, стр. 195.

¹⁶⁾ Идиотъ, стр. 412.

¹⁷⁾ Дневникъ писателя, т. X, стр. 328.

¹⁸⁾ Тамо, стр. 384.

¹⁹⁾ Изъ матеріаловъ къ „Бѣсамъ” (Достоевскаго), Л. Гроссманъ - „Южное Слово”, Одесса, 8, окт. 1919.

га извести што треба земљи и небу, човеку и човечанству. Живећи Ликом Христовим, чувајући све Његове вечне и раскошне дарове, Православље носи у себи решење свих личних и друштвених проблема. Достојевски тврди: све тајне личности, самоусавршавања, како довести себе до савршенства, дате су Православљем, и његовом дисциплином: самоусавршавање²⁰⁾.

У тајни личности је тајна друштва. Ко реши проблем личности, решио је и проблем друштва. То је богомудро пророштво нашег словенског пророка. Он апостолски снажно благовести: „Лично самоусавршавање је не само почетак свега, већ и продужетак свега, и завршетак свега”²¹⁾. Али ово лично самоусавршавање је могућно ако се верује у бесмртност душе и у њену тајанствену везу са Богом. Идеја о личном самоусавршавању „ниче из убеђења да је човек вечан, да је тајанствено везан са другим световима, и са вечношћу”²²⁾. Најбоље примере личног самоусавршавања имамо у светитељима. „Светитељи светле”, вели Достојевски, „и осветљавају пут свима нама”²³⁾. Они су „позитивни карактери неисказане красоте и моћи”²⁴⁾. Они су идеал за се; они су вођи, и треба да нас воде као блудне синове²⁵⁾.

У својој пророчкој визији Достојевски види све људе свих времена судбински повезане међу собом. На тајанствен али врло реалан начин, сви су људи у свакоме човеку и сваки човек у свима људима. Отуда одговорност свакога човека за све и свакога на земљи. Достојевски учи: „Сваки је од нас несумњиво одговоран за све и свакога на земљи. Ово сазнање је круна живота свакога човека на земљи”²⁶⁾. Човек је прави човек када туђе грехе осећа као своје и каје се за њих. „Један је пут спасења”, благовести Достојевски: „узми себе и учини себе одговорним за сав људски грех. Оно је и уствари тако, јер чим себе искрено учиниш одговорним за све и свакога, оног ћеш часа увидети да тако у самој ствари и јесте, и да ти и јеси одговоран за све и свакога”²⁷⁾.

Питање је над питањима: како се долази до убеђења да постоје две највише вредности: Бог и бесмртност душе? „Љубављу”, одговара Достојевски. „Постарајте се да љубите своје ближње активно и неуморно. Уколико будете напредовали у љубави, напредоваћете и у убеђењу да постоји Бог и бесмртност душе. Ако пак

20) Тамо.

21) Дневникъ писателя, т. XI, стр. 493.

22) Тамо, стр. 492.

23) Тамо, т. X, стр. 51.

24) Тамо, т. XI, стр. 476.

25) Тамо, т. X, стр. 52-53.

26) Братја Карамазовы, стр. 190.

27) Тамо, стр. 369.

у љубави према ближњима дођете до потпуног самоодречења, онда ћете поверовати непоколебљиво и никаква се сумња неће моћи да увуче у вашу душу²⁸⁾. Где је мала љубав, мала је и вера у Бога и у бесмртност душе. Где нема љубави, тамо је потпун мрак неверја, а то значи пакао. „Јер, шта је пакао”, пита Достојевски, и одговара: „Пакао је страдање због тога што је већ немогућно више љубити²⁹⁾”.

Љубављу се постиже не само тајна Бога и бесмртности душе него и сваког створења уопште. „Љубите сва створења Божја, саветује Достојевски, сва створења и свако зрно песка. Сваки листић, сваки зрак Божји љубите. Љубите животиње, љубите биље, љубите сваку ствар. Будеш ли љубио сваку ствар, постићи ћеш и тајну Божју у стварима. Постигнеш ли је једном, ти ћеш је сваким даном све више и боље упознавати. И најзад ћеш сав свет завољети васцелом, свемирном љубављу³⁰⁾”.

Са својих пророчких висина Достојевски је јасно сагледао трагедију Европе. И открио њен узрок. Узрок је то што је Европа кроз римокатолицизам и протестантизам унаказила и изгубила Лик Богочовека Христа. И због тога се тамо све замутило и кренуло у хаос. Али, то је половина Достојевске визије; а друга половина је ово: највећа драгоценост свих светова, Лик Богочовека Христа, сачуван је потпуно у Православљу. И христочежњиви апостол благовести: „Изгубљен на Западу Лик Христов сачувао се у свој светлости своје чистоте у Православљу, стога ништа друго није ни потребно, јер је Православље све³¹⁾”. „На отпор Западу треба да заблиста наш Христос, кога смо ми сачували, а кога они нису ни знали³²⁾”. „Русија носи драгоценост какве нигде више нема: Православље. Она је чувар Христове истине, истинског Лика Христовог, који је помрачен у свима другим верама и у свима другим народима³³⁾”. „И главно призвање руског народа у судбини свега човечанства састоји се само у томе да сачува у себи тај божански Лик Христов у свој чистоти, и када дође време да тај Лик покаже свету који је изгубио пут свој³⁴⁾”.

Много је штошта у Европи проглашено за силу и моћ, али за Достојевског нема силе мимо Христа, нити има моћи мимо Христа. Зато он пророчки убедљиво изјављује: „Христос је наша

28) Тамо, стр. 68-69.

29) Тамо, стр. 372.

30) Тамо, стр. 368.

31) Биографија, писма и замјетки изъ записной книжки Ф. М. Достоевскаго.

32) Идиотъ, стр. 412.

33) Дневникъ писателя, т. X, стр. 224.

34) Тамо, т. IX, стр. 240.

сила, наша руска сила”³⁵⁾. „Срж руског позива је у откривању руског Христа пред светом, Христа који је непознат свету, но који је сачуван у нашој Православној Цркви. По моме мишљењу, у томе је сва суштина наше моћне будуће цивилизације и васкрсења из мртвих целе Европе, у томе је сва суштина нашег моћног живота у будућности”³⁶⁾.

Русија је својом тајанственошћу постала у новије доба најзагонетнија земља на свету. Тиме је највише допринео Достојевски. Али, он је у исто време највише допринео да се та загонетка донекле одгонетне, да се пронађу њене главне стваралачке силе, и сврх свега: њена највећа вредност и њена највећа светиња. Та вредност и та светиња јесте Православље. Достојевски изјављује: „Руска вера, руско Православље јесте све што руски народ сматра за своју светињу: у њему су његови идеали, сва правда и истина живота”³⁷⁾. „Сва народна начела код нас, у суштини својој, изишла су сва из Православља”³⁸⁾.

А шта сачињава суштину Православља? - „Истинску суштину Православља сачињава - служење свему човечанству. Православље је на то одређено”³⁹⁾. Сви други народи, више или мање, живе за себе и у себи, а „ми ћемо почети управо тиме,- вели Достојевски,- што ћемо свима постати слуге, ради свеопштег измирења. У томе нема ничег срамног; напротив, у томе је наша величина, јер све то води коначном уједињењу човечанства. Ко хоће да буде већи од свих у Царству Божјем, нека постане слуга свима. Ево како ја схватам руско предназначење у његовом идеалу”⁴⁰⁾.

По пророковању Достојевског, нова реч коју Русија има да каже свету јесте Православље. Када та нова реч буде изречена, „биће истинско издизање Христове истине која се чува на Истоку, истинско ново воздижење Крста Христовог и завршна реч Православља, на чијем челу већ давно стоји Русија. То ће, нема сумње, бити саблазан за све силне овога света и за оне који су досада тријумфовали у свету, увек са презирањем и подсмехом гледали на сва слична »очекивања«, па чак ни схватили нису да се може озбиљно веровати у братство људи, у свеизмирење народа, у савез заснован на начелима служења свему човечанству, и најзад у само обновљење људи на истинским начелима Христо-

³⁵⁾ Тамо, т. XI, стр. 147.

³⁶⁾ Биографија, писама... Ф. М. Достоевског, стр. 273.

³⁷⁾ Дневникъ писателя, т. X, стр. 312.

³⁸⁾ Тамо, стр. 143.

³⁹⁾ Тамо, стр. 225.

⁴⁰⁾ Тамо.

ВИМ⁴¹⁾.

За Достојевског, формула руске и словенске будућности јесте: Православље и православно дело. А шта је то? „То ни у ком случају није само некаква обредна црквеност, нити пак неки fanatisme religieux (како се већ и почињу изражавати у Европи о томе свеопштем садашњем руском покрету), него је то управо: људски прогрес и свеочовечење човечанства. Тако Православље и православно дело схвата руски народ који све изводи из Христа, који сву своју будућност оваплоћује у Христа и у Христову истину, и који не може ни замислити себе без Христа⁴²⁾. „Веће и од највећих назначења у руској будућности, назначења којих су Руси свесни, јесте назначење општечовечанско, јесте опште служење човечанству, - не Русији само, не Свесловенству само, него свечовечанству⁴³⁾.

Али, шта ће бити са Русијом која тако тешким путевима греде своје свечовечанском циљу? „Русију ће спасти Господ, - пророкује Достојевски, - као што ју је већ много пута спасавао. Из народа ће спасење доћи, из вере и смерности његове⁴⁴⁾. „Народ верује по нашем, - изјављује старац Зосима, - а неверујући друштвени радник неће ништа урадити код нас у Русији, па ма био искрен срцем и генијалан умом. То памтите. Народ ће срести атеисту и победити га, и биће једна православна Русија... Од народа је спасење Русији, јер је овај народ богоносац⁴⁵⁾.

У словенском свету Достојевски је највећи пророк и најревноснији апостол Свесловенства. Словенска идеја је једно од главних његових пророштава и једна од главних благовести. По њему, „словенска идеја у њеном највишем смислу јесте, пре свега, жртва, потреба жртвовати себе за браћу, да би се тиме основало велико свесловенско уједињење у име Христове истине, тј. на корист, љубав, служење свему човечанству, на заштиту свих слабих и потлачених у свету⁴⁶⁾. Свако дело, и мисао, и реч, и осећање којим човек смирава себе и постаје слуга своје слуги, „послужиће као темељ за будуће величанствено уједињење људи, када човек неће себи тражити слуге и као сада желети да себи сличне људе претвара у слуге, него ће, напротив, желети свом силом да сам постане слуга свима, као што учи Еванђеље⁴⁷⁾.

Врхунац Достојевског пророчког надахнућа и апостолске

41) Тамо, стр. 229.

42) Тамо, стр. 295.

43) Тамо, стр. 204.

44) Братја Карамазовы, стр. 364.

45) Тамо.

46) Дневникъ писателя, т. X, стр. 296.

47) Братја Карамазовы, стр. 366.

благовести представља његов „Говор о Пушкину”. То је, уистину, најпророчанскије еванђеље и најеванђелскије пророштво Русије и Словенства. Еванђеље и пророштво о свечовеку и свечовечанству. По том пророштву и по том еванђељу: „призивање руског човека је свеевропско и свечовечанско. Постати прави Рус, значи - постати брат свима људима, постати свечовек. Свечовечност је најглавнија лична црта и призивање руског човека. Свечовечност је национална руска идеја. У духу руског народа постоји жива потреба за свеуједињавањем човечанства, и то свеуједињење са пуним уважањем према националним индивидуалитетима, према очувању потпуне слободе људи, уједињење љубављу, загарантовано делом, живим примером, потребношћу на делу истинског братства, а не гиљотином, не милионима одрубљених глава. Правом Русу, проповеда Достојевски, Европа и удес великог аријског племена су драги као и сама Русија, као и удео његове рођене земље, јер је наш удео свесветскост и то не стечена мачем већ силом братства и братске тежње наше за уједињењем људи... О, народи Европе и не знају како су нам драги! И касније, ја верујем у то, будући руски људи схватиће сви до једнога, да бити прави Рус управо значи: тежити унети завршно измирење у европске противречности, показати излаз европској сети у својој руској души, свечовечанској и свеуједињујућој, сместити у њој братском љубављу сву браћу нашу, и на крају крајева - изрећи завршну реч велике, опште хармоније, братске потпуне слоге свих племена по Христовом еванђелском закону”⁴⁸⁾.

Свој пламени пророчки идеализам Достојевски је својим апостолством претворио у православни реализам. Што је као пророк провидео, то је Достојевски као апостол остваривао. Многа се његова пророштва остварују на наше очи. Постоје психолошки и онтолошки услови да се и остала његова пророштва остваре. Јер су сва прожета духом еванђелским. А небо и земља неће проћи док се не испуни оно што је речено у Еванђељу и оно што је проковано на основу Еванђеља.

Као духовни потомци пророка православног реализма, ми смо Словени пророчки род. Наша је мисија: свом душом својом, свим срцем својим, свом мишљу својом, свом снагом својом испуњавати Еванђеље Христово. Будемо ли радили тако, ми ћемо испунити завет највећег словенског пророка Достојевског и показати се достојни православног Лика Христовог, те највеће драгоцености у свима световима видљивим и невидљивим.

⁴⁸⁾ Дневникъ писателя, т. X, стр. 469, 470.

4

О НЕПРИКОСНОВЕНОМ ВЕЛИЧАНСТВУ ЧОВЕКА

Што више размишљаам о загонетности и интересантности овога света, све ме више прогони мисао: стварност овога света је фантастичнија од свега најфантастичнијег и загонетнија од свега најзагонетнијег. Ни најдаровитија људска фантазија, па још подигнута на квадрилионити степен, не би могла замислити фантастичнији и загонетнији свет од овога у коме ми људи живимо.

Претпоставите, овај свет не постоји. И неко надкозмичко Биће, по својој свемоћној вољи и необјашњивој жељи, одреди вас да по својој замисли створите свет. Притом вама се оставља потпуна слобода и замисли и акције. Највише Биће би вас снабдело материјалом који би вам био потребан за стварање света. Да ли бисте пристали да будете архитект таквога света? Шта бисте поставили као темељ, шта унели као материјал, шта одредили као циљ? Каква бисте све бића измислили, у какве их сфере и атмосфере ставили? Да ли бисте извесним бићима дали мисао и осећање, или бисте им место мисли и осећања дали нешто друго? Зар бисте у неку врсту бића унели тугу, бог, сузе, љубав? Колико бисте, на пример, дали чула бићу које би личило на човека? Зар не погрешили ако му дате мањи број чула но што човек има; и још више погрешили ако му дате већи број? А шта би тек било, ако бисте му место једног срца ставили у груди десет? Када у свима појединостима израдите и подробно разрадите план свога света, јесте ли сигурни да нисте нешто главно пропустили? О, сигурни сте, сигурни и ви и ја, да сте морали макар нешто пропустити, због чега би се ваш свет срушио пре но што би био готов.

Будимо конкретни: ви бисте најпре поставили темеље своје свету. Али на чему бисте их поставили? Погледајте, ова наша планета стоји на - ваздуху као на темељу! А ваздух стоји на - безваздушном простору! А безваздушни простор на неким невидљивим честицама које наука назива атомима. А атоми на - електронима. А електрони опет на праелектронима. А праелектрони на - фотонима. А фотони на - нематеријалном етру! А нематеријални етар на - још нечем нематеријалнијем и невидљивијем! И тако у бескрај. Јер људска логика, и кроз науку, и кроз философију, и кроз уметност жудно хита из мање загонетке у већу, тоне из једне невидљивости у другу, док не утоне у - ко зна какве невидљивости! Немојте због тога осуђивати људску логику. Та она по са-

мој природи својој није у стању да замисли крај ономе што је невидљиво, а то значи ономе што је бескрајно. И наша логика, и наша планета, и наш козмос, све је то опкољено неким безбројним невидљивостима и неким безмерним бескрајностима. Сва наша знања о свету и човеку, сва наша пророковања о њима, сабирају се у једно знање и једно пророштво. То знање, то пророштво гласи: овај видљиви свет стоји и постоји на - невидљивостима, невидљивостима којима нема ни броја ни краја.

А, да! вама се нуди боговска почаст: да будете творац и архитект новог света. Имате ли за то довољно маште, довољно ума, довољно срца, довољно снаге? Ево једне подробности: у муњи треба спојити ватру са водом. То је парадокс јел'те? Али, нема се куд, на таквим парадоксима почива овај свет. Они су ту, свуда око нас, без обзира на то што ми људи, ми бедни сисари, скоро ништа од свега тога не разумемо. Јел'те, наше сисарско величанство има право да се љути што нас нису питали када су стварали овакав свет? Али, ето, пружа вам се прилика да добијете сатисфакцију: изволите створити нови свет по својој замисли и плану!

Ако је вашим људским моћима тешко да створе универзум, онда се из великог, козмичког света спустите у наш мали, наш земаљски свет. Ваљда ћете моћи бити архитект једног тако мајушног света. Јер је наш земаљски свет, према универзуму као целини, не само мали, већ бескрајно мали до невидљивости мали. Велики савремени астроном, професор Кембрицког универзитета, Џемс Џинс тврди да је наша планета према универзуму као „милионити делић једног зрна песка према укупној количини песка на свима морским обалама овога света”¹⁾.

Али, загледајте озбиљно у овај наш и тако мајушни земаљски свет. И ту вам је све некако веома тајанствено и веома загонетно. У свему се таји нешто необично и осећа струјање нечег невидљивог. И човек не може да се отме од питања: ама, шта је најважније у овом свету? И ако је озбиљно, мученички озбиљно размишљао о томе, мора одговорити: у овом видљивом свету најважније је оно што је невидљиво, неопипљиво, несагледно. Ето, радијум је најстраховитија сила, али сила невидљива. Гравитациона тежа држи и одржава у чудесном поретку безбројне сунчане системе, али је и она невидљива. И јадни *homo sapiens* [разумни човек] са тугом, или шкргутом зуба, признаје: темељ свега видљивог јесте нешто невидљиво. Свака видљива твар својим најунутрашњијим нервом везана је за нешто невидљиво. О, реците, како се врши прелаз из видљивог у невидљиво? И опет: како се збива прелаз невидљивог у видљиво? како се невидљиви фотони, праелектрони и електрони згушњавају и дају овај видљиви, мате-

¹⁾ The Mysterious Universe, стр. 3; Cambridge, 1937.

ријални свет? А оно што је видљиво у свету бескрајно је мање од оног што је невидљиво у свету и око света. „Најновија истраживања астронома показују да небеска тела - планете, комете, звезде - која почивају у нематеријалном етру, јесу само, такорећи, ма-ла, једва приметна материјална острвца у козмосу. Материја, као што су показала испитивања немачког астронома Рима, представља само изузетак у свемиру. Однос целокупне материјалне масе свих небеских тела према целокупном нематеријалном простору у свемиру једнак је односу који постоји између 12 чиодских главица и целокупног простора немачке царевине. Материја је, дакле, изузетак и у козмичком простору као што је изузетак и у атому”²⁾.

Све у свему: невидљиво је срце видљивог, језгро видљивог. Видљиво није ништа друго до љуска око невидљивог. Безбројни су облици у које се облачи невидљиво. Облачи и пресвлачи. Видљиво је сунце, али је невидљива сила која га загрева. Видљива су многобројна сазвежђа, али је невидљива сила која их мудро креће и води кроз бескрајна пространства те се не сударају. Видљив је магнет, али је сила његова невидљива. Видљива је земља, али је тежа њена невидљива. Видљив је славуј, али је невидљива животна сила која га држи у постојању. Видљива су многа бића на земљи, али је невидљива сила која их уводи у живот и држи у границама живота. Видљива је трава, видљиво је биље, видљиво је цвеће, али је невидљива сила која из једне исте земље производи разноврсне траве, разнолико цвеће, разнолике плодове.

Тако изгледа свет око човека. А шта да речемо о самом човеку? О, у њему се тек одиграва најинтересантнија и најдраматичнија утакмица између невидљивог и видљивог. Ту се невидљиво са видљивим загрлило страсним загрљајем, загрљајем коме нема краја ни у овом ни у оном свету. Погледајте, човек жртвује своје видљиво тело за извесна убеђења своје савести. А гле, савест је нешто невидљиво. Ако није тако, покажите ми је да је очима видим. - Човек иде у смрт за извесну мисао, за извесну идеју. А гле, мисао је нешто невидљиво, идеја је нешто невидљиво. Ако није тако, покажите ми их да их очима видим. - Мајка телом својим видљивим брани своје дете кад је у опасности, и жртвује своје видљиво тело. Ради чега? ради љубави. А гле, љубав је нешто невидљиво. Ако није тако, мајке, покажите ми љубав вашу да је очима видим. Шта је то мисао, шта је то осећање, шта је то савест, покажите ми их да их очима видим у њиховој самосталној и вештаствено очигледној стварности! Но, ви ми их не можете показати, јер је све то по

²⁾ Кипријан Керн, Материјализам и наука, стр. 106-7 (Хришћанско делон год. 1936., св. 2).

природи својој невидљиво.

Значи: оно што је најглавније у човеку јесте невидљиво. И још: човек уствари живи оним што је невидљиво у њему. Када то невидљиво напусти човека, онда тело умире. Да није тако, и мртвац би, бар док је на мртвачком столу, могао обављати животне функције, јер има иста чула, исте физичке састојке као и жив човек. Само једно нема: нема душе у телу, душе која држи тело у животу, душе која кроз очи гледа, кроз уши слуша, кроз чула дела, кроз мисли мудрује. Та невидљива душа и јесте извор свега видљивог живљења човековог. Вама се то не свиђа што је душа невидљива? Та и од нашег тела шта видимо? Само кожу, а све главне животне функције: функције нерава, срца, плућа, мозга, све је то сакривено од очију наших. У нама гамижу или вихоре све неке невидљивости, све нека привиђења. У овом погледу просто је генијална мисао коју је о човеку недавно изрекао Др. Алексис Карел у своме већ знаменитом делу: *L'homme, cet inconnu* [Човек, непознаница]. Та мисао гласи: „Сваки је од нас само поворка привиђења кроз која путује несхватљива реалност - *la realite inconnaissable*”³⁾. Човек је заиста нешто што најмање знамо, што најмање познајемо. Др. Карел вели: „Треба отворено признати: од свих наука, наука о бићу човековом представља највише тешкоћа”⁴⁾.

Будимо искрени: сва три света: и козмос, и земља, и човек, представљају собом неке невидљиве силе, обучене у материју. Разгрни ма шта или ма кога, из свачега и из свакога неки непознати невидљивко гледа на тебе својим тајанственим очима. Али, ако смо смели и доследни људи, доведимо до краја своју мисао. Ја то и хоћу: сва три видљива света: козмос, земља и човек, само су пројекција невидљивог у видљивом. Видљива природа је материјална пројекција нематеријалних, невидљивих мисли Божјих. А Човек? Човек је то исто и нешто далеко више од тога: човек је видљива пројекција невидљивог лика Божјег.

Свака ствар у овоме свету јесте рам, у који је Бог урадио по једну мисао своју. А све ствари скупа сачињавају раскошни мозаик мисли Божјих. Идући од ствари до ствари, ми идемо од једне мисли Божје до друге, од једне фреске Божје до друге. А идући од човека до човека, ми идемо од једне иконе Божје до друге. Јер док је Бог у ствари урадио у ствари мисли своје, у човека је урадио лик свој, икону своју. Речено је у Светој Књизи: *И створи Бог човека по лику свом, по лику Божјем створи га* (Пост.1,27).

Гле, превелики Бог урадио је лик свој, икону своју у блатњаво тело човечије. Зато је сваки човек - мали бог у блату. Да, мали

³⁾ *L'homme, cet inconnu*, стр. 4; Париз, Плон, 1938.

⁴⁾ Тамо, стр. 11.

бог у благу. Та боголикоост је оно што човека диже изнад свих бића и ствари, изнад свих Анђела и Арханђела, диже и уздиже до самога Бога. Ниједног човека не шаље Бог у овај свет без лика свог. Зато је сваки човек богоносац од утробе мајке своје. На тајанственој граници између два света стоји благи Господ Христос, и сваку душу коју шаље у овај свет обдарује прекрасним ликом својим (ср. Јн.1,9). Зато је сваки човек по природи христолик, по природи христоносац.

Али, икону Христову у души својој човек је разбио - грехом, помрачио - страстима, унаказио - пороцима. И дивни лик Христов премазао црном смолом страсти и гадним гнојем сласти. Но премилостиви Господ Христос је зато и постао човек „да опет обнови свој лик који је иструлео у страстима”⁵⁾. Он је постао човек, да подсети човека на лик Божји у њему, да га подсети на његово божанско порекло, да икону Божју у њему очисти од смрдљивог муља греха, од црне смоле страсти и одвратног гноја сласти.

Он, бестелесни Бог и Господ, узима на себе тело човечије и у њега урамљује своје Божанство, да би показао људима, да је тело - рам иконе Божје. Он, неописани Бог и Господ, оваплоћава се, и оваплоћењем описује себе, слика себе. Невидљиви Бог, оваплотивши се, учинио је себе видљивим, неописани Господ, оваплотивши се, описао је себе телом. Сјединивши у себи Бога и човека, Господ Христос је обновио икону Божју у човеку. Целог живота свог на земљи Он је само то и радио: ишао од човека до човека, од грешника до грешника, и божанском добротоу својом проналазио и обнављао у њима, иструлелу од грехова, икону Божју.

Апостоли су Духом светим наставили Спаситељев посао, који Православна Црква врши до данас свештено и апостолски. Кроз све своје молитве, кроз све своје постове, кроз све своје милостиње, кроз све своје подвиге, православни хришћани за једним чезну, за једним уздишу: да обнове у себи првобитну лепоту⁶⁾. Подвизавајући се постом и молитвом, човек обнавља у себи, унакажену грехом, икону Божју. Ревнујући у добру, практикујући еванђелске врлине: веру и љубав, кротост и смерност, богољубље и братољубље, милостињу и уздржљивост, човек се постепено уподобљава Господу Христу, формира лик Христов у себи (ср. Гал. 4,19), док обличје Христово не постане у њему (ср. Рим.8,29).

Свака еванђелска врлина у рукама православног хришћанина постаје кичица, којом он икону Христову у души својој мала, док је потпуно не измала. И када душу таквог човека видиш, ти Христову икону видиш, и говориш себи: заиста, овај човек је у тело своје урамио икону Христову, постигао највиши смисао живо-

⁵⁾ Догматик четвртог гласа.

⁶⁾ Из непорочних тропара на Опелу.

та, и обогатио се непропадљивим богатством. Јер је лик Христов - највећа драгоценост у овом свету; то је небеско благо - закопано у смрдљивом блату ове наше труле планете. Нађеш ли Њега - нашао си све, јер је у Њему сав Бог и сав човек са свима својим савршенствима. У Њему, једино у Њему је и сјај, и величина, и божанско величанство сваког човека. Зато Православна Црква чаробни лик Христов чува као зеницу душе своје; за њега су православни увек ишли и увек иду у страдање и смрт. У њему Православље види своје славље. Јер шта је тријумф Православља? - Пречисти лик Богочовека Христа. Јер у личности Богочовека Христа је сва сила и моћ, сва апологија и свемоћ Православља.

Тек у личности Богочовека нашла је своју вечну вредност и личност сваког човека уопште. Јер се суштина личности свакога човека садржи у лику Божјем. Човек је пореклом не од овога света, не ни од Анђела, ни од Арханђела, већ од самог Бога. Човек је толико значајно биће, да је сам Бог утиснуо у душу његову пресветли лик свој, да човека води кроз овај загонетни и тајанствени свет. Та боголикоост душе сачињава божанско величанство свакога човека. Стога је човек највећа вредност у овом свету; његова душа више вреди него сви светови скупа, јер кад њу изгуби, ничим је не може ни надокнадити ни откупити, по свеистинитој речи Богочовека: *Каква је корист човеку ако сав свет добије а души својој науди? или какав ће откуп дати човек за душу своју?* (Мт.16,26). Човек је толика вредност у очима Божјим да је и сам Бог, када је требало, постао човек ради човека. Зато Православље увек и непоколебљиво стоји за божанско величанство човека, за његову неприкосновеност, неповредивост и ничимнезаменљивост. Оно се неустрашиво бори против свега што унаказује, што умањује, што уништава то божанско величанство човеково.

По учењу Богочовекове Цркве, Цркве Православне: најглавније је - пронаћи лик Божји у човеку. Пронађеш ли то у човеку, пронашао си његову непролазну вредност, његову апсолутност, његову незаменљивост, његову бесмртност и вечност. Често пута је лик Божји у човеку затрпан муљем сласти и тињом страсти, трњем грехова и коровом порока. Али, ти си православни хришћанин зато, да све то са лика Божјег у души човековој скинеш, да би тај лик понова заблистао својом божанском красотом. Учиниш ли то, ти ћеш волети човека и у греху његовом; никад нећеш изједначивати грех са грешником и злочин са злочинцем; увек ћеш умети двојити грех од грешника, осуђивати грех а миловати грешника.

Питаш ли, ко ће ме научити томе, одговор може бити само један: Господ Христос. Јер кад са Његовом светлошћу уђеш у душу ма ког човека, лако ћеш у њој пронаћи лик Божји, и одвојити Божје од греховног, и волети грешника и у греху његовом. Гле,

то је благовест коју је само Богочовек Христос донео свету. Он је у сваком човеку, и у највећем грешнику, тражио и налазио лик Божји, осуђивао грех, миловао грешника.

Ено, злуреди чистунци изводе пред Њега жену грешницу: ухваћена је у прељуби; по Мојсијевом закону она треба да буде каменована. „А ти шта велиш?” - питају они Исуса. Он пак саже се доле и писаше прстом по земљи; као да хоће тиме да им каже: земља сте, земаљски мислите, земаљски и питате, а гле: душа ове жене је несравњено већа од њеног греха, нити се боголика душа њена може изједначити са грехом њеним... А кад га једнако питаху, усправи се и рече им: *који је међу вама без греха, нека најпре баци камен на њу.* - *А кад они то чуше, и покарани будући од своје савести излажаху један за другим почевши од старешина до последњих; и оста Исус сам и жена стојећи пред њим. А кад се Исус усправи, и не видевши ниједнога до саму жену, рече јој: жено, где су они што те тужаху? Ниједан те не осуди? А она рече: ниједан, Господе. А Исус јој рече: ни ја те не осуђујем, иди, и одсада не греши* (Јн.8,3-11).

Ето, свемилостиви Господ осуђује грех, али не осуђује грешницу. Он као да вели: ја не осуђујем твоју боголику душу, али осуђујем твој грех; ти ниси исто што и грех, у теби има божанске силе која те може ослободити греха: *иди, и одсада више не греши.*

А шта да кажемо о Закхеју? Гле, Господ Христос је и у њему пронашао лик Божји, и спасао га, иако је по законима људске логики био велики грешник и заслуживао сваку осуду (Лк.19,2-10). - А Марија Магдалина? Гле, човекољубиви Господ је истерао из ње седам нечистих духова, пронашао и у њој лик Божји, и она је својим еванђелским подвизима постала светитељка. - А разбојник на крсту? О, ту је врхунац Спасовог човекољубља: Он и у њему открива лик Божји, и због вере уводи га у рај.

Божанско величанство и божанска неприкосновеност човечије личности јесу основна догма Христовог Еванђеља и Православља. Што важи за Православље, важи и за Светосавље. Јер Светосавље није друго до Православље, само у српском руху, у српској редакцији. Православље је душа нашег народа. Ко је ту душу дао Српству? - Свети Сава. Ми Срби знамо, Светосавље нас је учило и учи: сваки човек је наш брат, јер сваки човек има лик Божји у својој души, и самим тим има вечну, божанску вредност, стога не треба ниједног човека сматрати за материјал, за средство, за алат. Сва наша историја није друго до борба за нашу народну душу, за њене вечне вредности. У тој многовековној борби нашег народа за народну душу, ко је наш главни војсковођа? - Несумњиво свети Сава. Он је повео борбу за Православље, и води је непрекидно са нама и кроз нас.

Та светосавска борба јесте, на првом месту, борба против свега што прља, унакажује и убија нашу народну душу. А душу убијају греси. Борба са гресима у нама и око нас јесте светосавска борба.

Сине Марко, једини у мајке
Не била ти моја рана клета,
Немој, сине, огрешити душе.
Немој, сине, говорити криво,
Ни по бабу ни по стричевима,
Већ по правди Бога истинога.
Боље ти је изгубити главу,
Него своју огрешити душу.

То је светосавско еванђеље мајке Јевросиме. Јер сваки грех убија по мало душе у човеку, а самим тим и у народу. Борећи се против својих личних грехова, човек се бори за слободу и правду народне душе, бори се за њену бесмртност и вечност, бори се за њене непролазне вредности.

Борба за српску, светосавску душу јесте борба за божанско величанство нашег човека. Без тога, наш човек нема вредности; без тога, он је само пролазна, униформисана иловача. Чиме је Србин велики и славан? - Светим Савом. Чиме је свети Сава велики и славан? - Господом Христом. Јер је вером у Богочовека Христа и животом у Христу Растко преобразио себе у светог Саву, и постао највећи светитељ и највећи просветитељ рода српског. А тиме постао непобедљив духовни војсковођа нашег народа на свима бојиштима. Обучен у свеоружје Божје: у еванђелску истину и правду, у еванђелску љубав и смерност, у еванђелску молитву и милосрђе, и еванђелску веру и трпљење, он је вековима водио наш народ из победе у победу. Срби су увек били непобедни кад год су се светосавским оружјем борили за своју душу, за своју слободу и правду.

Само вођени и предвођени светим Савом Срби су и недавно однели победу над конкордатском немани. Победивши ову неман, Срби су победили главног непријатеља своје душе, црну интернационалу. Победивши пак црну интернационалу, они су показали да имају духовне светосавске силе да могу победити и друге две интернационале: црвену - комунистичку, и жуту - капиталистичко-фашистичку. Јер, не треба се варати: папизам је отац и фашизма и комунизма, и свих организација и покрета који хоће да уреде и усреће човечанство путем насилних или механичких средстава. Фашизам је идолатрија народа; комунизам је идолатрија класе. И један и други хоће да уреде и усреће човечанство мачем и огњем; и један и други изједначају грех са грешником, и због греха убијају човека. А знате ли ко их је томе научио? - Њи-

хов рођени отац: папизам. Јер је средњовековни папизам то први пронашао и први остварио кроз „свету” инквизицију: грешници су убијани због греха, јеретици су спаљивани због јереси, и све то - *ad maiorem Dei gloriam* [ради веће славе Божије]. Са једним циљем: да се изгради свесветска папска монархија. Но треба бити правичан: папизам је гори и од фашизма и од комунизма, јер док фашизам уништава своје противнике у име народа, а комунизам у име класе, дотле папизам уништава своје противнике у име кроткога и благога Господа Исуса.

Срби су срцем осетили опасност која им прети од папистичке интернационале, и устали као један човек, вођени - киме? - Светосавским духом кроз светосавског свештеника. Он је апостолски неустрашиво, златоустовски убедљиво и светосавски мудро водио наш народ кроз борбу са конкордатском немани. И голоруки народ је однео победу над организованим насиљем. Чиме? - Светосавским оружјем: православном вером, православном правдом, православном истином, православном ревношћу, православном неустрашивошћу, православном трпељивошћу, православним мучеништвом и страдањем „за крст часни и слободу златну”... И после те црне олује, светосавски дух кроз истински светосавске свештенике мудро крмани бродом наше народне душе водећи га светосављем кроз буре и олује наше тужне и несрећне садашњице. Дела су његова ваистину светосавска. А таква су стога што у њима и иза њих стоји неисцрпна и неуништива стваралачка сила: светосавски дух, који свим бићем својим извире из бесмртног, и свемоћног и свемудрог Духа Христовог, Духа Богочовековог.

Срби су Срби - чиме? - Светосављем и Православљем. Без Светосавља, без Православља, шта су Срби ако не - леш до леша, мртвац до мртваца? Само светосавском вером и светосавским животом Срби показују и доказују да су прави Срби. Само тако они испуњују аманет светога Саве. У чему је тај аманет? Ево у чему: Гледајте на грешника као на болесника кога треба лечити од греха као од болести; никада не изједначујте грешника са грехом и злочинца са злочином; никада не убијајте грешника због греха; трудите се да у сваком човеку пронађете лик Божји, јер је то вечна вредност свакога човека, јер то сачињава божанско величанство свакога човека, јер је то оно ради чега треба волети и највећег грешника; а сврх свега: волети човека и у греху његовом; нарочито упамтите: ни човек, ни народ, ни човечанство не могу се, нити ће се икада моћи, уредити и усрећити без Христа, поготову - против Христа; сви такви покушаји завршавају, и увек ће завршавати - међусобним клањем, самопрождирањем, људождерством; ко ветар сеје - пожаре олују; ко грехом живи и грех велича - претвара овај свет у безизлазни пакао.

Иза густе копрене видљивог протежу се безбројне бескрајности невидљивог. Уствари, нема грубе границе између видљивог и невидљивог, између оностраног и ононостраног, између природног и неприродног. У свему и кроз све видљиво и невидљиво царује и влада - Он: чудесни и тајанствени Бог и Господ, Богочовек Христос. По свему видљивом и невидљивом Он је разлио своје божанске вредности, те све од бескрајно малог до бескрајно великог има своју божанску вредност. Нарочито човек. Јер, обдарен боголиком душом, он представља у маломе свет свих божанских вредности. У томе је божанско величанство и божанска неприкосновеност његове личности.

Божанско величанство и божанска неприкосновеност човечије личности јесте најскупоценија истина у нашем човечанском свету. Стога је сваки човек - наш брат, наш бесмртни брат, јер сваки човек има лик Божји у души својој. И самим тим има вечну, божанску вредност, стога не треба ниједног човека сматрати за материјал, за средство, за алат. И најнезнатнији човек представља апсолутну вредност. Зато, кад год сретнеш човека, реци себи: гле, мали бог у блату! гле мој мили, мој бесмртни брат и вечни сабрат!

5

СРНА У ИЗГУБЉЕНОМ РАЈУ

Исповест

Срна сам. У васиони ја сам чуло туге. Давно-давно, Неко је протерао на земљу све што је тужно у свима световима и од тога салио моје срце. И отада ја сам чуло туге. Живим тиме што из свих бића и твари сишем тугу. По црну кап туге спусти у моје срце свако биће чим му приступим. И црна роса туге као танки поточић струји кроз моје вене. И тамо, у моме срцу, црна роса туге прерађује се у бледу и плавичасту.

По моме бићу разливена је нека магнетска сила туге. И све што је тужно у свету она неодољиво привлачи и слаже у моме срцу. Зато сам тужнија од свих створења. И имам сузе за свачији бол... Не смејте ми се, о насмејани! Ја сам запрепашћена сазнањем: у овом тужном свету има бића што се смеју. О, проклети и најпроклетији дар: смејати се у свету у коме ври туга, кључа бол, пустоши смрт! Какав осуђенички дар!... Ја се од туге никада не смејем. Како бих се смејала када сте тако груби и сурови, ви насмејани! Када сте тако зли и ружни! А ружни сте од зла. Јер само зло наружи лепоту земаљских и небеских створова... Сећам се, присећам: ова је земља некада била рај, а ја - рајска срна. О, сећање од кога усхићено посрћем из радости у радост, из бесмртности у бесмртност, из вечности у вечност!...

А сада? - Мрак је попао све моје очи. На све путеве, којима се крећем, полегла је густа тама. Моје мисли капљу сузама. А осећања вру тугама. Цело моје биће захватио је неки неугасиви пожар туге. Све у мени тугом гори, али никако да сагори. И ја јадна само једно јесам: вечна жртва паљеница на васионском жртвенику туге. А васионски жртвеник туге је земља, сива и суморна, бледа и сумрачна планета...

Моје срце је неприступачно острво у бескрајном океану туге. Неприступачно за радост. Да ли је свако срце - неприступачно острво? Реците ви што срце имате! Знате ли чиме су све опкољена ваша срца? Моје - све самим океанским понорима и безданима. И стално се дави у њима. Никако да се извуче из њих, да изађе из њих. Све чега се дохвати меко је као вода. Зато су ми очи замагљене од суза, а срце разривено од уздаха. Болне су ми зенице, јер су многе поноћи заноћиле у њима. Синоћ је сунце зашло у оку моме, а јутрос се није родило. Удавило се у тминама моје туге. Нешто страшно и језиво проходи моје биће. Плаши ме све

што је око мене и изнад мене. О, да бих побегла од страха овога света! А постоји ли неки свет без страха? Зазидана сам муком, опијена пеленом, пресићена чемером. Ја уплахилено будим срце своје од пијанства тугом, а оно се све више опија. Душу своју, поплашену и разјурену страхотама овога света, вичем да ми се врати, а она све безобзирније бежи од мене, тужне и сетне...

Срна сам. Али чиме? - Не знам. Видим, али како, и то не разумем. Живим, али шта је то живот, не схватам. Волим, али шта је то љубав, не поимах. Патим али како у мени ниче, расте и сазрева патња, то никако не разумем. Уопште, врло мало разумем од онога што је у мени и око мене. И живот, и љубав, и патња, све је то шире и дубље и бескрајније од мога знања и разумевања и схватања. Неко ме је спустио у овај свет, и у моје биће ставио мало разума, зато и разумем мало од света око себе и од света у себи. Све нешто несхватљиво и необично гледа на мене из сваке ствари, зато се и плашим. А моје крупне очи, да ли су зато крупне, да би што више сместиле несхватљивог, и обухватиле необухватљивог, и сагледале несагледног?

Крај туге, Неко је разлио у мени, и обесмртио, и овековечио нешто што је веће од осећања и јаче од мисли, нешто што је трајно као бесмртност и огромно као вечност. То је - инстинкт љубави. У њему има нечег свемоћног и неодољивог. Он се разлива кроз сва моја осећања, кроз све моје мисли, и влада свецелим мојим бићем. Као мало, мајушно острвце, тако је моје биће, а око њега се бескрајно протеже, разлива и прелива она - загонетка моје душе: љубав. Ма куда кренула по своме бићу, свуда наиђем на њу. То је нешто свудаприсутно у мени, али и најприсније. У мени: ја јесам, равно је са: ја волим. Љубављу јесам оно што јесам. Бити, постојати за мене је исто што и волети, љубити. И зар може бити бића без љубави? За такво биће не зна моје срнино срце.

Не вређајте љубав у мени. Јер вређате моју једину бесмртност и моју једину вечност. А усто, моју једину бесмртну и вечну вредност. Јер шта је вредност, ако не оно што је бесмртно иечно? А ја сам само љубављу бесмртна и вечна. То ми је све. Ја тиме и осећам, и мислим, и гледам, и чујем, и видим, и знам, и живим, и бесмртујем. Кад кажем: волим, - ја тиме обухватам све своје бесмртне мисли, сва своја бесмртна осећања, све своје бесмртне чежње, све своје бесмртне животе. Са тим - ја сам изнад свих смрти и изнад свих небића, ја: срна сребрнаста, срна нежна, срна уплахирана...

Кроз језиве урвине и страшилне поноре пролази љубав моја ка теби - плаво небо, ка теби - благи човече, ка теби - цветна дубраво, ка теби мирисна траво, ка теби - Сведобри и Свенежни!

Кроз безброј смрти пробија се љубав моја ка теби, о моја слатка Бесмртности! Зато је туга мој стални сапутник. Свака грубост - читава је смрт за мене. Највише сам у овом свету доживела грубости од једног бића што се зове - човек. О, понекад је он - смрт за све моје радости. Очи моје, гледајте преко њега и изнад њега ка оном - Сведобром и Свенежном! Доброта и нежност, то је живот за мене, то - бесмртност, то - вечност. Без доброте и нежности - живот је пакао. Осећајући доброту Сведоброг и нежност Свенежног, ја сам сва у рају. Нагрне ли грубост људска на мене, о! то пакао нагрне са свима својим страхотама. Зато се плашим човека, сваког човека, осим доброг и нежног.

Крај потока сам, чије обале реси плаво цвеће. А поток је од мојих суза. Ранише ме људи у срце, и место крви потекоше сузе. Нежна небеса, ево вам казујем своју тајну: место крви у срцу имам сузе. У томе је мој живот, у томе моја тајна. Зато плачем за све тужне, за све недужне, за све понижене, за све увређене, за све гладне, за све беспризорне, за све уцвељене, за све намучене, за све ојађене. Моје мисли се од туге брзо загрцну и претворе у осећање, а осећања се излију у сузе. Да, осећања су ми бескрајна, и сузе безбројне. И готово свако моје осећање тугује и плаче, јер чим крене из мене у свет око мене, наиђе на понеку грубост људску. О, има ли грубљег и суровијег бића од човека?...

Зашто ли сам бачена у овај свет, међу људе? Ох, некада, давно-давно, када у својим густим и бескрајним шумама нисам знала за људе, свет је био за мене радост и рај. И ја сам своја рајска расположења и усхићења радосно ткала између мирисавог цвећа и витких бреза, између питомих дубрава и плавих небеса. Но у мој рај крочио је он: груб, суров и охол, он - човек. Згазио ми цвеће, посекао дрвеће, замрачио небо. И тако, мој рај претворио у пакао... О, не мрзим ја њега због тога, већ га жалим. Жалим га што нема осећања за рај. А од тога нема већег ужаса за створење, за ма које створење. Знате, срна не може да мрзи; она може само да жали и сажалева. Све увреде, све грубости она одбија тугом и сажалењем. Туга, то је њена освета. Туга, праћена сажалењем... О, људи, како сте сурови и груби! Чула сам да постоје демони. Зар је могуће да су гори од људи? Само једно молим, само једно желим: да не будем душа у човеку, осећање у човеку, мисао у човеку...

Сваку грубост људску ја доживљујем као тежак ударац по срцу. Од тога се јавио тумор на срцу. О, колико модрица имам на срцу! Од колико удараца!... Ах, да! та ја сам у изгубљеном рају: срна у изгубљеном рају! Ох, смилуј се на мене, Сведобри и Свенежни! Гомиле модрица, једна до друге, једна на другој, и тако се на-

правио тумор на срцу! Ох, спаси ме од људи, од грубих и злих људи! тиме ћеш мој свет претворити у рај и моју тугу у радост...

Више од свега што се воли, волим - слободу. Она се састоји у доброти, у нежности, у љубави. А зло, а грубост, а мржња, - то је ропство најгоре врсте. Робујући њима, робује се смрти. А има ли од смрти страшнијег ропства? У такво ропство одводе људи, ти измишљачи и творци зла, грубости и мржње. А мене су послали у свет, рекли и прорекли, одредили и предодредили: буди туга и љубав. И ја свим бићем испуњујем своје назначење: тугујем и волим. Тугујем кроз љубав, љубим кроз тугу. И зар могу другачије у свету који је насељен људима? Мој живот је у томе оквиру, у томе раму. Сва сам срце, сва - око, сва - туга, сва - љубав, зато ме потреса страх, онај мили страх, за који зна само - тужна срна...

У охолости својој људи и не слуте каква раскошна и чудесна осећања носимо у себи ми, срне. Између нас и вас, људи, зјапи провалија, те ми не можемо к вама ни ви к нама. Ви немате чуло за наше светове. Када бисмо ми срне срцем прешле у вас, прешле бисмо у пакао. Некада, ми смо биле у рају. Ви нам га људи претвористе у пакао. Шта су ђаволи за вас, то сте ви људи за нас. Причале нам брезе; видесмо Сатану где паде с неба на земљу, паде међу људе и - остаде. Он, отпадник неба, објавио је: најпријатније ми је међу људима; и ја имам свој рај, то су они: људи...

Знам и предосећам: мене очекује бесмртност, боља од људске. За вас људе, тамо у оном свету, постоји и пакао. А за нас срне - само рај. Јер ви сте људи свесно и добровољно измислили грех, зло и смрт, па сте и нас, без нашег пристанка, повукли у њих својом пакошћу и злбом, пошто сте имали власти над нама. Зато ћете и одговарати за нас: за све наше муке, невоље, патње и смрти. Ви ћете и испаштати за нас и због нас... Слушала сам, плаво небо шапутало је црној земљи ову вечну истину: људи ће на дан Суда дати одговор за све муке, за све патње, за све невоље, за све смрти свих земаљских бића и твари. Све животиње, све птице, све биљке, устаће и оптужиће род људски за све болове, за све увреде, за сва зла, за све смрти што им је причинио у гордом грехољубљу свом. Јер са родом људским, пред њим, и за њим иду грех, смрт и пакао.

Када бих бирала међу створењима, пре бих изабрала тигра него човека, јер је мање крвожедан од човека; пре бих изабрала лава него човека, јер је мање крволочан од човека; пре бих изабрала хијену него човека, јер је мање одвратна од човека; пре бих изабрала рису него човека, јер је мање љут од човека; пре бих изабрала змију него човека, јер је мање лукава од човека; пре бих изабрала свако чудовиште него човека, јер је и најстрашније чу-

довиште мање страшно од човека... О, истину говорим, из срца говорим. Јер човек је измислио и створио: грех, смрт и пакао. А то је горе и од најгорега, чудовишније и од најчудовишнијега, страшније и од најстрашнијега у свима мојим световима.

Начула сам, роморио је поток од суза: људи се хвале некаквом интелигенцијом. А ја их гледам из њихових главних дела: греха, зла и смрти. И изводим закључак: ако се њихова интелигенција састоји у томе што су измислили и саздали грех, зло и смрт, онда то није дар него проклетство. Интелигенција која живи и изражава себе грехом, злом и смрћу, казна је Божја. Велика интелигенција - велика казна. Мене би увредили, када би ми рекли да сам интелигентна, на људски начин интелигентна. Ако је таква интелигенција једина одлика људи, онда - ја је се не само одричем него је и проклињем. Када би од ње зависио чак и мој рај и моја бесмртност, ја бих се занавек одрекла раја и бесмртности. Интелигенција без доброте је казна Божја. А велика интелигенција без велике доброте је неподношљиво проклетство.

Са интелигенцијом, без доброте и нежности, човек је готов ђаво. Слушала сам од небеских анђела, када су крила прали у мојим сузама: ђаво је велика интелигенција без имало доброте и љубави. А и човек је то, ако нема доброте и љубави. Човек интелигентан, а без доброте и самилости, пакао је за моју нежну душу, пакао за моје тужно срце, пакао за моје безазлене очи, пакао за моје кротко биће. Ка једној жељи душа се пропиње: да не живим ни у овом ни у оном свету крај човека који је интелигентан а нема доброте ни самилосне нежности. Само тако пристајем на бесмртност и вечност. Ако не, уништи ме, Боже, и претвори у небиће!

У давна времена причале су беле срне: земљом је прошао Он: Свеблаг и Свемилостиви, и земљу у рај претворио. Где је стао, ту је рај настао. На сва бића и на сву твар из Њега се лила бескрајна доброта, и љубав, и нежност, и милост, и благод, и мудрост. По земљи је ходио, и небо на земљу сводио. Звали су га Исус. О, ми смо у Њему видели да човек може бити диван и прекрасан, само кад је безгрешан. Он је и нашом тугом туговао и са нама плакао због зала што нам их људи починише. Био је са нама, а против творевина људских: греха, зла и смрти. Волео је сва створења нежно и самилосно; миловао их неком божанском сетом; и бранио од људског греха, од људског зла, од људске смрти. Био је, и заувек остао - Бог наш, Бог тужних уцвељених створова, од најмањег до највећих.

Само они људи који личе на Њега - мили су нам. Они су род наш, и бесмртност наша, и љубав наша. Душа је тих људи саткана од Његове доброте, и самилости, и љубави, и нежности, и блажности, и праведности, и мудрости. Њихова је интелигенција божански мудра, божански добра, божански кротка, божански самилосна. И они личе на светле и свете анђеле. Јер велика интелигенција и велика доброта, спојене у једно, и јесте анђеол.

Зато наша љубав хита ка Исусу свеблагом, сведобром, свемилостивом, свенежном. Он је - Бог наш, и Бесмртност наша, и Вечност наша. Његово Еванђеље је више наше него људско, јер је у нама више Његове доброте, Његове љубави, Његове нежности... Он, о! Благословен Он у свима срцима и у свима нашим световима! Он - Господ и Бог наш! Он - наша слатка утеха у овом горком свету који пролази, и наша вечна радост у оном бесмртном свету који наилази...

III ДЕО

1

УНУТРАШЊА МИСИЈА НАШЕ ЦРКВЕ

Реализација Православља

Тешко је претешко у уску душу људску, и у још уже тело људско, утиснути бескрајни, вечни живот. Обзидани житељи ове земље подозриво се односе према свему што је онострано. Обзидани временом и простором они не трпе, ваљда по атавизму и инерцији, да нешто надвремено и натпросторно, нешто онострано и вечно продре међу њих. Они то сматрају као препад, на који одговарају ратом. Разједен мољцем времена човек не воли интервенцију вечности у овом животу, и тешко се навикава на њу. Често пута он то сматра за насиље и неопростиву неучтивост. По каткад он сурово бунтује против вечности зато што изгледа сувише мали и сићушан према њој. Много пута он иде против ње до дивље мржње, зато што је схвата сувише људски, земаљски, оностраначки. Урастао телом у материју, прикован тежом за време и простор, откинут духом од вечности, оострани житељ не воли тегобне екскурзије ка оностраном и вечном. Провалија која зјапи између времена и вечности за њега је непремостива; недостаје му снаге и моћи. Опседнут смрћу са свих страна, човек се подсмехом односи према онима који говоре: човек је бесмртан и вечан. - Чиме је бесмртан: смртним телом ли? Чиме је вечан: немоћним духом ли?

Да би био бесмртан, човек мора у центру свога самоосећања осећати себе бесмртним; да би био вечан, мора у центру свога самосазнања сазнавати себе вечним. Без тога, и бесмртност и вечност су наметнуте претпоставке. Ако је човек некада и имао то осећање бесмртности и то сазнање вечности, то је било тако давно да се атрофирало под талогом смрти. И несумњиво се атрофирало: то говори сва тајанствена структура човечјег бића. Сва је мука наша у питању: како оживети то атрофирано осећање; како васкрснути то атрофирано сазнање? Људи то не могу учинити; не могу ни трансцендентни богови. То може учинити само Бог, који себе бесмртног оваплоти у човечије самоосећање, и себе вечног у човечије самосазнање. То је учинио Христос, оваплотивши се у човека и поставши Богочовек. Тек у Њему, и једино у Њему човек је стварно осетио себе бесмртним, сазнао себе вечним. Богочовек је личношћу својом премостио провалију између времена и вечности и васпоставио везу међу њима. Отуда само онај човек стварно осећа себе бесмртним и стварно сазнаје себе вечним, ко-

ји се органски сједини са личношћу Богочовека Христа, са Телом Његовим, са Црквом. Отуда је за човека и човечанство **Личност Христова** постала једини прелаз и пролаз из времена у вечност. Зато је у Цркви, у Православној Цркви, личност Богочовека Христа постала и остала једини пут и путовођа из времена у вечност, из самоосећања смртности у самоосећање бесмртности, из самосазнања времености и пролазности у самосазнање вечности и непролазности.

Вечно жива личност Богочовека Христа и јесте у самој ствари Црква. Црква је увек личност, и то богочовечанска личност, богочовечански дух и тело. Дефиниција Цркве, живот Цркве, циљ, дух, програм, методи Цркве - дати су у чудесној личности Богочовека Христа. Отуда је мисија Цркве да све своје верне **органски** и лично сједини са личношћу Христовом, да њихово самоосећање учини - христоосећањем и њихово самосазнање - христосазнањем, да њихов живот буде живот - Христом, да њихова душа буде душа - Христом, да њихова личност буде личност - Христом, да у њима живе не они, већ Христос (Гал.2,20). Мисија је Цркве да својим члановима осигура бесмртност и вечност, чинећи их учесницима у Божјој природи (2.Пт.1,4). Још је мисија Цркве да у сваком члану свом изради убеђење да је бесмртност и вечност нормално стање човечје личности, а не временост и смртност, да је човек путник који кроз смртност и временост путује у бесмртност и вечност.

Црква је Богочовечанска вечност оваплоћена у границама времена и простора. Она је у овом свету, али није од овога света (Јн.18,36). У овом је свету да би свет дигла до оног света, одакле је и сама. Она је васељенска, саборна, богочовечанска, вечна, зато је хула, неопростива хула на Христа и Духа Светога, чинити од ње националну институцију, сужавати је до ситних, пролазних, времених националних циљева и метода. Циљ је њен наднационални, васељенски, свечовечански; сјединити све људе у Христу, све без обзира на националност, на расу, на класу. *Нема ту Јеврејина ни Грка, нема роба ни господара, нема мушког рода ни женскога*, јер су сви једно у Христу Исусу (Гал.3,28), јер је *све и у свему Христос* (Кол.3,11).

Методи тог свечовечанско-богочовечанског сједињења свих људи у Христу дати су Цркви у Светим Тајнама и богочовечанским подвизима. У самој ствари: Света Тајна Евхаристије, Причешћа синтезира, дефинише, представља Христов метод и средство за сједињење свих људи: кроз њу се човек органски сједињује са Христом и са свима вернима. А кроз лично подвизавање богочовечанским подвизима: вером, молитвом, постом, љубављу, кротошћу, свемилошћу, човек утврђује себе у том јединству, очувава

себе у тој светињи, сам лично преживљава Христа као јединство своје личности и као суштину свога јединства са осталим члановима Светог Тела Христовог - Цркве.

Црква је личност Богочовека Христа, богочовечански организам, не човечанска организација. Црква је недељива као и личност Богочовека, као и тело Христово. Зато је у основи погрешно, недељиви богочовечански организам Цркве делити на ситне националне организације. На своме путу кроз историју многе су помесне Цркве сужаване до национализма, до циљева и метода националних. Многе Цркве, и наша међу њима. Црква се нормирала према народу; док је обратно нормално: да се народ нормира према Цркви. И у нашој се Цркви често пута чинила та погрешка. Но ми знамо да је то кукољ нашег црквеног живота, кукољ који Господ не чупа, већ оставља да до жетве заједно расте са пшеницом (Мт.13,29-30). Тако исто знамо (Господ нас је научио) да је тај кукољ од исконског непријатеља нашег и Христовог - од ђавола (Мт.13,25-28). Но то наше знање узалудно је, ако не пређе у молитву да нас Господ Исус у будуће сачува, да не будемо сејачи и однегивачи кукоља.

Време је, дванаести је час да поједини наши црквени представници престану бити искључиво слуге национализма и политике, свеједно које и чије, и постану првосвештеници и свештеници Једине, Свете, Саборне и Апостолске Цркве. Христодана и Светим Оцима остваривана, мисија је Цркве: усађивати и израђивати у души народној осећање и сазнање да је сваки члан Православне Цркве - личност саборна и васељенска, личност вечна и богочовечна, да је Христов, и зато брат свију људи, и слуга свију људи и твари. То је христодани циљ Цркве; а сваки други циљ није од Христа, већ од нехриста. Да би била Христова, саборна и васељенска, наша помесна Црква мора непрестано остваривати тај циљ у нашем народу. Но каквим средствима може она остваривати тај богочовечански циљ? - Не другим до богочовечанским, јер се богочовечански циљ може остваривати **искључиво** богочовечанским средствима, никада човечанским, никада никаквим другим. У томе се Црква битно разликује од свега људског, земаљског.

Богочовечанска средства нису друго до богочовечански подвизи. Њих с успехом могу применити само богочовечански, христоносни подвижници. Богочовечански подвизи су међу собом у органској вези. Један из другог није; један другог допуњује. Први међу подвизима је - подвиг вере. Кроз њега треба проносити народну душу; предати је Христу без резерве и компромиса, удубити је до богочовечанских дубина, проширити је до богочовечанских ширина, узвисити је до богочовечанских висина. Треба изградити у народу осећање да је Христова вера - подвиг наднацио-

нални, васељенски, тројични, и да веровати у Христа значи: служити Христу и само Христу кроз све догађаје живота свог.

Други је: богочовечански подвиг молитве и поста. Тај подвиг треба учинити методом живота нашег православног народа, треба га учинити душом душе народне, јер су молитва и пост свемоћна средства, христована средства за очишћење од сваке нечистоте не само личности, већ и друштва, и народа, и човечанства, за очишћење наше народне душе од наших нечистота и грехова (Мт.17,19-21; Лк.9,17-29). Треба оомолитвити душу народну православном молитвеношћу. Молитва и пост треба да бивају не само за једног, не само за народ, већ за све и свакога: за пријатеље и непријатеље, за оне који нам чине добро и за оне који нас гоне и убијају, јер се тиме хришћанин одликује од незнабошца (Мт. 5,44-45).

Трећи је: богочовечански подвиг љубави. Та љубав нема граница; не пита: ко је достојан, а ко недостојан? већ љуби све и свакога: љуби пријатеље и непријатеље, љуби грешнике и злочинце, али не љуби њихове грехе и злочине; благосиља оне који је куну; као сунце обасјава и зле и добре (Мт.5,45-46). Ту богочовечанску љубав треба неговати у народу, јер се том саборношћу и васељенскошћу хришћанска љубав одликује од других самозваних и условних љубави: фарисејске, хуманистичке, алтруистичке, националне, животињске. Љубав Христова је увек - свељубав. Та се љубав стиче молитвом, јер је она дар Христов. И православно срце се с усхићењем моли: Господе свељубави, дај ми љубав твоју за све и свакога.

Четврти је: богочовечански подвиг кротости и смирености. Само кротак срцем кроћује бурна и дивља срца; само смирен срцем - смирава охولة и горде душе. Показивати кротост према свима људима, дужност је сваког правог хришћанина (Тит.3,2). Но човек постаје истински кротак и смирен, кад срцем срца свог учини кротог и смиреног Господа Исуса, који је једини у истини кротак и смирен срцем (Мт.11,29). Треба душу народну кроћавати кротошћу Христовом; треба сваког учити молитви: Кротки Господе, укроти дивљу душу моју. - Господ је смирио себе највећом смиреношћу: оваплотио се, постао човек. Јеси ли Христов, смири се до црва: оваплоти себе у бол сваког болног, у тугу сваког тужног, у страдање сваког страдалника, у патње сваке животиње и птице. Смири себе ниже свих: буди свима све, али Христом, и по Христу. Кад си сам, моли се: Смирени Господе, смири ме твојом смиреношћу.

Пети је: богочовечански подвиг трпљења и смирености. Трпети зло, не враћати зло за зло; свемилостиво опраштати увреде, клевете, ране. Христово је: осећати се стално као распет у свету; бити гоњен од света, плуван и поруган. Свет не трпи Христонос-

це, као што ни Христа трпео није. Страдање је атмосфера у којој хришћанин најбоље успева, - томе треба народ учити. За православне: страдање је чистилиште. Хришћански је: не само радосно подносити страдање, већ и свемилостиво опраштати онима који нам причињавају страдање, свемилостиво се за њих Богу молити, као Господ Исус и анђолики Архиђакон Стефан. Зато се и ти моли: Дуготрпељиви Господе, дај ми дуготрпљење, великодушност и кротост.

Мисија је наше Цркве: богочовечанске подвиге учинити методом народног живота; душу народну изаткати од христоликих врлина. У томе је спасење душе од света, и од свих душегубних, људождерских, безбожних покрета и организација у овом свету. Културном атеизму и политираном људождерству савремене цивилизације треба противставити христоносне личности, које ће овчијом кротошћу побеђивати разјарене курјачке страсти и голу бијом безазленошћу спасавати душу народну од културног и политичког злосмрадија. Подвижништво у име Христа треба противставити културном подвижништву у име човека, у име иструлелог и онакаженог европског човека, у име атеизма, у име цивилизације, у име антихриста. Зато је најглавнија дужност наше Цркве: стварати христоносне подвижнике. Лозинка њене садашњице треба да буде: ићи ка христоносним подвижницима - ка Светим Оцима! Подвизавати се подвизима Светих Отаца! Ићи за подвизима Светог Саве, Светог Прохора Пчињског, Светог Гаврила Лесновског, Василија Острошког, Ђакона Авакума! Јер су само ти богочовечански подвизи од Саве створили Светог Саву, од Прохора Светог Прохора, од Гаврила Светог Гаврила, и тако редом. И данас само ти православни подвизи сваку душу могу учинити светом, само они могу и душу нашег народа учинити светом. Јер је богочовечански циљ вечан и непроменљив, и средства су му вечна и непроменљива, јер је *Христос и јуче и данас онај исти и вавек* (Јев.13,8). У томе је разлика између свега људског и Христовог: људско је променљиво и времено, Христово је непроменљиво и вечно. Православље као једини носилац и хранитељ савршеног и пресветлог лика Богочовека Христа остварује се искључиво богочовечанско-православним средствима - подвизима, не средствима позајмљеним од Римокатолицизма и Протестантизма, јер су то хришћанства у издању гордог европског човека, не смиреног Богочовека.

Ова мисија наше Цркве олакшана је самим Богом, јер у народу постоји читав подвижнички покрет. То је богомољачки покрет. Кроз тај покрет наша народна душа казује себе, своје чежње и своје наде: отима се ка Светим Оцима, ка православним Подвижницима, ка подвизима Светога Саве. Тај покрет представља подвижништво у маси. То га и чини изузетним у историји

наше Цркве. Код правих богомољаца се све своди на лично подвижништво, нарочито на молитву и пост. И у томе, баш у томе, они су специфично Христови и специфично православни, јер, као што рече Господ Христос, они Еванђеље синтезирају у та два подвига: у молитву и пост, и убеђени су да се свака нечистота, свака нечиста мисао, свака нечиста жеља, сваки нечисти дух може истерати из човека само *молитвом и постом* (Мт.17,21). Богомољачки покрет показује да наш народ срцем зна Христа и Православље, срцем зна шта православног човека чини православним. То је подвижнички ренесанс, и зато православни, јер Православље не признаје никакве друге ренесансе сем подвижничког. Званични представници наше Цркве треба да с подвижничким одушевљењем подухвате овај подвижнички покрет, да га саберу у корито светоотачког подвижништва, да се не би расуо у делте јереси и отпадништва.

Подвижници су једини мисионари Православља; подвижништво је једина мисионарска школа Православља. Православље је подвиг и живот, зато се само подвигом и животом проповеда и мисионира. Развити подвижништво лично и саборно, - то треба да буде унутрашња мисија наше Цркве у нашем народу. Од парохија треба начинити подвижничке центре. Но то може урадити само парох - подвижник. Треба појачати молитву и пост; развити благољепије црквено, јер је оно главно средство Православља којим оно препорођајно утиче на човека, нарочито на словенског човека. У том циљу треба оснивати православна братства при свакој парохији, која би имала за циљ: кроз Христољубље и братољубље смирено служити Христу и свима људима, служити кротко, смирено, пожртвовано до самозаборава. И службу проникнути молитвом. То је главно; то је неопходно. Но све то као предуслов тражи: да наши свештеници и монаси сами постану подвижници, - а за то: Господу Богу се помолимо.

2

ЛЕЛЕК ЗА ХРИСТОМ

Без светитеља нема просветитеља; без светости нема просвете; без просветљења нема просвећења. Само је светитељ прави просветитељ; само је светост права светлост. Истинска просвећеност није друго до зрачење светости; једино су светитељи истински просвећени. Светост живи и дише светлошћу, зрачи и дејствује светлошћу. Освећујући, она у исто време осветљује и просветљује. Просвећење и значи просветљење, јер долази од црквено-словенске речи: свѣт = светлост, аналогно грчкој: φῶς - φωτισμός. Отуда просвета уствари значи просветљење, просветљење кроз освећење Духом Светим као носиоцем и творцем светости и светлости. Зато што су освећени и просвећени Духом Светим, светитељи су просветитељи.

Светост је благодатно сједињење с Богом, а то значи: сједињење са вечним логосом и смислом живота и постајања, у чему се састоји пуноћа и савршенство људске личности и бића. Таква благодатна светост је душа просвете. Ако нам просвета не открива вечни смисао живота, зар је потребна? Боље је бити тигар у џунгли и лав у пустињи него човек несвете просвете.

Просвету без светости, просвећење без освећења Духом Светим измислила је Европа у своме хуманистичком идолопоклонству. Свеједно је да ли се то идолопоклонство пројављује у паплатрији, у књиголатрији, у човеколатрији, у машинолатрији, у модолатрији. Но еванђелска, православна, истинска просвета осветљава човека божанском светлошћу и просвећује га на све што је бесмртно и вечно, божанско и свето. Оно изгони сваки грех и савлађује сваку смрт, зато очишћује човека, освећује га и обесмрћује, обесконачује и етернизира.

Да, само је светитељ прави просветитељ; само је светитељство право просветитељство. То је еванђелска истина, објављена свету чудесним Господом Исусом. И очувана у Православљу. Једино у Православљу.

Ослушните наш народ, зађите у светилиште његове душе. Зар не видите да је он занавек изједначио појам просвете са појмом светости, појам просветитеља са појмом светитеља. И све то оличио у светом Сави као свом првом и највећем светитељу и просветитељу, увек првом и увек највећем. То је његово осећање које се поступно искристалисало у његово неизменљиво гледиште на просвету. Гледиште и мерило. Не признаје он просвету без

светости, нити прима просветитеља без светитељства. Није ли стога тако неповерљив према многим модерним просветитељима?

Од просветитеља наш народ хоће и тражи најпре светост. Не нађе ли је - нема просвете. Зар не осећате да је схватање просвете као светости, као освећење и просветљење Христовом светлошћу, постало народним самоосећањем, које врло скоро може постати огњеним самосазнањем, пуним бунта? И тај бунт већ тутњи кроз богомољачки покрет против дерматичне, кожне, хаљинске, механичке, машинске просвете европске, и хоће светосавску просвету, која је сва еванђелска, сва Христова. Без Господа Христа Растко би заувек остао само Растко, и никад не би постао свети Сава, то јест светитељ и просветитељ. Своју чаробну личност он је изградио на подвижничком геслу: Господ је просвећење моје и Спаситељ мој...

Спасавање себе Христом од греха и порока, од зла и смрти, и јесте истинско просвећивање себе. Стихијски, побожни, молитвени култ нашег народа према светом Сави сведочи да у нашем народу човек не може бити просветитељ ако није светитељ. Сва наша историја јасно показује да су у нашем народу само светитељи били просветитељи. Народ једино њих признаје. А нас, и свештенике и мирјане, већ почиње да не признаје за просветитеље. Зар не стога што смо издали и напустили еванђелско, православно народно схватање просвете као светитељског подвига, и залутали у прашуме схоластичко-протестантских школа, факултета, богословија?

Просвета откинута од светости, побуњена против Еванђеља: то смо ми и наш трагични подухват. Највише што хаљинска, гардеробска просвета може учинити за човека, то је: да га претвори у љубазног, у лукавог, у маскираног зверу... А све понорнице наше народне душе говоре гласом слапова својих: без светитељства - нема просветитељства: без светитеља - нема просветитеља. То је Еванђеље, зар не? то Православље, зар не? А ако то нису, онда су нам непотребни и Еванђеље и Православље.

Хајдете да молитвено сричемо Еванђеље Православља и Православље Еванђеља. Господ Исус Христос је наше освећење и наше просвећење, наша светлост и наша просвета (ср. 1.Кор.1,30; Јн.8,12). Он је пропутио сав пут и омогућио сав подвиг освећења и просвећења човека вечном истином и вечним животом. Збунити ли се пред нечим, застанеш ли у недоумици, - загледај се у Господа Исуса, и упитај себе: да ли би то Он учинио? ако би учинио Он, онда учини и ти, јер је то свето, освећује и просвећује; не би ли пак Он то учинио, не учини ни ти, јер је гадно, помрачује и усмрћује.

У условима овог живота човек стиче светост доживљава-

њем божанске правде као садржине своје личности (ср. Рим.6,19). Душа се освећује и просвећује када себе и тело своје вежба у светим мислима, у светим осећањима, у светим жељама, у светим делима. А плод је тога: живот вечни (Рим.6,19;22). Робовање греху телом, душом, чулима, одводи у смрт, из које се не васкрсава (Рим.6,19; 21; 22). Од робовања греху човек се ослобађа Господом Христом, ако благодатним подвизима вере и љубави, молитве и поста, смерности и кротости, трпљења и праштања, буде дано-ноћно прерађивао себе из грешног у безгрешног, из смртног у бесмртног, из пролазног у вечног.

Светост је нормално стање боголике душе човекове, зато је светост наша - воља Божја (ср. 1.Сол.4,3). То Бог хоће од нас, то захтева, у томе је сва воља Његова према нама. И ми испуњујемо вољу Његову, ако чинимо само оно што је свето, што освећује и просвећује. Чинећи тако, ми освећујемо себе и просвећујемо. То чинити увек је могућно, за свакога могућно, и за све нас могућно, ако држимо себе у светом расположењу благодатним практиковањем еванђелских врлина, и ако све своје мисли, и жеље, и осећања, и дела, водимо путем еванђелске светости и светлости (ср. 1.Сол.4,5).

Целокупно Еванђеље се сабира у једну поруку Божју свима нама: *Будите свети, јер сам ја свет* (1.Пт.1,16). У неизрецивом снисхођењу свом Бог љубави изједначаје људе са собом: и за Бога и за људе важи исто Еванђеље, иста благодат, иста истина, иста правда, исти живот, исто добро: *и онај који освећује и они који се освећују - сви су од једнога* (Јев.2,11). Отуда је пут хришћана - пут светих (Јев.9,9). Апостол одлучно саветује хришћане: *По Светоме - то јест по Христу - који вас је позвао и ви будите свети у свему живљењу* (1.Пт.1,15). Новозаветна је заповест: Живите као што се пристоји Богу (1.Сол.2,12; ср. Кол.1,10; Фил.1,27). Еванђеље није друго до Божје позивање људи у светост (1.Сол.4,17). Имати светињу са свима, свето расположење према свима, - то је норма свих наших међусобних односа (ср. Јев.12,14). Без тога - нико неће видети Господа (тамо). Господ је свет, зато га само свети, само освећени и просвећени могу видети. Они који Истину вечну усвајају свим бићем својим (ср. Јн.17,17).

Када се тражи вечна истина, погрешно је питање: шта је Истина? У том се случају мора питати: ко је Истина? Јер таквом истином може бити само личност, и то Божанска Личност а не ствар, само Бог Творац а не творевина и вештаство. Богочовек одговара: *Ја сам Истина* (Јн.14,6), али само онеме који свим срцем, свом душом, свим бићем, кроз молитве и сузе, кроз пост и бдење, кроз уздахе и ридање пита: ко је Истина?

Освећени вечном Истином и јесу једини истински просвећени, јер *Истина постаде кроз Исуса Христа* (Јн.1,17). Без Њега,

мимо Њега и изван Њега - нема Истине, нити је она могућна. Хоћете ли схему? Ево ње: Христос - Истина - освећење и просвећење. Истина ствара у души свето расположење, и из свете душе непрестано извиру свете мисли, свете жеље, света осећања, света дела. Зато се хришћани називају освећенима (Дап.20,32; 26,18; 1.Кор.1,2). Ти не верујеш, јер су те притисли греси, скрхале страсти, али чуј реч вечнога Еванђеља: Свако створење Божје *освећује се речју Божјом и молитвом* (1.Тим.4,5): свако створење: и ти, и ја, сао под условом: да испуњујемо реч Божју, Еванђеље, и да се молимо. Да, молитва освећује и просвећује. Немаш ли је - далеко си од освећења, од просветљења, од просвете. Не осветиш ли себе Еванђељем и молитвом зар си Божје створење? Само се ђаво не може тиме осветити, јер је толико постао зао због богоборстава да је по својој злој вољи престао бити створење Божје, а ваљда је заборавио да је икада то био.

Спасење се састоји у освећењу себе Духом Светим. Томе нас позива Бог кроз своје Еванђеље (2.Сол.2,13). Спасење је мучан и дуг подвиг благодатног самоосвећења вршењем еванђелских заповести; и то подвиг лични, интимни, непрекидни. Циљ је живота човекова на земљи: задобијање Духа Светога, о чему богонадахнуто учи свети Серафим Саровски. Зато се Дух Свети назива Духом светиње, Духом освећења (Рим.1,4).

Освећење се пројављује као просвећеност Духом Светим. Отуда је Духовдан - дан просвете Истином, светошћу, огњем. Светост и светлост су једно исто у Духу Светом; како у Њему тако и у духоносним Апостолима и светим Оцима. Стога су светитељи као духоносци - једини просветитељи. Они су свети - светлошћу и у светлости - ἐν τῷ φωτί - (Кол.1,12). Светошћу својом изгоне грех из свих понора душе и тела људског, а светлошћу осветљавају сваком човеку пут из јазбине смрти у лазур бесмртности.

Духоносцу је јасно све: и живот и смрт, и радост и туга, и смисао човека и света, јер Духом Светим види логос свега, смисао свега, као свети Апостоли у дан Педесетнице. Крштење Духом Светим и огњем је у исто време и освећење - ἁγιασμός - и просвећење - φωτισμός, због чега се Спаситељево крштење назива Просвећење (ср. Мк.1,8; Лк.3,16). Рођени Духом Светим у светост и светлост, хришћани постају и остају хришћани само Духом Светим, због чега се и називају светима (Дап.26,10; Рим.1,7; 8,27; 15,31; 16,2; 15; 1.Кор.1,2; 6,1; 2; 14,33; 16,1; 15; 2.Кор.1,1; Еф.1,1; 18; 2,19; 6,18; Фил.1,1; 4,22; Кол.1,2; 4).

У крштењу и миропомазању човек прима од Духа Светога квасац светости којим треба да ускисне сву душу и тело подвизавајући се у еванђелским добродетељима. Богочовечанско тело Христово је кроз оваплоћење постало у начелу наше, људско, али

транс-субјективно наше, док кроз Свето Причешће оно постаје стварно и лично наше, јер је у Светом Причешћу савршенство освећења - просвећења - просветљења, и даље се у присности и јединству са Богом не може ићи, нити се има куда, нити људска природа може (ср. Јев.10,10; 14).

Светост се увек пројављује као светлост. Овом истином живи Еванђеље Христово и у овом и у анђелском свету. У Спаситељевом Преображењу пружа нам се образац свачијег преображења кроз светлост у светлост (ср. Мт.17,2; Лк.9,29). Преображени светлошћу, светитељи увек зраче благодатном светлошћу, која каткад, по дару Божјем, засија из њих као сунце. Многобројни су примери тога међу светим подвижницима. Навешћемо само два-три.

„Бејаше ава, по имену Памво, за кога причају, да се три године молио Богу и говорио: подај ми славу на земљи! И Бог га тако прослави, да нико не могаше гледати на лице његово због блеска што имађаше на лицу свом”¹⁾. - „Причаху о ави Памви да, као што Мојсије доби обличје славе Адамове када се прослави лице његово (Изл.34,29), тако и лице аве Памва блисташе као муња, и он беше као цар што седи на престолу свом. Такав је био и ава Силуан и ава Сисоје”²⁾.

„Причали су о ави Сисоју. Пред смрт његову, када оци сеђаху око њега, лице његово засија као сунце. И он говори оцима: Ево дође ава Антоније. Мало затим рече: Ево дођоше Пророци. И лице његово засија још јаче. Затим рече: Ево видим Апостоле. Светлост се лица његова удвоји, и он разговараше с неким. - Тада га старци стадоше питати: с ким, оче, разговараш? Он одговори: Ево дошли Анђели да ме узму, а ја их молим да ме оставе још неко време ради покајања. Старци му рекоше: Ти, оче, немаш потребу за покајањем. Он одговори: Не, ја сам уверен да са покајањем још ни почео нисам. - А сви су знали да је он савршен. Одједном лице његово опет заблиста као сунце. Сви се ужаснуше, а он им вели: Гледајте, ево Господа... Он наређује: носите к мени изабрани сасуд пустиње, - и тог часа предаде дух свој и бејаше светао као муња. Сав се дом испуни миомиром”³⁾.

Преображавајући себе благодатним подвизима, човек постепено постаје све светији и светлији. Еванђелски живети, уствари значи: светлети логосном, божанском светлошћу, претворити се у светлост, бити светлост, јер су живот и светлост јед-

¹⁾ Споменавредна казивања о подвижништву светих и блажених отаца, прев. са грчког [на руски], стр. 320 (СПБ. 1871).

²⁾ Тамо, стр. 324.

³⁾ Тамо, стр. 355. - Савремени пример тога имамо у светом Серафиму Саровском (види: „Хришћански живот” за 1924. год. бр. 10 и 12: „Циљ хришћанског живота или суштина хришћанства”).

носуштни у Богу и Богочовеку (ср. Јн.1,4), па стога и у свима правим хришћанима. То се зрачење благодатном светлошћу представља нимбусом око главе на светим иконама светитеља. Личност светитељска се тиме одликује што зрачи светлошћу вечне Истине, и правде, и доброте, и красоте. *И светлост се светли у тами греха и смрти, и тама је не обузе* (Јн.1,5).

Царство смрти досеже докле и човек; ширећи свој утицај, он шири смрт; то је трагични удес човеков у свету. Обрати пажњу: ништа није смртно у васељени осим човека и онога што је његово и око њега. Хуманизам! - То је наивна дечја граја у заглушној воденици смрти. Грехом, смрћу, тамом, човек је претворио овај свет у страшило над страшилима и у ужас над ужасом. Да иоле разбуђени душом људи не би излудели међу страшилима земаљским, даје им се логосна, божанска светлост; и то даје сваком човеку за пут кроз отровну таму греха и смрти (ср. Јн.1,9).

Светлост = Христос дође на свет, и људима већма омиле тама (то јест: грех, смрт, зло), него ли светлост. Зашто? јер дела њихова беху зла; *јер сваки који зло чини - мрзи на светлост* (сваки: и ја и ти, кад год чинимо зло), *и не иде ка светлости да не покарају дела његова јер су зла* (Јн.3,19; 20). Нека тајанствена истоветност постоји између светлости и вечног божанског добра, као што опет постоји кобно јединство између таме и сатанског зла, отуда и мржња таме и зла на све што је божански светло и добро. *Ко истину чини, иде ка светлости, да се виде дела његова, јер су у Богу учињена* (Јн.3,21).

Сав је свет потопљен у таму греха. И у тој страшној тами само је дивни Господ Христос могао рећи за себе: *Ја сам светлост света: Ко иде за мном, неће ходити по тами, него ће имати светлост живота* (Јн.8,12). Без чудесног Господа Исуса - свет је тама пуна привиђења. Зар вам људи не личе на страшна привиђења када их гледате Христовим оком? зар вам ствари не личе на фантастичне утваре из којих безоко зури немам смрти? Ако имате храбрости да погледате у страшно, ви то морате осетити; а онда, а онда - шта вам остаје ако не лелек за Христом? Јер ходећи без Христа по овој изложби утвара што се свет зове, човек не зна куда иде (ср. Јн.12,35). Да би дознао куда иде, и куда води пут из овог у онај свет, човек мора постати син светлости. Како? - Вером у Христа као светлост, јер се таквом вером сам човек рађа из светлости, постаје чедо светлости, син светлости (ср. Јн.13,36).

Вера у Господа Христа не само извлачи човека из таме, него га и претвара у светлост, у сина светлости. Зато Спаситељ говори о себи: *Ја у свет дођох као светлост, да свако ко верује у мене не остане у тами* (Јн.12,46). И заиста, ко је истински поверовао у Господа Христа, није остао у тами смртној, нити ће

ико такав икада остати. Отуда су верници - просветљени, и божанском светлошћу душе своје осветљавају све тајне неба и земље. Имајући то у виду, апостол Павле пише хришћанима: *Бејасте негда тама, а сад сте светлост у Господу; као деца светлости живите* (Еф.5,8; ср. 1.Пт.2,9). Бејасте тама - грехом, порочношћу, смртношћу, а постадосте светлост „у Господу”, са Господом који је сушта светост и светлост. Пошто је тако, апостол сведочи хришћанима: *Ви сте сви синови светлости и синови дана: нисмо ноћи нити таме* (1.Сол.5,6), јер је Господ Бог наш - Отац светлости, свих светлости (Јак.1,17).

Богоносни светитељи су светлост света, светила света (Мт. 5,14; Јн.8,12; Фил.2,15), зато их тама греха обузети не може. Но светитељи су светлост не по себи већ због Христа у себи; они су само верни поседници и преноситељи Христове светлости. Светитељи су и по смрти просветитељи, јер светле не само светом речју него и светим моштима својим. Најочигледнији пример: мошти светог Саве. Зато је и спаљен од Турака. Али, зар се светлост може спалити - огњем? Она се тиме још више распали... Господ је просвећење моје и Спаситељ мој, кога ћу се убојати?

Бог је савршена светост и савршена светлост, зато *таме у Њему нема никакве* (1.Јн.1,5). Ми смо с Њим ако у светлости ходимо као што је Он сам у светлости (1.Јн.1,7). Заједница са Њим - заједница је са светлошћу, јер се светлост храни светлошћу. То је закон еванђелског живота у Богу. Божанска светост и светлост отварају очи душе наше на вечне реалности овог и оног света, а тама греха их ослепљује те не видимо ништа Божје и ништа вечно ни у свету нити над светом (ср. Јн.2,10; Еф.1,18).

Светост је подвиг, зато је и просвета подвиг. Човек их постиже ако се подвизава у еванђелским добродетељима. Јер Господ Истине казује нам ову истину: *Када дакле ви, зли будући, умете добре даре давати деци својој, колико ће више Отац ваш небески дати Духа Светога онима који ишту од Њега* (Лк.11,13). И давао је толиким духоносцима, даје, и даваће. Али под условом који речито формулише свети Златоуст: „Послушај Бога у заповестима, да би Он услишио тебе у молитвама”⁴⁾.

Просвета је пројекција светости. Само осветивши себе човек може освећивати друге, само поставши светлост - може осветљавати друге. Богочовеково Еванђеље своди све на лични подвиг; увек се полази од себе, од своје личности: спасавајући себе човек неприметно спасава и оне око себе, просвећујући себе он просвећује и друге. То је еванђелски пут, верно практикован, чуван и очуван у Православљу, и воанергески изражен речима великога светитеља и просветитеља васељене, светог Григорија

⁴⁾ De stat. XVI, 8; Migne, P. gr. t, 49.

Богослова: „Треба најпре себе очистити, па онда друге учити чистоти; треба најпре себе учинити мудрим, па онда друге учити мудрости; треба најпре сам постати светлост, па онда друге просвећивати; треба се најпре сам приближити Богу, па онда друге приводити Њему; треба најпре сам постати светим, па онда друге освећивати”⁵⁾.

По вољи Провиђења ми живимо на географској и религиозној раскрсници Истока и Запада. И стога се, ваљда, често обрете-мо на мучном беспућу. Јесте ли приметили како на нашу православно душу не иде рационалистичко-схоластичка просвета римокатоличке и протестантске Европе? То се тако јасно огледа у идејној и моралној пометености већег дела наше интелигенције. Однорођена, она је изгубила православно осећање и православну оријентацију у главним проблемима живота и смрти. Просвета у стилу европског Aufklärung-а никада за нас не може бити просветом. Православно осећање, православно сазнање хоће и признаје само светитеље за просветитеље, и само светост за светлост. Дубока је глад наше душе, дубља но што многи интелигенти наши слуте; нико је осим Господа Христа и Његових светитеља - просветитеља утолити не може.

За човека који искрено тражи смисао и светлост живота, увек има неисказане радости духовне, и утехе, и одушевљења, и полета, и узмаха, и заносних видика - у тајанственој и Светој Цркви Православној. Нема очајања, нема туге, нема недоумице, нема греха, нема таме, нема смрти ни у мени ни у теби, које не бисмо могли истерати из себе чудотворним молитвама православним. Је ли ти мрак притиснуо душу, те ослабљен духом лежиш у тами, ево ти молитве, отплачи је и - лакнуће ти: Просветљење оних што су у тами, спасење очајних, Христе Спаситељу мој, к теби молитвом раним Царе мира, просвети ме твојим сијањем!⁶⁾... Потамнио си од многих грехова, ево ти лека: Исусе преслатки, осветли ме тамнога!⁷⁾; Исусе, светлости моја, просвети ме!⁸⁾... Ако ти нечисте и несвете мисли нападају срце, прибегни молитви, моли се дуго и с плачем: Исусе преслатки, просвети мисли срца мога!⁹⁾; Исусе, света светлости, обасјај ме!¹⁰⁾... Помаљају ли се првене магле сладострашћа на хоризонту твоје душе, одмах припадни овој чудесној молитви: Исусе преслатки,

⁵⁾ Orat. II, 71; Migne, P. gr. t. 35. col. 480B.

⁶⁾ Акатист Исусу Сладчајшему, Ирмос, песма 5.

⁷⁾ Тамо, Икос 3.

⁸⁾ Тамо, Икос 4.

⁹⁾ Тамо, Икос 9.

¹⁰⁾ Тамо, Икос 12.

просвети моја чула, помрачена страстима!¹¹⁾; Исусе преслатки, сачувај срце моје од похота лукавих¹²⁾. А када туге земљине и невоље живота ударе на тебе са свих страна да те свале у таму, у очајање, у смрт, ти завапи Господу свемилостивом: На небо очи срца мога пуштам к теби, Спаситељу, спаси ме твојим обасјањем!¹³⁾.

¹¹⁾ Тамо, Икос 11.

¹²⁾ Тамо.

¹³⁾ Антифон на јутрењу недељном 2 гласа.

3

ГНОСЕОЛОГИЈА ОБОЖЕНЕ ЛИЧНОСТИ

Обожење личности *in ultima linea* (у крајњој линији) своди се на обезгрешење богообразне свести, на ослобођење богообразне суштине од сатанизма. Богоздана богообразност, христообразност се васпоставља личном партиципацијом човека и живој Личности Богочовека: душа се васпоставља сарастварајући се (= сједињујући се) с Душом Христовом; суштина са Суштином; ум са Умом; воља са Вољом; свест са Свешћу Христовом. Сарастворивши се (= сјединивши се) са Христосвешћу човечја самосвест се потпуно очишћава од грехосвести, налази своју природу, свој оригинал, свој смисао у Христосвести, и сву своју гносеолошку делатност изводи из своје Христоимане самосвести. У акту самопознања таква личност осећа и сазнаје себе као христообразну јединку; зна себе Христом, преживљава као најреалнију реалност истину да је суштина свести богообразна, да је самосвест у суштини својој Бого-свест, Лого-свест; преживљава највећу тајну хришћанске гносеологије, да је самосазнање у суштини својој Богопознање, да је реално и истинско Богопознање дано у богообразном самопознању, у познању себе као Божјег образа.

Кроз познање себе, своје духовне организације као образа Тројичног Божанства, обожена личност долази до познања тајни Свете Тројице, „јер ко може познати - ἐπίγνωσις - достојанство своје душе, тај може познати силу и тајне Божанства”¹⁾. „Наша природа је тајна Тријаде” - ἡ ἡμετέρα φύσις τὸ τῆς Τριάδος... μυστήριον²⁾ -, зато „познај Тријаду кроз тријаду (из тријаде) која је у теби” - ἐκ τῆς ἐν σοὶ Τριάδος τὴν Τριάδα ἐπίγνωθι.³⁾ Богопознање је саставни део самопознања; она се међусобно постулирају и детерминирају; са-

¹⁾ Ном. XXVII, 1, col. 693B. - Ср. Ном. XXVII, 11, col. 741A: „Божанство је свуда, и свуда се налази. Ако га тражиш на небу, тамо се налази у мислима Анђела; ако га тражиш на земљи, и овде се налази у срцима људи”.

²⁾ Св. Григорије Ниски, *Quod sit ad imag. et ad simil.* (P. gr. t. 44, col. 1337C). - У овом спису Св. Григорија налази се најдетаљније разрађено православно учење да је реално Богопознање, познање Тројичног Божанства, условљено реалним самопознањем, познањем себе као образа Тројичног Божанства. Тамо он вели (col. 1341A): „Бог те је створио по слици и прилици свога Тројичног бића, која (слика) је позната (познаје се) као тријада и једносуштна монада, у коју ако добро гледаш добро ћеш, као у неком огледалу и форми, наћи све о Богу побожно (благочестиво, правилно) проповедано (објављивано)”.

³⁾ Св. Григорије Ниски, тамо, col. 1340BC. - Ср. Св. Атанасије Велики, *De incar.* (P. gr. t. 26, col. 116AB); Св. Максим Исповедник, *Loci Communes*: О „Познај себе” (P. gr. t. 91, col. 968B): „Тачно схватање себе довољно ти даје руководство за поимање Бога - Василијево”.

постати сутелесник Његов, оцрквенити себе, значи оспособити себе за чисто, богочовечно познање. У благодатним дубинама Богочовечног Организма - Цркве - чува се тајна личности и познања. Сутелесником тог Богочовечанског Тела постаје се кроз благодатну етичку тријаду. Када се сва личност оцрквени онда познање постаје продукт једновременог стваралаштва свих обогочовечених гносеолошких оруђа, онда у сваком акту познања учествује сва облагодаћена, оцрквењена личност.

Тражи ли се генеза тог чистог, богочовечног познања, онда је треба тражити у етичкој тријади као садржини личности и познања. Темелј таквог познања је света етичка тријада: вера, нада, љубав⁵⁾. У самој суштини својој познање је не само гносеолошки већ етичко-онтолошки акт, тј. акт у коме се тајанствено врши сарастварање (= сједињавање) познајућег са познаваним, субјекта са објектом. *Sub speciae Christi* (= гледано из Христа) јединствени метод реалног познања је у саоваплоћавању субјекта са објектом кроз етичку тријаду. Познање Христа једино је могуће саоваплоћавањем Христу кроз етичку тријаду (Ср. Еф.3,16-19; 4,11-16; 2.Пт.1,3-9). Кроз етичку тријаду улази се у Божанску; кроз прву гносеолошки субјект узраста познањем ка другој. Однос субјекта познања са објектом је супстанцијално етичко-религиозни. Једино методом хришћанске, односно православне гносеологије, тј. етичко-религиозним саоваплоћавањем субјекта са објектом, да се премостити провалија између мислећег и мисленог, и избећи трагична немоћ гносеолошког наивног реализма, трансценденталног емпиризма⁶⁾, трансценденталног рационализма⁷⁾ и критицизма⁸⁾.

Узрастање личности кроз етичку тријаду ка Божанској има три главна гносеолошка ступња. Први ступањ је у одрицању од хамартизираног (= огреховљеног) разума, од целе душе своје, од целе личности своје. На том ступњу личност изражава себе у речима: *Credo quia absurdum* (= **Верујем јер је апсурдно**).

На другом ступњу личност осећа да се њена гносеолошка оруђа прерађују етичком тријадом и оспособљавају за реалније познање објективне вере. На том ступњу она изражава себе речима: *Credo ut intelligam* (= **Верујем да схватим, да разумем**).

На трећем ступњу сва личност живи у сфери Божанске Тријаде, очишћава се од свакога греха, обогочовечује се, и постаје „сва око” које чежњиво и радосно созерцава неисказане тајне

⁵⁾ Ср. Климент Александријски, *Strom.* IV, 7 (P. gr. t. 8, col. 1265B): „Знање (познање) је логичко оно којег је темелј света тројица: вера, нада, љубав”.

⁶⁾ Главни представници овог правца су Bacon, Locke, Hobbes, Berkeley, Hume.

⁷⁾ Типични представници овог правца су Descartes, Spinoza, Leibnitz.

⁸⁾ Најчувенији представник овог правца је Kant.

адорираног (= обожаваног) Божанства. На том ступњу личност изражава себе речима: *Inteligo ut credam* (= Схватам, разумем да верујем)⁹⁾.

Но последњи ступањ ни у ком случају не може се тумачити као дискурсивно познање објекта вере, већ као непосредно, реално, свесно, благодатно-мистичко сарастварање, сједињавање субјекта вере са објектом. Или другим речима, субјект преживљава (= доживљава) објект своје вере као суштину своје личности, осећа, зна и види себе као „образ Божји”. Но на овај ступањ уздижу се само обожени, обогочовечени, просветљени, јер једино „просветљени - οἱ φωτισθέντες - виде образ душе” - τὴν εἰκόνα τῆς ψυχῆς¹⁰⁾. Видећи богообразну суштину душе они стичу најреалније и најтачније познање човечје природе; њихова је психологија у истини експериментална, и за њих је немогућа „Psychologie ohne Seele” (= „Психологија без душе”). Њима се богообразна тајна душе открива Духом Светим. „Нити су мудри мудрошћу, нити разумни разумношћу својом могли схватити суптилност душе, или рећи шта је она, већ само они којима се Духом Светим открива разумевање - ἡ κατάληψις, - (душе) и даје тачно знање о души - γνῶσις ἀκριβῆς περὶ ψυχῆς”¹¹⁾. Духом Светим Христос открива богообразну „тајну душе”, открива теоцентричност њене природе, која по значењу онтолошке неопходности хрли ка Тројичном Божанству, у Њему налази свој циљ, свој смисао, своју бесмртност и надсмртност¹²⁾. Ум христочежњиве личности „сав се свецело предаје бризи и труду око истраживања разумне суштине душе”, и ишчекује долазак Духа Светога¹³⁾. Христољубива душа се непрекидно стара да своју богообразну суштину украси „заповестима врлина, небесним украсом Духа, и партиципацијом (= заједничарењем) Христове чистоте и светости”¹⁴⁾. Украшена „духовном красотом” душа сва постаје христолика, и кроз сваки њен акт просијава чаробна „красота Лица Христовог”¹⁵⁾.

Кроз обожење ум долази до познања своје суштине, своје природе. Свој вечни, безгрешни оригинал он налази у Уму Богочовека. Он долази до непоколебљивог убеђења да је предвечно назначење његово бити троном Тројичног Божанства, и имати то Божанство за цара свеколике своје делатности. То је, такође,

⁹⁾ Ср. П. Флоренскій, *op. cit.* стр. 61-63.

¹⁰⁾ *Hom. VII, 6, col. 528A.* - Сам Преп. Макарије за време молитве виђа душе људске, које Анђели узносе на небо, - *Vision. de sanct. angel, col. 224A-229A.*

¹¹⁾ *Hom. XLIX, 4, col. 816B.* - Ср. *Hom. XV, 14-15, col. 585B; Hom. XI, 4, col. 548A.*

¹²⁾ *Hom. 1, 2, col. 452AB; Hom. XLIX, 4, col. 816BC.*

¹³⁾ *Hom. IX, 10, col. 537C.*

¹⁴⁾ Тамо, *col. 537BC.*

¹⁵⁾ *Hom. I, 2, col. 452B.*

пасивна страна његовог назначења; активна је у вазнесењу себе у натпросторне висине Божанства, у интронирању (= устоличење) себе на трон Божанства, и у царовању са тог трона. „Ум је трон Божанства; Божанство је трон ума”¹⁶⁾, у томе је вечни смисао и вечна вредност ума. Христос је дошао да са трона ума детронира Сатану и учини ум својим троном, и интронира себе на њему¹⁷⁾. Најмаркантнији историјски пример тога су Апостоли. Христос је послао на њих Духа Светог и Он се интронирао „на тронове умова њихових”¹⁸⁾. За Светог Макарија Христово узимање на себе „грехова света” има супстанцијално гносеолошки значај. „Узе грех света, тј. исуши нечист извор помисли душе”¹⁹⁾, нечист извор „који точи нечисте мисли”²⁰⁾, јер свака душа има „неизлечиву рану греха, извор нечистих и рђавих мисли”²¹⁾. Рана греха је неизлечива за сваког човека, али не и за Богочовека. „Једино силом Исуса исуши се онај извор, који точи нечисте помисли”. „Једино је Господу могуће” исцелити грехом изранављен, грехом помрачен „ум, који Бога созерцава”²²⁾.

Здраво, безгрешно, чисто познање је природан продукт (= плод) Христом исцељеног ума, са чијег трона царује Триипостасно Божанство. За сваки акт познања обогочовечена личност потребује сарадњу и вођство Духа Светог, Духа Христовог. Јер као што је несхватљива величина Божја, велике ствари Божје, тако је несхватљива и смиреност Божја, мале ствари Божје, које улазе у економију спасења²³⁾, јер све што је Божје *нико не зна осим Духа Божјега* (1.Кор.2,11)²⁴⁾. Пошто је Дух Свети „Дух Истине”, то једино Он уводи Свете у *сваку истину* (Јн.16,13)²⁵⁾. На дан Педесетнице Дух Свети је скинуо „завесу зла” са душа Апостола, уништио „страсти” - τὰ πάθη, отворио „очи срца” и „тада их је Дух испунио мудрости - σοφίας -, и учинио савршенима - τέλειοι -; Он их је научио творењу (= вршењу) воље Божје; Он их је упућивао на сваку истину - πρὸς πᾶσαν ἀλήθειαν; Он је владао и царовао и њиховим душама”²⁶⁾.

Да би се човек оспособио за познање тајни Триипостасне Истине, мора најпре да обогочовечи своја стара гносеолошка ору-

¹⁶⁾ Hom. VI, 5, col. 521B.

¹⁷⁾ Тамо, col. 521C.

¹⁸⁾ Тамо, 6, col. 521C.

¹⁹⁾ Hom. XX, 5, col. 652. - Ср. тамо, 6, col. 653B.

²⁰⁾ Тамо, 4, col. 652C.

²¹⁾ Тамо.

²²⁾ Hom. XX, 4-5, col. 652CD.

²³⁾ Hom. XXXII, 7, col. 737C.

²⁴⁾ De charit. 11, col. 917C.

²⁵⁾ Тамо, col. 917B.

²⁶⁾ Тамо, col. 917C.

ђа, да их обнови, да свуче старог и обуче новог човека, да добије друге очи, и уши, и главу, и руке, и ноге²⁷⁾, јер „постоје друге уши и друге очи,... као и други ум и друга душа, тј. сам небески и божански Дух, који чује, и плаче (са нама) који се моли и познаје - γινώσκων, и који чини вољу Божју у истини”²⁸⁾. „Сваки треба да зна да се иза ових очију налазе унутрашње очи, и иза слуха унутрашњи слух”²⁹⁾. Зато је „стицање Духа Светог” (= израз Светог Серафима Саровског) најнеопходнија потреба за свако људско биће, јер је Он (тај) који познаје, Он - којим се познаје, Он реновира (= обнавља) оруђа познања, Он је сам једно вечно, непогрешно „оруђе” познања. Духоносиоци имају „други ум” - ἄλλον νοῦν, тј. сарастворен (= сједињен) с Духом Светим³⁰⁾. Сарастварајући (= сједињујући) људску природу са својим сопственим Божанским Духом, Христос је мења, обнавља, прерађује, од старог ума ствара нов ум, од старе душе нову душу, од старих очију нове очи, од старих ушију нове уши, од старог човека новог човека, од старе твари нову твар³¹⁾. Тако обновљеној личности Дух Свети открива тајне Божанства, јер само духоносној личности, тј. личности која се испунила Духом Божјим, открива сам Дух тајне Божје, јер их Он једини зна³²⁾.

Преподобни Макарије даје пуну примену главном хришћанском принципу познања: **Слично се познаје сличним**, духовно - Духом. „Ко има сличног небеског Духа Божанства, зна сличног - ὁ τὸ ὁμοίον ἔχων ἐπουράνιον τῆς Θεότητος Πνεύμα, γινώσκει τὸ ὁμοίον, зна духовног и све што је духовно, (зна) што је од Духа Божјег, од Бога³³⁾. Тајна хришћанске гносеологије је у постајању „један Дух” с Духом Христовим, јер се једино тако може познати чудесна тајна личности Христове³⁴⁾. Ко има заједницу с Духом Светим „κατὰ πᾶσαν αἰσθησιν” (= „по свецелом осећању”), тај достиже „савршену меру бестрашћа”³⁵⁾, удостојава се да у његовој очишћеној души „обитава Божанска Тријада”, и да тиме експериментално позна Вечну Истину, и само савршенство хришћанско³⁶⁾. Таква личност тоне у неисказане тајне Тројичног Божанства, њој се „Духом” от-

²⁷⁾ Hom. II, 2, col. 464C.

²⁸⁾ De charit. 11, col. 917AB.

²⁹⁾ Hom. XXVIII, 5, col. 713A.

³⁰⁾ Hom. XV, 9, col. 581B; De charit. 23, col. 925D.

³¹⁾ Hom. XLIV, 1, col. 780A.

³²⁾ De charit. 23, col. 928A.

³³⁾ Hom. IX, 8, col. 536D. - Ср. Hom. XV, 44, col. 605C.

³⁴⁾ De charit. 24, col. 928B.

³⁵⁾ Тамо, 26, col. 929A.

³⁶⁾ Тамо, 28, col. 929C-932B.

кривају „дубине Божје” - τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ³⁷⁾, и она улази у рајско блаженство, из кога ју је грех избацио³⁸⁾. Јер вечно блаженство уживају „они који кроз пламено и врлинско живљење, опитом и чулом — πείρα καὶ αἰσθήσει = experientia et sensu - стичу познање - τὴν γνῶσιν - небеских тајни Духа, и имају живљење не небесима”³⁹⁾. Ови благодатни експерименталисти виде „што око не виде”, чују „што уво не чу”, преживљавају „што у срце човечје не дође”, зато су они „у истини мудри - σοφοί, моћни, племенити и разумни”⁴⁰⁾.

Ови истински мудраци експериментално преживљавају сваки акт откривења и познања као акт и дело Духа Светога. У експериментално преживљавање (= доживљавање) и познање - εἰς πείραν (= у искуство) - савршене тајне Хришћанства долази „делатношћу Божјом” - δι’ ἐνεργείας θείας (= енергијом божанском) свака верујућа душа, тј. долази, када у њој заблиста небеска светлост откривења и сила Духа Светога⁴¹⁾.

Дух Свети просијава, зрачи из духоносних личности. Духоносне личности су и духовзрачне. Светлост Духа Светога просијава не само њихове мисли, већ срж, суштину њихове свести, њихове духовне организације; у душама њиховим је „стално и непрекидно зрачење супстанцијалне светлости” - ὑποστατικοῦ φωτός ἐν ταῖς ψυχαῖς βεβαία καὶ διηνεκής ἑλλαμψις⁴²⁾. „Супстанцијално зрачење силе доброга Духа у души” је неопходно у сфери познања, јер се „кроза њега открива свако знање - πᾶσα γνῶσις ἀποκαλύπτεται -, и познаје Бог истински” - καὶ πρὸς ἀληθείαν Θεὸς... γνωρίζεται⁴³⁾. Духозрачна личност, формирана етичком тријадом, „сједињена са небеском светлошћу Непропадљивог Образа”, спасава се хамартично-гносеолошког феноменализма и још за време овог живота „добија у суштини познање - γνῶσις ἐν ὑπόστασει (= реално, битијно знање) - свих небеских тајни”⁴⁴⁾. „Који год су синови светлости и службе Новог Завета у Духу Светом, ти ништа не уче у људи, јер су богоучени” - θεοδίδακτοι - (= богонаучени)⁴⁵⁾. У дубинама њихових срца благодат Божја „исписује законе Духа и наднебеске тајне”; они се толико облагодате, да благодат „продире у све делове тела” и „влада свим деловима и

³⁷⁾ Hom. XXXVII, 6, col. 753C.

³⁸⁾ Тамо, 1. col. 753D.

³⁹⁾ De char. 17, col. 921D.

⁴⁰⁾ Тамо, col. 924A. - Ср. De elev. ment. 7, col. 896A.

⁴¹⁾ De lib. ment. 21, col. 956A.

⁴²⁾ Тамо, 22, col. 956D. - Ср. De char. 21-22, col. 925BC.

⁴³⁾ De lib. ment. 23, col. 957B.

⁴⁴⁾ Тамо, 24, col. 957B. - Ср. De char. 26, col. 929B; тамо, 1. col. 913C.

⁴⁵⁾ Hom. XV, 20, col. 689A. - Ср. Hom. XLVI, 6, col. 796.

мислима⁴⁶⁾. Из духозрачних, облагодаћених гносеолошких врела истиче благодатно познање, које једино зна тајне Божје, јер је немогуће „без Бога и без богодане силе општити са божанским тајнама и знати мудрост Божју - εἰδέναι Θεοῦ σοφίαν -, или са богатим Духом⁴⁷⁾. „Светлошћу Свога знања” Господ Исус помазује духоносне личности⁴⁸⁾, и излива у њих „вино живота, ново учење Духа⁴⁹⁾, и (они) у тајности се уче ономе што не знају⁵⁰⁾.

Узрастање у познању Вечне Триипостасне Истине увек се креће у категорији богочовечности, и директно је детерминисано историјском личношћу Богочовека Христа, „јер је Он у ствари **суштествена Истина** - ἡ ἐνυπόστατος = **олич(ност)јена** Ἀλήθεια -; и без те Истине је немогуће ни Истину знати - ἀλήθειαν γνῶναι, ни спасење постићи⁵¹⁾.

Христос је супстанцијална Истина и „пут - у познање истине⁵²⁾, зато је ван Његове Личности и личног учешћа у Његовом животу људско познање осуђено на хамартични феноменализам, који се неопходно разраста у очајни гносеолошки солипсизам и пириностички скептицизам.

Истина није дискурсиван, ни психички ни метафизички појам, већ Вечна Личност, Истина = Личност. И не само Истина = Личност, већ Истина = Богочовечна Личност; и у томе је сва суштествена разлика између хришћанске, православне Истине и свих осталих ван-хришћанских истина и истиница. И та Истина = Богочовечна Личност доступна је обогочовеченим личностима, јер се „Она... јавља њима, и учи их: *Ја сам Истина*“⁵³⁾. Она их „уводи у познање саме Истине“⁵⁴⁾, и постаје са њима „εἰς μίαν κοινωνίαν“ (= у једну заједницу, општење)⁵⁵⁾. „Суштествена Истина” - Христос оваплоћава се у њихове душе, прожима сву њихову личност, и оне постају Христозрачне, „имају Христа који зрачи у њима“⁵⁶⁾, имају „Господа који зрачи у срцима њиховим”, и са Њим сву мудрост Божју⁵⁷⁾.

Када душа човечја прими „душу светлости, тј. силу Светога

46) Hom. XV, 20, col. 589AB.

47) De elev. ment. 15, col. 904B.

48) Hom. XLIV, 1, col. 780A.

49) Тамо, 2, col. 780B.

50) Hom. XII, 17, col. 568C.

51) De elev. ment. 20, col. 908B.

52) II Epist. col. 417B.

53) Hom. XII, 17, col. 568C.

54) Тамо, 18, col. 569A.

55) Тамо.

56) De char. 6, col. 912C. - Ср. Hom. XIV, 2, col. 572C.

57) Hom. XVIII, 1, col. 636A.

Духа⁵⁸⁾, када је овлада светлост Божанства⁵⁹⁾, онда прелази „из мрака зла у светлост Христа⁶⁰⁾, и Христос, „сва Светлост” - τὸ ὅλον φῶς⁶¹⁾, усељује се у њу, и она постаје „сва светлост” - ὅλη φῶς⁶²⁾ „сва око” - ὅλη ὁφθαλμός⁶³⁾ које се наслађује созерцавањем (= сагледавањем) „неизрециве красоте светлости лица Христовог⁶⁴⁾. Христовозрачена личност понекад пада у молитвену екстазу, и тада светлост Христова која сија у срцу њеном „отвара унутрашњу, и дубљу, прикривену светлост, тако да сав човек тоне у ону сладост и созерцање, и не влада више собом, већ је као луд и варварин за овај свет, због преизобилне љубави и сладости, због тајних мистерија; тако да у то време ослобођен човек достиже степен савршенства, и чист је и слободан од греха⁶⁵⁾. Такве молитвене екстазе имају огроман гносеолошки значај; тада личност осећа сву бесконачност у себи и бесконачност око себе; тада се она сва радосна благодатно стапа са неизмерном вечношћу⁶⁶⁾; тада она реално преживљава (= доживљава) дубоку православну истину да је молитва метод познања, метод највишег познања.

Без обогочовечења немогуће је познање богочовечних тајни Христових. Да би се оспособио за такво познање неопходно је да човек има Христа у центру својих гносеолошких способности, да има Лик Христов у уму свом, да ум буде христоиман и христолит⁶⁷⁾. Неопходно је да свега себе човек просветли Христовом светлошћу, јер је Христос и дошао да човека просветли својом сопственом светлошћу, и да (га) обуче у небеске одежде Свога Божанства⁶⁸⁾. Апостоли су ванредан пример тога. Они Христом постају „очи и светлост васељене”, и провиде Истину и смисао свеколике твари⁶⁹⁾. Без непосредног Христовог учешћа у сваком акту познања човеку је немогуће да види „чудеса Божја⁷⁰⁾. Кроз обогочовечење се хамартизирана (= огреховљена) гносеолошка оруђа враћају својој боготканој, нормалној, богообразној природи, и оспособљавају за реално познање Истине. „Духовно просветљење божанском светлошћу очи достојне и верне душе созерцавају

58) Hom. I, 6, col. 456D.

59) Тамо, 7, col. 457B.

60) Тамо, 9, col. 460A.

61) De patient, et diser. 1, col. 865C.

62) Hom. I, 2, col. 452A. - Ср. тамо, 4, col. 453B.

63) Тамо, 2, col. 452A.

64) Тамо, col. 452B.

65) Hom. VIII, 3, col. 529CD.

66) De char. 8, col. 916A.

67) Hom. XXV, 3, col. 668D.

68) Hom. XXXIV, 2, col. 745A.

69) Hom. I, 4, col. 453C.

70) II Epist. col. 453C.

и познају истинског пријатеља, преслатког и многожељеног женика Господа⁷¹⁾; оне „умно созерцавају жељену и једино неискану красоту“⁷²⁾. Обогаћеној души све се јавља у нимбусу богочовечности, јер структура и облик душе дају форму познању. Душа влада оком, обавија „око кроз које гледа и уво кроз које чује; исто тако и језик кроз који говори, руку, и уопште цело тело и све његове удове душа обухвата, сараствара се с њим, кроз њега обавља све своје животне функције“⁷³⁾.

Преподобни Макарије Египатски разликује три главна ступња у развићу познања: чуло (= осећање), виђење, и просветљење - αἰσθησις, ὁρασις, φωτισμός⁷⁴⁾. Просветљење је највиши ступањ на који се гносеолошки субјект уздиже када свој ум просветли светлошћу Христа и Духа Светог⁷⁵⁾, када душу његову „просветли нематеријални и божански огањ“⁷⁶⁾. Очишћен, просветљен ум се враћа у своју првобитну, допадну (= пре пада) чистоту, прима „своју сопствену природу“ - τὴν ἰδίαν φύσιν -, и продукује (= производи) чисто, непорочно знање⁷⁷⁾. Такав ум види Господа, види „ону славу, коју је гледао пре преступа нашег оца Адама“⁷⁸⁾.

Личности са просветљеним, очишћеним умом бивају заплешене од вишег света, и „созерцавају тамошње красоте и чудеса“⁷⁹⁾, „очишћеним умом - διακεκαθαμένοι ἰϥ - непрекидно созерцавају блистање Господа“⁸⁰⁾. Христос је „у истини видљив очима душе до дана васкрсења“, очима очишћене, облагодате, духоносне душе⁸¹⁾. Свет човек, тј. човек савршено очишћен и освећен, по каткад у молитвеној екстази види „горњи град Јерусалим, и тамошње светле обитељи, и светлост бескрајну и неизрециву“ - Φῶς ἀπειρον καὶ ἀπόρητον⁸²⁾. Божански огањ Духа Светога „чини ум чистим, да би, примивши природну способност виђења - τὸ κατὰ φύσιν διωρατικόν, непрекидно созерцавао чудеса Божја“⁸³⁾. Границе познања се размичу; откривење - ἀποκάλυψις - постаје извор нових познања, „велике ствари и тајне Божје откривају се души“ - ἀποκαλύπτεται τῇ ψυχῇ.

71) Hom. XXVIII, 5, col. 713B. - Ср. тамо, 4, col. 713A.

72) Hom. XXVIII, 5, col. 713B.

73) Hom. IV, 9, col. 480AB. - Ср. De elev. ment. 6, col. 893CD.

74) Hom. VII, col. 525D.

75) Тамо.

76) Hom. XXV, 9, col. 673AB.

77) De elev. ment. 13, col. 901AB.

78) Hom. XLV, 1, col. 785D.

79) De elev. ment. 13, col. 901B.

80) Тамо.

81) Hom. II, 5, col. 468A.

82) De elev. ment. 20, col. 905C.

83) Hom. VII, 5, col. 525D.

Откривење и познање постају синоними; границе познања се стапају са границама откривења; њихове сфере се сједињују; безграничност постаје граница познања; коначност познања узраста у бесконачност. Синергизмом (= сарадњом) етичке и Божанске Тријаде бесконачност богообразне (= боголике) душе спасава се адског, греховног солипсизма; „бедеми зла који опкољавају ум... руше се силом Божјом”⁸⁴⁾, и уска категорија зла престаје да буде категорија познања, и Сатана престаје да буде креатор (= творац) познања⁸⁵⁾.

Христолика личност прима откривење за највиши извор познања; отуда за њу познање нема граница. Откривење осигурава безброј безграничних могућности, но та безграничност није неприродна, јер се поклапа са безграничношћу богообразне душе. Бог постепено силом својом узраста душу, „продужује је и проширава у **бесконачно и безмерно узрастање** - εἰς ἀπέραντον καὶ ἀμέτρητον αὐξήσιν -, ... док је не узрасте својим сопственим узрастом”⁸⁶⁾. Тиме је онтолошки осигурано бесконачно и безмерно узрастање у сфери познања. *Будите и ви савршени као што је савршен Отац ваш Небески* - важи и за познање. Оболичовечена, христоимана душа „толико се распространи умом, да се налази свуда”⁸⁷⁾. Но распрострањивање познања до бесконачности је у суштини саборног, црквеног карактера, јер једино „са свима светима” човек може познати *шта је ширина, и дужина, и висина, и дубина* тајне Христове⁸⁸⁾.

Познање свете, христочежњиве душе сам Господ Христос узраста бесконачним растом; Он „проширава и распростире мудровање ума њеног у ширине, и дужине, и дубине, и висине све твари видљиве и невидљиве”⁸⁹⁾; и ум постиже реално познање твари, продире испод огрешене (= огреховљене) коре твари и допире до главног богозданог језгра, до њене безгрешне чистоте⁹⁰⁾. Христолик човек у сваком човеку, испод свих слојева греха, види христолику суштину његове природе; он „чистим оком посматра све, и радује се свему свету, и свесрдно жели да поштује и да љуби Јелине и Јевреје”⁹¹⁾. Христолика личност има за „циљ ума” познање Христа и христоликост свих људи, и зато се „ум уопште не

84) Hom. L, 3, col. 817C.

85) Тамо.

86) Hom. XLVII, 17, col. 808B.

87) Hom. XLVI, 4, col. 796B.

88) Тамо, 5, col. 796B.

89) Тамо.

90) II Epist. col.412C.

91) Hom. VIII, 6, col. 532C. - Cp. Hom. XV, 8, col. 581A.

бави стварима феноменалним⁹²⁾, (нити) стварима које нису у суштини добре⁹³⁾, већ је сав у Христу, постаје „један ум” са Христом⁹⁴⁾, и зато је све стваралаштво (његово) христолико и богочовечно.

Разлика између правих хришћана и осталих људи је у основи гносеолошка, јер хришћани имају свој „ум и разум - τὸν νοῦν καὶ τὴν διάνοιαν - увек на небу”, и „ради партиципације (= удеоништва) и заједнице с Духом” созерцавају „вечна добра”⁹⁵⁾. Хришћани се преносе умом „у виши свет Божанства”⁹⁶⁾; на „голубијим крилима Духа Светога”⁹⁷⁾ њихова душа узлеће „у небеске висине”⁹⁸⁾. Христос даје хришћанима „крила Светога Духа за несметано узлетање у сферу Божанства”⁹⁹⁾. Окриљена крилима Духа Светога и „летећи по небеским висинама” душа хришћанска је „виша од свега и свачега”¹⁰⁰⁾. Хришћани су „већи и бољи од света у томе што се њихов ум и мудровање душе њихове налазе у миру Христовом и у љубави Духа”¹⁰¹⁾.

Прави хришћани постају „заједничари духовног богатства и разума, који нису од овога света”¹⁰²⁾. Они имају обогочовечени ум, „други ум”¹⁰³⁾; њихове мисли, њихов ум не витла „дивњи ветар греха”, већ „божански поветарац Духа Светога” ћарлија у душама њиховим и освежава их, „прожима сву природу душе, и све мисли и сву суштину - πᾶσαν τὴν οὐσίαν -, и све делове тела, освежавајући их и у(с)покајавајући (с)покојем божанским и неисказаним”¹⁰⁴⁾. Тако ум налази мир и покој (= спокојство) свој у Тројичном Божанству, и у Њему „увек обитава, овладан божанском и небеском љубављу, и чежњом духовном”¹⁰⁵⁾. Само духоносни, обожени, христолики хришћани знају и преживљавају (с)покој умни, и радост умну, јер је суштина њиховог живота „Господ у уму” - Κύριος ἐν τῷ ᾧ¹⁰⁶⁾. Само они имају „духовно богатство у души,

⁹²⁾ Decust. cord. 13, col. 412C.

⁹³⁾ Тамо, 3, col. 824B.

⁹⁴⁾ Hom. XLVI, 3, col. 793C.

⁹⁵⁾ Hom. V, 4, col. 497AB. - Ср. Hom. VII, 1, col. 524C; Hom. V, 27, col. 493D; De elev. merit. 2, col. 892B; De chart. 23, col. 925D.

⁹⁶⁾ Hom. XXIV, 1, col. 661D. - Ср. De char. 17, col. 924A.

⁹⁷⁾ Hom. II, 3, col. 465A.

⁹⁸⁾ Hom. XLIV, 5, col. 781C.

⁹⁹⁾ Hom. XLVII, 2, col. 797B. - Ср. Хом. V, 11, col. 516BC.

¹⁰⁰⁾ Hom. XXX, 6, col. 725B.

¹⁰¹⁾ Hom. V, 4, col. 497C.

¹⁰²⁾ Hom. IX, 7, col. 536C.

¹⁰³⁾ Hom. V, 11, col. 516D.

¹⁰⁴⁾ Hom. II, 4, col. 465C. - Ср. Hom. IV, 11, col. 481A.

¹⁰⁵⁾ Hom. IV, 15, col. 484C.

¹⁰⁶⁾ Hom. III, 3, col. 469B.

које производи сваку доброту речи и дела, божанских мисли и не-исказаних тајни”¹⁰⁷⁾.

„Сабирање ума” у Христу¹⁰⁸⁾ духоносна личност врши молитвеноблагодатним подвигом етичке тријаде; она не само има Господа у уму, већ и ум (свој) у Господу, и Господ „измењује мисли душе, и чини их божанским, небеским, добрим”¹⁰⁹⁾; и христоиман ум производи богочовечанско познање. Духовно познање је продукт (= плод) активног учешћа Духа Светог у стваралаштву ума¹¹⁰⁾, и „све мисли постају небеске, и чисте, и свете, крећући се у божанској сфери”¹¹¹⁾. Чисте мисли су једино природне, јер су божанске¹¹²⁾, а нечисте су (истовремено) и неприродне јер су ђаволске, а ђаво је једина неприродност и противприродност у Природи. Нечисте и неприродне мисли су *in ultima linea* (= у крајњој линији) увек од једино Нечистог и једино Неприродног. Обогаћен ум је једини природан гносеолошки вођ, који богомудро проводи „колесницу душе” кроз бескрајна пространства животних тајни¹¹³⁾. А сам обогаћен ум има за свог вођа Духа Светога, који му открива божанске тајне¹¹⁴⁾, и непрестано управља колесницу душе ка небеским и божанским тајнама, ка тајнама Тројичног Божанства¹¹⁵⁾.

Духовне личности се погружавају у духовне, небеске тајне¹¹⁶⁾; понекад су „пијане неисказаним пијанством тајни Духа”¹¹⁷⁾, пијане Духом, пијане пијанством божанских тајни”¹¹⁸⁾, (тако) да и не осећају на себи тело, не осећају физички део своје личности¹¹⁹⁾. Такве духоносне личности од самог Господа примају „било харизме (= дарове) лечења, било знања, или откривења”¹²⁰⁾, и бивају испуњене „божанском мудрошћу и разумом и неиспитљивим знањем Духа” - *γνώσει Πνεύματος ἀνεξερευνήτου*¹²¹⁾.

Разуме се, све познање обогаћене духоносне личности

¹⁰⁷⁾ Hom. XVIII, 5, col. 637BC.

¹⁰⁸⁾ Hom. XXXI, 1, col. 728D-9A.

¹⁰⁹⁾ Тамо, 2, col. 729B.

¹¹⁰⁾ Hom. XXVII, 12, col. 701C.

¹¹¹⁾ Hom. XLIX, 3, col. 813C.

¹¹²⁾ Hom. XV, 26, col. 593A.

¹¹³⁾ Hom. XL, 5, col. 765B.

¹¹⁴⁾ Hom. I, 3, col. 453A.

¹¹⁵⁾ Hom. I, 9, col. 460AB. - Ср. тамо: „Свете душе су вођене и руковођене од управитеља Духа Христовог, где Он хоће, кад хоће, небеским мислима”.

¹¹⁶⁾ Hom. XV, 42, col. 604D.

¹¹⁷⁾ De char. 6, col. 912D.

¹¹⁸⁾ Hom. XVIII, 7, col. 640B.

¹¹⁹⁾ De char. 6, col. 912D.

¹²⁰⁾ Hom. XI, 7, col. 792B.

¹²¹⁾ De char. 6, col. 913 B.

вазда је неминовно условљено личношћу Богочовека Христа, органским сједињењем с Њим. *Без мене не можете чинити ништа* (Јн.15,6) важи и за познање. Ниједан човек не може рађати чисто, богочовечно познање, док се **органски** не сједини с Христом, док његов однос с Христом не буде раван односу лозе с чокотом. Кад сједини себе с Господом Христом, „онда га Господ удостојава тајни у светости и чистоти многој, даје му небеску храну и пиће духовно”¹²²⁾. „Без Господа Исуса и дејства божанске силе немогуће је познати тајне и мудрост Божју, или постати (духовно) богат и хришћанин”¹²³⁾.

Сва новозаветна гносеологија је ограђена личношћу Богочовека; у њој је све лично и експериментално; ни најмање познање није могуће без личног учешћа у животу Личности Богочовека, без обогочовечења. Богочовечни живот ствара богочовечну философију; живот претходи философији; философија је природан експлус (= излив) живота; богочовечну, хришћанску философију стварају личности обогочовечене, христоносне, које Христа преживљавају (= доживљавају) као суштину свога живота и познања. **Философи Божји** - $\phi\acute{\iota}\lambda\omicron\sigma\phi\omicron\iota\ \Theta\epsilon\omicron\upsilon$ - су они, чији је унутрашњи човек, тј. сав ум, и душа, и срце, испуњен Христом, христоиман, и вођен Њиме¹²⁴⁾. Философи Божји су једино истински мудри $\alpha\lambda\eta\theta\acute{\omega}\varsigma\ \sigma\omicron\phi\omicron\iota$ ¹²⁵⁾. Њихова је философија животна, проживљена (= доживљена), благодатно-прагматична, а не философија речи, не безблагодатна грчка философија, јер „грчки философи - $\omicron\iota\ \phi\iota\lambda\omicron\sigma\phi\omicron\iota\ \tau\acute{\omega}\nu\ \text{Ε}\lambda\lambda\acute{\eta}\nu\omega\nu$ - уче речи”¹²⁶⁾, проповедају речи, философија је њихова философија речи, непроживљена (= недоживљена) неблагодатна, не богонадахнута¹²⁷⁾.

Философи Божји „стварају се божанским знањем и благодаћу Божјом” - $\theta\epsilon\acute{\iota}\alpha\ \gamma\nu\acute{\omega}\sigma\epsilon\iota\ \kappa\alpha\iota\ \Theta\epsilon\omicron\upsilon\ \chi\acute{\alpha}\rho\iota\tau\iota$ ¹²⁸⁾. Њих „благодат обучава у неком разуму и мудрости неизрецивој, и знању Духа неиспитљивог, што је немогуће изразити језиком и устима”¹²⁹⁾. Благодатан, хришћански живот ствара благодатну, хришћанску философију¹³⁰⁾. Отуда је Светитељ једини прави философ, јер „ко се у савршеној светости налази, не жели зла, не мисли зла” - $\phi\alpha\tilde{\upsilon}\lambda\alpha$ ¹³¹⁾. У

¹²²⁾ Hom. XIV, 3, col. 572C.

¹²³⁾ Hom. XVII, 10, col. 629C.

¹²⁴⁾ Hom. XVII, 10, col. 629C.

¹²⁵⁾ Тамо, col. 629C.

¹²⁶⁾ Тамо, col. 629D.

¹²⁷⁾ De elev. ment. 15, col. 904B.

¹²⁸⁾ Тамо.

¹²⁹⁾ Hom. XVIII, 9, col. 649D.

¹³⁰⁾ Apophteg. 8, col. 236A.

¹³¹⁾ II Epist. col. 416A.

душама Светих је неизгладиво утиснут „боголики образ (= лик) Духа” - θεοειδὴς Πνεύματος εἰκὼν¹³²⁾, зато је свака њихова мисао, свако осећање, и сва њихова философија θεοειδὴς (= боговидна, боголика). Божански и небески Дух обитава у уму” - ἐν τῷ νῷ¹³³⁾ боголиких светитеља¹³⁴⁾, и све њихово умно стваралаштво носи на себи образ (лик) Духа Светога. Без обитавања Духа Светог у уму људском сваки акт познања, и све људско познање, своди се на кожно, феноменалистичко, грехообразно познање. „Мудраци овога света: Аристотел, Платон и Сократ, будући мудри знањем, беху као големи градови, али беху опустошени од непријатеља (тј. од нечистих духова) због немања Духа Божјег у себи”¹³⁵⁾.

Новозаветни метод познања је дубоко личан и експерименталан богочовечански процес органског срастања човека са Бого-човеком Христом. Бескрајна тајна тога метода налази се у Светој Тајни Причешћа. У њој се објект вере и познања сараствара са психо-физичким организмом субјекта; у њој се тајна познања преживљава као Света Тајна, и објект познања постаје живот, постаје тело и крв субјекта. „Господ оваплоћује себе - Σοματοποιεῖ ἑαυτὸν - у јело и пиће, као што је писано у Еванђељу: *Ја сам хлеб Живота, који једе хлеб овај живеће вавек.*¹³⁶⁾ „У Цркви се приноси - προσφέρεται - хлеб и вино, ἀντίτυπον (предобразац) плоти Његове (тј. Христове) и крви, и они, који се причешћују видљивим хлебом, духовно једу плот Господњу” - τὴν σάρκα (= тело) τοῦ Κυρίου¹³⁷⁾, и испуњују се Божанством, и душе се њихове сарастварају (= сједињују) с Духом Светим¹³⁸⁾.

Кроз Свету Тајну Причешћа (тајну Евхаристије) Господ Христос се оваплоћава у причесника, постаје за њега вечни Живот, и он експериментално постиже познање Христа¹³⁹⁾. „Господ нити има крај, нити се може схватити... Никоме није Бог схватљив и мерљив - ἀκαταληπτός καὶ μετρητός -, осим онима који једу од Њега Самог” - εἰ μὴ τοῖς γευσαμένοις ἐξ αὐτοῦ ἐκεῖνον¹⁴⁰⁾. „Н τοῦ Θεοῦ γεῦσις (= окушање, укус Бога) је једини пут ка реалном богопознању и хриstopознању¹⁴¹⁾. Без личног причешћивања Христом апсолутно је немогуће познати тајну Његове чудесне Личности, за-

¹³²⁾ De elev. ment. 25, col. 957C.

¹³³⁾ Hom. XXVI, 23, col. 689C, - Ср. Hom. XVII, 1, col. 624C.

¹³⁴⁾ И по Св. Григорију Палами (Theophan., P. gr. t. 150, col. 956; Ср. тамо, col. 957C): „Светитељи заједничарењем у Духу (Светоме) боголики” постају.

¹³⁵⁾ Hom. XLII, 1, col. 769C.

¹³⁶⁾ Hom. IV, 12, col. 481B.

¹³⁷⁾ Hom. XXVII, 17, col. 705B. - Ср. Tixeront. Histoire des Dogmes, II, 174.

¹³⁸⁾ Тамо.

¹³⁹⁾ Ср. Hom. IV, 11, col. 480D.

¹⁴⁰⁾ Hom. XXVI, 17, col. 685BC.

¹⁴¹⁾ De char. 2-3, col. 909AB.

то је Он - „Мудрост Божја” - „Грцима лудост” (1.Кор.1,18)¹⁴²⁾. Лични опит - *πεῖρα* (= искуство) -, лично искуство је једини начин христопознања¹⁴³⁾. „Савршена тајна Хришћанства” сазнаје се искуством, експериментално¹⁴⁴⁾. „Јер је хришћанство јело и пиће, и уколико више неко једе од њега, у толико се више ум раздражује од сладости, и неуздржив је и незаситљив, и стално тражи и једе”¹⁴⁵⁾.

Кроз евхаристичко (= литургијско) сједињење са Христом хришћанин експериментално преживљава (= доживљава) Личност Богочовека као пуноћу познања и Истине. На место човека као критеријума познања и истине ступа Богочовек; на место гносеолошког антропоцентризма - гносеолошки теантропоцентризам. Када се ум - „око душе” - обогочовечи, поставши „један дух, један ум” с Господом Христом, тада је способан да разликује добро и зло, да разликује истину и лаж¹⁴⁶⁾. То постижу само „савршени”¹⁴⁷⁾. Њихова душа, поставши „сва око, сва светлост”¹⁴⁸⁾, види границе зла и добра, разликује чисто од нечистог¹⁴⁹⁾, Божје од ђавољег¹⁵⁰⁾.

„Они, који имају у самом уму мир Христов и светлост”, способни су да разликују префињену гносеолошку делатност Сатане и Бога у души људској¹⁵¹⁾, да схвате „суптилност зла” - *λεπτότητα τῆς κακίας*, „суптилност порока”¹⁵²⁾. Да би могао живети праведним хришћанским животом, човеку је претходно потребно да очисти царски део душе - ум, и да га оспособи за разликовање добра и зла¹⁵³⁾. „Потребно је много борбе и труда (= подвига) тајног и невидљивог, потребно је испитивање мисли и вежбање ослабљених чула душе за разликовање добра и зла”¹⁵⁴⁾. „Који желе да живе потпуно хришћанским животом, треба пре свега да се свом силом старају око разумне и расуђујуће (разликујуће =

¹⁴²⁾ De char. 1-2, col. 908C-9A.

¹⁴³⁾ Тамо, 21-23, col. 925CD; De elev. merit. 18, col. 904D-5A; Hom. XVII, 12, col. 632AB; De chart. 12, col. 920D.

¹⁴⁴⁾ De libert. ment. 21, col. 956A.

¹⁴⁵⁾ Hom. XVII, 13, col. 632C.

¹⁴⁶⁾ De custod. cord. 6-7, col. 825A. - Cp. Hom. VI, 3, col. 520; De elev. ment. 13, col. 901BC; De perf. in spir. 13.

¹⁴⁷⁾ De libert. ment. 27, col. 960C.

¹⁴⁸⁾ Hom. XV, 49 col. 609B.

¹⁴⁹⁾ Hom. I, 24, col. 452A-3C. - Cp. Hom. VI, 1, col. 476A.

¹⁵⁰⁾ De patient, et. discr. 13, col. 876BD. - Cp. Hom. XXXIV, 1, col. 744C; Hom. XVI, 5, col. 616D-617B; Apotegm. col. 240B.

¹⁵¹⁾ Hom. I, 4, col. 820B.

¹⁵²⁾ De patient, et discr. 18, col. 880C.

¹⁵³⁾ De elev. ment. 3, col. 892B.

¹⁵⁴⁾ De cust. cord. 1, col. 825A.

разборите) способности душе - τοῦ διανοητικοῦ καὶ διακριτικοῦ μέλους τῆς ψυχῆς = facultatis intelligent et discernendi -, да би, пошто стекну тачно - ἐν ἀκριβείᾳ - разликовање добра и зла, свагда раликовали против-природне - τὰ παρὰ φύσιν (пара-физичке) - слојеве наслојене на чистој природи” - τῇ κατὰρξ φύσει¹⁵⁵⁾.

По богочовечној економији реинтегрирања (васпостављања) личности последњи, заврши моменат обогочовечења преноси се у Апокалиптику Хришћанства. Што важи за личност еο ἰρσο [само по себи] важи и за познање. Васкрсење се јавља као завршни моменат обогочовечења личности и познања. Христоликост душе, која је за време земаљског живота стечена обогочовечењем душе кроз етичку тријаду, при васкрсењу пренеће се и на тело. „Уколико се човек вером и подвигом удостоји да постане причесник (= заједничар) Светога Духа, у толико ће се и његово тело прославити у онај дан. Јер ризнице које сада душа скупља унутра, тада ће се открити и пројавити споља у телу”¹⁵⁶⁾. Тада ће „тела светих” зрачити Духом Светим, „јер ће тада Дух Божанства постати сва лепота блиставости и украшености небеске у онима, који су се до сада удостојили да га приме”¹⁵⁷⁾. „Боголики образ Духа” - θεοειδὴς Πνεύματος εἰκὼν, који је у овом животу урезан у души Светих, при васкрсењу јавиће се и на телу, и њихово ће тело постати „тело боголико” - τὸ σῶμα θεοειδὲς.¹⁵⁸⁾

То (тј. Васкрсење тела) ће бити потпуна реализација идеалне пуноће личности: богообразна душа сјединиће се на вечност са богообразним телом, и идеална равнотежа између душе и тела биће васпостављена. Живот тела, живот плоти биће христообразан и вечан, јер ће се тада „Живот Исусов” јавити „у смртној плоти” - ἐν τῇ τνητῇ σαρκί (= у смртном телу)¹⁵⁹⁾. Небески огањ Божанства, који хришћани примају унутра у срце своје сада у овом веку, тај исти огањ, који влада унутра у срцу њиховом, када се распадне тело, изаћи ће, и опет ће спојити удове и учинити васкрсење распаднутих удова”¹⁶⁰⁾. Тај огањ је „сила васкрсења” - ἀναστάσεως δύναμις¹⁶¹⁾; он „васкрсава иструлела тела”¹⁶²⁾.

„При васкрсењу сви делови тела васкрсавају, и ни длака не пропада, као што је писано, и сви постају светлолики - φωτοειδεῖς -,

¹⁵⁵⁾ Hom. IV, 1, col. 472D.

¹⁵⁶⁾ Hom. V, 8, col. 513B. - Ср. тамо, 9, col. 513C; De elev. ment. 2, col. 892B; Hom; II, 5, col. 468B; De patient, et. discr. 29, col. 889A; De elev. ment. 1, col. 889C.

¹⁵⁷⁾ Hom. V, 9, col. 513D.

¹⁵⁸⁾ De lib. ment. 25, col. 957C.

¹⁵⁹⁾ Hom. V, 7, col. 513A.

¹⁶⁰⁾ Hom. XI, 1, col. 544D.

¹⁶¹⁾ Hom. XXV, 10, col. 673D.

¹⁶²⁾ Hom. XI, 1, col. 545A.

сви се у светлост и огањ... претварају¹⁶³⁾. Но личности се не само не губе, већ се васпостављају до чудесне пуноће, јер у васкрсењу „Петар је Петар, и Павле - Павле, и Филип - Филип; сваки у својој сопственој природи и суштини ὑποστάσει (= личном бићу) остаје испуњен Духом” - ἕκαστος ἐν τῇ ἰδίᾳ φύσει καὶ ὑποστάσει μένει πεπληρωμένος Πνεύματι¹⁶⁴⁾. Христолика тела Светих пролазе кроз метаморфозе, кроз које је прошло и Свето Тело Господа Исуса. „Као што се тело Господа прослави, када узиђе на гору и преобрази у божанску славу, и у светлост бесконачну - εἰς τὸ φῶς τὸ ἄπειρον - , тако ће се и тела Светих прославити и заблистати. Јер као што је заблистала слава Христова, која је била откана (= изаткана) унутра у телу Његовом, тако исто ће се у онај дан излити споља у тела Светих Христова сила, која је била унутра у њима. Јер они у уму своме од сада партиципирају (= заједничаре) од суштине Његове и природе - ἐκ τῆς αὐτοῦ οὐσίας καὶ φύσεως ἀπὸ τοῦ νῦν μετέχουσιν ἐν τῷ νῷ αὐτῶν. Јер је писано: *Који освећује и који се освећују од једног су* (Јев.2,11), и *Славу коју си ми дао, ја дадох њима* (Јн.17,22). Као што се од једног огња запаљују многе светиљке, тако је неопходно да тела Светих, која су удови Христа, постану **исто што и Христос** - τὸ αὐτὸ γίνεσθαι ὅπερ ἐστὶν ὁ Χριστός¹⁶⁵⁾.

Обогочовечени, обожени и душом и телом Свети се „претварају у божанску природу и постају благи, и богови - θεοί, и деца Божја”¹⁶⁶⁾. Тиме је постигнут последњи, вечни смисао личности: сва душа и све тело постају за увек христообразни, богообразни; вечно блаженство личности испуњује се вечним богообразним животом, богообразним знањем, и вечним созерцавањем (= виђењем, сагледавањем) „неисказане красоте Лица Христовог”.

¹⁶³⁾ Hom. XV, 10, col. 581C.

¹⁶⁴⁾ Тамо, col. 581 D.

¹⁶⁵⁾ Hom. XV, 38, col. 601C.

¹⁶⁶⁾ Hom. XXXIV, 2, col. 745B.

4

СА СВИМА СВЕТИМА

До доласка Господа Христа у наш земаљски свет, ми људи знали смо уствари само за смрт и смрт за нас. Све што је људско, било је прожето, овладано и савладано смрћу. Смрт нам је била ближа од нас самих и стварнија од нас самих, и моћнија, несравњено моћнија од сваког човека посебно и од свих људи скупа. Земља - језива тамница смрти, а ми људи - беспомоћно робље смрти (ср. Јев.2,14-15). Тек са Богочовеком Христом - „живот се јави”, „вечни живот” се јави нама безнадежним смртницима, нама кукавним. робовима смрти (ср. Јн.1,2). И тај „вечни живот” ми људи *очима својим видесмо и рукама својим опипасмо* (ср. 1.Јн.1,1), и ми хришћани свима *јављамо живот вечни* (ср. 1.Јн.1,2). Јер живећи у заједници са Господом Христом, ми живимо вечним животом још овде на земљи (ср. 1.Јн.1,3). Ми из личног искуства знамо: Исус Христос је истинити Бог и живот вечни (1.Јн.5,20). Он зато и дође на свет: да нам покаже истинитог Бога и у Њему вечни живот (ср. 1.Јн.5,11). У томе, једино у томе се и састоји истинско и право човекољубље: што Бог Сина Свог јединородног посла на свет да живимо Њиме - ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ - (1.Јн.4,9), и кроз Њега вечним животом. Зато, ко има Сина Божјега - има живот; ко нема Сина Божјега - нема живота (1.Јн.5,12), сав је у смрти. Живот у једином истинитом Богу и Господу Исусу Христу и јесте једини истинити живот наш, зато што је сав вечан, сав јачи од смрти. Зар се може назвати животом живот који је заражен смрћу и који се завршава смрћу? Као што мед није мед кад је измешан са отровом који постепено сав мед претвара у отров, тако и живот који се завршава смрћу није живот.

Човекољубљу Господа Христа нема краја. Јер да ми људи стекнемо живот вечни што је у Њему, и да живимо Њиме, од нас се не тражи ни ученост, ни слава, ни богатство, нити ишта што неко од нас нема, већ само оно што сваки од нас може имати. А то је? Вера у Господа Христа. Зато је Он, Једини Човекољубац, и објавио роду људском ову чудесну блавест: *Бог тако заволе свет да је Сина Свог јединородног даде, да ниједан који га верује не погине, него да има живот вечни. Ко верује Сина, има живот вечни* (Јн. 3,16.36). Као једини истинити Бог дарујући људима оно што им нико од анђела и људи не може дати, Господ Христос је једини у роду људском имао и смелости и права да изјави: *Заиста, заиста вам кажем: који верује у мене има живот вечни* - ἔχει ζωὴν αἰώνιον

(Јн. 6,47), и он је још овде на земљи већ прешао из смрти у живот (Јн. 5,24).

Вера у Господа Христа сједињује човека са вечним Господом који по мери вере човекове разлива у души његовој живот вечни, те он и осећа и сазнаје себе вечним. И то утолико више уколико човек живи по тој вери која му благодатним силама божанским постепено освећује душу, срце, савест, васцело биће. Сразмерно вери човековој расте и освећење природе човекове. И што светији човек, у њему је све јаче и све живље и осећање личне бесмртности и сазнање своје и свачије вечности. Уствари, прави живот човеков почиње са вером његовом у Господа Христа која сву душу, све срце, сав ум, сву снагу његову предаје Господу Христу, и Он их постепено освећује, преображава, обожује. И кроз то освећење и преображење и обожење разлива по њему благодатне силе божанске које му дају свемоћно осећање и сазнање личне бесмртности и личне вечности. У самој ствари: живот наш је у онолико живот уколико је у Христу. А колико је у Христу, он показује својом светошћу: што светији живот, то све бесмртнији и вечнији. Насупрот томе стоји смрт. Шта је смрт? Смрт је сазрели грех; а сазрели грех је одвојеност од Бога, у коме једино и јесте живот и извор живота. Еванђелска је, божанска је истина: светост је живот, грешност је смрт; побожност је живот, безбожност је смрт; вера је живот, безверје је смрт; Бог је живот, ђаво је смрт. Смрт је одвајање од Бога, а живот - враћање Богу и живљење у Богу. Вера и јесте оживљење душе из мртвила, васкрсење душе из мртвих: *мртав беше, и оживе* (Лк.15,24). То васкрсење душе из мртвих човек је по први пут доживео са Богочовеком Христом, и стално га доживљује у светој Цркви Његовој, пошто је сав Он у њој, и себе даје свима вернима кроз свете тајне и свете врлине. Где је Он, ту нема смрти више; ту се већ прешло из смрти у живот; ту се већ живи вечним животом. Са Васкрсењем Христовим ми празнујемо умртвљење смрти, почетак новог, вечног живота.

Од Васкрсења Спасова и почиње прави живот на земљи, јер се не завршава смрћу. Без Васкрсења Христова живот људски није друго до постепено умирање, које се најзад неминовно завршава смрћу. Прави, истински живот јесте онај живот који се не завршава смрћу. А такав живот постао је могућ на земљи тек Васкрсењем Богочовека Господа Христа. Живот је прави живот једино Богом. Јер је то свети живот, и тиме бесмртни живот. Као што је у греху смрт, тако је у светости бесмртност. Тек са вером у васкрслог Господа Христа човек доживљује најсудбоносније чудо свога постојања: прелаз из смрти у бесмртност, из пролазности у вечност, из пакла у рај. Тек онда човек нађе себе, правог себе, вечног себе: *изгубљен беше, и нађе се* (Лк.15,24), јер - „мртав беше, и

оживе”.

Шта су хришћани? Хришћани су христоносци, и тиме носιοци и имаοци вечног живота. И то по мери вере, и по мери светости која је од вере. Светитељи су најсавршенији хришћани, јер су у највећој мери осветили себе подвизима свете вере у васкрслог и вечноживог Господа Исуса. Уствари, они су једини истински бесмртници у роду људском, јер васцелим бићем својим живе у васкрслом и ради васкрслог Господа Христа, и над њима никаква смрт нема власти. Њихов је живот сав од Господа Христа, и зато је сав - христоживот; и мисаο њихова је христомисаο; и осећање њихово је христоосећање. Све њихово је прво Христово, па онда њихово. Ако је душа, она је прво Христова, па онда њихова; ако је савест, она је прво Христова, па онда њихова; ако је живот, он је прво Христов, па онда њихов. У њима и нема њих, већ све и у свему Господ Христос.

Зато „Житија светих” и нису друго до живот Господа Христа, поновљен у сваком светитељу у већој или мањој мери, у овом или у оном облику. Или тачније: то је живот Господа Христа, продужен кроз светитеље, живот оваплоћеног Бога Логоса, Богочовека Исуса Христа, који је и постаο човек: да би нам као човек даο и предаο свој божански живот; да би као Бог својим животом осветиο и обесмртиο и овечниο наш људски живот на земљи. *Јер и Онај који освећује, и они који се освећују, сви су од једног* (Јев.2,11). То је омогућиο и учиниο остварљивим у свету човечанском Господ Христос откако је постаο човек, узео, удела у нашој човечанској природи, удела у телу и крви, и тако постаο брат људима, брат по телу и крви (ср. Јев.2,14; 17). Поставши човек а оставши Бог, Богочовек је водиο свет, безгрешан, богочовечански живот на земљи, и својим животом, смрћу и васкрсењем сатро ђавола и његову државу смрти, и тиме даο, и непрекидно даје благодатне силе свима који верују у Њега, да и они сатиру ђавола и сваку смрт и свако искушење (ср. Јев.2,14.15; 18). Тај богочовечански живот је сав у Богочовечанском телу Христовом - Цркви, и стално се доживљује у Цркви као земно-небеској целини, и од појединаца по мери њихове вере. Животи светитеља, то је уствари живот Богочовека Христа, који се прелива у Његове следбенике и доживљава од њих у Цркви Његовој. Јер и најмањи делић тога живота, увек је од Њега непосредно, зато што је Он - живот (ср. Јн. 14,6; 1,4), живот бескрајан и безграничан и вечан, који божанском силом својом побеђује све смрти и васкрсава из свих смрти. По свеистинитој благовести Свеистинитога: *Ја сам васкрсење и живот* (Јн.11,25). Чудесни Господ који је сав „васкрсење и живот”, васцелим бићем својим је у Цркви својој као богочовечанска стварност, и зато нема краја трајању те стварности. Живот Његов продужује се кроз све векове; сваки хришћанин је сутелесник

Христов (ср. Еф.3,6), и хришћанин је тиме што живи богочовечанским животом тог тела Христовог као органска ћелија његова.

Ко је хришћанин? Хришћанин је човек који живи Христом и у Христу. Божанска је заповест светог Еванђеља Божјег: *живите достојно Бога* - ἅξίως τοῦ Θεοῦ (Кол.1,10), Бога који се оваплотио и као Богочовек сав остао у Цркви својој, која Њиме живи и вечнује. А живи се „достојно Бога”, када се живи по Еванђељу Христовом. Зато је природна и ова божанска заповест светог Еванђеља: *Живите достојно Еванђеља Христова* - ἅξίως τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ (Фил.1,27). Живот по Еванђељу, живот свети, живот божански - то је природан и нормалан живот за хришћане. Јер хришћани су по свом позиву - свети. Та благовест и заповест брзи кроз цело Еванђеље Новог Завета (ср. 1.Сол.4,3; 7; Рим.1,7; 1.Кор.1,2; Еф.1,1; 18; 2,19; 5,3; 6,18; Фил.1,1; 4,21; 22; Кол.1,2; 4; 12; 22; 26; 1.Сол.3,13; 5,27; 2.Тим.1,9; Флм.5,7; Јев.3,1; 6,10; 13,24; Јуд.3). Постати сав свет, и душом и телом, то је наш позив (ср. 1.Сол.5,22-23). То није чудо - већ норма, правило вере, логика и природа еванђелске вере. Јасна је прејасна заповест светог Еванђеља: *По Светоме који вас је позвао, и ви будите свети у свему живљењу* (1.Пт.1,15). А то значи: по Христу = Свецу, који је, оваплотивши се и поставши човек, показао у себи савршено свет живот, те као такав наређује људима: *Будите свети, јер сам ја свет* (1.Пт.1,16). Да то наређује Он има право, јер поставши човек Он собом Светим даје људима све божанствене силе које су потребне за свет и побожан живот у овом свету (ср. 2.Пт.1,3). Помоћу вере ујединивши се духовно и благодатно са Светим - Господом Христом, хришћани и добијају од Њега свете силе да воде свети живот.

Живећи Христом, светитељи и творе дела Христова, јер Њиме постају не само моћни него и свемоћни: *Све могу у Христу Исусу који ми моћи даје* (Фил.4,13). И у њима се јасно остварује истина Свеистинитога, да ће они који верују у Њега чинити дела Његова, и већа ће од ових чинити: *Заиста, заиста вам кажем: који верује мене, дела која ја творим и он ће творити, и већа ће од ових творити* (Јн.14,12). И заиста: сенка светог апостола Петра исцељује; свети Марко Трачевски речју покреће и зауставља гору... Кад је Бог постао човек, онда је и живот Божански постао живот човечански, и моћ Божанска постала је моћ човечанска, и истина Божанска постала је истина човечанска, и правда Божанска постала је правда човечанска: све Божје постало је човечје.

Шта су „Дела светих Апостола”? То су дела Христова која свети апостоли чине силом Христовом, или боље: чине Христом који је у њима и дела кроз њих. А животи светих апостола, шта, су? Доживљавање Христова живота који се у Цркви преноси на све верне следбенике Христове и продужава кроз њих помоћу светих тајни и светих врлина.

А шта су „Житија светих”? Ништа друго до својеврсно продужење „Дела Апостолских”. У њима је исто Еванђеље, исти живот, иста истина, иста правда, иста љубав, иста вера, иста вечност, иста „сила с висине”, исти Бог и Господ. Јер *Господ Исус Христос јуче је и данас исти и вавек* (Јев.13,8): исти за све људе свих времена, раздајући исте даре и исте божанске силе свима који верују у Њега. То продужење свих животворних божанских сила у Цркви Христовој кроз векове и векове и из нараштаја у нараштај и сачињава живо Свето предање. То се Свето предање неиспрекидано продужава као благодатни живот у свима хришћанима, у којима кроз свете тајне и свете врлине благодаћу својом живи Господ Христос, који је сав у Цркви својој, те је она - пуноћа Његова: *пуноћа онога који све испуњава у свему* = τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πασὶ πληρουμένου (Еф.1,23). А Богочовек Господ Христос је свесавршена пуноћа Божанства: *јер у Њему живи сва пуноћа Божанства телесно* = πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς (Кол.2,9). А хришћани су дужни да се помоћу светих тајни и светих врлина испуне *сваком пуноћом Божјом* = εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ (Еф. 3,19). „Житија светих” и приказују те Христом Богом испуњене личности, те христоносне личности, те свете личности у којима се чува и кроз које се преноси свето предање тог светог благодатног живота, чува и преноси светим еванђелским живљењем. Јер житија светих то су свете еванђелске истине, благодаћу и подвизима преведене у наш човечански живот. Нема еванђелске истине која се не може претворити у живот људски. Све су оне донете Христом Богом ради једнога: да постану живот наш, стварност наша, посед наш, радост наша. А светитељи, сви до једнога, и доживљују те божанске истине као срж свога живота и суштину свога бића. Отуда су „Житија светих” и доказ и сведочанство: да је наше порекло с неба; да ми нисмо од овога света већ од онога; да је човек прави човек само Богом; да се на земљи живи небом; да је *наше живљење на небесима* (Фил.3,20); да је наш задатак онебесити себе хранећи се „хлебом небеским” који је сишао на земљу (ср. Јн.6,33; 35; 51), и то сишао да нас храни вечном Божанском истином, вечним Божанским добром, вечном Божанском правдом, вечном Божанском љубављу, вечним Божанским животом кроз свето Причешће, кроз живљење у једном истинитом Богу и Господу Исусу Христу (ср. Јн.6,50; 51; 53-57). Другим речима: наш је позив - испунити себе Господом Христом, Његовим божанским животворним силама, ухристовити и охристовити себе. Радиш ли на томе, - већ си на небу иако ходаш по земљи; већ си сав у Богу и ако ти је биће остало у границама човечанске природе. Охристовљујући себе човек надраста себе, човека, Богом, Богочовеком, у коме је и дат савршени образац истинског, правог, потпуног, боголиког човека; и још дате божанске свепобедне

силе, помоћу којих човек диже себе изнад сваког греха, изнад сваке смрти, изнад сваког пакла: и то Црквом и у Цркви, којој ни све силе пакла одолети не могу, зато што је у њој сав чудесни Богочовек Господ Христос, са свима својим божанским силама, истинама, стварностима, савршенствима, животима, вечностима.

„Житија светих” су света сведочанства о чудотворној сили Господа нашег Исуса Христа. Уствари то су сведочанства светих Дела Апостолских, само продужена кроз векове и векове. Светитељи и нису друго до свети сведоци, као и свети апостоли који су први сведоци, о чему? - О Богочовеку Господу Христу: О Њему распетом, васкрслем, вазнесеном и вечноживом; о Његовом свеспасоносном Еванђељу које се непрестано пише еванђелским светим делима из нараштаја у нараштај, јер Господ Христос, који је вавек исти, непрекидно чудотвори истом божанском силом кроз своје свете сведоке. Свети апостоли су први свети сведоци о Господу Исусу и Његовом богочовечанском домостроју спасења света (Ср. Дап.1,8; 22; 2,32; 3,15; 4,33; 5,32; 10,39; 41; 42; 13,31; 22,15; 26,16; Јн.21,24-25; Лк.24,48); а њихова житија су жива и бесмртна сведочанства о Еванђељу Спасовом као новом животу, животу благодатном, светом, божанском, богочовечанском, и зато увек чудотворном, чудотворном и истинитом као што је чудотворан и истинит и сам Спаситељев живот. А хришћани? Хришћани су људи кроз које се из нараштаја у нараштај до краја света и века продужава свети, богочовечански живот Христов, и сви они сачињавају једно тело, Христово тело = Цркву, сутелесници су Христови и удови међу собом (1.Кор.12,27; 12-14; 10,17; Рим.12,5; Еф. 3,6). Поток бесмртног божанског живота потекао је, и непрестано тече из Господа Христа, и хришћани њиме отичу у живот вечни. Хришћани су Еванђеље Христово - продужено кроз све векове рода људског. У „Житијама светих” све је обично као и у Светом Еванђељу, али и све необично као у Светом Еванђељу; но и једно и друго - беспримерно истинито и стварно. И то истинито и стварно истом богочовечанском истинитошћу и истом богочовечанском стварношћу; и посведочено истом светом силом, божанском и човечанском: божанском - на свесавршени начин, и човечанском - опет на свесавршени начин.

„Житија светих”? - Ево нас на небу, јер земља постаје небо кроз светитеље Божје. Ево нас међу анђелима у телу, међу христоносцима. А где су они, ту је сав Господ у њима, и са њима, и међу њима; ту сва Вечна Истина Божанска, и сва Вечна Правда Божанска, и сва Вечна Љубав Божанска, и сав Вечни Живот Божански.

„Житија светих”? - Ево нас у рају, у коме буја и расте све што је божанско, свето, бесмртно, вечно, праведно, истинито, еванђелско. Јер у свакоме од светитеља крстом је процветало др-

во живота вечнога, божанскога, бесмртнога, и родило много рода. А крст уводи у рај, уводи и нас иза разбојника који је на охрабрење наше ушао у рај први после Свесветог Божанског Крстоносца - Господа Христа, и то ушао са крстом покајања.

„Житија светих”? - Ево нас у вечности: времена нема више, јер у светитељима Божјим царује и влада Вечна Божанска Истина, Вечна Божанска Правда, Вечна Божанска Љубав, Вечни Божански Живот. И смрти нема више у њима, јер им је васцело биће испуњено васкрсним божанским силама васкрслог Господа Исуса, Јединог Победитеља смрти, свих смрти у свима световима. Нема смрти у њима - у светим људима: сво им је биће испуњено Јединим Бесмртним - Свебесмртним: Господом и Богом Исусом Христом. Међу њима - ми смо на земљи међу јединим правим бесмртницима: све су смрти савладали, све грехе, све страсти, све ђаволе, све паклове. Када смо са њима, никаква нам смрт наудити не може, јер су они громобрани смрти. Нема грома којим нас може ударити смрт када смо са њима, међу њима, у њима.

Светитељи су људи који на земљи живе светим, вечним, божанским истинама. Зато су „Житија светих” у ствари примењена Догматика: јер су у њима све свете вечне истине догматске доживљене у свима својим животворним и стваралачким силама. У „Житијама светих” је најочигледније показано да догмати нису само онтолошке истине по себи и за себе, него је сваки од њих врело вечнога живота и извор свете духовности. По свеистинитој благовести јединственог и незаменљивог Спаситеља и Господа: *Речи моје дух су и живот су* (Јн.6,63): јер свака од њих лије из себе спасавајућу, освећујућу, благодатну, животворну, преображајну силу. Без свете истине о Светој Тројици нема нам силе од Свете Тројице, коју ми вером црпимо, те нас она оживљује, освећује, обожује, спасава. Без свете истине о Богочовеку - нема спасења човеку, јер се из ње, преживљавање човеком, излива спасавајућа сила која спасава од греха, смрти, ђавола. А ова догматска истина о Богочовеку Господу Христу, није ли најочигледније и најексперименталније посведочена у животима безбројних светитеља? Јер светитељи и јесу светитељи тиме што васцелог Господа Исуса непрекидно преживљавају као душу своје душе, као савест своје савести, као ум свога ума, као биће свога бића, као живот свога живота. И сваки од њих заједно са светим апостолом громогласи истину: *Ја више не живим, него у мени живи Христос* (Гал.2,20). - Зароните у животе светитеља: из, свију њих лије се благодатна животворна и спасоносна сила Пресвете Богородице, која их води из подвига у подвиг, из врлине у врлину, из победе над грехом у победу над смрћу, из победе над смрћу у победу над ђаволом, и уводи их у духовну радост, иза које нема ни туге ни уздаха ни јада, већ све сама *радост и мир у Духу Светом* (Рим.14,17), радост и мир

од победе одржане над свима гресима, над свима страстима, над свима смртима, над свима злодусима. А све то, нема сумње, јесте опитно и животно сведочанство истинитости светог догмата о Пресветој Богородици, ваистину „пречаснијој од Херувима и неупоредиво славнијој од Серафима”, светог догмата који светитељи вером носе у срцу свом и ревнском љубављу живе њиме. - Хоћете ли пак једно, два, и хиљаде непобитних сведочанстава о живоносности и животворности свечесног Крста Господњег, и тиме експерименталну потврду о свеистинитости светог догмата о спасоносности Крсне смрти Спасове, онда крените са вером кроз „Житија светих”. И ви ћете морати осетити и видети да је свакоме светитељу посебно, и свима светитељима скупа, крсна сила свепобедно оружје, којим они побеђују све видљиве и невидљиве непријатеље свога спасења; и још ћете угледати крст у свему њиховом: и у души, и у срцу, и у савести, и у уму, и у вољи, и у телу, и у свакоме од њих по непресушни извор спасоносне свеосвећујуће силе која их поуздано води из савршенства у савршенство, и из радости у радост, док их најзад не уведе у вечно Царство небеско, где је непрестано ликовање оних који празнују и бескрајна сладост оних који гледају неисказану красоту лица Господња. - Но светим животом и светим личностима светитеља Божјих посведочени су истински и свеубедљиво не само споменути догмати, него и сви остали свети догмати: о Цркви, о благодати, о светим тајнама, о светим врлинама, о човеку, о греху, о светим моштима, о светим иконама, о загробном животу, и о свему осталом што сачињава богочовечански домострој спасења. Да, „Житија светих” су експериментална Догматика. Да, „Житија светих” су доживљена Догматика, доживљена светим животом светих Божјих људи.

Поред тога, „Житија светих” садрже у себи и сву православну Етику, православну наравственост, у пуном сјају њене богочовечанске узвишености и бесмртне животворности. У њима је на најубедљивији начин показано и доказано: да су свете тајне извор светих врлина; да су свете врлине плод и род светих тајни: рађају се од њих, развијају се помоћу њих, хране се њима, живе њима, усавршавају се њима, бесмртују њима, вечнују њима. Сви божански морални закони истичу из светих тајни и остварују се светим врлинама. Отуда „Житија светих” и јесу доживљена Етика, примењена Етика. Уствари, „Житија светих” непобитно показују да Етика и није друго до примењена Догматика. Сав живот светитеља састоји се од светих тајни и светих врлина; а свете тајне и свете врлине дарови су Духа Светога који чини све у свему (1.Кор.12,4; 6; 11).

„Житија светих” још су, шта? - Једина православна Педагогика. Јер је у њима на безброј евађелских начина, многовековним

опитом савршено разрађених, показано како се израђује и изграђује савршена личност човечја, савршено идеалан човек, и како се помоћу светих тајни и светих врлина у Цркви Христовој израста у човека савршена, у меру раста висине Христове (ср. Еф.4,13). А то и јесте васпитни идеал еванђелски, једини васпитни идеал достојан боголиког бића као што је човек, постављен Еванђељем Господа Христа. Постављен и остварен прво Богочовеком Христом, а затим остварен у светим апостолима и осталим светитељима Божјим. Међутим, без Богочовека Христа, и ван Богочовека Христа, при сваком другом васпитном идеалу, човек заувек остаје биће недовршено, биће смртно, биће кукавно, биће бедно, достојно свих суза свих очију колико их има у Божјим световима.

Ако хоћете, „Житија светих” су своје врсте православна Енциклопедија. У њима се може наћи све што је потребно души гладној и жедној вечне правде и вечне истине у овоме свету, гладној и жедној божанске бесмртности и вечнога живота. Ако ти је до вере, у њима ћеш је наћи изобилно: и нахранићеш душу своју храном, од које се никад не гладни. Ако ти је до љубави, до истине, до правде, до наде, до кротости, до смирености, до покајања, до молитве, или до ма које врлине и подвига, у њима ћеш наћи безброј светих учитеља за сваки подвиг и добити благодатне помоћи за сваку врлину. Јеси ли на мукама због своје вере у Христа - „Житија светих” ће те утешити и охрабрити и осоколити и окрилити, и муке твоје у радост претворити. Јеси ли у ма каквом искушењу, „Житија светих” ће ти помоћи да га савладаш и сада, и увек. Јеси ли у опасности од невидљивих непријатеља спасења, „Житија” ће те наоружати *свеоружјем Божјим* (ср. Еф. 6,11; 13), и ти ћеш их разбити све и сада, и увек, и кроз цео живот. Јеси ли усред видљивих мрзитеља и гонитеља Цркве Христове, „Житија” ће ти дати исповедничке храбрости и силе, и ти ћеш неустрашиво исповедати јединог истинитог Бога и Господа у свима световима - Исуса Христа, и за свету истину Еванђеља Његова смело стајати до смрти, до сваке смрти, и осетићеш се јачи од свих смрти, а камоли од свих видљивих непријатеља Христових; и мучен за Христа ти ћеш кликтати од радости, осећајући свим бићем да је живот твој - на небесима, сакривен с Христом у Богу, сав изнад свих смрти... (ср. Кол.3,3).

У „Житијама светих” показани су многобројни, но увек сигурни путеви спасења, просвећења, освећења, преображења, охристовљења, обожења; показани сви начини на које људска природа савлађује грех, сваки грех; савлађује страст, сваку страст; савлађује смрт, сваку смрт; савлађује ђавола, сваког ђавола. Од сваког греха тамо има лека; од сваке страсти - исцељења, од сваке смрти - васкрсења, од сваког ђавола - избављења, од свих зала - спасења. Нема страсти, нема греха, а да у „Житијама светих” ни-

је показан начин на који се дотична страст, дотични грех савлађује, умртвљује, искорењује. У њима је јасно и очигледно показано: нема духовне смрти из које се не може васкрснути божанском силом васкрслог и вазнесеног Господа Христа; нема муке, нема невоље, нема патње, нема страдања, а да их Господ због вере у Њега неће постепено или наједном преобразити у тиху, умилну радост. Како се пак од грешника постаје праведник, - ето безброј потресних примера у „Житијама светих”. Како се од разбојника, од блудника, од пијанице, од развратника, од убице, од прељубочинца постаје свети човек, - ето много и много примера у „Житијама светих”. Како се од себичног, од саможивог, од неверног, од безбожног, од гордог, од среброљубивог, од похотљивог, од злог, од рђавог, од поквареног, од гневљивог, од пакосног, од свадљивог, од злобног, од завидљивог, од злоћудног, од хвалисавог, од славољубивог, од немилостивог, од лакомог постаје Божји човек, - ето такође много и много примера у „Житијама светих”.

Но исто тако у „Житијама светих” има врло много дивних примера како младић постаје свети младић, како девојка постаје света девојка, како старац постаје свети старац, како старица постаје света старица, како дете постаје свето дете, како родитељи постају свети родитељи, како син постаје свети син, како кћер постаје света кћер, како породица постаје света породица, како заједница постаје света заједница, како свештеник постаје свети свештеник, како владика постаје свети владика, како чобанин постаје свети чобанин, како земљоделац постаје свети земљоделац, како цар постаје свети цар, како говедар постаје свети говедар, како радник постаје свети радник, како судија постаје свети судија, како учитељ постаје свети учитељ, како наставник постаје свети наставник, како војник постаје свети војник, како официр постаје свети официр, како владар постаје свети владар, како писар постаје свети писар, како трговац постаје свети трговац, како монах постаје свети монах, како неимар постаје свети неимар, како лекар постаје свети лекар, како цариник постаје свети цариник, како ученик постаје свети ученик, како занатлија постаје свети занатлија, како философ постаје свети философ, како научник постаје свети научник, како државник постаје свети државник, како министар постаје свети министар, како сиромаш постаје свети сиромаш, како богаташ постаје свети богаташ, како роб постаје свети роб, како господар постаје свети господар, како супрузи постају свети супрузи, како књижевник постаје свети књижевник, како уметник постаје свети уметник...

*

Са свих тих разлога, но највише са разлога који се налазе у самим „Житијама светих”, ја сам се грешни и недостојни, с Бож-

јом помоћу подухватио да својим ништавним и убогим силама преведем на наш језик „Житија светих”, у нади да ће она бити од изузетне духовне користи свима нашим христочежњивим и христољубивим душама, свему народу Божјем.

Изложена су „Житија Светих”, и прочитана. А ти читаоче, а ти слушаоче? - свим бићем и осећаш и увиђаш да се једино *са свима светима* може познати Христос Бог, и све што је у Њему, око Њега и од Њега (ср. Еф.3,18-19). А светитељи? - сви су од Једнога: од Једино Светога (ср. Јев.2,11). За њихове христочежњиве подвиге њима се даје Дух Свети, који једини зна дубине Божје, дубине Богочовека Христа. И они нам Духом Светим казују чаробну тајну Христову и сва неисказана блага што су нам Христом Богом дарована (ср. 1.Кор.2,9-12). Да, само се Духом Светим открива „тајна Христова”, и то светим људима (ср. Еф.3,3-5; Кол.1,26). Зато су светитељи најсавршенији сведоци о Христу Богу и Спаситељу нашем.

Сад знамо, из „Житија Светих” знамо: ко је Бог, и шта је Бог; и још: ко је човек, и шта је човек. Гле, искрцани смо на ону обалу, небеску, и сав земаљски свет гледамо с неба. А шта се с неба највише види на земљи? - Не планине, не мора, не градови, не облакодери, већ човек. Јер боголика душа човекова је сунце на земљи. Колико људи - толико сунаца на земљи. И свако се од њих види с неба. О, милог чуда Божјег: мајушна земља земљица, мајушна звезда звездица - сместила милијарде сунаца! Из иловачног тела човечијег зрачи сунце. Човек? - мали бог у блату.

Благовест је, свеистинита благовест, не моја већ светитеља Божјих: човек је велика тајна, света тајна Божја; толико велика и толико света, да је и сам Бог постао човек, и казао нам сву тајну о човеку. Еванђелска је истина, свеистина: Бог је постао човек, да би човека начинио богом по благодати. Ту свеистину громовски благовесте челници Еванђеља Богочовекова: свети Атанасије Велики, свети Златоуст Превелики, свети Григорије Богослов, свети Максим Исповедник, свети Јован Дамаскин, свети Симеон Нови Богослов, свети Григорије Палама. А са њима и за њима и сви остали свети благовесници - сва Црква Христова. Поставши човек из неизмерног човекољубља Господ и Бог Исус Христос осветио је човека, охристиовио га, обожиио га, победио у њему и за њега све небожје и противбожје: грех, смрт и ђавола; и подигао човека изнад свих небеса, до Троједног Бога.

Сведоци тога? Сви светитељи, од првог до последњег. Сваки од њих васцелим животом посведочава ову истину: у Светој Цркви Христовој човек се помоћу светих тајни и светих врлина преображава у „бога до благодати”, у богочовека по благодати.

Богочовеком Христом преобразити човека у благодатног богочовека, прерадити га у бога по благодати, то је, уче свети Оци: уметност над уметностима, наука над наукама, философија над философијама. Зато свети Учитељи наши живот по Еванђељу називају истинском философијом, истинском мудрошћу. А свети Макарије Велики назива светитеље философима Светога Духа.

Сад знамо, из „Живота Светих” знамо: човек је биће са највећим распоном: протеже се од ђавола до Бога, те може постати и бог по благодати, и ђаво по слободној вољи. У сваком греху има по мало ђавола. Кроз грехољубље, и кроз добровољно упорно остајање у греху, човек се постепено ођавољује, постепено претвара у ђавочовека, и самовољно гради себи пакао. Јер сваки грех је мали пакао. Међутим, у Цркви Христовој помоћу светих тајни и светих врлина човек се испуњује Господом Христом, облачи се у Христа, и постепено преображава у човека христоносна и христолика: *у човека савршена, у меру раста висине Христове* (Еф.4,13; ср. Кол.1,28); постепено постаје богочовек по благодати; и тако стиче рај у души. Јер свака света врлина је мали рај за душу (ср. Мт. 5,3-12; Лк.6,20-23; Јак.1,25; Јн.13,17).

Очигледно је из „Житија Светих”: светитељи знају сву тајну човека, сву тајну и моју и твоју и свачију, јер су познали тајну Јединог Савршеног Човека - Богочовека Христа, и Њиме савршено и завршно решили проблем човека. А тиме и проблем свеколике твари. Јер суштински сви се проблеми садрже у проблему човека; и сва решења - у решењу проблема човека. Ван Богочовека и без Богочовека: човек је увек - човек, и нечовек, у суштинском смислу нечовек.

Потражи себе у „Житијама”. И сигурно ћеш наћи себе у њима. А наћи ћеш и лекове помоћу којих можеш излечити себе од свих духовних бољки, и учинити себе вечито здрава, у обадва света здрава: да ти никаква смрт неће моћи наудити. И још ћеш наћи у њима све што ти треба за живот у обадва света: треба теби - бићу бесмртном, човече! теби - бићу вечном, човече! теби - бићу богочовечном, човече! човече! човече! У нашем земаљском свету само је Богочовек Христос неразорива, неуништива, света, бесмртна стварност, а и ми људи - ако смо са Њим и у Њему. А са Њим смо и у Њему смо помоћу светих тајни и светих врлина. Без Њега - људи су привиђења, људи су бајка, људи су сенка, људи су сан, које развеје сваки грех, свака смрт, сваки ђаво. Једино са Њим, ми смо људи јачи од сваке смрти, од сваког греха, од сваког ђавола. Погледајте ма ког светитеља: у њему је све јаче од греха, јаче од смрти, јаче од ђавола. Јер у свакоме светитељу Христос је све и сва: и сва његова стварност, и сва његова бесмртност, и сва његова вечност, и сва његова непролазност.

*

Манастир Ћелије, као и сваки манастир, - небеска оаза на земљи. Његов бесмртни игуман, небески игуман - Свети Архистратиг Михаил. Он увек на челу небеске и земаљске војске Христове; на челу и свих светитеља, чија „Житија” ето казују себе и на српском језику. Моме молитвеном дивљењу за Светитеље Божје нема краја; и моја молитвена захвалност њима сва је безгранична што су мене недостојног удостојили да радим на њиховим Животописима. Пун сам еванђелске захвалности и према свима сестрама ове свете обитељи, које су ми својим богочежњивим и молитвеним трудољубљем омогућиле радити овај свети посао. Посебну молитвену захвалност дугујем двојма мојим еванђелски самопрегорним помоћницама, сестрама монахињама: Гликерији и Антонини, које су ми херувимски неуморно и серафимски ревносно сарађивале у овом мом раду на „Житијама Светих” преписујући их и вршећи коректуру.

О, сва та помоћ и све то сарађивање, нека христољубивим сестрама ове свете обитељи молитвама свих Светих осигура вечни живот у блаженству вечном „са свима Светима” у чудесном и дивном Царству свечудесног и сведивног Господа и Бога нашег Исуса Христа, Наде наше, Радости наше, Бесмртности наше.

*

Још неколико речи и мени, и теби, и сваком христољубивом читаоцу:

Пред нама су свети животи светих угодника Божјих. Светитељи су прошли најдужи пут који биће људско проћи може: пут од пакла до раја; и - још дужи и од тог најдужег: пут од ђавола до Бога. Загрљени васкрслим и вазнесеним Богочовеком, они су саваскрсли с Њим и савазнели се с Њим. Али претходно: сараспели се с Њим: једнаки с Њим једнаком смрћу. Но исто тако: једнаки с Њим и животом до Васкрсења и до Вазнесења. И тако: поновили Христа у себи; поновили Победитеља греха, смрти и ђавола; поновили Богочовека у себи: ухристовили се и охристовили се. И тако постигли Богом постављени циљ човековом бићу: постали „богови по благодати”, богољуди по благодати, и „Христоси по благодати”, - како то најречитије благовести свети Симеон Нови Богослов.

„Житија Светих” очито показују и доказују: сваки светитељ је пановљени Христос. - У самој ствари, и сваки хришћанин је то исто, само „по мери вере” своје. Сав живот Цркве, сва свакодневна богослужења њена, нису друго до непрекидно призивање к томе: да заједно са светитељима, које дотичног дана прослављамо, поновимо и ми живот Христов, молитвено - благодатно доживљујући њихове подвиге, као они Христове. *Угледајте се на мене,*

као и ја на Христа (1.Кор.11,1; 4,16). - То свети апостол наређује и мени, и теби, и свакоме од нас. Јер сви смо позвани на светост, на свето живљење, на свети живот (ср. 1.Сол.4,3; 7). Сва је од Христа божанска заповест светог Првоврховног Апостола: *Будите свети у свему живљењу, по Светоме који вас је позвао. Јер је писано: будите свети, јер сам ја свет* (1.Пт.1,15-16). А свети живот можемо водити, не сами већ увек *са свима светима*, помагани и вођени од њих кроз свете врлине. Зато „помињући пресвету, пречисту, преблагословену, славну Владичицу нашу Богородицу и Приснодјеву Марију са свима Светима, сами себе и један другог и сав живот свој Христу Богу предајмо!” - Амин! Амин! Амин!

На преп. Марију Египћанку 1/14 априла 1962. год.
Манастир Св. Ђелије

5

**ПОДВИЖНИЧКА, ГНОСЕОЛОШКА И
ЕКЛИСИОЛОШКА ПОГЛАВЉА**

1. Чим је у питању душа људска, пред нама се пружа безобални океан језиве и божанске тајанствености. А кад је у питању грех, ту се мајушно људско сазнање претвара у грч од несагледаности његове тајне и силе. Душа људска, самим својим постојањем, стално се прелива преко свих граница нашег видљивог земаљског света, и тоне у онострани бескрајности. Но исто тако и грех. И једно и друго као да нису од овога света већ од онога. И стварно, тако и јесте: душа је од Бога, грех је од ђавола. Кад се душа преда Богу, и живи по Његовим законима, онда се живот њен постепено претвара у рај. А кад се душа пода греху, њен се живот постепено претвара у пакао.

2. Грех је једина неприродност у природи човека и козмоса. Туђинац, странац, уљез, злочинац, мучитељ, убица, ето то је грех у свакоме од нас. Али, по разорности својој, грех је нешто и страшније и горе од свега тога. Шта дакле? Грех је у суштини ђаво. По ненадмашној дефиницији ненадмашног благовесника Христовог, светог Јована Златоуста: „Ђаво је грех”. Ето, у томе је сва тајна греха, и сва сила греха, и сав ужас греха, и сав пакао греха. Нема ђавола без греха, ни греха без ђавола. И у најмањем греху крије се ђаво. Свакако мали, али ипак ђаво. А ђаво не зна за милост према човеку. Када грех сазри, рађа смрт (ср. Јак.1,15). Ето коначне страшилности греха: смрт. Искуство рода људског потврђује: грех и смрт су личне ђаволове силе. Помоћу њих ђаво држи грехољубиве људе у свом одвратном загрљају. Докле? Док се не покају. Када се човек покаје, Бог га спасава.

3. У нашем земаљском свету огромна је тајна безакоња (2.Сол.2,7), тајна греха, тајна зла. Насупрот тајни добра, које усидрено у савести човека, увек је својим животним нервом везано за извор свакога добра - Бога, и то Бога и Господа Исуса Христа. Њиме се храни, одржава себе у животу и у својој бесмртности. Као Бог свакога добра, Он је и дошао у наш земаљски свет да нам да лек за сваки грех, за свако зло, јер нема зла изван греха. Као Једини Човекољубац, Он нам је дао не само лек већ свелек, који непогрешиво исцељује сваки грех у људској природи. А тај свелек јесте покајање. Одбаци ли човек тај једини лек, једини свелек, људско се биће неминовно отискује у демонизам, у сатанизам, у само бесмртно царство зла: пакао.

4. Кроз грех човек се свађа са Богом, ратује са Њим, непријатељује. Као главна ђавоља сила грех не подноси ни Бога нити ишта Божје. Зато, настани ли се у души човековој, он постепено убија у њој свако добро, најпре веру, па молитву, па љубав, па пост, па милостивост. Грехољубљем својим човек постепено врши самоубиство. Нема страшнијег убице од греха. Он је уствари човеков свеубица. Зато је главна брига пробуђеног човека: убити грех у себи, и преко њега и самог ђавола, који нас и убија грехом. Но како убити грех, како убити ђавола? То може учинити само Богочовек Господ Христос, који је ради тога и постао човек. И Он то чини нашом вером у Њега, нашом љубављу за Њега, нашим покајањем пред Њим, нашом молитвом к Њему.

5. Животни пут човеков још на земљи протеже се од пакла до раја, од ђавола до Бога. У томе је и човекова бесмртност и вечност. Непокајани грех још овде на земљи постаје за човека неподношљива мука: пакао и његов безброј. Гнев - један пакао, гордост - други, завист - трећи пакао, среброљубље, похота, злоба - пакао, пакао, пакао. Јер у сваком греху таји се по ђаво, и у њему по пакао. То увек бива када човековом душом овлада грех, ма који грех. Спасење душе од тих паклених мука је једно, само једно: вером и покајањем својим увести у душу своју чудесног и самилосног Господа Христа, који и разлије по души вечни рајски мир и бесмртну радост. Тако човек једино и нађе себе правога, себе бесмртног, себе вечног.

6. Само Еванђеље Христово зна у потпуности тајну греха, природу греха, и све што он крије у себи. Еванђелски блудни син је савршени пример покајаног грешника (Лк.15,11-32). Кроз његову слободну вољу у његовом животу учествује и земља и небо, и ђаво и Бог, и рај и пакао. Грех постепено осиромашује човека од свега Божјег што је у њему; паралише у њему све што је божанско и богочежњиво, док га најзад не баци у смрдљиви загрљај ђаволу. И он тада чува свиње свога газде - ђавола. А свиње су страсти, увек ненаситне. И такав живот није ништа друго до лудило, вансебност, распамећеност. Јер у потресној причи Господ рече за блудног сина: *А кад дође к себи* (Лк.15,17). Како? Покајањем. Да, човек грехом лудује. Сваки грех, па и онај најмањи, увек је лудило душе, вансебност душе. Покајањем човек се опамећује, долази к себи. И дошавши к себи одмах вапије ка Богу, трчи к Њему, виче ка небу: *Оче, сагреших небу и теби* (Лк.15,21). А Отац Небески? Увек безмерно човекољубив, угледавши сина где покајнички хита к Њему, сажали се, потрча, загрли га и целива. И нареди небеским слугама својим, светим Анђелима: *Изнесите најлепшу хаљину и обуците га, и подаје му прстен на руку и обућу на ноге. И доведите теле угојено те закољите, да једемо и да се веселимо. Јер овај мој син беше мртав, и оживе; и изгубљен беше, и нађе се. И ста-*

доше се веселити (Лк.15,11-24). Тако бива са сваким, и ради сваког, покајаног грешника: гозба на небу свечовекољубивог Господа Бога и свих светих Анђела с Њим.

Покајани грех одводи покајаног грешника у загрљај Богу, у вечно Царство љубави нашег Небеског Оца. Непокајани пак грех рађа у души човековој пакао, да га затим сурва у вечни ђаволов пакао.

Господе, дај нам покајање.

7. Само ум очишћен од страсти и греховне таме, и освећен благодаћу Светога Духа, у стању је осетити, и схватити, и заволетти оно што је свето, и живети њиме и ради њега. Само чисти могу познати Једино-Чистог. *Блажени чисти срцем, јер ће Бога видети* (Мт.5,8), најпре: у светима видети, пошто Он у светима почива. И све божанско видети што је расејано по свим тварима Божјим.

Сваки светитељ је богоносац, у најпунијој мери у којој то човек може бити: јер Богом живи, Богом мисли, Богом осећа, Богом хоће, Богом дела. У њему: све је од Бога, у Бога, ради Бога. Светитељи су најочигледније, најпотпуније, најсавршеније богојављење, и зато најубедљивије. Богочовек Христос је савршено богојављење у обличју човечјем: видљиво обличје Бога невидљивог (Кол.1,15). А Њиме, и помоћу Њега, у већој или у мањој мери и сви христоносци, на првом месту светитељи. Што чистијег срца и чистијег ума човек, то он све више осећа и увиђа. Упорни грешник то не увиђа, јер не види, пошто му је грех ослепио очи душе, и очи срца, и очи савести, те гледајући не види, слушајући не чује, умујући не разуме, Отуда толика саблажњавања о светитеље уопште.

8. Човекова мисао, ако се не заврши Богом, остане крња, недовршена. Зато се постепено суши, вене, док најзад сасвим не увене. Што важи за човекову мисао, важи и за човеково осећање. Ако се не косне Бога, и оно се брзо спаруши, замре, док напоследку потпуно не умре. Овај закон важи и за човека у целини. Ако се његово биће не заврши Богом, он остаје крњ, недовршен; у њему поступно умире све велико и узвишено, а остаје ситно и ништавно.

Религиозност је дуготрајни процес у коме учествује сав човек свим оним што га чини човеком. Човек је и у својим религиозним доживљајима психофизичко биће. Зато баш што је човек психофизичко биће, Бог је постао човек и јавио се као Богочовек. Идеално савршенство психофизичког је у богочовечанском. *Логос постаде тело* (Јн.1,14).

9. Сазнање и вера. Између тега двога роје се безбројне муке, муке духу човековом (ср. Проп.1,13-18). Ако ишта представља муку за дух човеков, онда је то сазнање. А зар не и вера? Да, и она. Ту

је тек безброј бродолома. Али и спасених. Сазнање и вера су и природни и логички неком истом силом. У суштини својој, све је сазнање засновано на вери. На вери: да је наша савест нешто здраво, логично, нормално, достојно поверења. Ми примамо свет онаквим какав се представља и привиђа нашим органима сазнања, зато што верујемо у своје људско сазнање које је по природи својој и невидљиво и неопипљиво.

Вера као орган сазнања схвата оно што је надразумно и надсхватљиво за чулно сазнање људско. Она има своје око којим види оно што је невидљиво. Али и поглед вере и сазнање вере простире се до извесних граница. А онда надсхватљиво постаје и не-схватљиво, али ипак пријатно, мученички пријатно верујућој души.

Религиозно сазнање је природно сазнање, продужено и проширено вером и благодаћу у натприродно, али не и неприродно. Оно је толико надрационално, да често изгледа ирационално. Сазнање Бога бива религиозним инстинктом и осећањем или религиозном интуицијом, а понајвише благодаћу Христа Богочовека.

10. Мудрости живота учи философија Духа Светога, јер је она мудрост и знање, благодатна мудрост и благодатно знање о природи бића; а зеница је те мудрости: знање божанског и човечанског, видљивог и невидљивог. Философија Духа Светога је у исто време морална стваралачка сила која кроз уподобљавање Богу путем подвижничко-благодатног усавршавања умножава у човеку божанску мудрост о Богу, свету и човеку. Тај етички карактер православне философије наглашава Свети Јован Дамаскин када вели: „Философија је уподобљавање Богу” ὁμοούσιον Θεῷ, и стога „уметност над уметностима и наука над наукама” τέχνη τεχνῶν, ἐπιστήμη ἐπιστημῶν. Као животворна философија Духа Светога она је једина уметност која из шареног и веома сложеног бића човековог може извајати боголику и христолику личност; као наука Духа Светога она је једина наука која самољубиво и осмрћено створење што се човек зове може научити како се савлађује смрт и стиче бесмртност. Стога је православна философија: уметност над уметностима и наука над наукама.

11. Тајна Истине је не у стварима, не у идејама, не у симболима, већ у Личности, и то Богочовечанској Личности Господа Христа: *Ја сам Истина* (Јн.14,6), Истина савршена, никад умањена, никад променљива, увек једна и иста у својој савршеној пуноћи, увек једна и иста јуче, данас и вавек (Јев.13,8). Све остале истине извиру из ње као зраци из сунца, стога су и оне бесмртне и вечне. Све догме сачињавају у ствари једну једину Истину: Богочовека Господа Христа. Све оне воде Њему, јер исходе из Њега; све оне одводе Њему као што сваки сунчев зрак одводи сунцу.

12. Свети догмати су вечне и спасоносне божанске истине

животворном силом Тројичног Божанства, од кога и долазе, и у њима сва сила новог живота по Христу, сва сила благодатног морала еванђелског. Они су заиста речи вечнога живота. И самим тим што су они Христове речи, дух су и живот су (Πνεῦμα ἐστὶν καὶ ζωὴ ἐστὶν) (Јн.6,63; 68). Нови живот у Христу сав је изаткан из догматских Истина светог Откривења Свете и Животворне Тројице.

13. Вечне догматске истине су предмет вере; а вера је подвиг који обухвата сву личност човекову, па самим тим и разум човеков. Вера је тиме вера, што вечне догматске истине Еванђеља претвара у живот човеков. Све еванђелске добродетељи (вртине), на челу са вером, јесу небески хлеб вечнога живота, којим хранећи се, човек обесконачује себе, освећује себе, обесмрћује себе, облагодаћује себе, усавршава себе до крајњих граница своје боголикости. Благодатни живот човеков у Цркви неминовно постаје извором благодатног познања вечних истина догматских. Доживљавајући их као суштину свога живота, човек постиже њихову истинитост, и неопходност, и спасоносност за људску личност уопште. Притом се може поставити еванђелско начело и правило, еванђелски категорички императив: Твори, да би познао. Јер то је смисао Спаситељевих речи: *Ако ко хоће његову* (тј. Бога Оца) *вољу творити, дознаће* (γινώσκει) *је ли ова наука од Бога* (Јн. 7,17). 14.

14. Све што је Богочовека Христа - остварљиво је, оваплотљиво је. Јер у Господу Христу нема ничег апстрактног, ничег иреалног; Његова је јединственост у томе, што је Он оваплоћени Бог и што су у Њему као таквом оваплоћене све божанске Истине. А пошто се оваплотио Бог, и са Њим све божанске Истине, то значи све су оне остварљиве, оваплотљиве у сфери људског живота, и то у границама времена и простора. О томе сведочи цео Нови Завет и сва историја Цркве Христове и Светитеља Његових.

15. Такозвани логички докази о постојању Бога: козмолошки, телеолошки, онтолошко-психолошки, историјски, морални, и многи други који су се током времена формирали у религиозно-философском рационализму, не могу у догматици Православне Цркве имати вредност стварних доказа, јер су засновани на принципима релативног, ограниченог, огреховљеног разума и чулног опажања људског, и јер истина и постојању Бога за Цркву и Откривење није логичка претпоставка коју треба доказивати путем логичких силогизама, већ истина Богом откривена, и стога несумњива. Као божанска реалност и датост ова Истина не зависи од доказа и доказивања, од логичке функције разума. Логички докази колико откривају Бога толико га и скривају.

16. Људска свест је свест нечим божанским. Она је толико тајанствена и загонетна у својој непосредној датости, да је нико

мањи од Бога није могао дати човеку. У најунутрашњијем језгру свом човекова самосвест је богосвест. Јер је свест, у суштини, дар Божји човеку. Човек не би могао ни бити свестан себе, да му то није дато од Бога.

17. До истинског и реалног богопознања и самопознања човек долази једино путем активне љубави. Љубећи Бога и људе, човек реално и експериментално сазнаје да је његова душа христолика и бесмртна. Опит активне љубави, као метод богопознања и самопознања, јесте чудесна благовест којом је Богочовек Христос обдарио род људски. Служећи се овим методом, човек најбрже пронађе и Бога и себе. А на путевима мржње човек лако изгуби и Бога и себе. Пронађен и примењен Богочовеком, овај метод богопознања и самопознања постао је и заувек остао методом православне гносеологије.

18. У Богочовеку Христу има нечег несравњено вишег од Истине, Доброте и Лепоте. Он је све то у апсолутном смислу, па ипак и нешто више од свега тога. У томе је Његова изузетна чар. Све што је најбоље у души људској Христос привлачи себи неким неодољивим магнетизмом љубави. Он даје души човечијој што јој не могу дати ни апсолутна Истина, ни апсолутна Доброта, ни апсолутна Лепота, узете посебно у њиховој метафизичкој супстанцијалности или логичкој оправданости.

19. Само један пут води у познање Вечне Истине: то је љубав. Стичући љубав, која је суштина Божја, човек се реално сједињује са Богом и на тај начин долази до стварног познања Вечне Истине. Љубав испуњује човека Богом. По мери испуњења себе Богом, човек и познаје Бога. Испуњујући се Богом, човек се просветљује, освећује, обожује, и на тај начин оспособљује за истинско познање Бога. Усвајањем и доживљавањем „прве и највеће заповести” љубави (Мт.22,37-39), човек постаје „учесник у Божјој природи” (2.Пт.1,4). Божанска сила љубави увлачи васцелог човека у процес обожења: обожује му се срце, душа, ум и воља; и све што је човеково живи Богом, осећа Богом, мисли Богом, хоће Богом. При томе тајну Божанства људима открива Дух Свети, јер шта је у Богу нико не зна осим Духа Божјег (1.Кор.2,11). А Дух Свети је „Дух љубави” и „Дух мудрости и разума”, то јест Дух истинског знања и богочовечанског познања.

20. Богочовек је учинио љубав суштином и методом богопознања и човекопознања. Љубав је не само осећање, него и суштина духа, душе и воље. Она је главна стваралачка сила којом новозаветна личност компонује себе. Тајна чаробне личности Христове је у љубави; у љубави је и тајна новозаветне гносеологије. Богочовечанска љубав је нови пут познања. Њен категорички императив гласи: љуби, да би познао. Истинско знање у свему зависи од љубави: оно се зачиње у љубави, расте љубављу, достиже савр-

шенство помоћу љубави. Ја љубим, значи: ја знам. Знање је еманација љубави. Сва философија сазнања садржи се у философији љубави. Љуби ли човек христоликом љубављу, он је истински философ, јер зна тајну живота и света. Бог љубављу богује; исто тако и човек љубављу човекује.

21. Када христолика личност окрене душу своју према твари, она сва узаври жалошћу и молитвом. И воли сву твар, воли је жалошћу и молитвом. Христолика личност и прима сву твар не непосредно, собом, већ посредно - Христом. Она приступа твари Христом; гледа је Његовим оком, осећа Његовим срцем, мери Његовом мером. И тако под кором греха открива безгрешну суштину твари.

Христолика личност, вођена Христом кроз тајне светова, види Логос и Логику васионе, и сваку твар прима из руке Творца. Огледана у огледалу њене душе, оболела се твар показује у својој логосној безгрешности и лепоти. Христоликој души открива се последња тајна твари, јер она воли и љуби твар. А љубљени увек открива своју тајну ономе који га љуби. Христолика личност гледа на природу не као на дивље чудовиште које треба немилосрдно укроћивати или савлађивати (освајати, покоравати), већ као на болесника кога треба нежно миловати, сажалевати и волети. За њу природа не представља бездушну материју коју треба грубо третирати и безобзирно искоришћавати, већ раскошну тајну Божју коју треба молитвом миловати и љубављу изучавати. „Волите сву творевину Божју, и целокупну, и сваку мрвицу. Сваки листић, сваки зрак Божји љубите. Волите животиње, волите биље, волите сваку ствар. Будеш ли волео сваку ствар - и тајну ћеш Божју разумети у стварима. А схватиш ли једаред, ти ћеш је после неуморно почети познавати све даље и више, свакодневно. И заволећеш најзад сав свет потпуном, васионом љубављу” (Достојевски, „Браћа Карамазови”).

22. Видовитим оком своје молитвене љубави, христолика личност види непролазну истину сваке Божје твари, и налази њено право место у логосној хармонији света. Заиста је „свако створење Божје добро”, и ништа није на одмет, кад се прима молитвеном љубављу, јер се *освећују речју Божјом и молитвом* (1.Тим.4,4-5).

Чистима је све чисто, а поганима и невернима ништа није чисто, него им је ум и свест опогањена и прљава (Тит.1,15). За неверујући ум Ивана Карамазова: све је дивљи, проклети и ђаволски хаос; за молитвом охристовљен ум старца Зосиме, и ум осталих христочежњивих хероја Достојевских: све је слатка тајна Божја, само загорчана грехом; уклони грех, и одједном све постаје дивно и величанствено. Једино у Христу Богочовеку свака твар, ма коме свету припадала, налази своју вечну и апсолутну

вредност, јер се *све кроз Њега и за Њега сазда* (Кол.1,16). У оваплоћеном Богу Логосу свака твар проналази своју првобитну лепоту, и светост, и безгрешност.

23. Ништа страшније од човека у свима световима. Јер ништа бескрајније. Вртоглавица спопада сва створења која имају моћи да мисле о човеку. Философија о човеку тешка је и за анђелске умове, тужна и за херувимска срца. Нигде краја човековом бићу. Ако пак има краја, онда је тај крај - бескрајност. Горке су и отровне бескрајности човекове. Ко се није отровао од њих чим их је осетио и осећањем сазнао? Јеси ли са многострадалним Јовом посетио човекове бескрајности, морало се срце твоје растопити од бола. Јеси ли их посетио са Шекспиром, морао си у бунило паст, и измучену душу своју наслонити - на чије крило?...

Будимо искрени до краја: да чудесни Господ Христос није васкрсао, и светлошћу васкрсења свог обасјао и осмислио човекове бескрајности, ко не би Творца оваквог бића какво је човек сматрао проклетим тиранином?... А Једини Сладчајши кротко иде од срца до срца људског и божанском нежношћу заслађује горку тајну човекова бића и собом испуњује његове бескрајности. Зато су Христовом човеку миле све бескрајности човекове. За њега нема страха у њима, јер су све испуњене Божанским Логосом, Божанским Смислом, Божанским Свесмислом. Јер центар човекова бића је у васкрслем и вазнесеном Господу Христу, који седи с десне стране Бога (ср. Кол.3,1). Са васкрслим Богочовеком бесмртност и вечност је постала нова категорија људског живота. Хришћани су тиме хришћани што живе силом васкрсења и по законима васкрсења (ср. Кор.15,29-34). А то значи: живе вечношћу и ради вечности, јер су и тело и душа саздани за вечност, за богочовечност.

24. Човек је једино биће у свим световима, протегнуто од раја до пакла. Дијапазон људских мисли, људских осећања, људских расположења већи је од анђелског и од ђаволског. Од анђелског, јер човек може да иде наниже до ђавола; од ђаволског, јер може да иде навише до Бога. Човек је увек вечно биће, па хтео он то или не. Кроз све што је његово струји нека загонетна вечност. Самим својим бићем човек је осуђен на бесмртност и вечност. Само та бесмртност, та вечност може бити двојака: добра или зла, Божја или ђавоља. Човеку је остављена слобода и право да бира између те две бесмртности, између те две вечности.

Када почиње човекова бесмртност? Почиње од његова зачећа у утроби мајке. А када почиње човеков рај или пакао? - Почиње од његовог слободног опредељења за Божанско Добро или за ђаволско зло, за Бога или ђавола. И рај и пакао човеков почињу овде на земљи, да се после смрти продуже вечно у оном животу на оном свету. Шта је рај? - Рај је осећање Бога. Осећа ли човек

Бога у себи, већ је у рају. Где је Бог, тамо је и Царство Божје, тамо и рај. Откако је Бог Логос сишао на земљу и постао човек, рај је постао нејнепосреднија земаљска и човечанска стварност. Јер где је Господ Христос, онде је и рај. Зато Свети Јован Кронштатски вели: „Када је Бог присутан у свим човековим мислима, жељама, намерама, речима и делима, значи да је Царство Божје дошло њему. Тада он види Бога у свему: у свету мисли, у свету делатности и у свету материјалном” („Мој живот у Христу”).

25. Причестити мисао божанским Свесмислом, божанском Логосношћу значи: преобразити је у богомисао. Тако и осећање: причести ли се божанским Свесмислом, оно се преобрази у богоосећање. А богомисли и богоосећања су као анђели. Пуна њих, душа је пуна анђела. То је и чини рајем. Стално осећати и стално бити свестан божанске логосности и божанске свевредности света и јесте рај за људску душу. Немати то осећање и то сазнање - пакао је за душу. Сталност и бесмртност у осећању и сазнању божанске логосности света карактерише Анђеле и Светитеље. Потпуно одсуство тога осећања и тога сазнања карактерише ђаволе и људе окореле у злу. Колебање у том осећању и том сазнању, удео је човекове полувере. Рај се састоји у сталном и бесмртном осећању и сазнању божанске логосности света. А пакао - у потпуном одсуству тога осећања и тога сазнања. Ђаво је тиме ђаво што потпуно и вечито одриче логосност и логичност света. За њега је - све бесмислено, све глупо, стога све треба уништити. А човек је стављен на по пута између раја и пакла, између Бога и ђавола.

26. Свака мисао, и свако осећање, одводи по мало душе или у рај или у пакао. Ако је логосна, мисао везује човека са Богом Логосом, са Свесмислом, са Свевредношћу; а то је већ рај. Ако је пак нелогосна, противлогосна, онда неминовно везује човека са Бесмисленим, са Обесмислитељем, са Ђаволом; а то је већ пакао. Што важи за мисао, у истој мери важи и за осећање. Све почиње одавде, са земље: и човеков рај и човеков пакао. Живот људски на овој планети је грандиозна драма: ту се стално сукобљава пролазно са вечним, смртно са бесмртним, зло са добром, ђавоље са Божјим.

27. Све у свему: невидљиво је срце видљивог, језгро видљивог. Будимо искрени: сва три света: и козмос, и земља, и човек, представљају собом неке невидљиве силе, обучене у материју. Видљива природа је материјална пројекција нематеријалних, невидљивих мисли („логоса”) Божјих. А човек је то исто и нешто далеко више од тога: човек је видљива пројекција невидљивог лика Божјег.

Свака ствар у овом свету јесте рам, у који је Бог урадио по једну мисао своју. А све ствари скупа сачињавају раскошни мо-

заик мисли Божјих. Идући од ствари до ствари, ми идемо од једне мисли Божје до друге, од једне фреске Божје до друге. А идући од човека до човека, ми идемо од једне иконе Божје до друге. Јер док је Бог у ствари урадио у ствари мисли своје, у човека је урадио лик свој, икону своју. Речено је у Светој Књизи: *И створи Бог човека по лику свом, по лику Божјем створи га* (Пост.1,27). Зато је сваки човек богоносац од утробе своје мајке. Али икону Христову у души својој човек је разбио - грехом, помрачио - страстима, унаказио - пороцима. И дивни лик Христов премазао црном смолом страсти и гадним гнојем сласти. Но премилостиви Господ Христос је зато и постао човек „да опет обнови лик свој који је истролео у страстима” (Химна догматик, 4. глас). Он је постао човек, да подсети човека на лик Божји у њему, да га подсети на његово божанско порекло, да икону Божју у њему очисти од смрдљивог муља греха, од црне смоле страсти и одвратног гноја сласти. Он, бестелесни Бог и Господ, узима на себе тело човечје и у њега урамљује своје Божанство, да би показао људима, да је тело - рам иконе Божје. Он, неописани Бог и Господ, оваплоћава се, и оваплоћењем описује себе, слика себе. Невидљиви Бог, оваплотивши се, учинио је себе видљивим; неописани Господ, оваплотивши се, описао је себе телом. Сјединивши у себи Бога и човека, Господ Христос је обновио икону Божју у човеку.

28. Тек у личности Богочовека нашла је своју вечну вредност и личност сваког човека уопште. Јер се суштина личности свакога човека садржи у лику Божјем. По учењу и искуству Богочовекове Цркве, Цркве Православне: најглавније је - пронаћи лик Божји у човеку. Пронађеш ли то у човеку пронашао си његову непролазну вредност, његову апсолутност, његову незаменљивост, његову бесмртност и вечност. Често пута је лик Божји у човеку затрпан муљем сласти и трњем страсти, трњем грехова и коровом порока. Али, православни хришћанин је зато, да све то са лика Божјег у души човековој скине, да би тај лик поново заблистао својом божанском красотом. Учиниш ли то, ти ћеш волети човека и у греху његовом; никад нећеш изједначавати грех са грешником и злочин са злочинцем; увек ћеш умети двојити грех од грешника, осуђивати грех а миловати грешника, као што је то учинио Христос у Еванђељу са грешницом (Јн.8,3-11). Ето, свемилостиви Господ осуђује грех, али не осуђује грешницу. Он као да вели: „ја не осуђујем твоју боголику душу, али осуђујем твој грех; ти ниси исто што и грех, у теби има божанске силе која те може ослободити греха; иди, и одсада више не греши” (Јн.3,11).

29. Ма колико био заљубљен у буре и олује, човек ипак зажели да се макар на кратко време укотви у неком тихом пристаништу, где време не ратује са вечношћу. Тада мисли у молитвеним поворкама чежњиво тону у бескрајне плаве дубине. И сву

ти душу залива жеља: да се све мисли занавек претворе у вековечне молитве. Јер мисли које се не извијају у молитву јесу сејачи буре, изазивачи олује, творци бунта. Тако и осећања, ако се не извију у молитву. Проклетство је за човека мисао која не жели да се преобрази у молитву, да се заврши молитвом. Кошмарски је неиздржљиво имати мисли које се пред мистеријом светова не претварају у молитвено узбуђење и усхићење. Ништа чаробније од мисли које се на догледу Божјих светова неосетно извијају у молитву.

30. У свему земаљском има нечег небеског; у свему природном има нечег натприродног. У пшеничном зрну има парче неба, јер док је постало, много је небеске светлости и топлоте и плаветнила у себе унело. Нечег звезданог има у свему биљном, у свему животињском, у свему минералном, поготову у свему људском. Све је у овом земаљском свету судбински повезано са оним небеским светом. Неоспорна је истина: земља се држи небом, и постоји небом; земља, и све што је на њој. Једна иста сила држи у постојању и небески и земаљски свет, и природно и натприродно, и видљиво и невидљиво. Прелаз природног у натприродно и натприродног у природно је врло тајанствен и загонетан, и не подлеже контроли људског испитивачког духа. Кроз невидљиве прелектроне и фотоне врши се загонетно преливање натприродног у природно, невидљивог у видљиво. А кроз тајанствене фотоне душе врши се преливање светлосних логосних сила Бога Логоса у биће човеково. Тако, у ствари нема чврстих граница између натприродног и природног, између невидљивог и видљивог. У свему земаљском има много небеског.

31. Философија је својеврсно мучеништво. Ту се мисао ломи по тамним безданима и дивљим урвинама небића и свебића. Зато су философи, махом, тужни и - занесени људи.

Философи су, често, трагични људи. Јер њихова мисао дуго и упорно јуриша на козмичке тајне, док најзад, као скрхана птичица, не падне пред последњим бедемима њиховим.

Философи су, покаткад, очајни људи. Јер их мисао заведе у такве лавиринте, из којих нема ни повратка назад ни изласка напред.

Философи су, овда-онда, бунтовни људи. Јер им мисао побесни од страхотне загонетности овога света.

Философи су, понекад, саркастични људи. Јер им мисао није у стању да пронађе ону кап меда што се скрива у круницама многих бића и ствари. И они хране себе горким лишћем свирепих тајни које тако обилно и бујно расте на ливади наших тужних земаљских стварности.

32. Са њима, са философима, ја сам у каравану који лута по бескрајним пустињама. И нама нестаје воде, да душу освежимо,

јер нам се мисао уморила, ожеднела, огладнела. И ми се хранимо песком и појимо песком. О, песком сланих, горких, страшних тајни... Туга је бити философ. Јер си у каравану који никако не може да изађе из пустиње. Ту човекова мисао најзад у страшним мукама издише од глади и жеђи. А човек? - Ојађени печалник, крај сиве пешчане хумке свога вођа и путовођа - мисли.

Али, за мисао људску, измучену у пустињи свога света. постоји ипак један излаз. Да, само један излаз! То је - Он, Богочовек Христос. Он који је мисао људску завршио Богом, Творцем мисли; Он који је мисао људску, ту горковест, претворио у блавест; Он који је човека, то најтрагичније биће усавршио, и довршио Богом. Он - чудесни и чудотворни Богочовек: Бог човекове мисли, Логос човекове мисли, Логика човекове мисли, Смисао човекове мисли.

33. Зар мисао људска није најкрвожедније чудовиште, ако се не заврши и не усаврши Логосом мисли, Логиком мисли? Без Логоса мисли, без Смисла мисли, човекова мисао је велики бесмисао. Морали сте то осетити, ако сте озбиљно мислили о томе шта је мисао. Знате, тада се од ужаса срж леди у костима, а мисао у бунило и бунцање пада размишљајући о природи мисли. Истина је, човечански реална истина: само са Богочовеком и у Богочовеку мисао људска постаје јарам благ и бреме лако (Мт.11,30). Богочовек је једино открио прави пут за човекову мисао. Пут који води у бесмртно савршенство и живот вечни. То је: да се човекова мисао путем богочовечанских средстава развије у богомисао, у човеково осећање у богоосећање, а човек - у благодатног богочовека.

34. Интелигенција која живи и изражава себе грехом, злом и смрћу, казна је Божја. Велика интелигенција - велика казна. Са интелигенцијом, без доброте и нежности, човек је готов ђаво. Ђаво је велика интелигенција без имало доброте и љубави. А и човек је то, ако нема доброте и љубави. Човек интелигентан, а без доброте и самилости, пакао је за душу, и срце, пакао за читаво човечанство. И разоран је, и саморазоран. По речи светог Еванђеља: *Разасу горде у мислима срца њихова* (Лк.1,51).

35. Од сваког еванђелског подвига никне у души по једно око, а од многих подвига многе очи, којима душа гледа и види невидљиво, и богочовечанским судом процењује сва збивања у себи и у свету око себе. Подвизава ли се човек подвигом еванђелског милосрђа, на души му мора никнути око које нетремице гледа оно што је Христово и даноноћно тражи оно што је вечно и богочовечно. Подвизава ли се подвигом еванђелске љубави, еванђелске молитве, еванђелског поста и осталих еванђелских врлина, у души му се умножавају очи које гледају невидљиво и виде Невидљивог. Тек кроз еванђелске врлине душа човекова прогледа за све

што је Божје и вечно у свету временског постојања. Нема ли у себи еванђелске врлине, душа остаје слепа за све што је бесмртно и вечно и у овоме и у ономе свету (ср. 2.Пт.1,3-9).

36. Наше је: да у себи узрастемо и однегујемо све оно што је вечно и богочовечно; да осећање и сазнање вечнога живота развијемо у себи до крајњих граница. Зато је Бог Логос и постао човек, да би нас људе, научио како се стиче живот вечни у овом пролазном свету. Наша вера и није друго до непрекидна борба за живот вечни, непрекидно мучеништво за живот вечни (1.Тим. 6,12). А земља: бојиште и мучилиште (μαρτύριον) у коме се мучимо и подвизавамо за живот вечни. То је наш позив (1.Тим.6,12). Ко другачије мисли - није Христов.

37. Не треба сметати с ума: човек се оспособљава да себе и свет око себе посматра и сазнаје са гледишта Божјег, оцењује Христовом оценом, мери Богочовечанском мером, само ако се благодатним подвизима еванђелске вере саоваплоти Богочовеку Христу, постане сутелесник Његов (Еф.3,6), саставни део Богочовечанског тела Његовог: Цркве. Другим речима: ако се свим бићем својим, свом душом својом, свим срцем својим, свом снагом својом црквени (саборнизира) и оцрквени (осабори, охристови), те на свет гледа светим очима Духа Светога. Све се то постиже непрекидним благодатним практиковањем еванђелских подвига вере, љубави, наде, молитве, поста, кротости, смирености, трпљења и осталих. И збива се тајанствено и благодатно срастање душе човекове и свег бића са Господом Христом, као лозе са чоко- том (ср. Јн.15,1-6). Тако бива истинско очовечење, оцрквењење, и охристовљење човека.

38. Написано је: *Погубићу мудрост мудрих, и разум разумних одбацићу* (1.Кор.1,19). - Шта се људско може одржати пред силом смрти, греха и ђавола? Да ли **разум**, или воља или срце? Све је немоћније од сенке, и кидљивије од паучине. Има ли **мудрости** људске која не издахне пред страшном силом смрти и греха? Има ли разума људског који мртав не падне у борби са грехом и смрћу и ђаволом? Нема **мудрости** људске, па макар то била „мудрост мудрих”, коју смрт не уништи, и грех, и ђаво. Нема **разума** људског, па макар то био „разум разумних”, којим се грех и смрт и ђаво не титрају као деца кликером. А зар је **мудрост** збиља мудрост, ако не може да спасе човека од смрти и греха? И зар је **разум** збиља разум, када не може да пронађе човеку средство спасења од смрти, греха и ђавола? И **мудрост** мудрих, и **разум** разумних, остављају људе да пропадају и гину у смрти и смртном, у греху и греховном, у ђаволу и ђавољем. Ту беспомоћност **мудрости** људске и **разума** људског осети сваки који покуша да помоћу њих реши проблем смрти и живота, и да се помоћу њих ослободи греха и смр-

ти. И ако је доследан и истрајан, он мора прибећи нечем јачем и од **мудрости** људске и од **разума** људског. А у нашем човечанском свету то јаче јесте једино **Крст Христов**. На то богомудри Апостол и упозорава када подсећа хришћане на речи Божје: *Јер је писано: Уништићу мудрост мудрих, и разум разумних одбацићу*. И заиста, **Крстом** спасавајући свет од греха, смрти и ђавола, Господ наш Исус Христос уништио је **мудрост** мудрих и одбацио **разум** разумних. И поставио **Крст** свој као **силу спасења**, средство спасења и знамења спасења.

39. *Где је мудри? Где је књижевник? Где је препирач овога света?* (1.Кор.1,20) да ово оспоре, и докажу да **Крст Христов** није сила којом се спасавамо од греха, смрти и ђавола, него **мудрост** људска, и **књижевност** људска и надмудривање људско. *Где је мудри?* да нам пронађе лек од смрти и спас од греха; да нам објасни тајну света и човека; да нам каже смисао живота и смрти. *Где је књижевник?* да нам све то уметнички опише и прикаже, и тиме спасоносност књижевности људске докаже. *Где је препирач овога света?* да нам све то логички образложи и осмисли, и тако спасоносну мисију философије људске обелодани. И **мудри** и **књижевник**, и **препирач овога света** нису друго до речити и неућутни сведоци немоћи људске и беспомоћности људске пред главним логичким и природним питањима духа људског. Често, они још и умножавају муке наше од незнања, од немоћи, од греха, од смрти, од беспомоћности; речју: муке наше од пакла који ми називамо људским сазнањем, људским разумом, људским срцем.

40. *Јер пошто у мудрости Божјој свет не позна Бога мудрошћу, би Богу по вољи да лудошћу проповеди* (**Крста Христовог**) *спасе оне који верују* (1.Кор.1,21). - И у целини и у појединости свет је створен Богом Логосом, Богом Мудрошћу, који се као Спаситељ света назива и *Мудрост Божја* (1.Кор.1,24; 30). То значи: сав свет око човека је огледало мудрости Божје, и свака твар - неућутни гласник и проповедник те **мудрости**. Налазећи се у овом Божјем свету, човек се заиста налази у *мудрости Божјој*, опкољен њоме са свих страна. Па ипак, род људски, тај свет боголиких мудраца, *мудрошћу не позна Бога*, иако је живео у *мудрости Божјој*, то јест у творевини Божјој, која је сва громогласно проповедала свога Творца. Тамом грехова својих ми смо људи сакрили од себе **мудрост Божју**, која је разливена и сакривена по свим тварима. А из **Крста Христовог** заблистала је сва божанска **мудрост** очовеченог Бога Логоса, због чега **вером** у њега и познајемо јединог истинитог Бога и Господа, и спасавамо се од греха, смрти и ђавола. И сваки разуман и искрен човек мора признати: заиста Бог *лудошћу проповеди* **Крста Христовог** **спасава оне који верују**. **Крст и вера**, -

ето средства спасења. Сила **Крста** се може осетити само када се **поверује** у њега, па макар и упркос свих „логичких доказа” које разум људски истиче против те вере. Поверује ли у **Крст**, човек постепено доживљује спасоносну силу његову и радост **спасења**, и по њему се разлива **мудрост Божја** која га испуњује правим **познањем Бога**, **силе Божје**, и **мудрости Божје**, и чудесног подвига Богочовековог: **спасења света Крстом**.

Једино спасењем од греха, смрти и ђавола, ми долазимо до истинског богопознања, човекопознања и тварипознања. Јер грех, смрт и ђаво луче из себе мрак и таму који нам заклањају Бога и помрачују творевину Божју, те не видимо у њој **мудрост Божју** и **силу Божју**, које би нас одвеле истинском богопознању, истинском човекопознању, истинском тварипознању. Само очишћени од злосмрадног греха и ум људски, и срце, и душа, способни су да истински **познаду Бога**, човека и свет. Крст у души, крст у срцу, крст у уму, - ето силе која нас очишћује од свакога греха, и оспособљује да **вером познамо Бога** и **мудрост Божју**. А без вере у Крст, нема ни спасења, ни богопознања, ни човекопознања.

41. *Јер Јевреји знаке ишту, и Грци мудрости траже, а ми проповедамо Христа распета - Божју силу и Божју мудрост* (1.Кор.1,22-24). - Јеврејима је до **чуда**, а Грцима до философије. Не до спасења: од зла, од греха, од ђавола. Јер само ослобођење од тога трога даје све што је потребно човеку: и силе и мудрости, и знања и моћи, и бесмртности и радости. Овако, нити **чуда** одводе Јевреје спасењу, јер не верују Чудотворцу; нити људска **мудрост** одводи Грке правој мудрости, јер не верују у оваплоћену „мудрост Божју” - Богочовека Христа. Први услов да се права Мудрост пронађе јесте: да се дух људски ослободи обмане, лажи, греха, то јест гордости, самодовољности, саможивости, самозатворености (ср. Јн. 12,24). Божанска се **Мудрост** даје само чистима срцем, само људима светог живота (ср. Јак.3,13; Мт.5,8). Та **Мудрост** је дар Божји; *она је најпре чиста, а потом мирна, кротка, покорна, пуна милости и добрих плодова, непристрасна и нелицемерна* (Јак.3,17). А таква мудрост је само еванђелска **мудрост**, до које се долази вером у Христа Распетог и Васкрслог и чистим и светим животом у вери.

42. *Јер сам одлучио био да ништа не знам међу вама осим Исуса Христа, и Њега распета* (1.Кор.2,2). - Зато што је Он једино биће под небом којим се људи могу спасти (Дан.4,11-12). Знати то, врховно је **знање**, и једино све-вредносно. Без тога, сва људска знања нису ли штуре и немоћна незнања? Јер уствари нимало не помажу човеку у ономе што је најглавније. Са свима њима човек је само једно бучно и хучно и аветињско „**ништа**” (ср. 1.Кор.13,2). Загледа ли у себе, у сва своје знања, човек се мора препасти од

ништавила свог, од небића свог, од немоћи своје. И ако се духовно пробуди, он осети шта Богочовек Христос значи за род људски: Спаситељ и Осмислитељ свега људског; и душе, и тела, и знања, и осећања, и живота, и смрти, и бесмртности, и вечности, и свега видљивог и невидљивог. Грчки дух, и по вери и по философијском обожавању човека, човекопоклонству, потпуно је немоћан и беспомоћан када је у питању спасење човека и света. Штавише, та склоност јако смета Грцима да правилно оцене Богочовека Христа и да га приме као јединог истинитог Бога и Господа, Спаситеља и Искупитеља. Стога Свети Апостол и долази међу њих (Грке у Коринту) са одлуком: **да ништа не зна међу њима осим Исуса Христа, и Њега распета. Да, Распета.** А то значи: Спаситеља, а не само Учитеља; прво Спаситеља, па онда Учитеља. Као Спаситељ Он је својом крсном смрћу, својим васкрсењем, својим вазнесењем, својим целокупним богочовечанским животом извршио спасење света од греха, смрти и ђавола. То га је и учинило јединственим Учитељем рода људског: јер Он једини и учи људе и даје им божанске силе да побеђују грех, смрт и ђавола, и тако стичу и осигуравају себи бесмртност и живот вечни. Стога му је и име: **Исус**, што значи Спаситељ.

43. *Ми не говоримо мудрост овога света, ... него говоримо мудрост Божју у тајни сакривену* - Θεοῦ σοφίαν μυστήριον τῇ ἀποκάλυψεϊ - *коју Бог пре сваког времена одреди за славу нашу.* - Господ Христос као Богочовек и јесте та „мудрост Божја” (1.Кор.1,24-30) и „слава наша”. У Тројичном Божанству Он је пре овога света, *пре сваког времена* одређен као вечни смисао бића људског, и слава његова. И заиста, Он је том славом прославио човека када се очовечио, постао човек. Сву пуноћу Божанства свога Он је унео у човека (Кол.2,9), и тако неисказано прославио човека. Као Богочовек, Он је увео човека у сав живот божански, у сву бесмртност, у сву бесмртност божанску, у сву вечност божанску, у сву **славу** божанску: јер ено, Он као Човек седи с десне стране Бога Оца, уечној божанској **слави**. Човек је саздан са богочовечанским клицама и могућностима. Оне су у боголикости бића његовог. А боголикост у богочежњивости: у чежњи да све своје усаврши и заврши Богом, Богочовеком: и душу, и тело, и срце, и живот. Отуда појава Бога Логоса као Богочовека одговара вечним чежњама бића људског.

44. *А нама је Бог открио Духом својим; јер Дух све испитује, и дубине Божје* - τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ (1.Кор.2,10). За веру у Христа и христољубље Бог даје Духа свог Светог, Духа Истине, који христољубиву душу уводи у сву истину о Богочовеку Христу, и открива јој све *дубине Божје* које су у Њему. Дух Свети отвара вид човеку -

те види *што око не виде*, и слух - те чује *што ухо не чу*, и срце - те осећа и сазнаје *што у срце човеку не дође* (1.Кор.2,9). На дан свете Педесетнице Дух Свети је открио светим Апостолима сву Христову тајну, и отада су они ишли за Њега у све смрти, у све опасности, у све муке. Оставши заувек у Цркви, Дух Свети и надаље открива Христову тајну свакој христољубивој души (ср. Јн.14,16-17; 26; 16,13; Еф.1,17; Дап.4,31; 10,47; 11,15). Он је главни Апостол и Сведок Христов (Јн.14,16-26; 15,26). Он даје богољубивим душама најсавршеније знање о Господу Христу, за какво је само способно људско биће. Зато духоносни благовесник пише хришћанима: *Имате помазање од Светога, и знате све* - ὁἶδατε πάντα (1.Јн.2,20): знате све што човек може знати о Богу, о свету, о човеку, о животу, о вечности. Само духоносци знају Богочовекову тајну. То су, на првом месту, Светитељи. Нема сумње, сваки хришћанин кроз свете тајне постаје духопримац и духоносац. Само Светитељи задржавају у себи Духа Светога светим еванђелским врлинама, светим еванђелским животом, а ми га гресима огорчавамо, па и изгонимо. Зато што имају у себи Духа Светог који им открива *дубине Божје* које су у Господу Исусу, Свети Оци и јесу једини прави и веродостојни богомудри тумачи Светога Писма и уопште Божјег Откривења.

45. *Јер ко од људи зна шта је у човеку, осим духа човекова који је у њему? Тако и у Богу шта је* - τὰ τοῦ Θεοῦ - *нико не зна осим Духа Божјег* (1.Кор.2,11). Човек је затворен свет, затворени универзум. Таквим га чине његово самоосећање и самосазнање. Без његове дозволе не може у њих продreti нико сем свезнајућег и свудаприсутног Господа. То је његова искључива и неутуђива својина. Уствари, то је и једино његово. Он себе сазнаје и зна помоћу самоосећања и самосазнања. Али, шта су у суштини самоосећање и самосазнање, то ни он сам не зна. Њихова је тајна сакривена у Богу Логосу. Као и васцела тајна човекова бића. Једино је оваплоћени Бог Логос, Богочовек Христос, открио не само тајну Бога него и тајну човека. Отуда се Богочовеком најбоље и најсавршеније познаје човек. Када човек живи Богочовеком, његово се знање и о Богу и о човеку усавршава богочовечанским савршенством. Дух човеков је извор свега човековог самосазнања и *знања*, свега самоосећања и осећања. Он једини зна *шта је у човеку*, и од њега зависи да ли ће то обелоданити. Тако и у Богу нико не зна шта је *осим Духа Божјег*. Он једини зна шта је и у Богочовеку Христу. Човек пак само личним освећењем, одуховљењем, улази у те тајне Духа. Присаједињујући се светим животом у Духу Светом, човек по мери свог освећења добија и знање о ономе *што је у Богу*, као и знање о ономе *што је у човеку*. Отуда само свети духоносци знају Бога и *што је у Богу*, знају човека и *што је у човеку*.

46. *А ми не примисмо духа овога света, него Духа који је од Бо-*

га, да знамо што нам је даровано од Бога (1.Кор.2,12). - Ето тајне хришћанског богопознања, христопознања. Дух Свети даје силе духу нашем да може сазнати *шта нам је даровано од Бога*. Божје се познаје Божјим. Бог се познаје Богом, - то је апостолско и светоотачко правило у хришћанској теорији сазнања, гносеологији. Уколико више човек има у себи **Духа Божјег**, утолико више **зна** Бога и **оно што је Божје**. Само духоносци знају потпуно *шта нам је у Христу Богочовеку даровано од Бога*: каква богатства, каква савршенства, какве светиње. Као што су свети Апостоли тек Духом својим сазнали то потпуно и јасно, тако и сваки хришћанин. То је закон који важи за сва људска бића. Отуда су духоносни Оци најбољи христозналци, и духонадахнути тумачи Светог Еванђеља, јер га тумаче Духом Светим који им открива и *дубине Божје*.

А шта је то *дух овога света*? То је овакво схватање: овај свет је све и сва; на њему се живи, на њему и умире; на њему се постаје, на њему и нестаје; осим овога света, не постоји други свет; осим човека, не постоји Бог; што је у овом свету, то је све, а изнад њега и око њега - ништа, ништа, ништа; човек је свим бићем изникао и израстао из овога света, у њега се сав поново враћа, рашчиња и распада. Отуда *дух овога света* не може знати Христа Бога, ни *шта нам је у Њему даровано од Бога*. *Дух овога света* је у владарима овога света који не познају и не признају Богочовека и Спаситеља у Христу Исусу Господу нашем. Он је и у материјалистима, и у рационалистима, и у хуманистима, и у папистима, и у свима који хоће да Христа Богочовека сведу на човека и да Хришћанство објасне као људску философију, људску науку, људску појаву, људску творевину.

47. *Јер не знам ништа собом* - οὐδὲν γὰρ ἔμαυτῷ σύνοιδα (1.Кор. 4,4). Чак и апостол Павле је тек кроз Богочовека Христа почео да упознаје себе. Кроз христопознање ка самопознању! Да, то је једини пут. Богочовеком сазнајем себе као човека, улазим у страшну тајну бића што се човек зове: шта је, откуда је, ради чега је, куда иде. Тек Богочовеком почињем да разумем свој разум, своје срце, своју душу, своје тело, и свет око себе, и многе тајне Божје, свете, пресвете, преузвишене. Као човек, сам по себи, *не знам ништа собом*. Што знам, вели Павле, Христом знам који је у мени, у мојој души, у моме разуму, у моме срцу, у моме животу (ср. Гал.2,20). Њиме живи моје самосазнање, моје сазнање, и узраста у свете тајне Божјих светова. Ја тек сад увиђам да је моје самосазнање право и истинско и бесмртно и вечно само Њиме и у Њему. Јер све што сазнајем и знам као несумњиво истинито и стварно, сазнајем и знам Њиме, не собом.

48. Запазимо смисао светле благовести апостола: *Јер Бог који рече да из таме засветли светлост* - φῶς λάμψαι, *Он засветли* -

ἐλαφεν - у срцима нашим, да би се осветлило познање славе Божје у лицу Исуса Христа (2.Кор.4,6). Само кад Бог благодаћу својом упали свећу душе наше, обасја срца наша, наш се духовни вид оспособљује да види вечну божанску славу у лицу Исуса Христа, Богочовека. Ко у лицу Исуса Христа не види Бога, заиста је слеп, заиста је тама ослепила очи душе његове. И он никада ни у коме и ни у чему неће пронаћи истинитог Бога, јер га ван Христа нема. Место тога он ће проглашавати за богове разна бића, разне појаве, разне ствари. Пробуди ли се човек покајањем из своје страсти, из свога грехољубља, и отрезни душу своју христочежњивом вером и љубављу, он одмах сагледа у Њему Бога, и сву славу божанску, колико је људско биће поднети може, на вечну славу своју.

49. Не можеш себе знати, тачно и истински знати, док себе не погледаш богочовечанским оком Цркве, док себе не измериш богочовечанском мером Цркве. Зато што ни наш ум не представља непогрешиво мерило и непогрешивог судију. И он је под многим слабостима и несавршенствима и манама и помрчинама. Њему је неопходно да себе добровољно принесе на жртву Господу Христу - Божанском Логосу, Божанском Уму, принесе кроз самоодречни подвиг вере, љубави, молитве. И онда ће га чудесни Господ у Богочовечанском телу Цркве своје преобразити, обновити, осветити, присајединити саборном богочовечанском уму Цркве. И тек ту, у том богочовечанском уму Цркве твој ће ум наћи себе, своју пуноћу, своје савршенство, своју светост, своју непогрешивост. Једино *са свима светима* (Еф.3,18), у Цркви Христовој, мој ум осаборњен, оцрквењен, обогочовечен, добија силу и моћ и јасно види, опет *са свима светима*, кроз њих и помоћу њих - свој вечни пут, свој вечни смисао, своју вечну вредност, свој вечни живот, своју вечну радост.

Без тога, мој ум је штуро, скоро бесконачно *ништа* (Гал.6,3), и сав ја, са васцелом својом душом и телом и свешћу, непрекидно сам бескрајно метафизичко, а и физичко *ништа*, до год сам одвојен од Онога који је све за свако биће: од Господа Христа, Бога Логоса, васцелог оваплоћеног у Цркви Његовој. Јер ван Богочовека Христа, ја сам сав смртан, сав сам *ништа*, и физички сав сам *ништа*, пошто сам баш физичком страном свога бића и најподложнији видљивој смртности и смрти. Док моја људска мисао не ологоси (охристови) себе, она увек остаје фантастично привиђење, најпре за себе саму. Да, *мисао* је људска бесмислена све док се не осмисли, не ологоси Богом Логосом - Господом Христом у Цркви Његовој: док се не оцрквени, осаборни, освети, облагодати, обогочовечи.

50. Нема веће **муке** (Проп.1,18) него што је мисао сама себи! и нема већег пакла: мисао сама у себи и сама са собом, потпуно

откинута од Творца и Бога мисли - Господа Христа, Бога Логоса. Мисао људска без Господа Христа не може познати ни себе, ни ти знати себе или свет око себе. А кад у уображењу свом мисли да што зна - *не зна још ништа као што треба знати* (1.Кор.8,2). Уствари, сва способност мисли није у њој самој већ у Богу Логосу и од Бога Логоса (ср. 2.Кор.3,5). У томе је разумност мисли, и сми-сао мисли, и логичност мисли, и логосност мисли. Без тога - она је увек алогосно привиђење, алогосно чудовиште, које само себе непрестано вија по пустињама бесмисленог постојања и бића, које је на крају свих крајева небиће.

51. Својим богочовечанском подвигом спасења на земљи, Господ Христос је *благословио* род људски *сваким благословом духовним* (Еф.1,4). Тиме је Господ Христос остварио оно што је као план Божји о роду људском постојало у Тросунчаном Божанству *пре постања света*. Спасење које ми хришћани стичемо и добијамо Спаситељем јесте остварење предвечне мисли Божје о нама, *јер нас изабра у Њему пре постања света*. Изабра сав род људски као целину, а нас хришћане и као појединце, предвиђајући да ћемо ми с вером и љубављу примити Спаситеља и спасење. Овај **избор** ни у ком случају не значи Божје предодређење, већ само Божје предзнање и предвиђање како ће се ко од људи држати према Спаситељу и спасењу које Он нуди. Јер човекољубиви Спас *предлаже* спасење свима, али га само извештан број људи прима. Примају га они које се драговољно одлуче да живе **светим** и **беспрекорним** животом у Христу и пред Христом. А такав живот се живи Духом Светим и у Духу Светом помоћу светих тајни, и светих врлина које извиру из светих тајни. Нико се не може насилно приморати да живи праведним и **светим** животом. Ту је све засновано на слободној вољи, на добровољном напору и труду. Врлине, свете врлине се не могу наметнути силом, или неким предодређењем, јер су оне од зачетка до завршетка, дело добре воље.

52. Бог благодат, преумножи у нама у *свакој мудрости и разборитости* - *ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει* (Еф.1,8) - **Благодат у мудрости**. То је облагодаћена **мудрост**, мудрост божанска, логосна, бесмртна, вечна, само у границама наше људске душе. Обогаћен том благодатном мудрошћу, хришћанин мудро живи у свим Божјим световима, избегавајући грех, од кога душа и лудује и бунца. Јер грех и јесте лудило душе, безумље душе. Благодат у **разуму** то значи: божанска сила, освећујућа и преображујућа и обожујућа, освећује **разум**, преображава га, обожује га. И разум се јавља чист и обновљен и преображен и обожен, и из њега се роје божанске мисли, божанска **расуђивања**, божанска умовања. Док је под влашћу греха, разум точи из себе таму и мрак, наказне и

ружне мисли, безумна и луда расуђивања, јер грех и царује у човеку кроз многобројне демонизме и разна лудила. Огреховљен разум увек је под влашћу зла, и тиме посредно под влашћу ђавола. Облагодаћени пак разум увек је под влашћу божанског добра, и тиме под влашћу самога Бога свакога добра - Господа Христа.

53. Разум се облагодаћује помоћу светих тајни и светих врлина. Тако, молитва светом силом својом облагодаћује разум; и оомолитвљен разум свако своје расуђивање развија и води божанским путевима, те га никада не костоломе мрачна беспућа. Исто тако, љубав светом силом својом облагодаћује разум, те он с усхићењем благовести и оправдава христолику љубав према свима људима и свима створењима и свима тварима. Тако и смиреност, тако и кротост, тако и пост, тако и све остале еванђелске врлине, свака својом светом силом облагодаћује разум, и тиме га преображава, освећује, охристовљује, обожује, обогочовечује, обесмрћује, овечнује, и на тај начин га оспособљава, те он радосно и усхићено живи ради вечнога у времену, ради Божјега у човеку, ради богочовечнога у људима, ради Господа Христа у времену и вечности, и свим бићем својим усваја вечну Божанску Мудрост што је у Божанском Откривењу.

54. Шта Бог хоће са овим светом? Какав је циљ Божји у њему? Шта Бог хоће са родом људским? Са човеком? Зашто је Бог створио овакав свет и оваквог човека у њему? То не зна, и не може знати никаква људска мудрост, никакав људски разум. То може знати, и стварно зна једино Христовом благодаћу облагодаћена мудрост, и Христовом благодаћу облагодаћени разум. Богатство благодати своје Тросунчани Господ је и излио на нас *објавивши нам тајну воље своје* у личности Господа Христа и Његовом богочовечанском подвигу спасења: тајну воље своје о нашем земаљском свету, и о свим световима, о човеку, и о свима људским бићима. Нема сумње, тајна свих светова је у **тајни воље** Божје. Да нам је није објавио ми људи никада не бисмо сазнали и открили ту тајну, а самим тим ни тајну наше људске воље: ради чега нам је воља дата, и чему треба да служи, и како да се управља. По предвечном **благовољењу** свом Бог нам је открио ту тајну коју је **имао у себи** о свету и световима, и о човеку у њима. А то **благовољење** васцелим бићем својим извире из безграничне **љубави** Божје, којом Бог и одређује од вечности сав свој однос према роду људском.

55. Како је могуће **познати** Господа Христа, Богочовека, Његов неизрециви домострој спасења света? Једино *са свима светима* (Еф.3,18). У томе домостроју спасења: и **ширина** је божански бесконачна и безгранична, и **дужина** и **дубина** и **висина**. А то је сам Господ Христос Богочовек: оваплоћењем је сишао у **најдоња**

места природе људске; погребеном - у најдоња места ада; васкрсењем и вазнесењем - **узишао** са људском природом **више свију небеса**, и узнео са собом све свете, све верне следбенике своје, и узноси их непрестано кроз свети живот у светим тајнама и светим врлинама. *Дубине Божје* (1.Кор.2,10) присутне су све у богочовечанском домостроју спасења Господа Христа: присутне и у његовој **ширини**, и у његовој **дужини**, и у његовој **дубини**, и у његовој **висини**. А у те *дубине Божје* уведе нас и кроз њих воде само свети духоносци (ср. 1.Кор.2,10-16), чији је дух сав испуњен Духом Светим, и вођен и руковођен Њиме. И ми једино у благодатној заједници *са свима светима* можемо то **разумети**, и то поступно и постепено по мери вере наше и еванђелских подвига наших. А ти свети духоносци, где су? У Богочовечанском телу Христовом, Цркви: у њеним бескрајним божанским дубинама и ширинама и висинама и дужинама. Потпуно сједињени са Богочовеком благодатним сједињењем, они живе оним што је Његово, и имају оно што је Његово, и знају Његовим знањем, јер саборним умом Цркве умују, и саборним срцем Цркве осећају, и саборном вољом Цркве хоће, и саборним животом Цркве живе: све њихово уствари је најпре Његово, и увек Његово, а они увек своји себи само преко Њега и Њиме.

56. Апостол Павле вели: *Да познамо љубав Христову која превазилази свако знање* (Еф.3,19). Од тога по души подвижника вере разлива се чудесно умилење, и он свим бићем својим радосно осећа ову истину: **љубав Христова** је претежнија од **сваког знања**, јер даје души таква блага, такве радости, таква блаженства, о којима никакво знање не може ни слутити, а камоли пронаћи их и дати људском бићу. Ово осећање, и у њему сазнање о свевредности **љубави Христове** - дар је Божји, откривење је Божје за саборно живљење у Цркви *са свима светима*. Јер благодатни живот у Цркви *са свима светима* уводи нас у надумно, натчовечанско, натприродно познање. Чега? Божанске **љубави Христове**, изражене Његовим богочовечанским домостројем спасења, Црквом Његовом.

57. Стварно, који то ум људски, и разум људски, и знање људско може познати, осазнати, пронићи пресвету тајну Цркве Спасове, која и није друго до сав Богочовек Христос у свим својим божанским и човечанским савршенствима и стварностима? Ум људски, у ма каквој својој људској датости и стварности; разум људски, у ма каквој својој људској датости и стварности, не може много ни захватити, а камоли обухватити безграничне стварности Богочовечанског домостроја спасења, који је сав у тајанственом Богочовечанском телу Цркве Христове. Ту је све само тајна до тајне, и свака од њих неизмерно и несагледно **превазилази сва-**

ки ум и разум људски. А те свете и божанске тајне Богочовековог домостроја спасења и Његовог богочовечанског тела Цркве, све су саткане од божанске љубави Христове, бескрајне и безграничне на свим тачкама њенога бића. Та божанска, та богочовечанска љубав је увек и у свему надумна и недокучљива и несагледна. Од ње се биће људско растапа у безброј умилења и расипа у безброј „Осана”. Та је љубав у исто време и врело истинског божанског, богочовечанског сазнања и знања. Отуда искључиво и новозаветни гносеолошки принцип: „Који љуби Бога, тај зна Бога” (1.Јн.4,7-8): зна Бога надумним, надразумним знањем, знањем у коме учествује сав наш унутрашњи, боголики и богочежњиви човек. А ту љубав човек добија и развија у себи до неслућених размера само живећи у Цркви *са свима светима* кроз свете тајне и свете врлине. Јер таквим благодатно-богочовечанским животом он исцељује од грехољубља и страсти душу и ум и срце, оздрављује их божанским здрављем, те они, оздрављени Христом, постају способни за истинско богопознање и за истинско знање натприродног и надумног.

58. До јединства вере и познања Христа (Еф.4,13) долази се само у заједници *са свима светима*, само саборним животом *са свима светима*, под врховним руководством светих Апостола, Пророка, Еванђелиста, Пастира и Учитеља. А њих најсветије, води и руководи Дух Свети, од Педесетнице па надаље кроза све векове до Страшнога Суда. А Дух Свети и јесте онај *један дух* у телу Цркве (ср. Еф.4,4). У Њему је и од Њега је и *јединство вере и познања Сина Божјега*, Господа нашег Исуса Христа. Сва истина *вере* у Христа и *знања* о Христу налазе се у Духу Истине, који нас и уводи у сву ту истину, једну и јединствену (ср. Јн.16,13; 15,26; 14,26). Он наше осећање Христа сједињује са саборним срцем Цркве, и наше сазнање Христа са саборним сазнањем Цркве. Тело Цркве је једно, и има „једно срце” и „једну душу” (Дап.4,32). У то једно срце - саборно срце Цркве, у ту једну душу - саборну душу Цркве ми улазимо, и са њима се сједињујемо благодатним дејством Духа Светога, смиравајући ум свој пред светим саборним умом Цркве, дух свој пред Светим Духом Цркве. И тако стичемо у себи непролазно осећање и сазнање да смо једне и исте *вере* у Господа Христа *са свима светим апостолима, пророцима и праведницима*. Исте *вере* у Господа и истог *познања* о Господу.

59. Живот хришћански, живот у Христу, у Његовој Цркви, то је нови живот и нови начин живота: сав човек живи Богом и у Богу. Уствари, то је вечни живот људски, живот божански, живот савршени, који има своје безбројне ступњеве. Ту човек зна Бога и Истину Божју, и живи у њима и ради њих; ту човек зна и себе, и доживљује себе као биће боголико, бесмртно и вечно. На-

супрот томе стоји живот **незнабожачки**, живот ванхришћански. Он сав тече „у празности ума” људског - ἐν ματαιότητι τοῦ νοῦς (Еф. 4,17): сав свој живот и све силе за живот и сва правила за живот, **незнабошци** ишту од **ума свог**, ума људског. А шта има у **уму** људском, шта он садржи у себи? Очигледно је: ум људски не садржи у себи ни свезнање ни свемоћ, да би могао снабдевати човека оним истинама и оним силама које су неопходне за један прави живот у правди, истини и сваком добру; а најмање за један бесмртни и вечни живот. Ум људски садржи у себи мисли, појмове, идеје. Али зар то нису сенке и привиђења све - док се не испуне Богом, Божјом Истином?

60. Ум људски заиста представља пустињу и пустош, празнину и празност, у којима се човек храни сањаријама и сенкама. Место бића, ум је пригрлио небиће, место живота - смрт, и на томе заснива себе и сву делатност своју. А у том баш и јесте основна заблуда ума људског, његова таштина и сујета и **празноћа**: ματαιότης (Еф.4,17). Два живота: **незнабожачки**, ванхришћански - „у празности ума” људског; хришћански - у пуноћи Божанства, у Богочовеку, који је *пуноћа Божанства* у обличју човека (ср. Кол.2,9; 1,19). Живећи Њиме и у Њему, ми живимо **умом** Божјим, Логосом Божјим, и с правом изјављујемо: *ми ум Христов имамо* (1.Кор. 2,16).

61. **Празност**, таштина сујета **ума** људског повећава се до сатанских сразмера - гордошћу. Јер од гордости залуди ум у човеку. Мисао, гордошћу захваћена одваја ум од његовог корена, од његовог извора - Бога Логоса, те он потапа себе у призраке, у привиде, и самоуверено сматра своје привиде за стварности, и своје лудости за мудрости. Чим људи крену путем гордости, они залуде у мислима, те је сваког примања достојна еванђелска истина о њима: *кад се грађаху мудри, полудеше* φάσκειντες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθησαν (Рим.1,22) и „расуше се гордељивци мислима срца свога” (Лк.1,51). Гордоумље огреховљује, помрачује, трује, осатањује **ум људски**, те он точи из себе таште, **празне**, сујетне мисли и лажна умовања о Богу, о свету, о човеку. А то долази отуда што гордост главном артеријом својом црпе силе своје, и живот свој, и праживот из Сатане, који је и пронашао гордост, и начинио је врховним законом свега бића и постојања. Зато свака, па и она најмања гордост осатани човека помало, и то најпре му осатани **ум**. Јер гордост прво захвати **умне** силе човекова бића, постаје мислећа сила у њему, стваралачка сила **ума** његова. Уствари, свака људска гордост пореклом је од Сатане. Гордоумље, то је главна одлика Сатане и осатањених људи.

Ослоњени на свој **ум**, затворени у чауру његову, гордоумци

или неће да знају за неко више биће од себе - Бога, или га не признају, или га свODE на неку слепу силу, и уопште не могу правилно да расуђују и **умују** о Богу Творцу и о свету као творевини Божјој. Зато их Бог и предаде у *покварен ум - да чине што не ваља* (Рим.1,28), и да то зло чињење још и правдају погрешним расуђивањем свог поквареног ума.

62. Живећи без Бога, **ум** се човеков квари, трули, огреховљује, осмрћује, осатањује. И долази дотле да стварно не зна за Бога. Но не знајући за Бога, ум човеков не зна ни себе сама, ни човека ни свет. Такав о-без-божен, **о-не-знабожен ум** истовремено постаје и о-без-човечен, о-не-човечен. Тако, на крају свих крајева, човек без Бога је увек човек без ума: безбожан-безуман: *Рече безуман у срцу свом - нема Бога* (Пс.14,1). Од самог одсуства Бога у **уму** човековом, а то значи: од самог одсуства Истине у уму -, **ум** трули, распада се, постаје *διεφθαρμένος* и у њему се природно коте зле мисли, као црви у трулом месу (ср. 1.Тим.6,5; 4). Разумљиво је онда да се људи иструлелога, покваренога, *изопаченога ума* (2.Тим.3,8) противе истини, свакој истини, а највише Вечној Истини - Христу Богу.

63. Богомудри зналац природе ума људског, Апостол Павле благовести: да је **таштина ума** - бављење **таштим** стварима (Еф. 4,17-18). А шта је **таште** ако не све садашње, о чему и говори Проповедник: *Таштина над таштинама, све је таштина* (Проп.1,2 = Књига Проповедникова). Но рекне ли ко: ако је све **таште** и **таштина**, зашто онда постоји? Ако је то дело Божје, како је онда **таште**? И много сличних приговора поводом тога. Али, одговара Свети Јован Златоуст: Проповедник не назива **таштим** дела Божја; јер није **таште** небо, није **ташта** земља, ни сунце, ни месец, ни звезде, ни тело наше. Све је то *веома добро* (Пост.1,31). А шта је **таште**? Сам Проповедник говори: *Насадих себи винограде, набавих себи певаче и певачице, начиних себи језера водена, имах говеда и оваца више од свих; накуних себи сребра и злата: и видех да је све таштина* (Проп.2,4; 8; 6; 7; 11). И Пророк говори: „Човек сабира, а не зна коме ће допасти” (Пс.38,7). Стога, **таштина** над **таштинама** су: велелепне грађевине, изобиље и преизобиље злата, мноштво слугу, гордост и славољубље, уображеност и надменост. Све је то - **таштина**: јер није настало од Бога, него су то људи створили. Као што би се узалуд трудио човек ако би наливао воду у пробушен суд, тако и човек који се одаје **таштим** задовољствима - налива воду у пробушен суд. Уопште, **таштим** се назива оно што ничему трајном не користи. Стога је Апостол и рекао за људе **незнабошце** да „**ходе у таштини ума свога**” (Еф.4,17). (Св. Златоуст, Омилија 12. на Посланицу Ефесцима).

64. Незнабошцима је „**разум помрачен**” (Еф.4,18) вели Апостол. Због тога што немају Бога у себи. *Без Бога на свету* (Еф.2,12), они су у потпуном мраку, на првом месту њихов разум. Јер сам Бог у **разуму** и јесте светлост **разума**; из Њега се лије и разлива светлост у све мисли, у сва расуђивања, у сву делатност **разума**. Нема ли Бога у разуму, разум је сав **помрачен**, сав потопљен у таму, и не зна куда иде, нити зна куда води човека. **Незнање** Бога повлачи за собом **незнање** човека и његовог назначења, **незнање** света и његовог циља. Човек **помрачена разума** ништа не зна као што треба знати. Тама му не да да види ни Бога, ни човека, нити икоју твар у њеном правом бићу. Као што ноћу човек без светлости једва назире ствари или их уопште не види, тако и разум без Бога једва назире истину о свету и о стварима у свету, или их уопште не види. То **незнање** правога Бога држи нехришћане далеко од живота у Богу (ср. 1.Сол.4,5). Они су зато *отуђени од живота Божјега* (Еф.4,18).

65. Ван *живота Божјега* (Еф.4,18) свуда је смрт, обамрлост, мртвовање, тама. Отуда и обамрлост **разума** за сваку здраву делатност. **Разум** ван Бога мртвује, обамира и умире. Отуда и „**окамењеност срца**” код незнабожаца (Еф.4,18). Срце у коме нема Бога равно је **камену**: не осећа ништа како треба ни колико треба. Сва су му осећања спарушена, сасушена, сушичава, згрчена, кратка, плитка, трома, хрома. А у незнабожјем **помраченом разуму** све су мисли сушичавае и самртнички безживотне и немоћне. Само **живљењем у Богу** оживи срце истинским **животом**, и оно постаје божанска радионица која непрестано израђује бесмртна осећања, света, чиста; и оно осећа и саосећа истину Божју и у људима и у стварима.

66. Како хришћани могу одбацити **старог човека**? **Обнављајући се духом ума свога** (Еф.4,23). - То значи променити **дух ума**, расположење ума, навике ума; променити начин умовања, начин мишљења. Речју: то значи преобразити и преобратити тог главног незнабошца у нама; од небога обратити га Богу, од нехриста Христу. А то се постиже најпре подвигом вере, а за њим и са њим и осталим еванђелским подвизима љубави, молитве, поста, смирености, богоумља, здравоумља, кротости, уздржања... Сваки од тих подвига **обнавља ум** преображајним силама својим. И он се постепено исцељује од својих болесних мисли, болесних умовања, болесних схватања; постепено оздрављује; док се силом Христовом потпуно не исцели, не оздрави.

67. Исцељен, оздрављен, **обновљен ум** постаје творац здравих, светлих, светих, божанских, бесмртних мисли. Он сада Богом мисли, Христом мисли. Богомислије, христомислије постаје

његовим сталним расположењем, његовим „духом”, његовим начином мишљења и умовања. Зато свети Апостол изјављује у име свих хришћана: *Ми ум Христов имамо* (1.Кор.2,16). Стога и о свему умујемо Христом Богом. Са променом ума, у човеку се мења све, обнавља све. Зато се **покајање** и назива у Еванђељу *μετάνοια* (μετά - νοῖς), што значи: промена ума, обнова ума.

68. Мудрост је **живети** еванђелски „уредно”, еванђелски „тачно” (Еф.5,15). А лудост је, лудило је живети расипнички неуредно, трошећи душу на грехе и пороке. Мудар је онај који зграду душе своје зида на вршењу светих заповести Еванђелских. А луд је онај који не зида зграду душе своје на Еванђељу Спасовом. Јер све што се зида Господом Христом, одолева свима бурама и олујама и непогодама искушења, греха, смрти и ђавола; све пак што се зида и гради без Христа, и мимо Христа, и против Христа - лако пада и распада се чим наиђу олује искушења, олује грехова и страсти, поготову ветар смрти и демонизма (ср. Мт.7,24-27). Безбројни су примери **мудрог**, еванђелски **мудрог**, еванђелски **уредног живота**, а на првом месту то су: свети Апостоли, свети Мученици, и сви свети следбеници Христови, а испред њих - сам савршени Свепример = Господ Христос. Пример пак лудог, расипничког живота су: блудни син, лењи слуга са једним талантом, и сви слични њима (ср. Лк.15,11-32; Мт.25,14-30).

69. Сва воља Божја о роду људском, и о сваком човеку, казана је у Христу Исусу, у Његовом Еванђељу (ср. Еф.1,9). Сваки од нас може сазнати од Њега шта му ваља чинити да постигне своје божанско назначење у свету. Значи: разуман је пред Богом човек који зна **вољу Божју** и твори је; а **неразуман** је пред Богом човек које не зна **вољу Божју** и не твори је, јер неће да је зна и да је твори. Мудар је, богомудар је човек који слуша заповести Господње и твори их, и гради дом душе своје као на неразрушивом темељу; а луд је пред свемудрим и свеблагим Господом, луд је који то не чини, већ ван Господа Христа хоће да осигура своју душу, свој живот, своју бесмртност а уствари он на тај начин гради дом бића свог на песку.

70. Са **вером** у Христа увек иде и **љубав** према Христу. У подвигу **вере** и **љубави** Христове човек никада није сам, већ увек у друштву *са свима светима* (Еф.3,18). Јер и **вера** и **љубав** приводе Христу Богочовеку и онима који су са Њим и у Њему, у саборном Телу Његовом, Цркви. Заједно *са свима светима* испуњен том божанском **вером** и **љубављу**, човек је уствари заједно са њима саборно испуњен у Христу *сваком пуноћом Божјом* (Еф.3,19). Оно што је Христово - постаје његово. Христос је Богочовек, и у *Њему обитава сва пуноћа Божанства* (Кол.2,9); та **пуноћа** постаје и његова, и он постаје „заједничар у Божјој природи” (2.Пт.1,4). У њему

као да се оваплоћује сав чудесни Богочовек. Уствари, Он се и оваплоћује у њему кроз Свето Причешће, Он који је сав у Богочовечанском телу Цркве. И човек **љубави Христове** доживљује **пуноћу** Цркве као нешто своје, јер је *са свима светима* постао саставни део њен, **сутелесник** њен. А у телу, сваки делић осећа себе као цело тело. Тако и подвижник **љубави**: сво тело Цркве је његово, и он је сав њен; сва њена пуноћа припада њему, и он сав припада њој. На тај начин он лично и стварно доживљује *са свима светима* остварење вечног плана и циља Божјег о свету: Господа Христа као Цркву, која је *тело Његово, пуноћа Онога који све испуњава у свему* (Еф.1,23). А то и јесте циљ, Богом одређени циљ свима људима, на челу са хришћанима: да се испуне *сваком пуноћом Божјом* (Еф.3,19). Живећи у Богочовечанском телу Цркве, ми хришћани и примамо од те **пуноће** Божје и **испуњујемо** се њоме (ср. Јн.1,16). Јер оваплотивши се, Господ Христос је човечанску природу коју је узео на себе потпуно **испунио** сваком **пуноћом Божјом**; и такав основао Цркву; и такав остао у Цркви као Богочовечанском телу свом, коме је Он и глава, да би и људима омогућио да се испуне *сваком пуноћом Божјом*.

71. Мисао је у човеку највећа тајна, најзагонетнија загонетка, најтајанственији незнанко. У телу је, а сва је бестелесна; кад јој тражиш крај, она ти показује своју бескрајност; а кад јој тражиш почетак, она ти показује своју беспочетност. Уствари, почетак јој беспочетан, и крај јој је бескрајан. Где год је додирнеш, она изрони из себе - рој разнобојних бескрајности. Човек све мери и цени мишљу; а мисао ничим ни да измери ни да оцени. Надтелесна у телу; надсветска у свету; натприродна у природи; натчовечанска у човеку. И све тако, док човек мисао своју не повеже са Христом - вером у Њега, љубављу према Њему. Тада мисао у Христу Богочовеку нађе своје порекло, живот, смисао, своју бесмртност и богочовечност.

72. Христоносни и христомудри Апостол Павле саветује да мисао људска - *мисли оно што је у Христу Исусу* (Фил.2,5). А у *Христу Исусу је* - Истинити Бог, Живот Вечни, Истина Вечна, Логос Вечни, Љубав Вечна, Правда Вечна, сва божанска савршенства; и још: сва човечанска савршенства, савршени човек и савршени Бог = Богочовек: и сав Његов домострој спасења људи од греха, смрти и ђавола. Мислећи *оно што је у Христу Исусу*, мисао човека се исцељује од сваке своје бољке: од свега смртног, од свега греховног, од свега демонског; и постаје бесмртна, божанска и вечно млада. Речју: она постаје богомисао, христомисао, као таква достиже свој највиши домет, своје највеће савршенство: крај - у бескрају Божанском, живот - у вечном животу Божанском, истину - у вечној истини Божанској. Јер то је вечна храна за душу

људску - сва је божанска и небеска; то је вечни живот за душу
људску - сав је божански и бескрајан; то је вечна светлост за душу
људску - сва је божанска и необухватна; то је вечна радост, вечна
благовест за душу људску - сва је од Бога и води Богу.

73. Свака душа људска је и не довршена и несавршена - све
док се Христом Богом не доврши и не усаврши. Исто тако, мисао
људска остаје и недовршена и несавршена - све док се благошћу
Христовом не преобрази у христомисао, у богомисао. Због тога и
чезне за тим разбуђена душа хришћанинова и даноноћно јеца
кроз молитве и сузе: Господе Сладчајши, сваку мисао моју преоб-
рази у богомисао! - И метанишући вапије: Господе Своблаги, сва-
ко осећање моје преобрази у богоосећање!

74. У овоме свету, и у свим световима, за хришћанина по-
стоји само једна врховна вредност, врховна свевредност - Господ
Христос Богочовек. Не само за хришћанина него и за сваког чо-
века који се духовно пробудио и сагледао сву језиву озбиљност чо-
векова бића и његовог живота у овом свету. Све земаљске вред-
ности, озбиљно и непристрасно процењене, имају у себи онолико
стварне и непролазне вредности колико Господа Христа имају у
себи. Без Њега, оне уствари и нису вредности. Једино Господ
Христос дарује човеку, као Богочовек, себе - јединог истинитог
Бога у свима световима, и са собом и у себи дарује му сва божан-
ска савршенства, каква људско око не виде, нити ухо чу, нити ср-
це људско наслути (ср. 1.Кор.2,9). Осим тога Господ Христос дарује
човеку и све божанске силе, помоћу којих човек све то претвара у
свој живот, у своју савест, у своју бесмртност, у своју вечност, ула-
жући са своје стране труд и ревност кроз свете врлине. Јер хриш-
ћанин бити значи: Господа Христа непрекидно доживљавати
кроз свете тајне и свете врлине (ср. Фил.3,9-15).

75. Ми смо хришћани: када срца своја и мисли своје држимо
и чувамо у Господу Исусу, када су стално у **Њему** (Фил.4,7); и тако
су изнад сваке смрти, јер их Господ благи испуњује својом свеспа-
соносном, свеобожујућом, свеобесмрћујућом благодаћу. Срца на-
ша у Господу Исусу! То значи: сва су испуњена Његовом љубав-
љу, Његовом истином, Његовом правдом, Његовом вечношћу.
Сва су горе, на небу! Увек неболетна, нарочито на светој Литур-
гији, када их благодатна евхаристична сила окрили кроз свеште-
нослужитељев молитвени усклик: „Горе имајмо срца!” горе - у
Христу, па ће нам увек бити пуна раја, пуна љубави, пуна исти-
не, пуна радости, пуна вечности, пуна божанског **мира који пре-
вазилази сваки ум** (Фил.4,7). - Мисли наше у Господу Исусу! То зна-
чи: свака се Њиме храни, Њиме живи, Њиме бесмртује, Њиме
вечнује, Њиме блаженствује, Њиме умује, Њиме богоумује, Њи-
ме мисли, Њиме богомисли. Зато су такве мисли недосежне и за
најкрилатије мољце очајања и сумње, и за сваку смрт, и за сваког

ђавола.

76. *Да љубав ваша све више изобилује у знању и сваком осећању* (Фил.1,8-9). То је еванђелска, христолика, нова љубав од нове благовести и нове заповести (Јн.13,34). То је **љубав Христова**, љубав божанска, љубав света. Њу Бог даје, највише за молитву. Она је више дар Божји, неголи подвиг човечији. Као и сваки еванђелски подвиг. „**Љубав је од молитве**”, благовести свети Исак Сирин. Али и молитва је од **љубави**. Све су еванђелске врлине међу собом органски повезане, и сачињавају једно тело: свака живи кроз све, и све кроз сваку; свака зависи од свих, и све од сваке. *А свеза савршенства* која их све сљубљује, спаја, сједињује у један савршени организам, јесте **љубав** (Кол.3,12-14). Ко њу савршену има, има све остале. Стога је она та која даје непролазну божанску вредност: и вери, и знању, и пожртвовању, и правди, и трпљењу, и истини, и сваком еванђелском подвигу (ср. 1.Кор.13,1-13). *Љубав да изобилује у знању*, јер само знање које је од љубави има вечну вредност и бесмртно трајање. По самој природи својој љубав је божанска сила познања: њоме познајемо и Бога, и човека, и сваку љубљену твар, јер се у њој свемилосној откривају и тајна Бога, и тајна човека, и тајна сваке твари. Љубав неминовно процвета знањем. Уколико она расте, расте са њом и знање. Савршена љубав даје савршено знање. Знање пак без љубави, то је око без зенице, уво без слуха, тело без духа. Такво знање надима, води у гордост; а гордост убија душу као нико. То је порок који је врховног анђела претворио у ђавола, а камоли човека; у шта све њега не претвара! (ср. 1.Кор.8,1).

77. *Све држим за штету према преважном познању Христа Исуса, Господа мога*, вели Апостол Павле (Фил.3,8). **Познати Христа**, истински сазнати шта је Он, и ко, и шта доноси човеку и роду људском, - то је знање које човек с радошћу претвара у свезнање. Искуство светих људи сведочи: право христовознање уствари представља свезнање. Јер када човек позна Христа како треба, он сазна све што му треба и за овај свет, и за живот у овоме свету, али и за онај свет, и за вечни живот у ономе свету. А такво познање ко још може дати људима: ко од богова, ко од људи, ко од хероја, ко од генија? Нико, нико, нико. Само **познање Христа** даје човеку једино истинско **познање** о Богу, о свету, о човеку, о животу, о смрти, о злу, о ђаволу, о греху, о истини, о правди, о љубави, о великом и малом, о главном и споредном, о вечном и привременом.

78. Као једини истинити Бог и Господ, Богочовек Христос представља једини истинити смисао људског бића и постојања. Зато свети апостол оставља све ради Њега. Буквално све: и своју дотадању душу, и своју дотадању савест, и своје дотадање срце, и

своју дотадању истину, и своју дотадању правду; - и породицу, и отаџбину, и народ, и веру, и философију, и науку. И још ово: оставља и земљу, и небо, и небеса над небесима, и све што је у њима и на њима. Јер је све то бескрајно мало, да би могло бити смицао и циљ човекова бића и живота. Све то апостол с радошћу оставља ради Господа Христа, јер је у Њему нашао нешто несравњено веће и драгоценије од свега тога. Сва савршенства и блага истинитога Бога, која могу постати, и постају људска, зато што је сам истинити Бог у Христу постао човек.

79. **Познати Христа**, то је на првом месту познати *силу васкрсења Његова* и смрти Његове (Фил.3,10). Како? Доживљавајући их као своје. Јер човек постаје хришћанин доживљавајући Христа. Другог пута нема. Све што је Христово доживљавањем претворити у своје, - тако се хришћанин постаје, тако и Христос упознаје. Једино се доживљавањем Христа може истински познати Христос. Христопознање је увек од христодоживљавања. Христову љубав познаћеш, ако је доживљујеш; Христову истину познаћеш, ако је доживљујеш; тако и Христову правду, и Христову смерност, и Христово страдање, и Христову смрт, и Христово васкрсење познаћеш, само ако их доживљујеш. То важи за све што је Христово, од најмањег до највећег. *Силу васкрсења Његова* познаћеш, ако васкрснеш себе из гроба грехољубља, и будеш ходио у новом животу, као онај који је још у овом свету васкрсао са Господом Христом и живи Њиме васкрслим. Он, Васкрсли и Вечноживи и Свемоћни, даје силе људима, те на земљи живе у новом животу, животу светом и боголиком.

80. *Мир Божји, који превазилази сваки ум, чуваће срца ваша и мисли ваше у Христу Исусу* (Фил.4,7). - Срце у Христу имати, у Христу чувати, такво је срце са свих страна опкољено Господом Христом, свецело живи Њиме и у Њему: сва његова осећања и ничу и расту и усавршавају се унутра у Господу; не удаљују се из Њега и не лутају ван Њега. И постепено сва се осећања развијају у христоосећања. И отуда у њима мир Христов, мир Божји.

Сачуваће мир Божји и *мисли* - τὰ νοήματα - *ваше у Христу Исусу*. Грчка реч νοήματα значи: разум, интелект, мисао. *Мисли у Христу* - то су свете мисли. Оне долазе од разума освећеног Христом. Како се освећује разум? Човековим живљењем у светим еванђелским тајнама и светим еванђелским врлинама. Такво живљење исцељује разум од главне његове болести: гордоумља, а испуњује га вечитим здрављем: смиреноумљем. Од освећеног разума - свете мисли; од разума у Христу - мисли у Христу. Ми чувамо своје мисли у Христу, када мислимо *оно што је у Христу* (Фил.2,5), када имамо Христове мисли. Господ Христос је постао човек, да би људима показао шта је прави човек, шта - прави живот, шта - права мисао, шта - прави разум. Прави човек

је богочовечански човек, прави живот - богочовечански живот, права мисао - богочовечанска мисао. Само живот у Христу чува наше мисли у Христу, преображавајући сваку мисао у христомисао, у богомисао. А мисли људске, а разуми људски ван Христа, шта бива с њима? Ослепе, те не виде ништа као што треба видети, нити знају ишта као што треба знати. Од непримања Христа, од неверовања у Христа ослепе мисли, ослепе разуми неверника (2.Кор.4,4; 3,14). И у тој тами кваре се и труле, расипајући се и распадајући се, најчешће, у неморалном животу (ср. Рим.1,28-32; Тит. 1,15; 2.Тим.3,8).

81. Зато што је живот хришћанина живот у божанским светињама и врлинама, неопходно је да се они испуне *познањем воље Божје у свакој мудрости и разуму духовном* (Кол.1,9). За такав живот који је по свему бесмртан, бесконачан и вечан, потребне су бесмртне, бесконачне и вечне силе Божје. Напредовање у томе животу зависи од Бога који даје силе, и од нас који употребљавамо те силе. А Он их никоме не намеће него их даје свакоме по његовом тражењу и ревности. Ревности у еванђелским подвизима, у творењу воље Божје, у вршењу заповести Божјих. Уколико приморавамо себе на еванђелски живот, утолико нам Господ и даје силе да га остварујемо те нам и подвизи постају лаки и радосни, као што нам сведоче и Светитељи и свети подвижници.

82. Само узвишена мудрост еванђелска зна сву вољу Божју. Јер се за живот у Богу даје мудрост од Бога (ср. Јак.3,13; 17). Тако и разум духовни, који је супротан чулном разуму, даје се само за живот у Духу Светом. А у разуму духовном - духовно разумевање тајни Божјих (ср. 1.Кор.2,7; 10-15). И мудрост божанска и разум духовни су од присуства Духа Светога у души људској (ср. Дап.6,3; 10; 1.Кор.12,8). А у таквој мудрости и у таквом разуму једино и борави потпуно познање воље Божје. Христос је *мудрост Божја, мудрост од Бога* (1.Кор.1,24; 30). Свети апостол благовести: *Ми говоримо мудрост која је у савршенима*, то јест у духоносцима, и ми Духом Светим знамо *шта нам је даровано од Бога* (1.Кор.2,6; 10,12). Јер Дух Свети је *Дух мудрости и откривења* (Еф.1,17): Он даје познање Христа и свега Христовог, свеколико познање воље Божје (ср. 1.Кор.12,3-11).

83. Све ризнице мудрости божанске и разума духовног налазе се у светом и саборном разуму Цркве, којом се и долази „до познања тајне Бога и Оца и Христа” (Кол.1,26; 2,2-3). Оне су у њему *сакривене*” (Кол.2,3), и откривају се само онима који живе у Цркви светим и саборним животом заједно *са свима светима* (ср. Еф.3,18-19).

84. *Мудро се владајте према онима који су изван* (Кол.4,5), према нехришћанима, вели свети Апостол. Хришћани *мудро живе*, ако живе по Еванђељу Господа Христа који је *мудрост Божја*

(1.Кор.1,24; 30). Ван тога је „незнање безумних људи” (1.Пт.2,15), незнабоштво, незнање истине о Богу и човеку. Што год није од Христа, те једине истинске и вечне **мудрости**, заиста је и глупост и лудило, јер људи обично заглупљују и залуђују од страсти и греха. У својој суштини грех је главно лудило душе људске. Грехољубље је увек лудовање душе пред Богом. Једино христољубље и у Христу човекољубље испуњује душу божанском **мудрошћу**.

85. Само живећи **мудрошћу** у Христу, људи божански мудро искоришћују време живота, дато им од Бога; божански мудро - „**искупљују време**” (Кол.4,5). Кроз грехе и страсти ми расипамо бо-годано време, предајемо га смрти и лудилу зла. А **време** живота нам је дато да њиме зарадимо бесмртност и божанску вечност. Оно треба да буде увод у вечност. То је његова права, божанска намена. Испуњујући га бесмртним и вечним, ми га искупљујемо, откупљујемо од свега смртног, пролазног, греховног, глупог, лудог. Једино **живећи мудро**, то јест Христом, ми **искупљујемо време**; а на сваки други начин ми га злоупотребљајемо и упропашћујемо. Јер је и време створено Богом Логосом, и ради Бога Логоса (ср. Јн.1,3; Кол.1,16). Његова се логосност, и логичност, и састоји у томе да служи Богу Логосу - Господу Христу, да одводи и предаје Њему све што у себи има и носи. Време нам је дато да га претворимо у вечност **живећи мудро**: у Христу и Христом. Логосним бићем својим време је ушло у богочовечанско тело Христово, Цркву, и ту нашло своје вечно назначење и божанско остварење. Нарочито то бива у Св. Литургији, кроз Свету Евхаристију. Помоћу светих тајни и светих врлина у Цркви се **време** прерађује у вечност. Јер је Црква чудотворна божанска радионица у којој се временско претвара у вечно, и смртно у бесмртно, и пролазно у непролазно.

86. Живот на земљи пореклом је с неба; живот човечји пореклом је од Бога. Пракорењем својим живот сваког људског бића, и свих бића уопште, сакривен је неизмерним дубинама неба и у тросунчаним бескрајностима Трисветог Божанства. Тајна живота и најмањег и највећег, и најпростијег и најсложенијег бића на земљи у суштини својој света је, небеска је, логосна је, тројична је. Живећи, свако живо биће је самим тим стално у вези са праизвором живота, сваког живота - Богом Логосом. Свако живо биће на свој сопствени начин доживљује и развија своју логосност самим својим постојањем. Нема сумње човек је најсложеније биће на земљи, зато он најсложеније и најдраматичније и доживљује свој живот. И када човек доследно трага за тајном свога живота, она га неминовно одвуче у горње небеске светове, ка Богу и свему Божјем.

87. Сва је тајна, света тајна нашег људског живота, не у на-

ма људима, већ у Богу и Господу на небесима. Зато је небески Бог и постао човек, и јавио се на земљи као Богочовек Исус Христос, да нам објасни тајну живота, и да нас научи главној, свеглавној истини: да је живот човечји, од почетка до краја, сав од Бога, у Богу, ка Богу, ради Бога. Најбољи, најсавршенији и најочигледнији пример тога јесте сам живот Богочовека Христа. Његов живот на земљи је - свеживот; јер у њему сваки човек може наћи сву пуноћу, сву савршеност, сву бесмртност, сву вечност свога живота; и кроз то и у томе - сву логосност и логичност и божанственост и оправданост свога живота. Без Богочовека Христа живот човечји остаје увек заувек мучна, болна, тужна, а кат-кад и језива и свирепа и неподношљива и људождерска тајна. Само Њиме, Богочовеком, живот човечји побеђује сваку смрт и све смртно, и тиме осигурава вечну радост себи и на земљи и на небу. Онда, само онда је његовој бесмртности име вечна радост, и његовој вечности - вечно блаженство.

88. Хришћани знају како **треба живети** у овом свету и у свима световима у којим живи људско биће. Знају то Богочовеком, који их не само учи **како треба да живе Богом** (1.Сол.4,1), него им и даје божанске силе да тако стварно и живе, даје им Духом Светим кроз свете тајне и свете врлине. Ми светим крштењем постајемо Христови, јер се том почетном светом тајном потпуно облачимо у Христа (ср. Гал.3,27): потпуно се испуњујемо Њиме, и живимо Њиме - савршеним и свемоћним Богом. А остале свете тајне и свете врлине све нас више утврђују и унапређују у том богочовечанском животу, те ми непрекидно растемо „растом Божјим” (Кол.2,19), док не порастемо у човека *савршена, у меру раста пуноће Христове* (Еф.4,13), док се потпуно не охристоличимо, док обличје Христово не постане у нама (Гал.4,19), то јест док се потпуно не обогочовечимо, не постанемо богољуди по благодати.

89. Прави Хришћани **нису у тами**, јер имају „светлост живота”, коју никаква тама зла обузети не може, нити угасити, ако је само стално распирују вером и љубављу и молитвом и постом. За нас хришћане изненађење у свету може бити једно: грех; изненађење и опасност. Јер ми знамо да је грех уствари једина неприродност и противприродност у овом Божјем свету, и због тога изненађење за боголико биће Божје, човека; и још знамо да је грех сав од Сатане, и због тога једина истинска опасност за човека у овоме свету, а сигурно и у осталим световима. Ми Господом знамо, ми Светим Еванђељем Његовим знамо шта Бог хоће од нас и шта Сатана смера против нас: *јер знамо шта Сатана мисли* (2.Кор. 2,11). Но ми против ђавола истављамо свеоружје Божје, којим нас чудесни Господ Христос наоружава у Цркви својој: свете тајне и свете врлине. Ми кроз њих бдимо и стражимо, ратујемо и војује-

мо, и јуначки побеђујемо све духове зла испод неба (ср. Еф.6,11-18), једино Богочовеком Христом, који кроз свете благодатне тајне и свете благодатне врлине борави у нама.

90. Прави хришћани не само што имају истиниту **светлост**, **него су синови светлости** (1.Сол.5,5), јер су се духовно родили од Једине Истините **Светлости**, од Јединог Истинитог Бога и Господа Исуса Христа (ср. Јн.1.9-13). Да, Истинити Бог и јесте у исто време Истинита **Светлост**. И откако је Истинити Бог посетио наш земаљски свет, од тада и борави у њему Истинита **Светлост**. Зато је и речено у Светом Еванђељу: Истинита **Светлост** већ светли (1.Јн.2,8). Господ Христос је Истинита **Светлост** зато што га ни **тама** смрти ни **тама** ада није могла помрачити и угасити. Једина **Светлост** коју **тама** смрти није могла угасити када је Господ лежао мртав у гробу, ни **тама** пакла утулити када је Господ са својом човечанском душом сишао у ад и благовестио своје Еванђеље оним у аду. А све остале назовисветлости у човечанском свету, лажне су: јер сваку од њих угаси, ако ништа а оно смрт. Зато је Господ Христос једини у роду људском могао с правом рећи за себе: *Ја сам светлост света: ко иде за мном неће ходити по тами, него ће имати светлост живота* (Јн.8,12). Све што није Христос, и што није од Христа, уствари и сачињава **таму** у човечанском свету. Само идући за Христом који је **Светлост** васцелог света, људи могу знати путеве у свету, и знати куда свет овај греде, каквом крају и каквом завршетку.

91. Једини излаз из наше људске и светске таме је вера у „Истиниту **Светлост**” - Богочовека Христа, и у животу по тој вери. Отуда: права вера у Христа једина истински **просветљује** и просвећује. У њој је истинска **просвета**, једина и јединствена, јер обасјава све путеве у Бесмртну Истину, у Бесмртну Правду, у Бесмртну Љубав, и води тим путевима у Царство Небеско, у Царство Божје. Ко је истински **просвећен**? Онај који живи истинском вером Христовом, јер живи истинитом, неугасивом, незалазном светлошћу, која сваку ноћ претвара у дан, и сваку таму у видело.

92. **Вера** наша је сав католичански, саборни, свецелосни однос наш према Богу, а преко Њега и према свима створењима Његовим. **Вери** твојој Бог каже себе теби, али и себе теби самом. Јер тек кад Богом и из Бога погледаш себе, ти угледаш правога себе, и познаш правога себе. Исто тако, кад Богом и из Бога погледаш творевину Божју, ти тек онда познаш тајну њену и смисао и вредност, јер ти Бог открива унутрашњу логосну тајну сваке твари, открива је **вери** твојој, **вери** која је душу твоју поверила Господу као Творцу и Домаћину света, који и води сваку твар путем њеног богоназначеног постојања и изживљавања себе. **Вером** васцело биће човеково расте ка Богу: расте душа његова, расте

свест, расте воља; и благодаћу Божјом шири се по свој твари, те човек вере сву твар осећа као нешто своје, као део себе; што уствари и јесте, јер је сва твар логосна. И то човек расте у све бесмртности божанске, остајући увек при својој људској природи. Зато хришћаниновом усавршавању нема мере: једина је мера - безмерје, једини је крај - бескрај.

93. Нама људима, земнородним бићима, даје се на земљи живот најпре у времену, да нас време причести вечношћу, и Христовом богочовечношћу искрца на обалу божанске вечности. Крштени Црквом у име Оца и Сина и Светога Духа, ми још овде на земљи, у времену и простору, живимо божанском вечношћу и осећамо кроз благодатну богочовечност како у нама живује живот вечни. Духовна чула којима ми то непрестано осећамо јесу свете богочовечанске врлине: вера, љубав, нада, молитва, пост, смиреност, целомудреност (= здравоумље) и остале.

Вера искрцава наше биће на обалу Христове вечности кроз Христову благодатну богочовечност. Тако исто и богочовечанска љубав искрцава наше биће на обалу вечности; тако и свака богочовечанска врлина: тако и свака богочовечанска света тајна, почевши са светом тајном крштења, која нас и уводи у све остале свете тајне и свете врлине. Уствари, сваки хришћанин живећи у времену живи вечним, јер живи богочовечним, Христовим.

94. Ми хришћани Христом знамо све најглавније истине о свету и животу: знамо их Његовим Откривењем, Његовим светим Еванђељем. Ми јасно знамо: откуда је свет и ради чега је, откуда је човек и ради чега је, откуда је живот и ради чега је. Све је то од Бога Логоса - од Бога Мудрости, и ради Бога Логоса - ради Бога Мудрости (ср. Кол.1,16; Јев.2,10; Јн.1,3-4), и васцелим бићем својим све је то на чудесан начин у Њему (ср. Кол.1,17). Зато је све то унутрашње повезано и усклађено у једну премудру целину, и неодољиво зрачи неизрецивом богомудрошћу и целисходношћу. Посреди је божански план о свету, Тројичним Божанством израђен у предвечности, а спровођен од Оца кроз Сина у Духу Светом у времену и простору, са крајњим циљем: *да се све састави у Христу што је на небесима и на земљи* (Еф.1,4-10), састави у Богочовечанском телу Његовом, Цркви, која је *пуноћа Онога који све испуњава у свему* (Еф.1,23). Због тога свако људско биће, од почетка до краја, у свему потпуно зависи од Богочовека Христа; све што је Богочовеково, у крајњој линији својој, јесте човеково, и одређује му и вредност и значај и судбу у овом и у оном свету. Ако је до праве, до трајне, до непролазне вредности човекове, она је сва у Богочовеку; тако исто, ако је до вечне правде човекове, до вечне љубави човекове, до вечног добра човековог, до вечног живота човековог, до вечне радости човекове, до вечног блаженства човековог, - све је то једино и само у Богочовеку.

95. Из пресветог Еванђеља знамо да ће се наш земаљски свет и живот завршити другим доласком Господа Христа (2.Сол. 2,1). Зато што је Његов други долазак природни наставак првог доласка Његовог: Сејач долази као жетелац да сабере земаљско жито, Небески сејач, Небески жетелац - један исти Господ, Богочовек Христос Исус. Отуда је живот нас хришћана на земљи не друго него путовање ка Господу Христу, ка Његовом другом доласку, путовање ка Њему кроз Његово свето Еванђеље: кроз Његову истину и правду и љубав и живот. Са свих страна света, из свих углова времена, ми путујемо ка Господу Христу, да се на дан другог доласка Његовог саберемо пред Њим, и сваки прими по делима својим.

96. Огромна је, неизмерна је слобода човекова, када он може по вољи својој одбацити Бога. Он, створење Божје, може одбацити Бога! У томе је и божанска величина човекова и сатанска погибија његова: стане ли уз Бога, Творца свога, он је божански велики и величанствен; стане ли уз Сатану, убицу свога, он је ђаволски бедан и одвратан. Ово утолико више важи за човека после доласка на свет Богочовека. Јер у Богочовеку је на најочигледнији за чула људска начин, на најубедљивији за ум људски и за свест људску и за срце људско начин, показан и доказан једини истинити Бог и Господ, једини истинити Спаситељ рода људског. И када човек, и после Богочовека и поред Богочовека, може да одбаци Бога, заиста је његова слобода и огромна и самостална и независна. А од ње зависи сав човек, сав његов живот, и сва његова вечност. Одбацујући Богочовека Христа, људи немају изговора за тај основни грех - свегрех, јер се роду људском не може дати ни бољи ни савршенији Бог, пошто не постоји, ни бољи ни савршенији Човек, пошто не постоји.

97. Оно што је за људску мисао, била она грчка, римска, индијска или која друга, било и остало идеал или идеја, апстракција и оностраност, оваплоћењем Бога Логоса, Христа Богочовека, постало је живот, наш земаљски живот. За Логосом и Логиком живота не треба ићи у онај свет, јер је Логика и Логос живота ту, међу нама. Ми имамо Логос живота (1.Јн.1,1), зато знамо Логичу живота, циљ живота, смисао живота. Ако нисмо знали **почетак** живота, ево га Бог Логос, јер је то оно *што беше од почетка* - *απ' ἀρχῆς*. Живот није нешто бесмислено, већ од самог почетка нешто божански логично. А грех је сила која све делогосира, лишава божанске логике и логичности, божанског смисла и осмишљености. Грех је једини обесмислитељ живота. Са Богочовеком истински *живот се јави* у нашем свету смрти и псевдоживота. Тек у Њму *видесмо* прави живот, *видесмо* шта је живот; *видесмо* и *видимо* да је само вечни живот - прави живот (1.Јн.1,2). То је оно што

је најочигледније у Богочовеку. Сав Богочовек, и све Његово, дише и зрачи вечним животом: нема Његове мисли која не извире из вечног живота и не увире у њега; тако и свака његова реч, и дело, и осећање. И све то постаје наше људско.

98. Нема Бога сем Тројичног Божанства. Ко не признаје Христа за Бога, тај је и незнабожац и безбожник. Зна Бога, зна све, који Христа за Бога признаје. Ако то признаје, он у Тројично Божанство верује, јер Господ Христос, као Син Божји, сваког следбеника свог приводи Оцу свом небеском. Порекне ли се Син, пориче се у исто време и Отац, јер је Отац тиме Отац што има Сина. А Господ Христос целокупним својим животом на земљи најочигледније доказује да је све у Њему божанско, да је по свима особинама - сав од Бога Оца, и сав на Оца. Свети Богослов благовести: *Који год одриче - ὁ ἀρνούμενος - Сина, ни Оца нема; а који признаје - ὁ ὁμολογῶν - Сина, и Оца има.* Однос према Христу одређује однос човеков према Богу. Јер нема Бога осим Христа и Његовог Бога Оца и Духа Светога, ни на небу ни на земљи, ни под земљом. Од самог почетка Еванђеље Христово је Еванђеље Свете Тројице и о Светој Тројици. Човек постаје хришћанин ако прими то Еванђеље, а остаје хришћанин ако живи њиме, и ако оно стоји у њему. А кроз Еванђеље у човеку стоји, борави, живи сама Света Тројица; Она и даје човеку силе да живи еванђелски. А живот хришћанинов је стално лично општење његово са Оцем и Сином и Светим Духом помоћу светих тајни и светих врлина. Утројичење и отројичење је непрекидан благодатни подвиг хришћанинов.

99. Образац љубави и човекољубља, и то савршени и свесавршени образац, јесте Господ Христос Спаситељ. Спасење је продужење Христове љубави кроз све људе који верују у Њега. Спасавамо се од греха, смрти и ђавола Христовом љубављу, Христовим човекољубљем. Љубав низводи Бога у душу, те човек живи Њиме, и на тај начин види Бога, који је иначе невидљив. Бог је љубављу постао човек, оваплотио се, очовечио се.

Тако и човек: љубављу се обожује, обоготворава, постаје „бог по благодати”. Невидљиви Бог љубављу постаје оваплотљив, видљив. Јер је божанска љубав оваплотитељска сила: она љубећег преноси у љубљеног, оваплоћује га у њему: њихови се животи стапају у један живот, њихове душе у једну душу, њихова срца у једно срце. И они осећају себе као једно, иако остају две посебне личности. То важи за све чланове Цркве: они се међусобном љубављу оваплоћују један у другоме, један у свима, и сви у једноме; живе један у другоме: један у свима, и сви у једноме; исто тако и мисле, и осећају, и делају заједнички, саборно, *са свима светима* (Еф.3,18). То је оно што је речено у Делима Апостолским: *А у народа који верова беше једно срце и једна душа; и све им беше заједничко*

(Дап.4,32). - Доживљавањем Христове љубави, човек усељује Бога у душу своју, живи Њиме, мисли Њиме, осећа Њиме, дела Њиме; једном речју: „**Бог у њему обитава**”. Зато је Бог за њега најнепосреднији доживљај његов, најнепосреднија стварност, најочигледнији опит, најексперименталније искуство. А кад Бог у човеку обитава, Он и љубав човекову усавршава. Јер из Њега се постепено разлива по души човековој божанска љубав, расте у све савршенију љубав кроз остале свете врлине, док најзад не ољуботвори цело биће његово. И оно онда не зна за границу љубави, јер *Бог је љубав*, зато божанска љубав и нема више граница. Бог љубављу обитава у души људској. И човек љубављу обитава у Богу и у људима. Тајна Цркве Богочовечанске је сва у љубави богочовечанској.

100. Ушавши сам у наш живот, Богочовек је увео у њега и Духа Светог (1.Јн.4,93). Спаситељ је на Тајној Вечери обећао својим светим Ученицима, а кроз њих и свима својим следбеницима да ће Дух Свети сведочити за Њега (Јн.15,26). И заиста, обећање се испунило: Господ Христос даје Духа Светог следбеницима својим, и Он их испуњује осећањем, и сазнањем, и убеђењем: да је Христос - Богочовек и Спаситељ; да је свим бићем, и свим светињама својим, и свим светим силама својим, остао у Цркви, борави у њој; и да ми, боравећи у Цркви, боравимо у Њему кроз светиње Његове и свете силе Његове. Зато свети Јован Богослов благовести да је живот у Христу - живот у Духу Светом, живот у Светој и нераздељивој Тројици. Дух Свети нам даје духовни вид, којим видимо да Бог Отац посла Сина да спасе свет. Тако сва Света Тројица учествује у спасењу света. Ма како приступали Господу Христу и Његовом домостроју спасења, увек се осећа и види да је Он - Син Божји, послан од самог Бога Оца, да изврши дело спасења света. То су нарочито осетили и видели очевици оваплоћеног Сина Божјег, због чега и овај свети очевидац Јован Богослов изјављује: *И ми видесмо, и сведочимо да Отац посла Сина да спасе свет, посла Сина - Спаситеља света* (1.Јн.4,14). Господ Христос је у бескрајном човекољубљу свом извршио спасење света благовољењем Оца и сарадњом Духа Светог. Христос је коначно посведочио и остварио спасење човека Духом Светим, **Духом Истине**. Њиме Он то непрестано посведочава у животу Цркве, јер је Дух Свети - душа Цркве. Он је носилац главног сведочанства о Исусу као Сину Божјем и Спаситељу, јер Он непрестано, кроза све векове, спасава у Цркви све који верују у Господа Христа. Он, **Дух Истине**, открива нам, казује нам, посведочава нам сву истину о Исусу, Богочовеку и Спаситељу. То је Дух Свети Утешитељ - Дух Истине, и сама Истина, и сам Бог и Господ Животворни, који уводи сваког човека у Цркви лично и сву Цркву саборно у сваку Истину и у сву

Истину (Јн.14,26; 16,13).

ПОДВИЖНИЧКА И БОГОСЛОВСКА ПОГЛАВЉА

Стослов први

1. Сви - све остале религије - тражили су да се буде над човеком, да би се избегли греси човечји; да се буде над светом, без света, без земље, да се не би упрљали и учинили зло, - Христос једини тражи да се буде у свету зла, али без зла; међу људима злим, али без зла; у блату, али да се не окаљамо. Бити у злом свету, али не бити зло, то је моћ коју Христос даје. И зато је Христос уносиатељ борбе, мача који дели и сече зло од света. - (4. I. 1915. Владичин Хан).

2. Љубав је новина у Христу, једина новина. Љубављу је Христос нов и Бог. *Ко је у Христу - нова је твар*. Ко љубави нема, још је у Старом Завету. Знак Христов - то је љубав. - (21. VIII. 1916. Лондон).

3. Љубав је једина једнакост могућа на земљи: једнакост човека са човеком; човека са љиљаном; врапца са човеком; једнакост свега са свим, свега на земљи са свим што је на небу; једнакост универзална, јер се на Богу оснива, а Бог је један на небу и на земљи, у љиљану и човеку. Богом смо једнаки кроз љубав. - (21. VIII. 1916).

4. Страдање је вино којим Христос причешћује човека из путира љубави. - (21. VIII. 1916).

5. Молитва је просфора умешена од суза и срца. - (26. VIII. 1916).

6. Опрости ми, Боже, али ја највише волим Бога који плаче. Не зато ли највише волим Христа? - (26. VIII. 1916).

7. *Јер колико је обећања Божјих у Њему су да, у Њему су амин* (2. Кор.1,20). У Њему су: да; у Њему - Христу Богочовеку - су сва обећања Божја; у Њему, не у човеку, не у култури, не у цивилизацији. Његово да - остало се све додаје; сваки бол - испуњен обећањем. У Њему је: све.

8. Молитва - дестилатор мисли, и решето, сито, ковница, ликоливница.

9. *Жртва је Богу дух скрушен: срце скрушено и смирено Бог неће понизити*. (Пс. 50. Молитвеник).

10. Достојевски и Свети Павле: наш рат је са духовима нечистим испод неба (Еф.6,12). - У Достојевском стално се осећаш као између два Завета, Старог и Новог; увек крик Исаијински за Месијом, за Господом, не за човеком, не за вером у човека: нико не верује у човека - Достојевски је ту. Сва западна литература ве-

рује, превија се ради човека. Достојевски увек пружа руке ка Христу из Содоме и Гомора свог. - (Оксфорд, 1917).

11. Сви ви који се борите против Христа - личите на војнике од воска који јуришају на ватру. - Ниче: растопио се у лудилу - када га је додирнуо ужарен прст небеске огњене мудрости. *Као што се восак топипод огња, тако ће безбожници изгинутити од лица Божјега* (Пс.68,2).

12. Сва планета заударана смртност: грех: и ђаво: и човек. У поноћи - слаткодисајним молитвама душа се одиже из злосмрадија у над-светску слаткомирисност твари у Христу. - (поноћ 21. IX. 1919. у Атини).

Поноћ сам носио у зеници душе своје, по поноћ у сваком чулу свом, и Он ме је свемилостиво извео из отровне прашуме животних ужаса на чудесни пут свој, где се свака поноћ претвара у тросунчано подне, и свака смрт у живот бесмртни. Зато му дугујем хиљаде живота; хиљаду вечности да имам никад му се одужити не бих могао; хиљаду душа да имам све би их повео чудесно чаробним путем Његовим.

13. 2.Кор.6,16; *Ви сте Црква Бога живог*: ναός, temple, храм. *Дом Оца мојега је дом молитве, а ви од њега начинисте пећину хајдучку* (Јн.2,16). Црква си ти: душа је стално на коленима (= на молитви), све биће у сталном богослужењу; престане ли молитва: како ћу живети ја сутра? - Улазиш у хајдучке рачуне, у пећину претворену цркву. Црква је за молитву, не за хајдуковање. Хајдукује с душом култура, цивилизација, јер ствари, царство ствари уноси у душу: новац, трпезе, голубове, књиге (Јн.2,14), - те од дома Очевог начини пећину хајдучку... Ствари смо унели у душу, о Господе, у дом твој. Хајдучке рачуне водимо... Твоје ствари покрали смо, етикете смо наше прилепили, лик наш - човечији, хајдучки. Господе, да дође Царство твоје, и протера хајдуке из душе моје.

14. „Господе, дај ми сузе и сећање на смрт”. - Молитва Св. Златоуста. - (Оксфорд, 1917).

15. „Светим се Духом свака душа оживљава и чистотом узвишава - просветљује се на свештенотајанствен начин (Свето)Тројичним Јединством”. - Троичновидни карактер духооживљавање и духоочишћавање душе. - (Оксфорд, 1918).

16. О постепеном распростирању благодати кроз све удове тела и духа и истискивању греховности, види: Св. Макарије Египатски, О чувању срца.

17. „Зато, у свим нашим актима, и пре свега кад се тиче приступа божанским стварима, треба почети од молитве”. - Дионисије Ареопагит, О божанским именима III, 1. - (Оксфорд, 1918).

18. „Радуј се, Богородице, свјетло познање благодати” - око тог молитвеног клика групишу се сви вапаји огрешене (= огре-

ховљене) гносеолошке личности кроз молитвене вапаје. Из безблагодатног, и тиме мрачног, познања, искоренити се (и укоренити се) у благовесно-благодатно познање. Девичанство ума у Пресветој Дјеви... Ту је одмориште, ту пристаниште после буре ванблагодатног незнања, које стилизира суштину своју у себе-негирајућем (= себе-смиравајућем) молитвеном вапају: „Исусе, Најслађи, очишћење ума мога”. „Умири живот мој” Мирородице, јер Богородице. - (3. X. 1920. Скопље).

19. Личност: целосна = самосазнање = богообразна самосвест = богосвест, прожима сав физички апарат личности, који се допадно (= пре пада) органски проширивао на сав свет твари: сву комплексну твар Адам осећа као своје тело, као свој проширени инструмент, оживљен, одржаван астракиклоно-магнетским динамисом богообразног самосазнања. Пад (Адамов): прекид, откид, смањење личности, поремећај: твар постаје не своја, нелична, безлична, туђа... (8. IX. 1920. Врање).

20. Почетак мудрости - страх Господњи, страх Божји (Прич. 1,7). На молитвеним ногама улази се у мудрост Божју. Свака твар - Господња: како ћу ући у Господње без страха, да Господа не упрљам, не унижим, твар му обесмислим и обезмудрим? Молитвеним страхом почиње мудрост. Страх ме је, Господе, кад улази око моје у лист ружин, јер лист живи тобом и у теби. Језа мудрости, дрхтај мудрости = тајне Божје опкољавају ме - јер си ти имаоц мудрости; ти Господар, Господе, а ја просјак, кога је страх да похабалом душом и дроњавим погледом улази у ризнице мудрости твоје. - Нестрах од Бога = немудрост и лудост и глупост. Ђаво - нестрах од Бога = оваплоћење глупости, лажи, немудрости. Без страха од ствари и појава пишу данас писци и зато су немудри.

21. Страдање је негација живота, негација смисла, Бога, страдање одриче живот, човека, - тако веле сви Петрови ученици без васкрсења (ср. Мт.16,22). Достојевски у страдању види потврду, најдубљу, човечну - живота. Оправдање живота. „У страдањима се грчим, али ја постојим”. Оправдање страдања једино могуће васкрсењем; васкрсење: једино око, које провиди тајну смрти; ускок у вечност. Како је могуће оправдање страдања за оне, који се завршавају гробом, не иду даље, све сливају у њега? - (Оксфорд, 1917).

22. - 10. V. 1917. поноћ (Оксфорд): Екстреми се све више и више размичу, бежи обала од обале, оком их човек одгурава; зло огромно, добро огромно, човек у бездану међу њима; не толико широк духом да их обухвати, ни телом да их привуче, - и очајање расте, и екстреми се разрастају и човек се кричући смањује, смањује, смањује, о - ништа, о обучено у светлост очајање, о оката болест, о дубока смрт, - немоћ, ништавност, црва брат. - Господе, помиљуј ме... и Бог примиче обалу обали, екстремно оваплоћава; само

Бог, само Христос, само Он сједињује разједињено...

23. Јн.3,8: *Дух дише где хоће, и глас његов чујеш, а не знаш откуда долази и куда иде: тако је сваки ко је рођен од Духа.* - Неизмерљивост, неокатегорисаност Духа. *Бог Духа не даје на меру* (Јн. 3,34). *Сваки рођен од Духа* = неизмерљив, надлогичан, надзнан, недосежан, надформулан; надстиљност Духа и Духовног: јуродивост; животност = живот = *Бог је Дух* (Јн.4,4): *Где је Дух, тамо је и слобода* (2.Кор.3,17). Живот нема формулу једну: свако формулисање живота значи шизматичност, сецкање, парцијалност, усеченост, исечак: *Ја сам живот* (Јн.14,6). - Крштење Духом Светим: свега човека: ума, расудка (= разума), срца, духа, тела: *Јесте ли примили Духа Светога кад сте веровали? А они му рекоше: нисмо ни чули да има Дух Свети* (Дап.19,2). Види 2.Кор.3,5: *наша је способност од Бога; не да смо способни сами од себе.* - *Дух Истине* (Јн.12,26). - (Оксфорд, 1918).

24. *Телесно мудровање смрт је, а духовно мудровање живот је и мир.* - Свети Апостол Павле (Рим.8,6).

25. Хришћанство = нова гносеологија, јер нови дух, нова душа, ново срце = нова психологија. Вино ново не лева се у мехове старе. Дух Хришћанства не учаурава се, не укатегорисава се у убуђале чауре ограниченог сазнања и ума.

26. Где је Христос (у Европи): Где ће се родити Христос? Да ли у гвозденој колевци, у којој се родило немачко дете - европски рат? Хришћанства су овде, хришћанства су онде; у пустињи и у граду; у топовима и убиствима, - али Христа ми нема: *Господа ми узеше. Да нисте видели где га метнуше?* (Јн.20,2; 13). Многи ми дођоше са доламом Христовом на себи, а вуком у себи. Многи ми дођоше под именом Христовим говорећи: „Ја сам Христос”, и познадох их да љубави Христове немају у себи... (8. VIII. 1916. - Mills Hotel, Лондон).

27. Деца су Царство Божје на земљи. Да нас деца воде, давно би били одведени у Царство Божје. И неће нам се дати Царство, док нас воде књигоједи и словоједи. Да није деце, давно бисмо ми били у гроб однесени. Деца нас оправдавају пред Богом, деца и цвеће... Стећи детињи дух у себи; јер једино детињи дух иште Дух Очев, да га Он води и подржава. И отуда: *Ако се не повратите и не будете као деца, не можете ући у Царство Божје* (Мт.18,3). - (17. VIII. 1916).

28. Јело моје - то су књиге; слова једем; словима се храним. Књигојед и словојед, - отуда увек гладан и увек жедан. И као да су ми одбегле уши да не чујем Његове речи: *Јело је моје - воља Оца мог небеског* (Јн.4,34)... Слово убија, дух даје живот. Бројанице од слова, није ли сва мудрост човечја, и наука сва? Човек се разсловио; човек је постао азбука, и он мисли - постао је азбука свега света и Бога. У штампарији је рођена наша култура. И све

културно метанише пред словима, тим ситним идолима. И слова су вредност и оцењивачи сваке вредности; и Бог је почео да се штампа, јер је престао да се живи, и преживљава. Штампариије су постале храмови; царство слова - то је наша култура. И зацари се слово, и данас убија Европу, јер само *Дух оживљава, а слово убија* (2. Кор. 3,6). - (20. VIII. 1916).

29. Рим. 10,10: *Срцем се верује* - то значи: оно - орган, чуло вере. А то: њиме човек и спасава и губи себе. Сва наша судбина у срцу је нашем. Срцем се и не верује. То: срцем се бира Бог или ђаво, живи једним или другим, живи ради једног или другог. Од њега зависи наш рај и наш пакао.

30. **Грех?** - Човек хтео, и покушао, да постане помоћу ђавола Бог. Преварио себе: свесно остајући при богопостављеном циљу: - обожење, обогочовечење -, он практично почео да бива ођавољен, ђавочовек - унео у себе ођавољујућу силу смрти. Отуда распадање човекове личности: *Ко не сабира са мношвом, расипа* (Мт. 12,30).

31. „Удостој ме, Господе, истинитом светлошћу твојом и просвећеним срцем творити вољу твоју” (Каноник).

32. „Просвећење оних који у тами леже, спасење очајника, Христе, просвети ме обасјањем твојим” (Акатист Исусу Сладчајшем).

33. „Црквеност: мир разума, срца; то - нови живот, над-разумни” - П. Флоренски (Стуб и тврђава истине).

34. Свети Нил: почетак вере: себе-презирање: остављање себе, умирање у невидљивом. Даје све: Аљоша: хајде за мношвом: продај све. Прелаз из Старог у Нови Завет. Граница између вере и ума: Јован Крститељ. Јн. 1,27: *Ја нисам достојан да одрешиш ремене на обућу Његовој*. Прелаз из Старог у Нови Завет: примити све као светост, не скидати срце од ока Христовог: страх и покајање; не испитивањем, него бескрајном свесношћу о ништавилу нашем и о месијанству ремена Христовог. Ремен Христов: Месија већи од Јована. Јован: прелаз из Старог у Нови Завет. Клечећи: кајући се: обожавајући, не мерећи. Не прилази Христу иштући знаке, већ будући жедан и гладан и сиромах.

35. *Који узверује и крсти се = спашиће се; а ко не верује = осудиће се* (Мк. 16,16). **Вера = крст**; поверовати = распети себе свега: и тело, и душу, и ум, и вољу: крстити се у име Оца и Сина и Светога Духа (Мт. 28,20): отроичити себе, изаћи из своје природе и ући у Божју; распети себе у име Христа (ср. Рим. 6,3)... Атмосфера и граница вере: Света Тројица: сав смисао и циљ Христов: узвести људе вером у догматичко-етичку Троичност: Мк. 16,16; Мт. 28,19-20. - (Атина, 1920).

36. „Хришћанство је подражавање Божанске природе”. - Свети Григорије Ниски.

37. У време Митрополита Филарета живео је Иван Јаковље-

вич Корејт, јуродиви. На самрти последње његове речи биле: „Спасавајте се, пасевајте се, нека се спасе сва земља.”

38. Ипостасно сједињење човечје природе са Божанском у Лицу Исуса Христа: уводи у увереност да природа човечја долази до своје дефинитивне ипостасности само у Богочовеку, да је то - последњи, завршни стадијум природе човечје. Са Христом вазнесеним - вазнесење човека: вечно присуство у Светој Тројици: отроичење и осмислење човечног: последње оправдање човека у ипостасном јединству са Богочовеком. Отуда се све живљење наше живи на небесима, где Христос седи с десне стране Оца: ту центар наше личности, ту центар гносеолошки и етички и социјални; ту **обоженост** човека, његова права - безгрешна природа: ту човек једино човечан, једино природан, јер богообразан, христообразан, триадолик; ту једино могућа вечна критериологија - јединство ипостасно Бога и човека = критеријум (је) **Лице Хресто-во**, васкрсло, вазнесено: увек, вечно, једно и исто, увек вечни критеријум Божјег и човечјег, уравниоитељ Бога са човеком, који је грех разравнио, чинећи човека егосцентричним критеријумом свега. **Богочовечност** - темељ и обим и раст истинског познања; Лице Богочовека - критеријум неизменљив: Богу Божје, човеку човечје. Сав смисао човека: **саоваплотити се Христу и кроз Њега отроичити**. Кроз све просијава и над свим влада Лице Богочовека, коме се *даде свака власт на небу и на земљи* (Мт.28,18; Рим.1,4). - (Атина 1920 - Београд 1935).

39. „Сигурна увереност (= гаранција) наде обожења људској природи јесте - очовечење Бога, које толико чини човека богом колико је Бог постао човек”. - Свети Максим Исповедник.

40. О црквеном патриотизму: Бог Отац: Син = синови Божји - борци за небеску отаџбину, Горњи Јерусалим - Цркву.

41. 1.Кор.12,4-6: Различите службе - један Господ - слуга свих - садржај свих служби и службеника. Сиђи на дно своје службе хришћанске, наћи ћеш Њега - слугу свих слугу = Он врело службености, моћ = динамис. У најмањој служби је Господ исти као и у највећој. Службе и дарови прате се међусобно: као Син и Дух Свети. - Различна дејства: из различних служби и дарова: Бог дела све у свему = у твојој претешкој хришћанској служби дела Бог - нећеш се уморити; умориш ли се - значи надуо си се као да сам делаш, избацио си Бога из делања. Дух: Господ: Бог = дарови, службе, дејства. Дарује се човеку дар да њиме служи службу Господњу. Печат троичности - знак хришћанства. - (24. II. 1920, Атина).

42. Еф.4,11-16: Саборност живота у Цркви: саборнизирање свих и свега: дело службе = сазидање тела - Цркве. Саборним напором „свих светих” улази се: 1) у јединство вере, 2) у познање

Сина Божјег, 3) у човека савршена, 4) у пуноћу раста Христовог, 5) у главу - ум Цркве; сепаратизмом излази се из јединства вере и познања и улази у - јерес, нејединство, непознавање и незнање. Саборност Цркве и личност = личност цвета у саборности. Саборно јединство вере и познања једино је средство да човека више не *љуља и заноси сваки ветар учења, обманом људском* (стих 14).

43. Отк.1,1-4: Улаз у Апокалипсис: на вратима Христос откривења: Алфа и Омега Апокалипсиса Христос. Апокалипсис - само Црквама упућен; Јеванђеље - свој твари. Црква - једино око којим човечанство гледа и види последње откривење; једино ухо, којим се чују речи Христове. Одозго долази мир Црквама, вишњи мир: „За вишњи мир...”; мир и благодат = блавест; кроз Цркву као кроз уснице улази у срце света благодат и мир. *Sub specie* [са гледишта] Апокалипсиса Црквама стално недостаје благодати и мира, јер је много жедних благодати и мира; много христочежњивих, и миротражитеља. Мир Апокалипсиса = чудан почетак за вулканске ерупције и потресе у утроби Апокалипсиса. Мир Црквама од Онога који јесте; мироточивост непрекидна, јер неопходна за Цркву, на коју стално ратују црквоборци и црквомрсци; мир и благодат, да би благодаћу посипала главу оних који ратују на њу.

44. „Молитва са плачем и у духу, храна је ума, као што је хлеб тела”. - Антиоха монаха, Беседа о молитви.

45. „Само онај ко је познао Тројединога Бога може љубити истинском љубављу”. - Павле Флоренски (Стуб и тврђава истине).

46. *Који не сабира са мнош, просипа* (Мт.12,30). Сабирање себе, своје личности - Христом; то јест: су-телесништво, са-оличење, са-оједносуштеност с Христом, улажење у Његово Ја, мене: „са мнош”, човек успева да дође до себе, нађе себе, сабере себе просута мимо и без Христа. Ко не учлани себе у тело Христово = Цркву = напољу је, просипа себе, нема свезе савршенства - љубави: јер само новозаветност крвљу спаја, сједињује разједињено старим животом - човеком пре, и ако не против, Христа. Ван Христа се човек *раздели* (Мт.12,25-26); увек је царство раздељено *у себи*. Дух Свети - сабиратељ личности: отуда у стиху 31 као једини начин себе-сабрања, оличења, јесте не чинити грех и хулу на Светога Духа, не разделити себе од Њега. - (1918- 1921. Оксфорд - Атина).

47. Литургијско Црквopознање: „Само онај схвата Цркву, ко схвата Литургију”. - А. С. Хомјаков (Црква је једна).

48. Дела Апостолска 2,44-46. Вера = општежиће, свето; вера - социјализира, оједносуштава осећање светости; крвљу (Христовом) сједињени = једно тело; крвни завет = општежиће = сви уди једног тела. - *И имаху све заједно*: из једноверја. Једноверје = једносушност - једно имање, све заједно; свети комунизам, где је те-

мељ од угла Христос, атмосфера - смиреномудрена љубав... Црквеност, оцрквењеност = идеал социјални. Ср. Дап.4,32. - (Атина, 1919).

49. Јов 1,6; 12. Пут Сатане: ствари, твар: твар ставити наместо Творца: заклонити стварима Створитеља... упрљати творевину да би и Творац био упрљан; уништити твар да би уништио Творца. - (Оксфорд, 1918).

50. Мк.16,17: Два су знака Новог Завета: љубав и изгоњење ђавола. Знак: изгонити ђаволе, не дати им места. Изгонити, јер су насилно ушли, увукли се. Испразнити - и ослободити - земљу и човека од ђавола. - (Оксфорд, 1918).

51. 1.Тим.3,15-16: Црква стуб и тврђава целокупне Истине: расејане Богом по свој твари и људима. *Бог се јави у телу, оправда се у Духу*: оправдање твари у Духу Светом, Духом Светим, у Цркви, у Дому Божјем: стуб сваке твари и тврђа, темељ твари оправдава се у Духу. Оправдање света, творевине, сваког створења - у Цркви - Духом Светим... (Оксфорд, 1918).

52. 1.Јн.2,15-17: Бог да води твоје око, Он да буде извор којим око твоје гледа и види; да кроз око твоје гледа Бог, и вољом твојом хоће Бог: да корен свих твојих чула и дела и мисли буде у Богу, да израста све из Њега: да Он буде чокот, а ти и твоје лоза. Човек не извор, не темељ, не корен, не по себи, него но Богу, из Бога. Свет откинут од Бога - плитак је, вара, *похота* је. Свет без Бога *пролази*... (Оксфорд, 1918).

53. Ис.1,18; 59,2; Јез.39,23-24. Грех = тама, магла, нечистота, покривало, крљушт, облак: заклања лице Божје од ока човечјег: помрачење не само ока већ и атмосфере: грех = испарење зла: човек помрачава твар сву: у греху свом човек прља природу: заразност греха. Грех ствара свој дом од срца човечјег и опкољава се тамом као стражом, да га нико не узнемирава при послу: да се заклони од Бога. Грех: медуза која обоји сву природу човечју, а сам се скрива у тој боји.

54. Молитвољубље непрекидно појачава наше богољубље.

55. Хвала ти, Господе, што си нас везао са оним [небеским] световима: молитвом најпре. А затим: вером, надом, љубављу, и осталим еванђелским врлинама. Осећања неисказаног блаженства... Заиста нисам сам, већ сам уткан у оне светове. Не могу без њих. Ја сам сав, цео - тек у њима и са њима. Размрежавање и умрежавање личности у све светове. Најшира личност, и најдубља. Радост од тога што су они блиски Сладчајшем Господу, што се моле за нас, заступају нас, што је све то испуњено бољим бићима него што сам ја, несравњено бољим, јер су свети. - (29. окт/12. нов. 1943, у Савиначкој цркви: за време јутрења, ἐν δαχρύοις).

56. Грех је једина неприродност у природи; са грехом смрт и ђаво. Та тријада су једина неприродност у Божјој природи, и про-

тивприродност. Ту је неприрода прогласила себе за природу. И још: смрт прогласила себе за живот, а ђаво прогласио себе за Бога. - (У време последњег рата).

57. **Црква.** „Све сабравши пастирско искуство” - Оци светих Васељенских сабора: донесоше одлуке на Саборима. Тако се вели у стихири на Хвалитне у Недељу Светих Отаца шест Васељенских сабора. На живом и светом и свештеном искуству стоји сво црквено сазнање и осећање. Јерарси - носиоци тога, као и сви остали, цело тело Цркве. Сви као органи тога тела: или чула, или ћелијице, - по Павлу: Црква - тело Христово: 1.Кор. 12 гл. Сви неопходни свакоме, као и сваки свима: пример удови у телу. - (У време последњег рата).

58. **Интегралан човек.** То је човек оцеломудрен, оцелоумљен, оздравоумљен. „Исцели душу моју, јер сагреших теби”: грех разбија, расипа душу, личност човекову. Само уклањањем греха из душе човек се „исцељује” = постаје цео, читав, интегралан. Отуда: само безгрешним Богочовеком савршено интегралан човек. И сви Њиме исцељени: Црква то лечилиште. Сав смисао Богочовечанског домостроја спасења у томе: воспоставити допадни интегритет личности. Средства? - Црква, свете тајне, и све што је у њој. О томе целосном, интегралном човеку говори и Свети Апостол Јаков: *да будете савршени и цели, без икаквог недостатка* (Јак. 1,4). - (У време последњег рата).

59. Колики је радиус твоје главне животне мисли, основне мисли, стожерне мисли, на којој стоји твоја личност? Од човека до Бога, од човека до Богочовека. Трагедија човека настаје када се мисао човекова завршава ма чиме другим сем Бора. - Мисао: од човека до Бога, - то значи: човек се разгранави и уткива у све бескрајности божанске, у сва савршенства божанска, богочовечанска. - (У време последњег рата).

60. Уђем ли у собу у којој нема икона, изгледа ми слепа, безлична, без прозора ка небу.

61. Мт.5,3: *Блажени сиромашни духом.* - По духу Светих Отаца: сиромаштво духа је зато „блаженство” што оно стално жуди да се обогати, и стално се обогаћује Духом Светим: а Дух Свети и јесте Царство Небеско; боголика природа духа човекова је по природи богочежњива, Духочежњива, Духогладна: зато хришћанинов живот и није друго до непрекидан Духовдан. Сиромашан духом се богати Духом Светим, како? - Помоћу светих тајни и светих врлина. - (3. IX. 1966. г. Ман. Ђелије).

62. Ради чега постоји време? Какав је смисао времена? - Да оваплоти вечност - оваплоћењем Бога у човеку: и да кроз Богочовека изврши обожење човека, и преко човека, времена и простога = света (Рим.8 гл.; Еф.1 и 4 гл.; Кол.2,1). - Оваплоћење Бога Логоса, очовечење: центар времена и материје, човека као психофи-

зичког бића.

63. **Новине.** Од како су код нас новине, односно читање новина, постале „јутарња молитва модерног човека”, „модерни” човек урагански дегенерише у „потчовека”, чији је и први предак и последњи потомак - нечовек. - Интегрални рашчовек: све се рашчовечило, и тиме обешчовечило. Јер се све оантихристило.

64. Моје сушичаво људско осећање извија се у радосно богоосећање, и моја осмрћена људска мисао извија се у неболетну богомисао.

65. У нас хришћана - све је вечно: вечна душа, вечно и тело - Васкрсење Господа Христа то показује и доказује. - Вечно наше добро, вечно и наше зло: показ и доказ: богаташ и Лазар. - Све у нас бесмртно: и ми - бесмртници. Сви хришћани; пре свега монаси. Шта је монах? Бесмртник на земљи: живи само бесмртним и вечним, и ради бесмртног и вечног.

66. У Екуменизму: све слабости, застрањења, погрешке долазе од злоупотребе Духа Светога. Ту су потребна највећа ограничења, и видовитост светоотачка: Дух Свети се даје само Цркви Богочовековој: вери у Богочовека: Педесетница доказ. Не даје се ван Цркве: ван Богочовека. Сва застрањења - хуманистичке заблуде. - То је апостолско предање, и наслеђе. - Иначе, тако себе правдају све западне „цркве”, јереси. Све подмећу Светоме Духу. Иде се „по човеку” овим: уместо Спасове методе - унутарњег препорода човека - иде се хуманистичким европским путевима: преображавати друштвом личност, а не путем Спасовим: Богом спасавати човека, а не друштвом.

67. Хришћанин мисли светлошћу; тада и стога је проналазач, зна дубине човекове, као и Дух Свети *дубине Божје*. И још: осећа светлошћу, и дела, и корача. То и светитељ: светлост зрачи из целог бића његовог. Светлошћу живи, постоји. Нимбус, ореол: зрачи врлинама богочовечанским, логосним - јер Логос - *светлост истинита*, расејана по твари свој, а умножена у светитељу. Рудиментарно, она у сваком човеку, и у свакој твари: разливена по свој твари < то она прекозмичка и пресунчана светлост, која је зрачила и зрачи мимо физичких светила. - Уствари, сва твар постоји светлошћу. Светлим, дакле, постојим. Исто: сва бића живе светлошћу. Живим, дакле, постојим. Све то - пролог Јовановог Еванђеља.

68. Ни једним путем овога света не иди сам, већ увек са Господом Христом испред себе, или: са молитвом Господу Христу испред себе, са вером у Њега испред себе, са љубављу к Њему испред себе, са уздахом, са сузом, са вапајем к Њему испред себе, и - онда ће од тебе безобзирце бежати све смрти и сва искушења, али не због тебе него због Њега испред тебе.

69. Господе, мало очију има човек да би могао довољно ис-

плакати тугу своју над овим твојим световима.

70. Молитва Светога Саве: Добри Боже, стопама твојим дај да ходим!

Дух твој Свети да ми је вођа!

Зрачи моју душу вечним зрацима љубави!

Пусти доброту твоју да загреје душу моју!

Правда твоја нека завлада душама свих људи!

Твоје Царство нека је наш дом!

Слава твоја нека засија човечанству да упозна тебе и љубав вечну!

Песма твоје радости вечно нека бруји у нашим срцима!

Молим ти се, Боже велики, услиши моје жеље!

Амин!

71. Господ ради поста даје молитву ономе што пости; а ради молитве даје пост.

72. Христос - посредник између Бога и људи, и између човека и људи. Између тебе и ма које твари - нека је Христос посредник, пролаз, метод, пут, средство. Не улази речју у уво ма ког човека, ако реч твоја није посредована Христом; поглед твој нека не падне ни на једну твар не прошавши кроз Христа. Тешко свету од посредништва ђавола. Ђаво посредник између пакла и људи...

73. Рим.14,17: *Царство Божје није јело и пиће, него правда и мир и радост у Духу Светом*; Хришћански социјализам, или комунизам: пренаглашава обратну лозинку: Царство Божје је јело и пиће.

74. Човек? - Само као Богочовек: освећен, обожен, довршен, завршен, савршен; и тако Бог оправдан (теодицеја) и човек оправдан (антроподицеја). Човек? Непрекидно богоуподобљавање на основу боголикости, помоћу перихорисиса [прожимања] божанских својстава Богочовекових: у Богочовечанском телу Цркве: на темељу Ипостасног сједињења двеју природа у телу Цркве Христове.

75. Свака врлина је свеврлина, јер клицно садржи у себи све врлине. - По Светом Григорију Ниском: „Бог је савршена врлина”. А Свети Максим Исповедник благовести: „Суштина свих врлина јесте сам Господ наш Исус Христос”.

76. Вера је (истовремено) и побожност = εὐσεβεια = благочашће. Вера = живот по Богу, у Богу, са Богом: осутелесничење свеживотворном Богочовечанском организму = Цркви = оцрковљење. Све један свеобимни благодатно-вољевни подвиг = Богочовековање.

77. У Богочовеку: и простор и време налазе своју вечност, и обожење, и осмишљење, и ологосење. Јер и њих Господ спасава од греха и ђавола.

78. Крштењем сваки постаје потенцијални светитељ. А светитељи су - остварили у животу сав програм живота, прописан светим крштењем, клично дат њиме.

79. „Глас ти приносимо разбојников, и молимо се: Помени нас, Спасе, у Царству Твоме” (Осмогласник, Блажена, гл. 2). Наше је: преживљавати покајање разбојниково: јер смо једно тело. Сваки у свима јесте, и сви у свакоме јесмо. Нема веће тајне од „Тела Христово” = Цркве, од Богочовека.

80. Спасење у васцелом Богочовековом домостроју спасења: у Личности Богочовека: постаје наше: моје, твоје, свачије - у живом телу Христовом = Цркви: молитвом, богослужењем. Треба и мора се измолити и опроштај грехова, и спасење, и обожење, и сваки дар који нам Господ Христос доноси. Зато: у Православној Цркви: богослужења - непрекидна, вапаји дан и ноћ: свима милионима душа то неопходно: никад доста молитве за све и свакога. У толико пре: што само Богочовек има **право отпуштати грехе**.

81. Двоједан догмат: примат и непогрешивост папе, то све у римокатолицизму: све претвара у папско и папистичко; и саму теологију.

82. „Од добру мислу - човек проубави” (= пролепша се), - то сам слушао од старих Врањанки и Врањанаца: а у томе најдубља метафизичка истина: права лепота увек зависи од праве доброте, и с њом је једно, у суштини једно, ако не у пројави.

83. Воденица благодати самлеће што не може воденица логике... Молитва постепено префињује душу - грубости прерађује; потискују се нечисте мисли, осећања; „Учини их изнад Анђела - изнад света”; телесне помисли уступају пред духовним: у срцу настањује се чистота. Тело најзад постаје храм Духа Светога: то је пут хришћанина: од себе до Бога, то јест од ђавола до Бога. - Ако је Бог и повукао сва чуда са ове помрачене звезде (буњишта), још није повукао своје омиљено чудо: трпљење и милост. Њега ће најпосле повући: на дан Страшнога Суда. - (Карпати, 1932).

84. **Црква: Свето Писмо и Свето Предање:** И Свето Писмо и Свето Предање једно су, као два плућна крила, једино у Богочовеку Христу = једино у телу Његовом, Цркви, - и Њиме кроз Свете Апостоле и Свете Оце. Ко Њега има и чува - тај је Православан. А то? Једина Света Православна Црква.

85. **Црква - оцрквењење: отројичење.** Све што се назива Црква, у индивидуалној минијатурности и козмичкој грандиозности, налази се и јесте и постоји и живи у Светој Тројици: од Оца кроз Сина у Духу Светоме. Јер Црква и јесте Црква Светом Тројицом и у Светој Тројици (1.Сол.1,1).

86. Спасење = доживљавање, непрекидно доживљавање Богочовека у свима Његовим својствима: непрекидно живљење

Њиме у телу Његовом = Цркви.

87. **О саборности.** Литургија = доживљавање благодатне саборности, најшире и најдубље, јер то све: од Свете Тројице до последње твари доживљује једну исту мистерију - богочовечанску.

88. *Ecclesia reformata, semper reformanda* [измењена црква се увек мења]. Ова протестантска девиза постала је у многоне римокатоличка. Уствари, ова девиза је у суштини најпре папистичка, и заразила своје рођено чедо: протестантизам. Јер у папизму, најпре, и најрадикалније у папизму, све зависи од папе = човека. То је - свепротестантизам.

89. Шта су „Житија Светих”? - Догмати преведени у живот. Шта су догмати? - Остварена „Житија Светих”.

90. **Раскол.** Народна катастрофа. Најужаснији земљотрес у историји Српског православног народа: под рушевинама и од рушевина његових и данас гину хиљаде душа... Спасење - у покајању. Покајање - свелек и за сами свегрех.

91. **Врлине.** Врлине су мртве, ако се не хране светим тајнама, особито светом тајном покајања и причешћа. Оне су „луде девојке” (ср. Мт.25,1-12), које не доливају небеског, благодатног, божанског уља у боголики жижак своје душе. - Покајање - свесудбоносно; оно очишћава сваку врлину од греха: сујете, охолости, самодовољности, (какве су) философске, „културне”, политичке врлине. - Свете тајне роје из себе свете врлине. Свете пак врлине подстичу на свете тајне, хране се њима. И обратно.

92. **Мистицизам.** Православље не зна за мистицизам. Оно зна за богочовечански реализам: богочовечанско доживљавање, преживљавање, живљење, живот. Никакав мистицизам - ван Богочовечанских реалности нема вредности. Једини посредник између Бога и људи: Богочовек Христос. Сви други самозванци, псевдохристоси, псевдопророци, псевдоучитељи. Никаквог ванблагодатног мистицизма. - У Православљу: све благодатно-врлински реализам, подвиг, доживљај. Све у категорији богочовечности.

93. **Христољубљем** - сатрти у себи самољубље; и онда сав кренути свом душом, свим срцем, свим умом, свом снагом у братољубље. Да, увек двојединство свето: богољубље па човекољубље: увек прва и друга заповест двоједна заповест: једна у другој, са другом, кроз другу = то њихова вечност, то њихова богочовечност.

94. **Апостолско предање.** Шта? = сам Господ Христос, Богочовек. *Ко вас слуша = мене слуша; ко се вас одриче = мене се одриче* (Лк.10,16). А после њих - Светих Апостола - у времену, и за њима: то су њихови свети прејемници = епископи, законити прејемници: „апостолски мужеви”, а са њима и за њима остали сви епис-

копи (Свети Игњатије Богоносац; Свети Иринеј; Свети Кипријан). Свети Игњатије у Посланици Смирњанима пише: „Где је епископ - тамо нека је и сво мноштво верних, као што где је Исус Христос - тамо је и Католичанска = Саборна Црква”. - „Ја у вама, и ви у мени; ја у њима, и они у мени” (Јн. 17 гл.). - Апостолско преејство предаје из тренутка у тренутак самог Богочовека Господа Христа, по истинитости изјаве саме Истине: *Ево ја сам с вама у све дане до свршетка века. Амин* (Мт.28,20). То вечна, временско-вечна Истина: *Исус Христос јуче је и данас онај исти и вавек* (Јев. 13,8).

95. Свети Јустин Мученик и Философ: „Истински хришћанин је истински философ”.

96. Свети Сава Српски: „Молитва Богу свагда је за мене била највеће блаженство на свету”.

97. Молитва Светог Макарија Великог (Египатског): „Господе, како хоћеш и како знаш, помилуј ме”!

98. Свети Варсануфије Велики: „Покајање је лек за сваку страст и за сваки грех”.

99. Молитвени однос према свету, према свему, према сваком људском бићу као светињи, као живој икони Божјој, јер смо сви, сви, сви, сваки човек саздани по лику Божјем, по слици Божјој.

100. Света Литургија је непрекидно вршење спасења и обожења човекова бића: врши се грандиозни домострој спасења = домострој обожења, обогочовечења.

Стослов други

1. Свака мисао да буде окушана молитвом: и рођена из молитве; осећање, мисао, која се не моли, није од Бога, није из дома Божјег, није из Цркве. Смирена философија, молитвена философија је јединствени метод за постигнуће Христософије. Знамење Православља. - (20. I. 1921).

2. Када магнет благодати снажно повуче душу у горње светове, тада се човек претвори у молитвену стрелу која муњевито проходи пространства и просторе. Гром благодати удара у срце за многе подвиге и трудове.

3. Господе, како је грандиозна тајна твојих светова! Ја шапућем овде своје молитвице, а оне одјекују до на бескрајни крај твојих светова, и разливају се по свој твари, - и то логосношћу сваке тварчице, јер си ти у свему и кроза све; и све моје кроз твоје уткива се у твоје светове, све моје - сем грехова мојих, и зала мојих, који тежином својом сурвавају се у пакао. - (Теодорова субота, 1958. Манастир Ћелије).

4. Еванђеље - препев натприродног у природно, Божјег у чо-

вечије. - Еванђеље је сво као кристал: и најмањи делић блиста и сија и искри се као и највећи. Кроз све и у свему прелама се Вечна Истина Божја, Вечна Правда, Вечна Љубав, Вечни Живот. У свему и кроза све: Бог Логос: и у бесконачно малом и у бесконачно великом.

5. „Темељ наше (хришћанске) философије је смиреноумље”, вели Св. Јован Златоуст. - А Св. Максим Исповедник: „Слепа је без смиреноумља истина”.

6. Свети Јован Лествичник: „Монах је бездан смирења... Гордост је крајња беда душе”.

7. Неки необичан талас спокојства избацио ме на хриду изнад времена. Осећам се цео, не разбијен на разломке. Време је најстрашнији тиранин, када је у рату са вечношћу. Овде они су у миру, или неком примирју. То ми годи. Ма колико био човек заљубљен у олује и буре, ипак зажели да се макар привремено укотви у тихом пристаништу. А мисли у чудним поворкама сетно тону у бесповратне плаве дубине. Зажелиш да немаш мисли, да сву душу затвориш у осећања, јер мисли - мисли су сејачи буре, изазивачи олује, творци бунта. Ужи је човек без мисли, али и сигурнији; увек нађе камен-станац; а мисао разиграна - нигде да стане, да се смири, да нађе камен-станац, да се косне границе. Но знате ли да је често пута кошмарски неиздржљиво - имати мисли, које не осећају границе, које не воле никакве међе, никакве рамове. Те сам мисли послао на спавање; многе ноћи и поноћи нагомилао сам на њихове зенице, и зато је у мени замро осећај времена. Нема тежег бремена од - времена. Ко победи време, није ли скинуо са душе најтеже бreme? У осталом, интересантна се игра игра у овом свету: низ хучни водопад времена Бог отискује безбројна сазвежђа и светове, безбројна тела и душе; и све се то ломи, хучи и јури ка неком дну, које - да ли постоји? - Хтео бих да се одморим од - себе. Зато се напрегнуто учауравам у осећања, која не воле да се извију у мисао. У њима ноћим, далеко од чула, још даље од мисли. Тамо, на најдубљем дну нема никада буре, јер бура долази кроз чула, а полази од мисли. - (10/23. VI 1927. у Врању).

8. Једини сигуран критеријум за распознавање духова, философија, мислилаца: јесу ли од Бога или од ђавола: *Који признаје да је Исус Христос у телу дошао, од Бога је* (1.Јн.4,2) = који признаје Богооваплоћење, и као ипостасни и као козмички акт; а који то не признаје: антихристов је (1.Јн.4,1-3).

9. Пакао је бити индијски Бог. Никад не бих желео бити такав бог над оваквим светом. Козмичко лудило.

10. Врлина: вољноблагодатно расположење душе. - Али, Христос је све и сва - не врлине... Нико и ништа: ни једно биће и ни једна врлина немају вредности ни дражи без Христа.

11. Молитвом сасушити страсти ума свога, постом

сасушити страсти тела свог. А кроз ове две свете врлине раде и све остале свете врлине.

12. **Грех - болест.** Грех, зло треба схватити као болест људске природе, не као природну неминовност, удес - болест - збир свих болести: смрт - коју треба лечити.

13. **Свети Златоуст:** „Грех и јесте најгори ђаво”.

14. **Осећање бесмртности.** Нити је смрт неопходност, нити робовање греху и злу неопходност, нити служење ђаволу неопходност. Ко тако мисли, или учи, или тврди, - није хришћанин. Штавише, христоробац је: јер одбацује суштину Хришћанства, и свеподвиг Господа Христа = спасење. Јер Он је дошао да нас спасе: од смрти, од греха, од ђавола. Зато је хришћанство за многе и многе престало бити подвиг и неопходност, а постало: или украс, или национални обичај, народна традиција, старина, моралисање, философирање, - све, само не радикално преображење човека, из смртног у бесмртног, из грешног у безгрешног, из ђавољег у Божјег.

Оплићано, толико оплићало Хришћанство, тако да је потпуно упропашћено. Отуда: материјална култура постала све и сва. Главно: изгубљено осећање бесмртности, а то = побожности, небескости, небескопореклости човекове, боголикости.

15. 1.Пт.1,3: Без васкрсења Христовог из мртвих ни мисао наша не надживљује нашу смрт, ни осећање, ни ум, ни душа, ни вера, ни љубав, ни нада, нити ишта човечје: све умире, престаје, нестаје. Једино нас је Господ Христос *васкрсењем својим из мртвих препородио за живу наду* (1.Пт.1,3): за наду која савлађује смрт, која надживљује смрт, улази у бесмртност, постаје и сама бесмртна Једино Бесмртним. Тако је једино Његовим васкрсењем препорођена и мисао, и душа наша, и вера, и љубав, и све наше - јер се приопштило, саоваплотило Васкрсломе, саваскрсло са Њим: тако - једино тако ми, и наше, савлађујемо смрт и све смртно, надживљујемо смрт и постајемо бесмртни свим што је наше, свим - осим греха.

16. 1.Јн.3,4: Љубав обесмрћује у човеку и (душу и) осећање: преображава их из смртних у бесмртне, из временских у вечне. Откуда? Зато што љубав и долази од Бога, који је љубав, и одлази к Богу; доходи од Бога, и одводи Богу; љубав је боготворећа, обожујућа, обесмрћујућа сила, јер је сва од Бога. Зато Апостол љубави јасно и одлучно благовести: *Ми знамо да пређосмо из смрти у живот, јер љубимо браћу; јер ко не љуби брата остаје у смрти* (1.Јн. 3,14). Љубав је уствари васкрсење душе из смрти, из мртвих. Ко нема љубави, свим бићем налази се у безизлазној тамници смрти; нигде врата, нигде отвора, нигде прозора; сва му душа, и мисао, и осећање обзидани смрћу. Отуда: сврх свега неопходна делатна љубав. Без ње, нема васкрсења душе.

17. Грех и зло. Где нема греха ни врлине, ту је све дозвољено. Јер је све с ону страну добра и зла. Значи: у сфери божанског и демонског. А ако и то не признаје човек, онда у сфери неодређеног: све неки иксови, неодређене једначине. Грех је грех за савест; ко нема савести, како за њега може постојати грех? Зло је зло за Бога и пред Богом; ко нема Бога, за њега не постоји зло: Све је дозвољено! Зар не? Грех се не признаје, кад се Бог не признаје. И зло се тада не признаје. Тада се човек дави у неком оловном релативизму.

Порок, грех, греховно расположење је у почетку неприметна наркоза, пријатни опијум, док човека не доведе до бунила - онда, он чини свакојаке глупости и пороке, без свести и савести.

18. Страсти. У почетку, душа не може ући сва ни у једну страст. Увек много више преостане од ње но што уђе. А када човек сву вољу скрене у страст, острасти се сав у вољи, онда прва страст доводи, привлачи и седам осталих страсти горих од себе (ср. Мт.12,43-45). Јуда: ђаво, сатана уђе у њега.

Пут и процес острашћења је дуг, јер није лако савладати богику душу. Покајање одсеца руку десну ако саблажњава, и вади око десно ако саблажњава. Без њега: зарази се од зараженог члана цело тело и бива бачено у пакао. Пакао = за потпуно острашћене, опорочене. Између почетка и краја зла постоје безбројни ступњеви, станице, нијансе, преображаји. Свако зло расте до свог првобитног зла: ђавола. Сладострашће до демона сладострашћа; среброљубље до демона среброљубља.

Острашћен човек не види у другом човеку Христа, Логоса, логосно, Божје: пример Мт.25,31-46; и лењи слуга са талантом (Мт. 25,24-28): не види и не признаје ништа Божје у свету око себе.

19. Ођавољење мисли (зло и мисао). Када се човекова мисао откине од Бога - залуди. Заборавити Бога мишљу = полудети. Када се „хуманизира“, „хоминизира“ она залуди. Уствари, изворна мислена, мислећа сила мисли долази од Бога.

Ђаво = потпуна откинутост духа од Бога. Ни у чему нећу Бога, нећу да личим на Бога, - то је сав ђаво. Процес ођавољења човека приказан је у лењом слуги који један талант („Божје“) одбацује потпуно у своме емпиријском животу.

Све то еванђеље апостола Павла: Рим.1,21-32.

У гордости мисао људска, откинута од Бога, сматра себе мудром. То је преуређење вредности нагоре: псевдомудрост, назови мудрост, антимудрост (по аналогiji: антихрист). Стваралаштво такве мисли изражава се у - атеизму, то јест политеизму, у прављењу и измишљању псевдобогова, у грубом или финијем идолопоклонству (Рим.1,23-25). Од грубог, вештаственог идолопоклонства ођавољена мисао прелази у духовно идолопоклонство:

претвара идеје, страсти, сласти у богове (Рим.1,26); претвара *по-кварени ум* у божанство, затим његове еманације (*из срца излазе зле мисли*): блуд, злоћу, лакомство, пакост, завист, убиство... (Рим. 1,28-31) = *упорно се противе истини* (Рим.2,8).

20. Савлађивање смрти. Пролог Јовановог Еванђеља: Логос = биће = живот = светлост. Небиће = тама. Логосност и јесте живот; живот је светлост, јер живот светли, живећи светлимо и светлећи живимо (ср. Мт.5,16). Небиће краде нашу светлост = логосност. То - грех, зло. Зло потискује светлост у нама и око нас. Само Бог Логос не може бити обузет, савладан тамом = небићем (Јн. 1,5).

По Прологу: биће је светлост, и живот, и сазнање. Суштина свега што постоји: светлост: и човек, и твар, и све што постоји изаткано је од светлости. Светлосна зрнца - фотони - су и у модерној физици основни супстрат васионе, материје. Материја - тонисање светлости, преливање.

Откуда зло нама? Од свесног и вољног одступања од Логоса, од антилогосности. Само пак биће и свест о бићу - од логосности: а сва свест антилогосна, и сва воља: отуда вечност зла, пакла, ђавола. Отуда у Логосу - васкрсење људи, сила која савлађује смрт у свима облицима и сферама живота. Отуда: Тело Логоса - Црква - обесмртитељ људи, јер се причешћују Логосом, заједничаре у Његовом Бићу, Вечности, Бесмртности.

Зло је разлило по свету и човеку таму небића, те свет и човек изгледају нереални, пролазни, смртни. То и извор песимизма: одбацивања света и човека, разлог бунта и оправдање. Али, чим се свет и човек обасјају Логосовом светлошћу, добијају прави смисао: показују оно што је непролазно у њима, бесмртно, вечно, оно чиме су везани за Вечно и Непролазно. Само у том виделу види се страна којом је свет прикопчан за Вечно, уплетен, уврежен у Богу. Опкољен са свих страна тамом зла, прави се човек и не види: његова боголикоост, оно чиме је његово биће уроњено у Свебиће. То само ако је опосредован Христом. Он и објавио то: *Ја сам видело свету: ко иде за мношћем неће ходити по таму, него ће имати видело живота* (Јн.8,12). То рекао пошто је својом светлошћу обасјао биће блуднице, ухваћене у греху, и објавио: *који је међу вама без греха нека најпре баци камен на њу* (Јн.8,7). Видети човека и смисао његов могуће је у виделу Логоса. Јер се логосност света и човека открива Логосом. „У светлости твојој ћемо угледати светлост”: у светлости Логоса могуће је видети логосност света и човека, светлост света и човека. Иначе и свет и човек тону у таму најкрајњу. - Вера у Христа - открива ту светлост (Јн.12,35-6; 12,46).

21. Економски проблем = етички. Спас показао да је то етички проблем. Сведобри га решава потпуно: не по жељи Свезлог (*реци да камење ово хлебови постану*) већ по љубави Сведоброг:

умножава пет хлебова и две рибе: Безгрешни влада тим, решава то. Значи: што више греха - мање хлеба; Безгрешни решава тај проблем лако. Тако би и људи, да су остали без греха, тај проблем решавали Христовски, Логосовски. И отуда оно Божје после грехопада првих људи: *У зноју лица свог јешћеш хлеб свој, и земља пусти коров и трње*. Физичка глад - близанац духовне; физичка мука - близанац духовне; физичка болест - близанац духовне.

Комунизам светих Апостола, и Светитеља: решење економског проблема у решењу духовног, етичког. Оздрављење душе - даје то решење. Само здраве душе дају то решење. *Чистима је све чисто*: чисто у погледу сазнајном: нема нерешивих проблема.

22. Свилобуба из себе преде и испреда свилу, а паука - паучину. Од природе зависе средства; од дрвета - род. Добри човек из доброг срца износи своје добро, а зао - из злог (ср. Мт.12,35). Не може се кроз зло бити добар, ни обратно. Гуја не може точити из себе мед већ отров. Имајући рђаве, нечисте помисли, не може човек бити добар. Имати и бити увек је једносушно.

23. Рим.1,28: Ум се човечји квари од немања Бога у себи, од немања божанског у себи, као месо без соли. Ум од небожности, безбожности, од небожја и неверја трули, распада се, расипа се: *Ко не сабира са мношвом - расипа* (Мт.12,30).

24. 1.Тим.4,4-8. Молитва = дисање душе; њоме се удише небески ваздух, небеске врлине, све што је божанско, бесмртно и вечно. Она: први услов душиног здравља; без ње = туберкулоза душе - разара ткиво душе, и она трули, док не иструли у злу, у греху.

Све се освећује молитвом: васцело биће човеково: јер молитва низводи и уводи све остале свете врлине, које благодаћу својом освећују васцелог човека. Молитва освећује и сав свет око човека: молитвени однос према свету. - О Богу се најбоље мисли молитвом, и најдубље и најсавршеније.

25. Како је одвратно бити човек, а не бити хришћанин. Сваки је хришћанин чудотворац. Зар није чудотворац прерађујући себе крштењем из смртног у бесмртног, из пролазног у непролазног, из временског у вечног? Зар није чудотворац, низводећи молитвом, постом, милостињом, смирењем, кротошћу благодат Божју у своју душу? Где се Бог јави, косне, ту ниче чудо, ту се роје чудеса. Јер и атом Божји је кошница из које се роје чудеса.

26. **Христољубље**. Христољубље је све за људско биће у свима световима. Јер: у Христољубљу је човекољубље, и твариљубље, и богољубље, и истинољубље, и доброљубље, и правдољубље. Да, у Христољубљу је свељубље, све - сем греха и зла; све - сем смрти и ђавола. Са Христољубљем се може вечито живети, и то блажено живети у свима световима, осим царства греха и зла, смрти и ђавола, - пакла.

27. **Покајање.** Чим свемилостиви Господ разбуди у човеку осећање за грех, Он га и уведе у борбу са грехом.

28. **Покајање.** И сама вера, васцелост њена, сматра се као покајање: покајање = вера у Господа Христа (Дап.2,27-38; ср. Дап.3,19). Покајање - дубоко и свестрано и свесавршено лични подвиг; захвата и обухвата сву душу, сву личност. Сва слобода у том подвигу, и савест, и ум, и срце. Зато у вери ничег механичког, декретског. Покајање = преображење: небеска, богочовечанска очистилачка, преображајна сила. Покајање = опроштење грехова (Лк. 24,47); а то: и преображење, и васкрсење, и обожење, и охристовљење, и обогочовечење, и отројичење.

29. **Покајање.** Свестрани земљотрес бића човекова. У смртно биће, у осмрћено убризгавају се божанске бесмртне силе Вечног Живота и Вечне Истине, Правде = све се обнавља у човеку: ум, воља, срце, савест, - обнавља се душа: ум нов, срце ново = нове мисли = бесмртне, осећања = бесмртна. Свети Макарије Велики: нове очи, нов вид, нов дух: старо прође - гле, све ново настаде (2.Кор.5,17).

Покајање = преображај = преображење = васкрсење = друго крштење = вазнесење < а све то бива Господом Христом Богочовеком, и зато: охристовљење, обогочовечење, обожење.

30. **Вечна младост.** Боголикоост душе - и јесте вечна младост сваког човека; то је његово вечно пролеће. Никада не стари. Само зима греха нарушава то вечно пролеће, нарушава, али не уништава, јер не може, - остаје вечито бесмртно у човеку. Грех - саставља душу, набора је; она не умире, али мртвује: то њен пакао - одвојена од Бога нема хране себи, „живе воде”; увек гладна: једе грех себе, и никада да засити себе: јер душа се Богом храни. - Богочовек Христос: „Најслађе пролеће” = човекова бића. Дошао: да „вечно пролеће” обнови, освежи, усаврши. Нови човек = прави човек - „небески човек”: *Какав Небески - такви су и небески* (1.Кор. 15,48). - Вечна младост = вечно пролеће: безгрешност. Ослободити човека од греха, а тиме од смрти - те вечне зиме. И кроза све то: од ђавола, који и јесте пакао: прво - он као личност, па ове што је од њега и у њему и око њега.

Вечно млади човек = Богочовек: јер бесмртан, јер вечан: јер победио и грех, и смрт, и ђавола.

31. Свети Григорије Богослов благовести: „Јуче се сараспех са Христом, данас се сапрослављам са Њим; јуче се саумртвих са Њим, данас саоживљавам; јуче се сапогребох, данас саваскрсавам”;

32. Слобода облагодаћујући се расте.

33. Слобода наша: боголика: могу изабрати: рај или пакао, Бога или ђавола. Јер човек створен да изради из себе Богочовека.

„Јагње заклано пре постања света” - не неопходност, већ по предвиђању Божјем човековог пада - Син Божји из љубави решио се на крсну жртву. Све из слободе и љубави. Из божанске љубави.

34. **Савршени закон слободе:** Човек створен да достане бог по благодати: то савршени закон слободе. Човек у тој слободи може постати бог по благодати, али и ђаво по добровољном злу. (Јак. 1,25; 2,12).

35. Спасење се увек обавља благодаћу у нашој слободи. Боголиком и стога богочежњивом слободом ми смо стално у стремљењу ка Господу.

36. Уствари постоји само једна слобода: света слобода. То је она Христова слобода којом нас Он ослободи од греха, од зла, од ђавола. И везује за Бога Јединог и Истинитог. Све друге слободе су назовислободе, псевдослободе, лажне слободе. Уствари - робије и робовање. *Обећавају слободу, а сами су робови постали* (2.Пт.2,19).

37. **Сарадња благодати и слободе.** У мени је стално присутно и сазнање и осећање: да је за моје спасење (за људско спасење уопште) потребна и благодат Божја и сва слободна воља моја: и једно и друго је присутно у мени; све морам дати и давати од себе кроз свете врлине, и све примати од благодати кроз свете тајне. Спасење моје зависи потпуно од благодати Божје; но исто тако спасење моје зависи потпуно од мојих подвига. - (На Петровдан 1962. Манастир Ћелије).

38. Свака је еванђелска **добродетель** изаткана из делатности благодати Божје и слободе човекове: **свака је богочовечански акт и факт.**

39. Благодат и слободна воља: Благодат, дошавши човеку, проширује му боголику слободу, продубљује, распростире на све боголике способности ту боголику слободу. Благодат је слобода, по речи Св. Симеона Новог Богослова. Процес боголиког обесконачења, обезграничења слободе човекове, дате му семенски при стварању боголикошћу душе. Сарастворена, уједињена човекова слобода са благодаћу: обожује је, даје јој боголике дубине и висине и безграничности. То је Христова слобода: богочовечанска: у телу Христовом = Цркви: она постаје наша, свакога од нас: као у живим ћелијама тог Тела пресветог и свечудесног.

40. **Живот човеков** је на свим ступњевима **богочовечански синергизам:** саживовање Бога и човека: благодати и слободе, сарађивање човека Богу: поготову у хришћанина: допуњавање себе човека Богом: доливање небеског уља у жижак душе. Човек - увек небоземно биће, отуда и живот његов - небоземни подвиг.

41. **Богочовечанска сарадња благодати и слободе:** Увек богочовечанска равнотежа - услов спасења. Уствари: и душа и тело - дар од Бога (= благодат), а са њима и у њима, и над њима, слобо-

да воље. Слобода воље то уствари једино наше (Св. Симеон Н. Богослов). Боголика слобода: над боголиком душом и телом. Главно је: вољу убогосличити, обогopodobити, обогочовечити: да богочовечански синергизам буде њено правило, и навика, и ревност. Кроз слободу богочежњиву, и богопослушну, преображавати себе, душу и тело, у богopodobно биће. То прича о талантима...

42. *Стојте у слободи којом нас Христос ослободи* (Гал.5,1); у слободи од греха, од смрти, од ђавола. То ништа насилно: јер христолика по природи душа то и хоће. Стајање у тој слободи и делање је у Духу Светом и од Духа Светог.

43. *Сарадња благодати и слободе* ванредно силно изражена у Кол.1,29: *За ово се трудим, борећи се по Његовој* (тј. Христовој) *моћи која у мени силно дејствује*.

44. **Човек - спасење и слобода.** Апостолско је, светоотачко је учење, богочовечанско је учење: Господ може све учинити, али не може спасти човека без самога човека, пошто је створио човека са боголиком слободом. Господ би сам себи противречио, када би човека спасао механички, насупротив његовој боголикој слободи, која и сачињава суштину његова бића.

45. Истина Цркве није доктрина, није учење, није силогистички закључак, није логички појам, већ Жива Личност, Богочовек Христос. Увек присутан, увек тело и Глава Цркве...

46. Православље се не доказује већ показује: *дођи и види*: то сва апологија: *дођи и види*: прво - Христа Богочовека, све Светитеље, Мученике...

47. **Најсавршеније богословље** - у Светом Предању; Свето Предање - у светим богослужењима. Предаје се као свето вероучење, по коме се живи. Уствари: то живи свакодневни живот. Из њега спасоносно богопознање.

48. О светлим празницима, нарочито Великом Петку, Ускрсу, и другима - време се осадржињује вечношћу, јер нарочиту благодат Господ излива онда у време; налива његове рамове - божанским, бесмртним = благодаћу. Тако се „искупљује” време, добија свој вечни смисао и садржину.

49. **Богочовек све и сва** - у Цркви: Зато што Он - глава Цркве; Он Ипостасју својом држи у органском јединству човечанску природу, и као тело Цркве има нас, људе, у вечној Ипостаси својој.

50. **Еклисиологија** - То је саборњена, окатоличена, омасовљена Христологија: то је охристовљење и ухристовљење... Еклисиологија - то је примењена Христологија, и у њој сва сотириологија. Експериментална Христологија, то је еклисиологија.

51. **Апостолско предање.** Бог у телу: Богочовек Христос: то вам јављамо: то верујемо, то предајемо: *што руке наше опипаше*,

што очима видесмо... Тог Бога у телу јављамо, и у Њему Живот вечни: Он = тело Цркве, и Глава.

52. Не само Пневматологија него и Триадологија је условљена Христологијом. И сва Еклисиологија. Бог Логос и јесте Реч која нам, као Богочовек, на најадекватнији и најсавршенији начин казује све потребне нам тајне, и стално их казује кроз **Богочовечанско тело Цркве**.

53. Богооваплоћење: смисао и циљ постојања свих створених бића. Сва бића створена са тим циљем, да што више, до свога максимума, оваплоте у себи Бога Логоса, да се обоже, ологосе: улогосе. Зато и све саздано „Њиме и ради Њега”...

54. Свети Иринеј и Свети Атанасије Велики, и сви Свети Оци, благовесте: Логос се оваплотио да би се човек обожио. Бог је постао човек да би човек постао бог по благодати.

55. Изучавати Свето Писмо кроз Свете Оце; притом подражавати Свете Оце у њиховом животу.

56. Храм - парче неба на земљи: онебесити земљу; оаза бесмртности,... оаза рајска у мору земаљског пакла.

57. Нека наш живот ван храма буде продужетак нашег богослужења у храму: продужетак наше молитве, нашег умиљења, нашег смирења...

58. **Молитвено богословље.** У богослужењима - поновљен сав богочовечански домострој спасења. Сви догмати, све истине Откривења = Предања, изражени у молитви, преображени у молитвена искања (епиклезу) - да би добили с неба благодат за остварење. Све у свете тајне и богослужења обучено. Отуда: Свети празници = свете службе: извори снаге за доживљавање светих истина. Вера = сва у молитви: молитва сва у осталим светим врлинама: јер без ње нема остварења, доживљавања истина светих.

Срце свих молитава и служби, богослужења: света Литургија. - Стихире, тропари, кондаци, молитве, богослужбени опит, искуство - све догмати израђени, препевани, препевано Еванђеље, проживљено, доживљено. Ту нема раскола између живота вере и истина вере: све једно: богочовечанско. Вера и богословље - једно исто. Томе нас учи и томе враћа сав молитвени, богочовечански живот Цркве. И тако спасава од раскола вере и догмата, који ври у схоластицизму и рационализму папско-протестантском.

59. Молитва - срце богочовечанског тела Цркве. Она регулише крвоток васцелог живота сваког члана Цркве, при његовој врлинској сарадњи у свима подвизима живота Цркве.

60. Свети Сава - вечита матица српских душа.

61. Као Богочовечанско тело Православна Црква, освећујући националност, сама је наднационална.

62. Зашто је Црква апостолско - светоотачка? Зашто свето-

отачка? Зато што су Свети Оци потпуно поистоветили себе са Св. Апостолима. А Св. Апостоли? Христоносци. Ништа не знају, и немају осим Господа распетог и васкрслог. Сав у њима, сав са њима: *И ево ја сам с вама у све дане. Христос јуче и данас онај исти и вавек*. Црква кроз Апостоле продужење васкрслог Господа Христа: тело Христово: а Апостоли први у том телу, и они - васкрсло тело Цркве: и Оци са њима и кроз њих: прво, Апостолски ученици. Једно тело = једна глава; а то: један живот, једна бесмртност, једна вечност. „Држи предања што си примио”: зато Предање = све и сва: и Оно и јесте васцело Откривење.

63. Цео живот хришћанинов није друго до доживљавање свих блага крштења: усавршавање, разрађивање, расплођивање благодати добијене у светој тајни крштења кроз остале свете тајне и кроз све свете врлине.

64. Наша туга, земаљска, а и рајска: дрво познања није дрво живота. То су два различита и одвојена дрвета. Значи: знање није неопходно за живот. У сваком случају: не, за вечно блаженство није потребно експериментално знање зла.

65. Господе, тело моје није моје, док га постом и молитвом не учиним твојим; душа моја, савест моја, нису моји, док их еванђелским подвизима не учиним твојим; очи моје нису моје, и уши моје нису моје, док их благодатним животом не учиним твојима.

66. *Тело је за Господа, и Господ за тело* (1.Кор.6,13): да се у тело усели, оваплоти Господ; - то врховни и довршни и једини циљ тела човечјег. То двоје да се уједини, постане једно: богочовечанско сједињење, при чему Господ остаје Господ, а тело остаје тело, у својој природи и суштини, мада у потпуном благодатном јединству са Господом. Зато је пут тела твог, мог - пут тела Христовог: обожење, обогочовечење.

67. **Манастири:** Осматрачнице Српске савести: Осматрачи Светитељи; овде: Св. Архангел Михаил. Свевидеће око Божје. Света савест Херувимска. Охерувимити савест.

68. **Света Гора** - Свети расадник бесмртника. Свети олтар Балкана. Ми јој дугујемо: свету савест нашу, свету душу нашу, свету просвету нашу, свету културу нашу, свети ум наш, свету државу нашу.

69. Дечани - Еванђеље у бојама, у иконама. Свака икона - чежња за Спаситељем; ка Њему све стреме, гравитирају. У олтару: Св. Василије, Св. Златоуст, Св. Атанасије и остали - сви у полету ка Њему, у заносу за Њим: победили материју, савладали све препоне између себе и Њега.

70. **Свети монаси.** Све што имамо најбоље у српском роду дали нам Свети Монаси: Свети Сава, Св. Симеон - и сви свети Немањићи: а) све свете задужбине; све свете Патријархе, Архи-

епископе, Епископе; б) дали нам, и предали нам св. веру правослану; а то значи: спасење душе, Царство Небеско, вечни живот.

У новије доба: опет Свети Монаси: Хаџи-Ђера, Хаџи-Рувим; Архиђакон Авакум Свети; и у наше дане: свети монах - блаженоупокојени Владика Николај. Владика Николај шта нам дао, и шта значи: продужио подвиг светих Немањића, светих српских монаха; Он: Апостол, Еванђелист, Просветитељ и највећи Учитељ рода Српског после Св. Саве. Он - и мученик. Владика Николај: обновио монаштво наше: сви данашњи монаси и монахиње: деца духовна Светог Владике Николаја и Светог Саве.

Све - од светих монаха. Они су спасиоци српског рода увек били; па и данас су. Монаси - молитвеници не само за себе већ за сав српски род; и на небу и на земљи. Један монах спасава седам колена својих рођака (Св. Серафим Саровски).

Овај живот - дат нам од Бога: да њиме стекнемо живот вечни, задобијемо Царство небеско. Зато: душа - најважнија и највећа вредност.

71. Све је тајна; и то света тајна Божја. Лист љубичице? - Каква света тајна Божја! Лептирић? - Каква света тајна Божја! Човек? - Каква света тајна Божја: светајна.

72. Молитве за усопше [уснуле]: Једно тело смо сви: и на земљи и на небу: сви причасници Животворног тела Богочовековог = Цркве и Црквом: исти живот Цркве и на земљи и на небу: јер - један Господ, једна вера, једно крштење, једно причешће, једне врлине, једна благодат.

73. Црква и твар, и време. Бог Логос је постао човек, оваплотио се, да би постао Црква, јер је она - тело Његово, а Он - глава њена. Циљ богооваплоћења: Црква, тело Христово, тело Богочовеково. *Логос постаде тело* = Логос постаде Црква, поставши човек, поставши Богочовек.

Време има нечег вечног у себи, јер - ако није тако - како би човек могао стицати вечни живот, и оно што је вечно. И још: Како би у свету времена и простора могао живети Богочовек, вечни Бог Логос у телу, а то: у простору и времену? И у атому времена има нечег вечног, као и у електрону. Ми немамо куд: са свих страна опкољени смо вечношћу. А Црква је јединство, богочовечанско јединство времена и вечности: они су ту сједињени несливено, нераздељиво, непроменљиво, неразлучно. *Времена неће бити*, оно ће се прелити у вечност: вечни живот и за праведнике и за грешнике: „вечно блаженство” и „вечна мука”. Садашњост је воденица у којој се меље будућност и постаје прошлост. А ко зна крај будућности, и има ли она краја? То пак значи: Ни прошлост нема краја, нити садашњост. Отуда је у Цркви све садашњост: сва се прошлост континуира у садашњост, и сва будућност у њој се

стапа са прошлошћу. Хришћанство, Црква - шта? У времену стварана вечност, вечно. Чиме? Богочовеком. Ту Бог све човеком сједињује са собом, Ипостасним Богом Логосом. Човечјим у Бого-човеку све постаје вечно и бесмртно.

74. Зашто ми не осећамо патње, и муке, и невоље својих ближњих, осталих људи, човечанства, као своје? Зато што се сваки одвојио од целине, оцепио, откинуо од општељудскога, од свељудскога, од свечовечанскога, од адамовскога. То резултира овим: неспособни смо за свеосећање, које би проникло и обухватило многе, или све, људе; неспособни за свемисао, која би мислила за све и о свима; неспособни за свељубав, која би волела човечанство као целину.

Једини у роду људском који располаже у потпуности тим свеосећањем, том свемишљу, том свељубављу јесте Господ Христос - Богочовек. Зато је све Његово било општељудско, општечовечанско, свељудско, свечовечанско: и крст, и васкрсење, и вазнесење, и тело, и дух, и реч, и покрет. Он је реинтегрирао, освејединио људску природу у себи, која је била грехом разбијена, раскомадана, дезинтегрирана, атомизирана. Тај процес исцелења људске природе чисто богочовечански: врши се непрекидно у Богочовечанском Телу - Цркви: уколико се човек учрквени и оцрквени, убогочовечи и обогочовечи, утолико се у њему васпоставља свеосећање, свемисао, свељубав. Јер је само за оне у Цркви свакодневна стварност, и бесмртна реалност, оно речено у Делима Апостолским: *А у народа који верова беше једно срце и једна душа, ... све им беше заједничко* (Дап.4,32; ср. 2,44). То свеосећање, та свемисао, та свељубав својина су новог човека, новог човечанства, богочовечанства које сачињава Цркву и налази се само у Цркви, не ван ње. - (Дучаловићи, 2/15 априла 1945. г.).

75. Мисао је увек чиода; на њој се не може стајати. Само молитва је камен станац, на којој могу сав стајати, и - опстати.

76. **За плавом птицом:** Исповест плаве птице: о европском човеку после рата. „Европски човек”, „човек” - постао је плашило и за демоне у паклу, и за сва видљива и невидљива бића. Око плаве птице: ништа страшније и ужасније нисам од човека сагледала на овој планети. Он - страх за све, и ужас, и измишљач, фабрикант смрти: фабрика смрти; а ја - плава птица - у њој, како да не поцрним? Извио се човек у најстрашније чудовиште, то - потчовек, то човекозвер: нагонски човек.

77. Безбожје постало саставни део државне идеологије, грађанске идеологије, и тиме дужност грађанина, поданика. Све што није на тој линији - антидржавно је, антиподаничко. То - и јесте грађанска лојалност. Противник безбожја = велеиздајник државни. Антибог - темељ безбожних тоталитарних држава. Ипак - религијски, теократски, антитеократски темељ државе,

тип државе. Безбожје постало вера утописта социјализма.

78. Светитељи Божји, одвежите ме од света и привезите за небо.

79. Одлепити се од света самоодречним подвигом вере, небочежњиве и богочежњиве, и прилепити се небу молитвом, љубављу...

80. Проширење душе: вером, љубављу, молитвом - непрекидно: за све, и у све, божанске бескрајности.

81. *Пре пада иде зломисао и гордост*, каже се у Причама Соломоновим које се читају као паримеји у Четвртак Великог Канона (Прич.16,18).

82. **Борба са страстима.** Сазнање је као мало острвце на океану човековог бића. За час га преплави нека страст својим разиграним валовима. И онда тек човек осети: како је мало утврдио, удубио, примирио, укоренио своје сазнање у Господу Христу. На пример, страст гнева за час помутити то мало сазнање у човеку. Страст среброљубља, похоте, зависти, стомакоугађања.

У Светитеља, ново? То што су сазнање своје проширили и удубили и укоренили Христом, у Христу. Њих не може да опије страст; може да их куша. Они увек у трезвености душе и срца; зато никад одмора у подвизима.

83. У грехољубивом непокајаном човеку греси се толико одомаће да путем навике, по Светом Макарију Великом, образују у њему посебну „душу греха”, која има свој ум, и своје срце, и своја чула.

84. Човек живи, а не зна шта је живот, зато што је живот његов „по слици Божјој”, и тиме надвишује све што је ограничено. Човек има душу, и живи њоме, а не зна шта је душа. Са истих разлога.

85. Кроз грехе - земља се свађа с небом, човек с Богом.

86. **Молитва** (Господња). Уз Бога са људима против ђавола < то смисао и циљ Молитве Господње. Бог милосрђем и по милосрђу свуда, људи стају уз Бога када су милосрдни, када опраштају људима грехе чинећи им добро попут милосрдног Небеског Оца.

Људи: између Бога и ђавола. То сав живот. То нам казује Молитва Господња. То су две највеће реалности за људе. Човек позајмљује, заснива своју реалност на тим двама примарним реалностима.

Победа људска, ако су уз Бога, осигурана, јер је Његово „Царство, и сила, и слава вавек”. А пораз исто тако неминован, ако су са ђаволом, а против Бога. Са ђаволом су сигурно, ако не опраштају људима дугове.

87. **Молитвено предање:** Све богослужбене књиге = све моливе (богослужења) = то и јесте живи благодатни живот Цркве.

То су догме преведене у молитву; а молитвом се оне преображавају у душу наше душе, у живот наше вере. То је православна педагогика; поток живог, неумирућег живота апостолског, предањског. Занавек постављен начин изграђивања хришћанске личности; за сва времена духовни закони неизменљиви, и пут ка савршенству само један, указан Светим Оцима, јер истина је непроменљива. *Исус Христос јуче и данас један исти, и вавек* (Јев.13,8).

88. Молитва. Молитва - садржај живота, и сав живот свих светих Анђела на небу, и свих Светитеља и праведника. - Сав њихов живот према нама на земљи - молитва; и наш са земље према небу и њима. Зато света молитва срце свих врлина, најпре вере; она њихов језик, и живот. Да, свеживот. „Тамјан молитава” (Отк.8,4). - Молитва - хороваћа у хору врлина: она даје тон, она усклађује делатност сваке врлине.

89. Молитва = љубав: Шта је молитва к Богу? Израз наше љубави к Богу = богољубље; прва заповест. Шта је наша молитва к светитељима? - Израз наше љубави, језик наше љубави к њима; наша смиреност пред њима; наша вера у њих, и наша нада. Уствари: друга заповест = човекољубље: љубав према светом човеку, вечном небеском; еванђелско човекољубље: љубав према обоженом човеку, обоголиченом, ухристовљеном и охристовљеном. То осигурава приступ и у све остале свете врлине и тајне: и осигурава нашу љубав према њима. *Бог је љубав* - како ћемо ту љубав стећи, стицати, ако не најпре молитвом, јер она везује и сједињује са Богом = љубављу. Од те Љубави: све љубави.

90. Света Литургија? Увек лествица, мост у небо. Сваки дан си на небу. Све што је у њој - намах те пребацује у онај свет, међу Анђеле и Светитеље. Свака молитва - зар није лествица душе у небо? Какво униније [мрзовоља] - кад постоји Света Литургија!

91. Света Евхаристија. Света благодарност: за Оваплоћење Господа Христа, за Преображење, за Васкрсење, за Вазнесење, за Крсну Жртву: за сав Живот Богочовека: она једина Жртва, и стално се приноси, понавља ради нашег ухристовљења и охристовљења.

92. Свети Варсануфије Велики: „Ако човек нема трпљења, неће ући у живот вечни”.

93. Католичност = Саборност. Антропологија богочовечанске Цркве: Црква једина зна шта треба човеку и у овом и у оном свету, јер Она = Христос, који зна шта је у човеку, и од чега је човек, и ради чега је човек (Јн.2,25). Јер само Богочовек = Творац човека као Бог Логос: зна шта је човек, од чега је, ради чега је. А таквог човека и зна Црква, Христом зна, и спасава га од греха, који је свуда исти, у свакоме исти; спасава га од смрти, која је свуда иста; и од ђавола; - и спасава светостју од греха, васкрсењем од смр-

ти, Богом од ђавола.

94. **Евхаристична саборност.** „Љубимо једни друге да бисмо једнодушно исповедали”. - Љубав обогочовечујућа сила богочовечанска. Остварује се њоме богочовечанска саборност. То се молитвено и свестрано доживљује на Св. Евхаристији. Љубав богочовечанска повезује нас *са свима светима - свега савршенства* - повезује нас са свима боголиким, христочежњивим душама: повезује нас са Господом Христом, Богочовеком на сву вечност. А у Њему Алфа и Омега богочовечанске саборности, свете и тројичне.

95. Савремени екуменизам: све сазидао на поставци, на хуманистичкој претпоставци: Црква није једна већ многе. Као да се Црква - поделила. Она се не може поделити: од ње се отпада, из ње се испада. Уствари: Црква је Богочовечански организам, Богочовечанско тело, Богочовекова Личност, и зато увек једна, у свима световима једна. У томе њена васељенскост, саборност, екуменизам. Савремени екуменизам: „лажни христоси” = „лажне месије”, „лажни пророци”. Ту: разновеље, полувеље, маловеље, скоро безвеље. Проблематика савременог екуменизма чисто световна, политикантска; уствари: комунистичко-папистичка, све сведено на „социјалне” вредности; и то земаљске, пролазне. Ту нема богочовечанског центра, Еванђелске проблематике: Не иште се „најпре” Царство Божје и правда Његова, већ - царство овога света, и све што је од њега и његово.

Проблем уједињења се не може решити никаквим „дијалогом”: већ једино покајањем пред Богочовеком који је Црква. *Опомени се откуда си спао, и покај се...* (Отк.2,5). Без Богочовека, такозване цркве нису друго до „зборница Сатанина” (Отк.2,9). Из јереси је излаз: *покај се* (Отк.2,16). То важи за сваку јерес. За све „232” јереси. - Ср. Отк.3,3: *Опомињи се, дакле, како си примио* (= Свето Предање Истине) *и како си чуо, и држи, и покај се...* - Кроз екуменизам чисто световна, међународна атеистичко-комунистичка проблематика ушла у Цркву, и овладала њоме... Данас - права Црква не може доћи до израза... [Где су њени прави сведочи = мученици, и њени прави богослови?] - Отуда наметљивост површних, прохуманистичких, пропапистичких, пројеретичких, протестантствујућих богослова...

96. **Причешће - Црква.** Свето причешће је свето учешће у Богочовеку. Причешћем се учествује у Њему. Причасник је и учасник. То важи за св. тело Христово, али и за свето тело Његово које је Црква. Причешћем се уствари оцрквењује човек и учрквењује, залази у живот Богочовека...

97. Клично - све су врлине у боголикости: семенски < док се не преобразе у свете врлине: дарове Духа Светога. Грех - помрачио, раслабио боголикост: воље, ума, срца, васцеле душе. Зато:

неопходно богооваплоћење, духојављење. - (20. VIII. 1963. Манастир Ђелије).

98. Свака душа мирише на Бога: само је тари, тари љубављу божанском - и најзад ће и најгрешнија замирисати својом бого-мирисном боголикошћу на Бога. Не заборављај: *ми смо Христов мирис Богу*. О томе тако чудесно говори Свети Андреј Јуродиви, то јест да Божанство неисказано мирише.

99. Господе, ти само прстом додирну душу моју, мисао моју, и из ње кануше капље мириса, потече миомир, излише се мири-си.

100. **Црква.** Једина историја Цркве Православне - то су Дела Апостолска. Она се непрекидно пишу у њој и њоме. Све је ту - небоземно, богочовечје и богочовечно. Ту је само један реализам: богочовечански. Један неимар Цркве, градитељ: Дух Свети од Педесетнице. Ту је све: времеечно. Сваки хришћанин је увек само једно: поновљени Господ Христос. Увек: у безброј богочовечанских димензија.

Стослов трећи

1. Сваки тренутак мога живота је Божји. Зашто се онда бојати ма кога и ма чега осим Бога?

2. Свети Златоуст: „Послушај Бога у заповестима, да би Он тебе услишио у молитвама”.

3. Зашто ми је дато тело? Да буде храм Господу. А душа? Да буде свештенослужитељ, молитвеница у том храму. А очи? Свет-њаци.

Човек који јури ветар, шта ухвати? Свој пад.

Срце да гори пред Богом, као пожар: да се у огњу своје ревности и богочежњивости очисти, растопивши се.

4. Богомати? = Узвишенија од Херувима и славнија од Серафима, јер: Она васцелог Бога сместила и родила; а то: сместити васцелог Бога не може ниједно од створених бића: јер и Серафими и Херувими су слике Божје, Бог је на извештан начин и у њима, а у Њој: сав Господ васцелим Божанством својим.

5. Да није Пресвете Богородице, сви би људи одавно поста-ли ђаволи. Јер је Она - Бога = Спаса родила.

6. Свима гонитељима Господа Христа: Када падамо - побеђујемо. Сигурна победа? смрт за Христа. Смрт - за васкрслог Христа. - Свети Јустин Философ и Мученик: „Ви нас можете убити, али нам не можете наудити”.

7. Сељаци - Врањанци - у возу: „Људи не бојте се, Бог плаши - Бог слободи”. (Иду на вежбу, мобилизација: 5/18. IV. 1939).

8. **Провера савести.** - Рим.9,1: Једина проверка савести - Дух Свети. Сама по себи савест људска недовољна и увек погрешива.

Непогрешива и савршена када се освети, просвети, одухови, охристови, обожи. Савршена и довршена савест: само Духом Светим. Уствари: неопходно - отројичење савести: а то = божански безгранична слобода савести.

9. Сваки човек - хришћанин боголикошћу душе. Сваки се човек рађа као потенцијални хришћанин, и као стварни христоносац: јер у боголикој души својој он је већ христолик: Јн.1,9.

10. **Хуманизам = богочовечност.** Хуманизам је у основи богोलик: боголикоост је онтика човекова бића; у њој - суштина човека, човечјег, човечног. Човек - сав трансцендентан, сав „натприродан”, сав - из оног света. Његова природа - натприродног порекла: од Бога Тројичног. Природно - што Бог постаје човек: Богочовек: једини прави, једини „природни” човек, једини савршени човек. Јер без греха, без смрти, без зла, без демонизма. Само теохуманизам - прави хуманизам. Само Богочовек = прави човек. Без Бога - човек без главе.

11. **Теохуманизам.** Не хуманизам - као смисао, као смер, као метод човекова бића и постојања. Сваки хуманизам је болестан, јер се извија из оболелог грехом човека: увек је он у себи и помало демонизам, ђаволизам: јер нема човека чија боголикоост није: „иструлела због страсти”. Изузетак: Богочовек = зато богочовечност = богочовечјизам (теохуманизам) = једини пут: у човека савршена, у меру раста пуноће Христове (Еф.4,13).

12. Богочовек - икона Бога и човека. Богочовек је једина савршена икона Божја у нашем човечанском свету. У Њему је дат и први прави лик савршеног човека. Боголикоост је суштина и срж и вечност и богочовечност човекова у свима световима. „Слика Божја” је уствари једина права слика човекова. „Нови човек” је Богочовек: *Господ с неба* (1.Кор.15,47).

13. **Љубав к Богу и ближњему.** Као што месец не може да сија без сунца, тако и човек не може да воли човека без Бога. Из Бога, који је љубав, и извире и извија се права, и света, и истинита љубав наша према ближњему. Људи, сви људи, нама су ближњи опет - Богом: јер нас је створио по слици својој, - те, на дну бића, сви смо једнаки, и један другоме блиски и ближњи.

14. **Богооваплоћење.** Богооваплоћењем Бог постаје близак човеку, толико близак, ближи него што је човек сам себи. То је учинио на онтолошком темељу човековом: боголикоости. Шта је боголикоости ближе од Бога. Он - њен оригинал, њено εἶναι, њено биће - при слободи воље: која чини човека самосталним бићем од Бога - личношћу. Да, личност је на првом месту: слобода ка Творцу, од Творца, према Творцу.

15. Господ господује: ђаво ђаволује; Бог богује. Али је подједнако страшно кад човек богује или кад ђаволује. Увек пада ван

себе. Урвина: Кад човек богује. Урвина: Кад човек ђаволује. У првом случају: размах сатанизма; у другом: фарисејство: имати изглед побожности а силе се њене одрећи (ср. 2.Тим.3,5). (Из времена последњег рата).

16. Кроз индустријализацију = наступа камено доба. Каме-нопоклоњење = европска култура и њени сурогати. Градитељи идола: окамењене душе стварају камене идоле и идеале. Све се суши, вене, окамењује у реторти европске стварипоклоничке културе. Неимари каменог доба: све хуманистичке силе европске. - (30. VII. 1957. у возу).

17. Радост - бити човек! Зато што је Бог постао Богочовек. Тиме - отворене и дате човеку све божанске силе и савршенства и бескрајности. Зато: нема очајања за човека од како је Бог постао човек: јер у свакој невољи, и очајању - божански излаз, и узлет, и излет у Царство Божанског вечног Живота, вечне Истине, вечне Љубави, вечне Радости. Зато је - непрекидно: кроз сву вечност и интересантно, божански интересантно, радосно бити човек: јер све наше завршује се Богом, божанским, Божјим - а то значи: бескрајно радосним, и блаженим. - (28. VII. 1958).

18. Бесконачности ме моје гоне ка теби, о Свебесконачни! Бескрајности ме моје вијају ка теби, о Свебескрајни! Безграничности ме моје гоне ка теби, о Свебезгранични! - Мене не интересује земља као колевка култура, цивилизација, већ као небеско гнездо: у коме се легу небеске плаве птице = душе људске, бића људска: која када се окриле - прхну у небеску вечну постојбину своју.

19. Шта је човек - дознали смо Богочовеком. Отуда: порекло, раст, убожење, ухристовљење, обожење, усавршавање човека дато је у Богочовеку. Зато у Христологији - антропологија, једина истинита. Човек је човек Богочовеком. Он тек Њиме то постаје, постиже примарну, безгрешну, божанску човечност. Ону - у идеји Божјој о човеку: ону у боголикости. Јер је идеја Божја о човеку дата у стварању човека боголиким. Отуда: све се човечје креће око тога као око центра.

Отуда: спасење човека је најпре ослобођење од греха, смрти и зла, али истовремено кроз доживљавање ових богочовечанских сила, идеја, врлина, истина, добродетељи.

20. Охристовљење. Несводљивост Бога на твар; човек је несводљив на чула. Па ипак: васиона сводљива на атом! макрокозам на микрокозам! И Бог на човека: у Богочовеку.

21. Како проживети овај живот, није ли то основни проблем човека? За то је и Бог постао човек, да би нас томе научио. То је најтежа наука, толико тешка и на земљи и на небу, да нам је није знао ни умео саопштити ни најмудрији Серафим ни највидовитији Херувим. Шта све не улази у ткиво онога што

ми називамо живот, и човек! Миријаде логосних влакана, зрнаца, предива! Живот: снопљење свега тога и још много невидљивога, и незнанога, и неприметнога. И како имати ум да све то уснопиш, убукетиш! И како имати срце да све то уосетиш! И снагу - да све то доживиш! Човек, човек - о најтрагичније свебиће, загледиано у небиће! - Доживљујеш и рај и пакао, и небиће, и Бога и ђавола, и смрт и живот. Човече, ти си највећи, јер најтрагичнији мученик, твоме мучеништву нема мере! Буди горд и смеран! Опрости што се над понорима твога мучеништва губе и пропадају сва људска сазнања и разуми, луде ове мисли и гину сва осећања. - Нема ширег бића од човека, ни понорнијег, ни ужаснијег. Зато му је на свима ступњевима постојања потребан Бог - Свебог, Богочовек, Логос. Без Њега - све се људско сурвава у таму најкрајњу, где је плач и шкргут зуба.

22. Сваки хришћанин, у телу Христовом - Цркви, јесте продужење Христовог оваплоћења, васцелог домостроја Богочовековог спасења, доживљавање васцелог Богочовека: непрекидно добровољно-благодатно обогочовечење себе, охристовљење себе. И то увек: *са свима светима*, на челу којих је Пречиста Богомајка. Отуда: сваки хришћанин је црква у маломе, а кроз то и Црква у великоме. Зато хришћанин има „сведочанство у себи”: у доживљавању себе као „сутелесника” Христовог: и тиме: у доживљавању себе као вечнога, као богочовечнога, као отројиченога, као „бога по благодати”. И тако: васцело предање свето је хришћаниново. Све што је од памтивека у Цркви - његово је, суштински и благодатно: као у ћелији вечноживог Богочовечанског Организма - Цркве.

23. Ниједна бубица на земљи не може да живи без целог неба над њом. Нема ни једнога створења на земљи које може живети без безбројних васиона над њим, и безбројних сунаца. А човек? Њему је све то исто тако потребно, и несравњено нише од тога. Зашто? Зато што је човек жива икона Божја; зато што је он створен по слици и прилици Божјој. Зато је њему, осим свих небеса, потребан сам Бог. Ради таквога створења, ради таквога човека и Бог је дошао на земљу. Постао човек, да би човеку дао све што му треба за његов боголики живот у овом и оном свету. И он је даровао човеку: Вечну Истину, Вечну Правду, Вечни Живот. Зато је и васкрсао из мртвих, и победио смрт, да би нам осигурао живот вечни. Човек - драгоценији од свих светова. *Каква је корист човеку ако сав свет задобије и души својој науди*. Бесмртност душе - природна, бесмртност тела по васкрсењу из мртвих. Ради свега тога - Бог постао човек, - да нас људе обогати вечним животом... Вођени и предвођени Богомајком и свима Светитељима - да и ми се удостојимо Вечнога Живота на небу и живимо служећи Господу Христу - Богочовеку, који је ради нас постао човек. -

(Петак Прве недеље Часнога Поста, на Св. Литургији Пређеосвећеној).

24. Правило: Помолити се Богу са овакога човека кога си посетио, срео, или се растао са њим. Нека од тебе пође са молитвом твојом; то је најбољи сапутник.

25. Свака помисао на тебе - празник је за мене, мили оче Златоусте; и радост за мене, и рај, и усхићење, и помоћ, и здравље, и васкрсење.

26. Тешко свакој мисли која се не извије, преобрази у молитву.

27. Свете врлине су из светих тајни, извиру из њих. Свете тајне су таланти. Таланти су дати да се ради са њима (Мт.25,16). Благодат је дата, али је треба обрађивати и разрађивати, практиковати у свете врлине.

28. Очи моје, ви нисте моје него Господње, зато - служите Господу! Уши моје, тело моје, савести моја, мисли моје, осећања моја, ви нисте моји него Господњи, зато - служите Господу! или - умрите смрћу иза које нема васкрсења. - (6. XII. 1948. Манастир Ћелије).

29. Ми смо потпуно свесни правног положаја Цркве у нашој држави, но ми смо исто тако свесни апостолског положаја Цркве у свету. Ако правни положај Цркве онемогућава њено апостолство, зар сме да се суштина Цркве - њено апостолство - жртвује ради њеног правног положаја? (март 1922. г.).

30. Љубав - једино Божанство = врлина? Не, прво вера, и за веру се даје љубав: Свети Максим (Исповедник): „Христос је суштина сваке врлине”. Шта је јерес? Отпадање од вере, прво и главно. Вери: све могуће; па и љубав богочовечанска.

31. Човек не небо-земно биће, богочовечанско биће, и у зачетој реалности и у потенцијалности, многодимнзионалности. Тако осећам и тако гледам и драгог ми пријатеља...

32. Испуни, Господе, собом срце моје, али га најпре испразни од свега световног, и од свих жеља уопште.

33. „Треба најпре себе очистити, па онда друге учити чистошћу; треба најпре себе учинити мудрим, па онда друге учити мудрости; треба најпре сам постати светлост, па онда друге просвећивати; треба се најпре приближити Богу, па онда друге приводити Њему; треба најпре сам постати светим, па онда друге освећивати”. - Св. Григорије Богослов (Слово II, 71).

34. Ђаво то стално и хоће: да покаже да је грех неопходност, да је грех природан, да би оправдао себе. Грех је логика Сатане (Св. Макарије Египатски); грех има своју логику; грех има своју философију, своју апологику, да би оправдао себе, да би показао себе - да је грех неопходан, да је грех природан. То ђаво стално и ради. А Христос је једини прави Логос света, Божја Логика света. Христос је логика добра, Божја логика добра. Логос-

ност је у суштини света.

35. О, зар сам ја, Господе, само зато човек да бих грешио, а ти само зато Бог да би ми опраштао?

36. Молитва треба да постане света и слатка навика.

37. Личност је све. Цео Стари Завет почива на личности, на Илији Пророку, на Мојсију, на Давиду, уопште на личностима. Личност је носилац свега (у свету, у историји); идеје су ништа, личност је та која носи идеје. - Христос је Личност, Христос је Истина, Живот, Личност Христова је све.

38. Ко год се сретне са Господом Христом искрено, све се у њему од тога измени. Сетите се: са Њим се срео сељак, рибар, и од тог сусрета шта се десило? Добио се Апостол Петар. Срео се са Њим Савле, најученији човек свога доба, срео је Бога у Христу и постао најславнији међу људима. Јер, ко му даде оне силе, ако не Господ Христос? Срео се са Господом Закхеј, и Вартимеј слепи, и грешни цариник - сва се душа његова, свакога од њих, преобразила. А бесомучница Магдалина са седам ђавола, - при сусрету са Господом постаје мироносица. Па разбојник на крсту - срео се са Богом, и ушао одмах у рај. Па срео се са Господом Свети Јустин Философ, и постао Христов Мученик; па Св. Василије Велики, па Владика Николај, па Растко - Сава.

И тако, сусрет са Господом Христом увек је био најважнији догађај за сваког човека, било да он крене за Господом Христом или против Господа Исуса.

39. Ако човек живи само за себе и кроз себе, то јест ако не потребује ништа од Бога, није човек. Чисти хуманизам или хомианизам јесте највећи грех, јер је то потпуно одбацивање Бога и свега што је Божје. Адамов грех није у томе да је он извршио неки злочин, већ жеља и корак ка одвајању човека од Бога - дакле хуманизам. Човеков дух не може сам за себе постојати и делати. Њему је потребно стално доливање с неба, од Духа Божанског. Адам, погрешивши, престао је добијати то допуњавање од Духа Божјег, и зато се осети наг. Силаском Духа Светота на Апостоле то (допуњавање) је обновљено и стално се продужује (у Цркви). Човечји дух је по себи као полупразна епрувета, коју треба допунити Духом Божјим, да би био целостан, интегралан. - Не постоји потпуно и само човекова мисао. Човек мисли или Богом или ђаволом. То показује Достојевски кроз Ивана Карамазова, који гађа ђавола мастионицом зато што му овај тврди да му је дошапнуо неку идеју. - (Зима 1961, манастир Ћелије).

40. Свети Оци - свете бесмртне вође и учитељи вечног живота; бесмртне војсковође у бесмртној војсци Господњој. Свети Оци Васељенски - само идући за њима и са њима ми данашњи хришћани можемо бити прави хришћани, можемо победити, и сачувати веру своју. Ми смо хришћани, прави хришћани све дот-

ле док држимо веру Светих Отаца. Без те вере нема нам спасења, ни вечног живота. Само се тако може имати благодатно осећање православности, које се даје - кроз молитвено општење са Светитељима.

41. Ми се спасавамо само кроз све свете тајне и све свете врлине; спасавамо се само *са свима светима*. Сваки Светитељ је имао по неку врлину као своју, као свој „рецепт” спасења, али се спасавао и са осталима. Јер, није могао бити милостив, ако није човекољубив; није могао одржати то милостивотворно расположење, ако се није молио Богу. - Човек се спасава саборно у Цркви, са Господом Христом као центром, са Пресветом Богородицом, са свима небеским Анђелима и Арханђелима, са свима Светима. То је Црква - све заједно са свима, све саборно... Ми не знамо како се спасавамо. Ми се молимо, или чинимо милостињу, али шта ми знамо колико то доприноси нашем спасењу, - то ум човеков не може да обухвати и смести. Шта ми знамо: колико данас Свети Антоније молитвама својим држи васељену. Јер сви се Светитељи моле, они се стално моле Богу за нас. Ко зна колико Светитеља својим молитвама спасавају нас... Човек је бескрајно биће, и допуњује се само бескрајним, Божанским, Богочовечанским.

42. Сваки Богородични празник је мали рај на земљи, који се утапа у онај вечни, у онај небески рај.

43. У Богочовеку и Његовом делу и телу - Цркви: Бог је увек на првом месту, а човек на другом; увек се све решава Богом, а не човеком. То је Васељенске Цркве и свевредност и свемерило. Зато се сваком проблему приступа: „са страхом Божјим, вером и љубављу”. Црква је Богочовечански организам, па онда организација. Она - тело Богочовека: зато се у њој све мора прво гледати и видети и мерити Богом, па човеком, и онда човеком из Богочовека. Никада само човеком, никада „по човеку”. Стога: увек, увек, увек: *Богу се треба већма покоравати него човеку, него људима* (Дап.5,29). Када је то у питању, онда се и првоврховном апостолу Петру - „у очи противстаје” (Гал.2,11). Ту је у вечно неизменљивој важности богонадахнуто апостолско начело и метод делања Цркве: *Нађе за добро Дух Свети и ми* (Дап.15,28): прво Дух Свети па ми, ми иза Духа Светога и у Духу Светом и са Духом Светим.

44. Господе, о Господе, дај ми да себе осећам тобом; да себе мислим тобом; да себе водим тобом; да себе живим тобом; да себе васкрсавам тобом; да себе знам тобом.

45. Историја Православне Цркве нас учи да је Литургија увек била центар и срж сваке у истини православне душе. Загледајте у душе православних Светитеља и подвижника и ви ћете видети да су изаткане од литургијских осећања. Преживљавање литургијских тајни као суштине своје личности једини је начин

који од обичних људи ствара богољуде, од несветих - светитеље. - Ко не разуме Литургију, не може разумети Православље, - то говорим не ја, већ дубокомисаони апостол Православља - Хомјаков. - (1922. г.).

46. Не могу да замислим да у ове дане (Ускрс и Светла седмица) не буде богослужење - пасхално јутрење, вечерње, света Литургија. Богослужења целе ове недеље - то је нешто најлепше. Просто осећам да сам непрекидно на богослужењу, целе ове недеље. Тако сам у неком усхићењу, одушевљењу, радости... То су две антитезе: кад се упореди Ова недеља (Ускршња) са првом недељом Великог Поста. - (На други Васкрс, 1962, у олтару манастира Ћелије, после Свете Литургије, усмено).

47. **Свештенослужитељ.** Свештенослужитељ - свакодневно доживљује сву тајну светопостојања кроз своју свештенослужитељску делатност, изражену кроз Свету Литургију. Ту је ове: од Анђела до црва; од Адама до Страшног Суда; и грехопад, и Голгота, и Витлејем, и Васкрсење, и Вазнесење, и обожење, и спасење = речју: Црква = црквовање. Све од Бога до последњег човека, Страшни Суд; рај и пакао. Нико ближи човеку, нико ближи свету од свештенослужитеља, нико ближи Богу, нико ближи птици, травцици, мраву, славују, свој твари, ма где она била, видљива и невидљива; у свему и кроз ове то њега води Господ Исус Духом Светим: јер се све Њиме и за Њега сазда, и све је у Њему, и Он у свему = а кроз Њега и преко Њега и свештеник, и сваки хришћанин. Зато се ми хришћани и облачимо у Христа: „обуците се у Христа” (Гал.3,27; Рим.13,14): зато се стално охристоличујемо, док *обличје Христово не постане у нама* (Гал.4,19). Охристовљење, охристосење, ето нама непрекидног подвига: који обављамо кроз свете тајне и свете врлине. О, како је широк и дубок, свеширок и сведубок сваки хришћанин: смешта у себе све светове, и себе разлива по свима световима. Ваистину: свечовек, и светвар - Богочовек Господ Христос. - (11. VII. 1957, манастир Ћелије).

48. Када си ти, Господе, поред мене, онда се мисао претвара у рај; и све биће моје у малог бога по благодати. У ноћ мога срца ти си, Господе, ушао као сунце, као јато сунца.

49. Свето Православље и надаље неуморно пише Спасово Еванђеље, и писаће га све до Страшнога Суда. - (14. III. 1964).

50. **Еванђеље се непрекидно пише.** Свака твар, као логосна творевина непрестано пише Еванђеље Логоса = Господа Христа. Свака љубичица га пише; свака травчица, свака бубица, свака птичица; поготову човек - боголико, христолико биће.

Ту истину открива у свом Еванђељу Свети Јован Богослов, благовестећи: *А има и друго много што учини Исус, које кад би се редом пописало, ни у сами свет, мислим, не би могле стати написане књиге. Амин* (Јн.21,25)...